

Втеча від себе

Улас Самчук

ШЛЯХ КРІЗЬ ВАЙМАР

Люди, можливо, сотворені йти стежкою дії,
але, можливо, вони не сотворені її розуміти.

Конфуцій

I

Можна сказати, що ціла ця довга, печальна повість взяла початок від цього випадкового місця на границі між Австрією і Моравією з назвою, раз Лյонденбург, раз Бжецлав, ген по вінця заваленого воєнними втікачами переважно зі сходу Європи і, можливо, дехто ще пригадає винятковий місяць грудень, на диво теплий, без натяку на який будь сніг, зі сухим, синім небом, коли це сталося.

І хоча це був знаменний, передостанній, 1944 рік Всесвітньої війни номер два, але в цій місцевості, як не кажіть, було спокійно і навіть мирно, дарма, що це всього вісімдесят кілометрів від древньої столиці Габсбургів, Відня, що його, як день так ніч, старанно навідували відомі літаючі фортеці B-24 made in USA.

Але Лյонденбург-Бжецлав ніяка рівня Відневі, це лиш один з теплих закутків цієї благословенної країни, де зріє виноград і живуть мирні, Це-Ка кайзерівського типу, люди з часу, коли ці істоти мали ще автентичну вартість на біржі універсального порядку вартостей. І ніяких ніде об'єктів значення воєнного, ані будь-якої протилетунської оборони. Ідеальне пристановище втікацтва, ранених, неспроможних.

Та ось, отого самого злудно-лагідного грудня, уявіть, за Демонстративно синього неба, в годинах передполудніх, несподівано і тут озвались сирени — пронизливо — гострі каскади звуків, які, мов огненна мітла, змیتали все, що людського, гей би мишву, до підземних дір. На поверхні лишалися тільки будови, рослинство, тваринництво та напружена, мов тятєва лука, мовчазність, а над усім, он там на глазурі небесної синяви з полуднево-західнього обрію, виринала зграйка летючих об'єктів кольору свіжого алюмінію з відблиском сонця, що поволі, без спротиву посувалася понад землею, рокотала, мов би гігантська кобзарська капеля та залишала по собі довгі хвостиська збитого сивого повітря.

Об'єкти зближались, просувались понад краєм міста, до нічого не торкалися й великодушно, там далі на північний схід, поринали у безвість. Ще раз зривались сирени, люди виходили з дір, життя робило — кроком руш, уперед і все слухняно, нога в ногу, рушало.

Це повторалося... Як не що-день то що-другий... Тиждень за тижнем... Люди звикали. Здавалося, що так воно і має бути, бо ж війна, бо ж фронти, а їх містечкові, крім бігання до дір, це не загрожує.

Одначе, знов таки несподівано, десь так д'середині грудня, коли все до цього звикло і коли навіть сирени, здавалось, не такі аж в'їдливі, за сивого, хмурого погіддя,

це сталося. Летючі об'єкти, з якоїсь, їм лиш відомої, примхи, змінили поведінку, лукаво, невидимі для ока, згуртувались над хмарами, довго там, мов собаки, гарчали і враз, з гущі вайлуватих хмарин, посипались до низу пригорщі чорних цигар. У відповідь на це земля забарабанила густим дробом і в наслідку, весь центр спокійного містечка обернувся у грузи. Старовинні, барокові будиночки вмить щезли зі зору, їх вулиці залишились хіба в назвах.

І це було те, що дало початок... Ще того самого дня, о годині другій, коли в повітрі все ще заносило ароматами динамітних зривів, в коридорі великої, сірої, на три поверхи, подряпаної бомбами, будови на вулиці Гітлера під числом 24, стояла довга черга різноманітного люду, яка повільно посувалася до невеликого, заґратованого віконця передньої стіни, на якій висів портрет фюрера, мальований на весь зріст у військовій шинелі. При дверях цієї будови, бронзова табличка сповіщала, що це Уряд праці, а тому те там віконце, це був єдиний вихід у світ, без згоди якого ніхто не мав права лишати місця свого перебування.

І ціла та черга — здалека видно — складалася з люду не місцевого походження. Хто зна звідки вони і хто вони, в кожному разі їх пригнало сюди якесь лихо, і вони в дорозі, і їм треба далі, і те там віконце має їм це дозволити... Серед тієї черги он видно добродія середнього росту, у сірому, розхрістаному плащі, який тільки що виліз з бомбосховища з газетою "Фолькішер Беобахтер" в руці, яку він намагається читати і яка, між іншим, великими літерами, підказує, що "тяжкі бої танків ведуться на схід від озера Лярош, з великими втратами для ворога", а також бої в північно-східній Бельгії та побіля Ґалікано в Італії, та на Скутарі Югославії, та на Штульвайсенщині Угорщини... А це значить, що фронти довкруги стягаються і ті там летючі об'єкти, що так нечемно поводитись в сьогоднішньому небі, ніщо інше, як передвісники того, що діється десь там за обріями цього дивного простору. Добродій у тому сірому плащі, по всьому видно, весь цим перейнятий. Втома молодого обличчя, напруження сірих очей, своєрідне збентеження... Здалека пізнати, що це людина на бігу, особливого призначення... Біля нього, взад і перед, такі ж, як і він зведенці з різних висот і широт до ось цієї лінії, про яку геометрія каже, що це найближча віддаль між двома точками — втеча, абсолют невиразності. І тягар мовчання. Серед загального напруження.

Але ось серед цього тихого напруження, мов би хтось викрикнув. Ні, ніяких звуків. До коридору від заду повільно, спокійно входить двоє людей — старша, в жалобній вуальці, шляхетного вигляду, жінка і кремезної постави, байдужих рухів чоловіча у старій, советського виробу ватянці, на якій виднівся шматок матерії з написом "Ост".

Це разило. Людина старшого віку, сивастого волосся, масивна, вольова постать. Між істотами з-під знаку "Ост" таких не траплялося. І цей уряд також не для них призначений. Добродія у сірому плащі, назв'єм його Нестором Сидоруком, це інтригує. Далєбі незвичне явище... Хотілося підійти і спитати, дарма, що для цього не існує тут ніяких можливостей.

Усе тут підпорядковане певним законам... Черга поволі посувається... Глибока тиша... Жінка в жалобній вуальці лишає свого супутника, ігнорує чергу і вдається до

найближчих дверей з написом "Тільки для службовців", чоловіча з "Ост" лишається збоку, при вікні, під плякатом, на якому зображено постать у чорному капелюсі невиразного вигляду з написом; "Тсс! Ворог підслуховує", на нього, зо всіх боків, скеровано багато очей, він, видно, не гаразд себе почуває, його погляд насуплений, час тягнеться...

Та ось появляється знов жінка в жалібній вуальці, в руці у неї якісь папірці, вона підходить до свого супутника і пів голосом, німецькою мовою, каже: — Гаразд! Все добре. Ходім!

І вони спокійно відійшли. І на цьому цей випадок скінчився. Одна лиш коротка хвилина... Такий собі примхливий момент. Нічого не лишається, як його забути.

Ще, правда, вдома Нестор Сидорук, розповів про це своїй дружині Ірині.

— Такий, скажу тобі, лорд, забори лиш ту ватянку і назви Галіфакс.

— Надіюсь не той, що робив з Гітлером Мюнхен?, •— жартувала Ірина.

— Скорше залишок з-перед великого Жовтня... Що проліз крізь вухо його голки, — говорив Нестор і було видно, що його це проймає... І воно таки з цього почалося, дарма, що їм не до якогось там чоловіка з тим "Ост", яких розвелось тепер мільйони, а що мають вони — Господи Боже — скільки того добра, ось хоч би знов ті фронти, що не сьогодні-завтра, змусять їх залишити і це (котре за чергою), ледве загірє місце і шукати хто зна де іншого в глибині подій, що концентруються в цьому вузькому закутку прабабці Європи.

Так, Нестор і Ірина Сидоруки, з кінцем грудня, за мрячної, з легким сніжком, погоди, навантажені валізками, залишають це місце і по двох місяцях аравійського блукання, опиняються в оселенні з назвою Тавбах, шість кілометрів на схід від славнозвісного Ваймару в герцогстві Тюрінгія. Був це кінець місяця лютого 1945.

Сталося все стихійно, ніяких плянувань, черговість випадків. Місто Ваймар ніяка мета. Комусь захотілося, щоб так сталося і воно сталося. Назвім це фатумом, приреченням, неминучістю, але факт лишається... І є він вражаючий. Елегантні будови, чепурні палачики, тіністі парки... Тут творилися поеми, komponувались симфонії, визрівали філософські концепції.

І враз, виключно з волі Небес, тут появилися полчища втікацтва, не питаєте чому й для чого, а просто тому, що так захотіла Велика Друга Світова війна, воля якої, як і кожної стихії, не піддається зрозумінню. По ажурних вулицях Парнасу германів, загомоніли гутірки чисельних народів Сходу Європи, а в тому, також, не мало тут знаного, народу землі української.

Вельми не звичне, дуже химерне явище, щось десь мусіло дуже вражаюче статися, а тому дивіться і бачте, сливе кожного вечора, біля години десятої, коли люди звичайно збираються до відпочинку, радіо-висильня Ваймару, напруженим, втомленим голосом сповіщала: Achtung, achtung! Увага, увага! Сильні з'єднання ворожих бомбардувальників появились на заході з керунком на Ерфурт, Гота, Айзенах, Ваймар, Єна, Гале... Десять хвилин глибокої тиші і далі різкими зойками зривались сирени. Все, що живе, зникало під землю. На поверхні лишалися церква Гердера, школа Вілянда,

будинок Гете, театр Шіллера, палац Карла Августа... А коли ті з'єднання появлялися, тоді будинок Гете відкривався, як розбита валіза, палац Карла Августа розсипався у звалища, а гонтами церкви фон Гердера, на ранок, українські селянки, варили сніданок.

Несторові з Іриною пощастило оселитися поза зоною цього інферна, у древньому, битому часом поселенню на шляху Ваймар-ена здовж річки Ільму. З великим зусиллям, проти волі власника дому, їх втиснуто до кімнатки розміру пачки сірників на другому поверсі старовинної споруди бауера Оскара Візера з подвір'ям середньовічної фортеці, з мурами, брамою, вартовим псом, півником на даху, що вказує напрям вітру. Від віку безпечне місце з безпечним людом, що його аж тепер знайшли "з'єднання" і безпардонно, ніч-що-ніч, заганяли до склепу з картоплею, де сиділось зі запертим віддихом та вслухалося до барабанного дійства літаючих фортець.

Для Нестора, що прибув сюди з України, ця гістерія додавала переконання, що життя може бути блудним і брудним не лишень на його варварській батьківщині з її революцією, але також у філігранних, як кришталь, храмах, де, здавалось, місце тільки для богів та їх весталок. Люди не часто мають нагоду переживати катаклізми таких розмірів, а тому це дивувало... І вимагало пояснення.

Нестор має для того нагоду, у Ваймарі сотворено комітет допомоги втікачам Харкова, Києва, Львова... Точились бої не лишень з арміями Сталіна за бути чи не бути Райху тюрінгських фрау, але також з емісарами комітету за бути чи не бути їх "штубен" і головним фельдмаршалом цієї загрози, від імени комітету, був Нестор Сидорук. Велись бої, формувались атаки, з бою бралось кожний сантиметр тавбахських кімнат, червонощокі, міцні фрауен боронились, як львиці. А скільки трагедій, розпачу, несподіванок.

І одна з таких несподіванок затямилась особливо... Непроступна фортеця на Мюллерштрассе села Мелінгену, три кілометри в напрямку Єни. Старий, кремезний бауер, мальовнича під носом люлька, кам'яна твердість обличчя. Рівний, спокійний, незрозумілий тюрінгський говір, у нього одна кімната вільна, але належить вона синові, а син на фронті і закон охороняє її недоторкальність.

Добре, гаразд, зрозуміло, але там ось у Ваймарі під бомбами жінки і діти. І треба з цим щось зарадити. Обличчя кремезного бауера лишається непорушним, однак Нестора це не зражує, він посилює наступ і, здавалось, кремезний бауер збирався до відступу... Коли це враз навинається молода жінка, що зійшла зверху і несподівано звернулася українською мовою: — Вибачте... Я вас дуже прошу залишіть їм ту кімнату, їх син ранений і має ось приїхати. Старий не хотів вам цього казати, — говорила вона спокійно до Нестора.

Нестор здивований, хотів запитати, хто вона й що вона, але те її обличчя... Бліде, заклопотане, великі карі очі... Видно, їй щось догарає, чи не є вона часом вагітною. Нестор лиш на неї глянув і сказав: — Ну, гаразд. Вибачте за турботу. До побачення. — Із цим відійшов.

Така ось вам маленька, ніби звичайна, зовсім випадкова зустріч, але за нею стільки

незвичайного і великого, над цим слід зупинитися, коли б не такий час. Довкруги стільки незвичайного, властиво все, як бачать очі, незвичне — бачиш, дивуєшся, а проходиш мимо. І забуваєш.

І навіть сама година на диво незвична, до глузливості теплий, до здивовання ранній квітень, сонце та сонце, розцвілі черешні... Лишень ті, раз-у-раз, літаки, і сирени, і вибухи. Появились також низьколетні, що виривались несподівано з-поза того он гаю і обсипали кулями, що лиш десь рухалось. По садах та гаях дівчата рили довгі зигзаги ровів, гавляйтер Ваймару очайдушно закликав усіх і все до спротиву.

Але який там спротив... Країна шостий рік у війні. Все до краю втомлене. Її фронти пересунуто до самих центрів, години стакато вибивають кінець, американці ось вже десь за обрієм, не сьогодні — завтра вони, як стій, появляться.

Нестор усі ці дні в дорозі між Тавбахом й Ваймаром, рано відходить, увечорі вертаєся і все ті втікачі під тими там бомбами у школі того Вілянда, без дверей, без вікон, покотом на помостах і треба на правду, щось з ними робити, особливо з дітьми і жінками. Розпихали куди лиш могли довкруги по селах, аби лиш далі від лиха. І така прогулянка, у такій атмосфері давала особливий присмак доби. Ідилійно-сентиметальна дорога, рококові мостики, кучеряві каштани, закосичені ресторанчики... Сюдою, ви ж знаєте, проходили і Гете, і Шіллер, і Ліст, і Ніцше і Бог-зна ще хто з тих вибраних до сонму безсмертних з їх надхненними мислями правд людських, але ті он нищівники, що мигом виривались з-за гаю з різкими звуками їх механізмів, зводили все до ницости. До чого, скажи, докторе, Фавсте, всі твої мудрагельства? У тому он меткому механізмі сидить робот з Небраски і посипає все це кулями. Подорожні падали до ровів і тулились до їх грязюки, мов діти до грудей матері. Чи не в цьому, бува, основна відповідь на питання бути чи не бути? Така ось ця дивовижна дорога.

І саме на ній це скоїлось, з ночі одинадцятого на дванадцяте квітня, саме коли сюди вперше вїхало воїнство Америки. На цій теж дорозі збоку, від заходу села, стоїть вгрузлий у землю, тесаний камінь з ледве помітною літерою Г — старий, терпеливий свідок минулого зі збитим, пласким верхом, гей би призначений для сидження і інколи, траплялося, хтось з того користався, особливо тепер, коли було багато втомлених і не багато місць відпочинку.

А одного такого передвечора, коли Нестор Сидорук вертався з Ваймару під гуркіт літаків, які цього дня особливо розгулялися, він побачив на тому камені постать жіночої статі, загорнуту у велику хустку... Ніби звичайне тут явище. Йшла людина, втомилася і присіла відпочити, дорогою проходили інші, минали, ніякої уваги, але коли проходив Нестор і коли він лиш глянув — одразу пізнав те молоде, бліде, виразне обличчя. Він же бачив його у того там бауера в Мелінгені. Нема сумніву. І це напутило. Він підійшов... — Вибачте! Може вам щось допомогти? — запитав він по-українськи. Але відповіді не дістав. Саме в ту мить, з-загори від залізничної зупинки, вирвався меткий літачок, який обсипав кулями все на своїй дорозі. — Ховайтесь! — викрикнув Нестор і потягнув жінку до рову. Літачок прошугнув і зник. Настала тиша. Жінка намагалась звестися, Нестор кинувся їй допомогти і тут він побачив, що вона у найвищому стані

вагітності.

II

З цього постала довга, складна повість життя однієї великої родини землі української на тлі глибинних здвигів епохи. Та жінка на тому камені... Її звати Вірою... На прізвище Морозівна. Коли Нестор знайшов її на тому камені, вона мала зліва на грудях синю шматку з трьома білими літерами OST. За цими літерами заховано усе її приречення, таємниця її життя, огненний знак питання.

Появилась Віра у цьому просторі з тією латкою OST три роки тому у місяці червні. Була, мов громом, поражена, довкруги, без початку і кінця, безвість, губилась в тому, мов би у джунглях. І лишень згодом і згодом безвість почала щезати, з небуття виступали люди, поволі, розкривався будинок, появились кімнати, виринули меблі. А до того комори, і стайні, тварини, Віра ніколи не бачила чогось подібного зблизка, вона ще така небувала, їй щойно вісімнадцять років і тут тобі така навала несподіванок — дерзко і нагло.

А свідомість розгортається... Мощене камінам подвір'я брудно-жовта довкруги стіна, широка брама, овочевий до спаду річки, сад, та й сама річка і старий млин. І життя спокійне, без поспіху — пів сьомої рано вставання, о сьомій сніданок, о восьмій праця, о дванадцятій обід, о третій підвечірок, о шостій вечеря. Старий, зі зозулею, годинник вибиває години, всі його слухають, вечорами радіо-вісті, газета, неділею церква. І ніякої нідевійни, мирні, аж сонні вулиці... Лишень портрет молодого лейтенанта в новому мундирі на комоді господині дому, що, видно, тут був, а тепер пішов і обернувся в номер 13-142 польової пошти.

Віра спонтанно входить в це царство ладу і спокою. Отой чоловіча у зачовганій шкіряній кацавейці, твердого лиця, сивастого волосся з люлькою, яку навіки вмонтовано в той широкий, під міцним носом, рот... Звуть його просто Гансом, дарма, що він тут всьому глава. А та підтикана, широкого, повного лиця, заклопотана особа, його фрау і кличуть її Клярою. Знов — та он, вічновесела, рожевощока, повногруда дівчинисько, їх дочка Емма і, нарешті, гроссмутер — згорблена, мовчазна у довгій, чорній спідниці, з беззубим, впалим ротом... Матільда. Здається, головний тут командир і, можливо, пострах. А до того — безплатний додаток, чорнявий хлопчисько з літерою П на грудях, підкинутий сюди з далекої Польщі, як трофей війни, з назвою Ян.

А ще до того, ті там по хлівах страхиття... Незграбні сотворіння зі справжніми рогами прив'язані до ясельних Віра, за життя, могла бачити хіба на малюнках букварів. Як до них підступити і що з ними робити? А це ж вони, що "дають" не лишень молоко, але й масло. Звідки і як? Нечуване. І їх там п'ятеро, плюс он ситі, як пролетарські вожді, вепри, що хрюкають і моргають водянистими очками та наводять терор. І ті зграї курей, та качок, та індиків. Вірочко, Вірочко! Пам'ятай, що ти OST. І нема ради.

Та чи ненайгіршою плягою була та мова... Суцільна маса порожніх, гаркавих звуків і єдиний Ян, з його чудернацькою мішаниною різних слів, бодай частинно визволяв її з її кам'яної безмовності.

І, можливо, ще Емма... Ровесниця Віри. Повні чортиків, сині очі. І, як його

втриматись, щоб не розмовитись з тією чорнобровою полонянкою. На допомогу кличеться Яна. — Спитай її, — шварґотить та своїм тюринґським діялектом, — звідки вона. — З Києва, — після певних зусиль, приходить відповідь. Годі сказати, чи Емма знає де там той Київ, але хай... Вона ось зацікавлена важливішим. — Спитай її, чи мала вона хлопця? — О, так. Розуміється. — А де він тепер? — Ця справа захоплюєсині і карі очі загоряються, вони розуміються. Але крім "нікс вайс", Емма не могла від Віри щось видістати. І було помітно, що Віра не намагається ручкатись з Еммою, як не кажіть, а вона тут не гостя, підсвідома її воля вимагає від неї триматися осторонь і дивитися правді у вічі. Здалека видно, що та дівчина для "Ост"-а не сотворена.

То ж то Емма... Їй що. Переповнена молодість, свіжі уста, сяючі очі, пружні перса, бистрі ноги. Їй би лиш пурхати та гомоніти... Сито, мирно, вдома, батько і мати, певний, твердий ґрунт, від діда і прадіда.

При обіді, що споживався при загальному великому столі збоку просторої, з цегляною долівкою, кухні, також могли точитися премудрі розважання і почати їх міг сам патріярх дому Ганс, що сидів на головному місці, ніби король на троні, споживав свинячу печеню зі смаженою картоплею і кислою капустою та дуже невиразно мимрив до Яна. — Запитай її, чи смакує їй наш обід? — Віра відгадувала, що це стосується до неї, кидала на старого скрадливий погляд, він їй по своєму подобався і кивком голови, казала — так. Вона бачить і розуміє, що нею тут цікавляться, вона така інша і з Руслянд, а Руслянд — далека і дивна. Царі та Сталін, та Москва, та Волга, Волга... Та козаки. Ще з Першої війни Ганс це знає, велика земля, у ній може зміститися багато Дойчляндів не кажу вже Тюрінґій і та ось, за їх столом дівчина, з тією синьою латкою на грудях, кажи-не-кажи, а наводить здивовання... Ба! Збентеження. Здається, навіть її тут подивляють і, по своєму, респектують. На мимриння Гансавона стримано посміхається і постійно, так чи не так — киває так. Стара Матільда, що звичайно обслуговує стілпробує також щось питати. Наприклад, чи там "ін Руслянд", потраплять готувати таку ось печеню, на що Яняк речник Віри, який не терпить Матільди, відповідає шорстко: — Не думайте, що люди ніде на світі не знають такої печені. Чи чули ви, що таке шашлик? Це баранинаяку подають на шаблі. Чи ви бачили, як вони танцюють?

Га, га! Це вже трохи забагато, Матільда закліпала очима, тож то Ганс кивнув носом здивовано. Одна хіба Емма незрушна, вона знає Руслянд, читала "Анну Кареніну", а там же шашлик і шашлик. Та князі, та кріпаки. Емма ж бо ходила до гімназії у Ваймарі, не скінчила її через війну, тож то її брат Ерік скінчив не лишень гімназію, але й господарський інститут і військову школу. Це люди прості, але грамотні, вони розуміють світ і людей, навіть таких, як та дівчина з Руслянд і той парубок з Полен.

А все таки Ян, з тим шашликом напустив диму, щоб його розвіяти, Ганс ризикує ще одним питанням: — А спитай, чи бачила вона Сталіна. — На його широких, качачих устах ледве помітна усмішка, це іронія, розуміється питання недоречне, це ж там кумир... Але він хоче сказати, що для нього, у цій його цитаделі, ніяких таких кумирів і над ними можна й покпитися. Чи ти бачивмовляв, чудо-юдо рибу кита? Або дракона,

що дихає вогнем? Цікаво, як це вплине на ту дівчину, то їж воно там у них... Ще гостріше, ніж Гітлер. Вимовляти — святсвят, свят! Божество. Зі запертим диханням.

Але Віра розуміє Ганса, це видно з тієї усмішки, що бренить у її карих очах. — Лишень на портретах, — каже вона Янові. Ганс вдоволений. Це значить, для неї це ніяка святість, вистачить, либонь, і портрета... Зрозуміло. Політику рішено, розмова кінчається, старий поволі набиває люльку, стромляє її до рота, відходить від столу і всідається до просидженого фотелю під вікном з гарденіями, де він може спокійно покурити і спокійно полаятись. Цю другу звичку він набув останніми роками. Щось йому не подобалось... Щось там на горі, високо, де Берлін. Він висловлював це лишень лайкою, але собі і під ніс і тільки в просторі цієї кухні.

По обіді Ганс йшов до двору, Матільда мила посуд, Кляра, Емма і Віра відходили на город. Копали, грабалипололи. До цього часу Віра не бачила городів, не розрізняла бур'яну від моркви... Це роз'ясняла їй Емма. Вони завжди разом, розуміється, без мови, але згодом і слова почали з'являтися. Вони приходили несподівано і приносили зі собою шматок нового простору під цим новим небом.

І Віра мінялася... Як знутри, так і ззовні. Від копаниці й грабача її руки твердшали, сонце надало їм барви бурштину, на долонях появились спочатку пухірці, які тріскали і спричиняли біль, а опісля вони ствердли і покрилися горбинками, ніби туди накапано воску... Її щоки також змінилися, втратили звичну ніжність, прийшла натомість барва зрілої броскви, а відкриті литки вкрились бронзовістю. Її ціла постать набралась гарту і стала пружнішою.

А замешкала вона у тій дощаній прибудівці на площині другого поверху, як тільки вийти по сходах. Двері й стіни бронзової барви, кімнатка розміру клітки канарка, біле, залізне ліжко, сіре, військове покривало, крихітний столик, одинокий, рахітичний стільчик, невеличкапід кольор стін, шафка... Це хіба й все, якщо не брати на увагу почорнілої літографії якогось замку на стіні над ліжком та вузького віконечка з білою фіраночкою, що виходило на мур, на майданчик з клаптиком вулиці д'заходу сонця.

До прибуття Віри, тут царствував Ян, це для ньог воно й збудоване, але ось та Віра і Яна прийшлося виселити до кімнатки побіля стайні, мало не разом з кіньми. Таке пониження його статусу, не могло йому подобатисьале яка рада... Ціла та Віра... Яка з неї робітниця? Хто її таку сюди післав? Але кажи-не-кажи — Ян е Ян, лицарська кров... З першого погляду та панночка так вплинула, що його серце не знайшло іншої реакції, як лиш зм'якнути і скоритися. Слава! Спротив зломано, мир встановлено, Віра має свій окремий на землі кутик... Перший раз за життя. Тонкі стіни, все крізь них чути... Ціла, головокружна революція її побуту, вона може бут сама зі собою, ніхто на неї не дивиться, шматок її простору.

І в цій атмосфері Віра починає жити... Зовсім наново. Не може цього ще сказати, але вона чує, це в Г думці. Хто вона, де вона, чому вона? Що це те Ост? І чому воно на її грудях? Почало виринати ген з небутт минуле. Особливо вечорами, коли залишалась сама, зовсім сама, незбагнуто сама. З небуття виступали видива... З глибини, здалека... Як забутий сон. Пригадує, пригадує... Канів, бабця Марія, дід Микола, старий

Афогенрозмови про хутір. То ж у них був хутір. Господарство. Щось, як тут. І вона... Пригадує, пригадує... Поросятка... Маленькі білі, крикливі. І тяжка льоха. Бояласястрашно на таке дивитися Перше гостре враження, щ залишилося в пам'яті.

А взагалі той хутір, щось, як легенда. Стільки, бувало, розмов. Вірочка, було, слухає і слухає, особливо т бабця Марія. Як вона любила, бувало, це згадати, особливо коли "був голод". Не було навіть хліба, а на хуторібувало, столи гнулися. Вірочка до подробиць все, булознала і забулося тому, бо прийшов такий час, коли треб було все забути. Навіть рідного батька. Лиш тьмяно пригадує, як вони, серед ночі, покидали хутір. Була ще зима, холодно, віяв вітер... А також їй знано, що у не мала бути сестричка... Народилася серед бою і померла. Вона це знає, сама мама їй це потихенько сказала. Т були жаські спогади, особливо, коли не стало батька. "Вони" його забрали і він зник, його не було. Де він бу і що з ним робили — годі сказати, але пригадує особливу поїздку з мамою чи не до самого Сибіру. Дуж гострий, незбагнутий спогад, та їх зустріч на якійсь засніженій станції під шум паротягу і знов те прощання... Вона йому грала, добре пригадує, Щопена, його тверд обличчя корчилось з болю, а вона навіть не могла плакати так її тиснув жаль. Після того він знов зник, зно не було. Зник, не було, зник, не було. І чому і за що? І аж тепер, у цій хіба комірці, вона може бодай сама себе про це спитати і подумати. Як добре, що вона ту сама. Можливо, люди, до яких вона потрапила і справд люди, але між ними і нею глибока прірва. Як їм знатищо це у них таке появилось. Це Ост. Не початкуне кінця, "раум", простір, порожнеча, темнота. Ні, ні. Вони їй ніякі люди, вони, хто зна — діти, чи малпичи тирани... А може й люди, але ті, які так далеко люди, що не знають де тому кінець, століття й століття вони були люди, ніщо не заколочувало їх призначення, вони вросли у систему людського і їм не збагнут чогось іншого. Як також цієї ось дівчини з плямою на грудях у якій три літери мають замінити все людство.

Тому Віра не квапиться наблизитись до тих там людей. Не треба. Зайво. Їй краще бути самою в собі, аж хіб вона вийде зі себе, аж хіба вбудеться у цій атмосферіаж хіба стане людиною, як всі люди.

У цьому також селі, крім Віри, є ще кількох з її краюале вона пізнала їх під час дороги і не має бажання продовжувати це знайомство. Їм лиш аби вижити. Не питати як. Як тварини. Ба, як Інфузорії. Багно — не багно. Нюрка Рябова з Ростова, Катька Пащенко з ЗапоріжжяСонька Крюкова зі Сталіна. — Не розводь мені маліни— казала, було Нюрка, коли Віра докоряла тій за якус там непристойність. — Думаєш, ти що? Принцеса на горошині? — То залиши мене й не приставай, — казала на це Віра. — Цяця! Подумаєш! Тут тобі твою пиху змиють, як пудру. — Не твоє це діло, — одгризалась Віра.— На цьому світі нема не мого. Так і знай, — резолютнослово за словом, вирікала Нюрка.

І на цьому, здається, між ними скінчилося, тому Вір тут і там сама по собі, тому й оточили її зо всіх бокі хмарами спомини — тяжкі і примарні. Не довга вона т минулість, але видається безконечністю. І все воно тамза тією завісою від землі до неба непроглядною. І мати... І батько... І батько ? Чи у неї є батько ? Чи у неї бу батько? А як

є, де він є, а як був, де він був? В цих роздумах і цих запитах, Віра шукала себе загублену в просторах, що нагадували джунглі. Там то там, натраплял на ясності, а взагалі — темінь. Мряковина... Через якітраплялося, виринали щось, як друзі, дитинство, навіть сміх... І в тому також... Сашко.

III

Хто це такий Сашко, звідки і як потрапив він до її кола? Це було в Києві і він просто "появився"... Несподівано, без запрошення, без постукування, без дозволу.

Молодий, рослий, з темними, гострими очима юнак з обличчям дорослого, який знає більше, ніж знає, який був, здається, учнем Художнього Інституту, але вправляв також у музиці, як і писав новельки. Головне ж малював. І то в абстракті... А це значило протест. Того стилю, в тому просторі не визнавалося і навіть за нього каралося. Хоча все це разом — малярство, музика, література для нього лиш оздоба, лиш регалії. Його покликання — бути майстром життя, це значить "бути" і завжди на першому місці, грати ва-банк, на повний голос зі спритом майстра.

Віра ніяк не могла збагнути, чому саме той Сашко так особливо її вирізняв серед багатьох, багатьох інших. Нема-нема і ось знов є і завжди підкреслено, з позою, з виразом. То він приносив особливі, мало відомі, збірники поезії, то показував журнали з пишними ілюстраціями найновіших мод однаково, як малярства, так і жіночих капелюхів. Любив завдавати нахабні питання... Чи читала вона, наприклад, Гемінґвея? Джойса? Кафку? Віра ніяковіє, нічого такого вона не читала, ані навіть не чула, їй соромно признатися, бо у того вигляд, що названі ним імена — абсолют. Коли ти їх не чула, ти ігнорант, сто літ за поступом.

І говорив Сашко з Вірою, як це не дивно, по українськи. Хто в Києві, приватно, на вулиці, між людьми на таке відважиться? І він же, видно виразно, не українського накорення. І з цього приводу, Віра пригадує, між ним виникла така пікіровка: — Хіба ви українець, що говорите цією мовою? — питала іронічно Віра. — • Ні, — відповідав Сашко ноншалантно. — То чому ви... — Говорите на цій мові? — перебивав він її в тому ж тоні і одраз відповідав: — Бо я українець. — Віру це баламутить і він це бачить. — Ви напевно єврей, — знаходить вона вихід з положення. — Ні, не єврей, — перечить він з легко посмішкою. — Вибачте. Я помилилася, — казала Віра з виразом полегші. — Ви не помилилися. Я таки жид, — говорив він з тією самою посмішкою, у якій годі розрізнити кпини від радості. Віра заскочена, вона розсміялася. — То це ж все одно, • — казала вона. — Не з точки філології, шановна Морозівно. Дозвольте мені зватися у мові, яку я визнав своєю. Чужі мене не обходять. По англійськи мене звали б джю. І я не перечу.

Питання вичерпане і більше до нього не верталися, Віра не брала цього поважно, Сашко для неї випадковість, за межою її розуміння, хоча інколи це вражало. Взяти б хоча такий випадок: 1939 рік, осінь, протягнута братня рука, визволення Західної. Київці кидаються в то прорив масою і вертаються навантажені хто чим тільки потрапив. На Вірочці елегантний, ясно-червоного кольору светерик, чорна, сатинова спідничка, делікатного фасону черевички. За милю видно їх походження і Віра переконана, що такий естет, як Сашко, який завжди одягнений за модою його Заходу,

належно це оцінить. Але при першій з ним зустрічі, що вона бачить? Що це він вигадав? Провокативно-полотняна з червоним косничком сорочка, виляючі коверкотові, неглажені штани, високі, мазані дьогтем чоботи. І замість розхвалити її "європейськість", вона побачила в його гострих очах бистрість іронії. — Сашко, Сашко! Я вас не пізнаю, — викрикнула кокетливо Віра. — А я вас пізнаю: дочка репресованого ворога народу, небога орденоносного письменника СРСР у буржуазних крадених лахах, — висловивсь він з демонстративною безпосередністю.

Це був шок. Віра зразок збентеження. — • Ви мене ображаєте! Я нічого не крапа! — викрикнула вона знов, але вже без кокетства. — Я не сказав ви, — відповів той спокійно. — Для вашого дядька вдячна тема: "Світова революція чи дрібноміщанство". Не кажу крадіж. Такий епітет їх не проймає, а дрібноміщанство все ще в зневазі, — говорив він незучаснено. — То по вашому, ми злодії! — викрикувала далі Віра. — Гірше. Лиш їх руки і ноги — буркнув Сашко.

Цього було більше, ніж досить, щоб він, хто зна де опинився, на щастя їх ніхто не чув збоку, тож то Віра хоч і дуже сердилась, доносити не збиралась, лишень гнівалась, а також думала, а по часі, навіть відгнівалась, їй той задавака чимсь імпонував, мабуть незвичністю і це вирізняло його від решти інших, з якими вона зустрічалась.

От хоч би ті його розмовоньки. Пригадує ту його казку про народ, що цілу свою історію тікає від себе і не може втекти, з мрією про рай, раз у небі, раз на землі, завжди з вигнанням. Райські люди грішили, приходив з огненним мечем і титулом архистратиг Божий післанець і їх виганяв. Це повторялось... І останнім таким післанцем... Знаєте хто? З титулом — ге-не-ра-лі-сімус.

— Ви божевільний! — викрикнула Віра.

— Не заперечую, — говорив він зниженим, масляним тоном. — Ми всі божевільні. Чи ви знаєте де ваш батько? Чи ви можете про нього щось говорити? Бодай з вашою мамою? А чи знаєте чому це діється? — Віра, звичайно лиш витріщить свої гарні очі і мовчить. А Сашко вед своє; — Будують рай. Не перешкоджайте. А що до вигнання... Хто про це думає? Лиш бояться. Жити в раю і жити в божевільні те саме • — замкнуті обрії, на вікна ґрати і нема гріха, а людина на це голодна, це стає ідеалом, гріх і простір її мрії. Все рветься у простір... З-пі каменя рветься трава, дитина тікає від матері, листя розлітається з дерева, нарешті, зорі, сонця, системи, галактики. Все тікає. І все від себе. У простір, у далеч, у безвість.

Отакий був той Сашко, отаке він торочив, а Віра слухає, переймається. І забуває його таки прикрі випадки.

Ось хоч би ще один такий, пригадує, випадок, у травні наступного року, коли вона скінчила консерваторію і вперше виступила зі самостійним концертом в клубі „Більшовик". Вона старанно, за всіма правилами вокалістики, виконує кілька оперних арій, її сплескують, підносять квіти, вітають з успіхом, але їй чомусь конче хочеться почути, що скаже на це Сашко... А той лиш висловивсь: — О, як на клуб "Більшовик" — вистачить.

Віра почервоніла близько до сліз і лишень зазначила, що після цього не буде

настоювати на даліше з ним знайомство. — Дуже шкода, — відповів він на це і зник з обрію і то на довго. Про неї писали районів газети в суперлятивах, але Сашкове зауваження муляло дошкульно і годі сказати чому. І хоча він сам зник, але його зауваження не хотіло зникати, пристало, мов смола, і переслідувало її примарно, особливо ночами, коли вона не могла заснути, передумувала свої успіхи, будучи переконаною, що вона насправду великий талант, як це в її роду прийнято, де буяли самі таланти — дядько Андрій великий письменник, дядько Петро великий художник, її батько великий "ворог народу", дядько Софрон великий пролетар. Є ще десь там... Тсс! За кордоном... Про яку всі мовчали і разом всі думали... Велика тітка, лікарка... Яка присилала матері харчі й медикаменти. Отже, родин великих... А той нахаба... Хоча в дійсності, що він для неї? Чому стільки нервів? Навіть мати помітила. — То твій Сашко — "інтелігент"! — вирвалось у неї. Найбільша образа епохи. Була така каста, — індивіди, що все знали краще, майстрі революцій, перші її жертви, обов'язкові її поборники. Так думали про них статечні люди, так думала і мати Віри, яка мала вже тієї революції по саме горло і ненавиділа все, що з нею ототожнювалось. Для її дочки, це аж ніяк не по дорозі, ти, дитино сама по собі, в повітрі, як ластівка, що літає й щебече. Природа тобі підкаже, що воно і як воно у нашому світі.

Так воно й сталося, лишень дуже по своєму. У вересні, сорок першого року, до Києва "прийшли німці" і все полетіло шкереберть.

Сашко тоді знов, як мара, виступив з небуття. Побачила його і зойкнула; — Але ж, Сашко!? — Цим хотіла сказати, що для нього тепер тут не місце, а він, у темній, як на баль, краватці, чистий комірець, у очах посмішка.

— Ви, бачу, злякалися. Я той самий, — казав він ноншалантно, ніби це мова про його краватку, а не про його бути чи не бути. І до цього додав; — Вірочко. Життя вчило мене тисячі років, я вийшов з Біблії, моя кров насичена електронами уваги, небезпека — перша моя сестра, знаю її природу і тут, Вірочко, нема вибору. Моїх батька й матір забрали марксисты, мені погрожують нацисти і щ мені лишається — степ, вольна воля, є така нація, якої Біблія — степ, також тисячеліття, ті там могили її ієрогліфи, пригадуєте — „високії ті могили, де лягло спочити козацьке біле тіло". Га? Є такі люди. І я знайшов між ними і собі місце. Я переніс своє шатро до них. І це записано у моєму пашпорті. І чуюся безпечно.

Віра дивувалася, а він дивився на неї, як на дитину, яка не розуміє, але й розуміє і, видно здалека, що у неї на думці, щось її особисте, що влилося у саму її кров і кружляє по жилах, як огонь. Хотіла б спитати, але ж це не час. — А ви, здається, все ще в гніві, — заговорив він знегодя. — Забудьте. Я був тоді сердитий. Ви співали чудово.

А тепер? Вже не сердитий?... Хотіла спитати Віра.

•— Лишімо "тепер", — казав він, коли вона його все так спитала. — Кожне "тепер" приходить і відходить, приходить "опісля". Пригадуєте, нашу розмову про рай? Проломлено його двері. Мені обридли угодники Кремля, смердять здохлі догми, двадцять п'ять років "Дем'янова уха" — їж, або куля в потилицю.

Віра це дуже слухала, але не дуже розуміла, загостра тема, разючі символи, до

такого не звикли її вуха, щ перед тижнем від такого могли потрястися земля і померкнути сонце, але сьогодні це вже банальність. Йшли, між іншим, руїнами, де ще вчора стояв Хрещатик, міст від години п'ятої вечора до години п'ятої ранку, клалося в домовину і закривалось вічком, западала тиша й темрява, яку інколи, там то там, стьогали постріли, або розпачливі окрики.

Віра з матір'ю Мар'яною, жила у старій, облущені будові XVI-го століття, званій КОБУЧ, залишок від зруйнованого Михайлівського монастиря, що до війни правила за студентський гуртожиток, тож то тепер — звалище бездомности, між яким опинились і ці двоє, недавно мешканці Хрещатика, що зірвався в повітря з єдиним щастям, що їм вдалося вирватись з того мало не голими, але живими. Їх келія — три на п'ять метрів простору, товстічі стіни, склеплена стеля, глибокі вікна, прогнила підлога і ніяких меблів, ніяких речей, ніяких харчів. У довгих, мрачних коридорах, вештались загадкові постаті, раз-ураз зчинялися рейвахи. Мати Вірина відходила на село за харчами. Віра лишалась самою, поява Сашка, була для неї збавленням, янголом-хоронителем.

Щоб бути ближче, він і собі роздобув приміщення у цій споруді, з місця зударився з голодом, виграв турнір, за статтю "Модерне мистецтво" здобув співробітництво в новопопавленій газеті „Українське слово", а тим самим і талони на обіди її їдальні і не лишень для себе, але й для Віри, під претекстом, що вона його жінка, чого вона, розуміється, не знала.

І це був також Сашко, що почав намовляти Віру залишити Київ в напрямку заходу, що означало "заграницю". На таку думку Віра ахнула. Чи він розуміє, що для неї залишити Київ — залишити життя? Але Сашко є Сашко, це зразок неможливості. Чи вона розуміє, що їх карта Києва бита і то назавжди? За нього провадиться гра ва-банк, виграють "ці" з Києва зроблять порожнє місце, виграють "ті", порожнє місце лишиться з них самих. А ч не мають права і вони на життя? '

Це питання також... Віра почала підводити інвентар свого Києва, як сказано, вона жила з матір'ю на Хрещатику, поблизу Прорізної у, так званому. Сліпому перевулку на другому поверсі старовинної споруди компактно заселеної різним людом, у одній, з входом від надвірної веранди, кімнаті з одним вікном, одним столиком, одно шафкою, двома ліжками, двома стільцями та різним іншим крамом, а між тим рядом, в рямцях і без рямців, фотографій розвішених на білених вапном стінах. Високе, вузьке вікно завішене пожовклою, ще з царського часу, мережною фіранкою з виглядом на заднє подвір'я та дощаним, потемнілим від часу, тином з великою дірою, через яку лазили люди й тварини, які хотіли скоротити собі перехід до сусідньої вулиці Пушкіна.

Споруда несла на собі тягар принаймні двох століть, мільйони людських кроків вигладили і майже зрівняли її сходи, трухлявість поняла все, до чого лиш торкнешся, у шпаринах заселилось твердо багато поколінь особливого тваринництва званого клопами, у мушлі кухонного зливу, ранками можна сполохати зграю щурів, а коли та пускались в хід примуси і герці власництва п'ятьох господинь, це нагадувало не майстерню, де майструють борщі і вареники, а залізничне депо, де кують і лютують метал.

Одначе, все це взате у всій своїй дивовижності, не творило для Віри особливого здивовання, ані навіть питання. Оселились вони з матір'ю тут від тридцять сьомого року, коли Вірі було треба вступити на високу школу і прибули сюди з їх рідного Канева за допомогою і протекцією їх всемогутнього дядька Андрія, їх "жил-площа" не відходила від загального стандарту мешканців цього міста, за винятком хіба таких, як той самий дядько Андрій, який займав аж три кімнати з окремою кухнею у величній будові Роліт на вулиці Леніна.

Також це аж ніяк не відбивалось від'ємно на соціально-товариське становище Віри, вона належала до кола знаних, а тим самим упривілейованих, її соц-походження делікатно замовчувалось, становище її батька зникло з пам'яті, її моментум оберталось в ореолі знаменитого дядька, а до того молодість, надміра енергії, розцвіт пристрастей, вечірні прогулянки Володимирівського пригірка, студентські куплети, любовні залицянки. Не дивлячись на розміри її житла, до неї залюбки заходили хлопці й дівчата, які могли сидіти плече в плече навпочіпках, жартувати, грати "в пошту", а то й танцювати не дуже переймаючись кубометрами простору. І єдине, що могло бентежити цей лад, це протести сусідів, тут зараз за тонко стіною, які не завжди хотіли розуміти молодість, заявляючи одверто, що вони тут не самі, що за стіною також люди, а між ними старі, втомлені, хворі... Це, розуміється, приємність не велика, але ситий голодного не розуміє, Віра могла турбувати сусідів з найблагородніших інтенцій, щоб життя їх тут хоч дечим різнилося від життя блощиць та щурів. Тож не можна, либонь, дівчині сімнадцяти років закопатися в мізерію гістериків, старці та немічних. Віра вимагає жертви, її роки не розуміють милосердя, але за винятком її матері, яка часто вечорами відходила, бо "мала якусь там важливу справу", лишаючи дочку з її товариством самими, решта мешканці тієї споруди бунтувалася. Така собі безсердечність. У одних їх молодість, у інших їх горе.

Але молодість, завжди молодість. Навіть тієї суботи, під неділю фатального 22-го червня, Віра має повну п'яну кімнату друзів, пробавились до другої ночі, аж поки, на протести незрозумілих сусідів, їх розігнала міліція. Віра лягла десь о третій, була сама, мати, як звичайно, ночувала у дядини Ольги, була розхвилювана, заснула ген над ранок, твердо спала, а прокинулась, було, мабуть к'обіду, бо за вікном все залите сонцем. І почувалась дивно. А її жил-площа нагадувала дорогу, якою пройшло торнадо.

І вражала особлива, напружена тиша, ніби весь то будинок залишили мешканці. І цікаво, чому не приходить мати. О, байдуже, є чим журитися, тож "вихідний", вона може повалитися, перебирала враження вчорашньої вечірки, було на диво весело, подобався їй той політехник Василь Кужіль, танцювала з ним танго провокуючи Таню Круженко, яка була до нього безнадійно закохана. Зрештою, всі там були закохані, приємно це бачити і це розуміти... Гостра, прозора ясність, все близьке, все досяжне, легковажна певність... І такий міцний, молоді сон з таким лінивим пробудженням, через піввідкрите вікно лилася сила великого літа, з далекої висоти долітала синя латка неба.

Матері не було й не було, а повинна вже бути... Вихідний день, вона могла поїхати

до тітки Ольги, яка перебуває з Юрієм в Пущі-Водиці, чи не зібратися і їй туди. Але мати не мала звички лишати її саму без попередження, а вона не звикла без матері господарити, це їх порядок і дивно, чому його сьогодні порушено.

Віра чекає. Віра думає, а час тікає, наближається полудень і треба вставати, готувати сніданок, вийти на вулицю. А коли виходила то підбігом, ніби хотіла летіти, на ній легка, біла з чорними крапками, без рукавів, суконка, її постать струнка і пружня, погода свіжа і соняшна, грайливо вибігає на Хрещатик і дивується, чому та така незвична кількість люду. І така тиша. Такі дивні, чимсь перейняті, обличчя. За такого часу, звичайно, люд тягнулися в напрямку Дніпра, де вода і пляжі, а це ос якийсь вир, сливе на місці, на розі Прорізної біля університету три автобуси під газом, гурт уніформної комсомолії, промчалось кілька військових машин.

Віра повернула на Ленінську, там менше руху, йшла швидко вверх і ось побіля будови Академії Наук, вона чує голос матері: — Віро! Вірочко! — І в голосі якась тривога, мов би вона злякана. Побачила матір на другому хіднику одягнуту по буденному у чорну сукню, волосся недбало чесане, у руці кошик. Віра швидко перебігає до неї. — • Мамо! Де ти була? Чому така схвильована? — питала здивовано. — На базарі, — казала мати. — На базарі? То ж сьогодні вихідне, — дивувалась Віра. — Як там вихідне. Не бачиш? Всі біжать. За харчами, — • казала мати. — Чому так нагло? — питала Віра. — Що ти не знаєш? То ж війна. На нас напали німці! — приглушеним голосом, мов би вона чогось боялася, казала мати.

Віра опісля не раз і не раз пригадувала ті години, знайти їх вислів не знаходила слів. Відчуття удару... Зриву... Бистра хвиля шарпнула і жбурнула в безодню. А разом — нагло й спонтанно відчула полегшу. Обличчя прояснилось. І помітила, що це діється не лишень з нею. Ніколи, ніколи не забуде. В повітрі виразно відчувалась радість.

Ці дні і ці місяці... Муравлище, до якого кинуто камінь. Все метушилось, все бігло, все несло. Харчі і харчі. Перша й основна вимога. Вулиці переповнені. Машин легкі, машини тяжкі, автобуси, вантажні, крутіж, смерч. Віра до краю збита з пуття, що буде з нею, з мамою, куди їм вдатися, за що зачепитися? Дядька Андрія з родиною вивозять, дядька Петра одягнuto в уніформу і приділено до пропаганди, їх Михайла забрано також, тітка Катерина ще не рішена — виїжджати, чи залишатися, всі "більші риби" виїжджають, але Мар'яні з Вірою ніяк не пристало кудись їхати, Андрій пропонує їм свою квартиру, дуже спокусливо, однак Мар'яна боїться, дуже бо та квартира заангажована, краще бути непомітною, хто його знає, що з того вийде, але чому така паніка? То ж "наші" б'ють напасника на всіх фронтах, не сьогодні — завтра повернуть на Берлін, послухай лиш останні вісті.

Київ, однаке, спорожнявся помітно, особливо від партії і це знак не обіцяючий. Коли тікають щурі — корабел тоне, це знають всі. Але вулиці далі кишили людом, переважно жіночим і все що було, щось несло, щось тягнуло — торбами, кошами, мішками, а там далі за містом, як Борщагівка, як Святошино, як Новобіличі, юрби дівчат озброєних заступами, риють рови. На небі ясно і гаряче сонце, і раз-у-раз літачки з чорними хрестами і зовсім над головами дівчат, які сиплють на них, повні

кокетства, папірчики: "Дарагіє дамочки, не ройте ваші ямочки, завтра придуть наші таночки, засиплють ваші ямочки". Кому жарти, кому не жарти, мокрим від поту, переляканим до кости, до того голодним "дамочкам" — ніякі це жарти, але ж он всі тумби і всі забори кричать криком: "За родину, за Сталіна!", "Вперьод — на Берлін!" і як тут встоїш зложати руки?

Все йде, все вперед... А ось, блискавично рознеслась вістка, що десь там розбивають магазини. Меси хильнули. Не брали, а рвали, не несли, а перли, рятуйся, як можеш, "проклятій тій владі нарешті кінець", "носив вовк, понесло і вовка".

І нарешті, — хмарний ранок, велика тиша і звідтіль, як Дарниця, з лівого Дніпрового берега, протилежно від "ямочок" Святошина, почувалась стрілянина. Били з гармат. Хто там і що там? Які ще суздальці, монголи, муравйови? Відповідь прийшла аж у п'ятницю вересня дев'ятнадцятого. З обох боків Хрещатика, від Куренівки і від Подолу, на мотоциклах, авто і танках, у їх темносірих шоломах, з виглядом парадуючих, в'їхали німці. Тих, що їхали від Подолу, київляни зустріли оплеском і обсипали квітами, — явище психологів, як світ-світлом, нечуване. А де ж ті всі „ямочки" і не лишень за Святошином... Весь Маріїнський парк, площа Софії і всі інші площі ними скопирсано, а при в'їзді бульвару Шевченка, навіть кілька сталевих козлів споруджено і купу піскових мішків додано. Навіть страшно глянути.

Віра таких питань, признатися, тоді не ставила, вдовольнялась загальним "наші здрефили", — хвалились — хвалились, маршували — маршували, барабанили — барабанили, а прийшло до діла — солом'яний огонь, згряя зайців, майстрі голодів, винахідники стріляння в потилицю люде зі зав'язаними за спиною руками.

І нищих варварів... Тікаючи, вони, крім „ямочок", залишили тонни динаміту під такими "воєнними об'єктами", як Київська Лавра, у якій літописець Нестор писав свою "Повість временних літ", як Софія, яку будував Ярослав Мудрий, як Педагогічний музей, у якому урядувала Центральна рада, як міська опера, міська радниця і нарешті весь Хрещатик.

Запрошення для їх знищення. І почалось це з Хрещатика. Одного дня, його древні будови, одна за одною, летіли в повітря, вулицею пішли лави огню, небо Закрилось димом. Місто погрузло в темноту, а в темноті страх.

Від п'ятої вечора до п'ятої рана стан облоги, до того додалися облави, людей — винних-невинних, згортали з вулиць і скидали до ям Бабиного Яру, замаячили силует шибениць.

Ось воно для чого той там динаміт... Розстлити, розсипати в грузи... Давність, історію життя. Тепер, з цієї далечі, для Віри це зрозуміло, але тоді це значило горе, глибину якого не зміряти ніякою мірою. Вони з матір'ю опинились на вулиці... Вирвались просто з огню... Отак в чому були... Думали, було дістатися до спорожнілого мешкання Андрія, але його двері були замкнуті з печаткою "Конфісковано військом". У новостворені управі міста їм запропоновано КОБУЧ — голі, вогкі брудні стіни, голод і холод. Залишився тільки Канів з їх бабунею Марією, але це не близько і комунікації ніякої. Брались торби і йшлося на села... Мінати, жебрати — і в тому мати Вірина. Тож

то Віра залишилась, мов викинута з води рибина. Ті вечори у тому КОБУЧІ, за замкнутими дверима без світла, без їжі, зі всілякими вигукам в неосвітленому коридорі, з пострілами за вікном!.. Вір намагалась звикнути, зникнути... Починалась скорше, ніж звично, зима, вдарило холодом... Закутана в лахміття Віра шукала рятунку, манило одне тільки місце — базари: Сінний, Єврейський, Товкучка, а там загорнута в лахи бабуса з цигарним пуделком старих цвяхів, чоловічина в студентському картузі царського часу, пропонує старі, обдріпані штани, хлопчина з червоним носом, показу з рукава пачку цигарок "Труд"... Портрет Толстого, антрацитові шахи, розтоптані черевики... А там он... Склянка пшона, кілька цибулин, горнець картоплі, пар яєць, шматок м'ясива... І ціни! Не підходь... Особливо ти. Віро. І все це на очах щезало, а Віра лишалась... Сама, одинока в юрбі незнаних.

Та якось, на Єврейському, Віра побачила знайоме обличчя... Галя Піддубна. Оноклясниця консерваторії. — Вірочко! — Галю! — Та невже це ти? Ти не... — Слово "виїхала" не йшло на язык. — Я лишилася... — І також я. — Голодна? Ходи зі мною.

Того таки вечора, разом з Галею, Віра опинилася якомусь касіно на Липках, де було тепло, світло, багато військових — жінки, акордйон, танець, дим цигарок. З загального настрою. Віра зрозуміла про що тут ходиться, але вона голодна, а там он буфет і на нім... Господи Боже! Такого вона, як світ світом, не бачила... Її голо розгорівся огнем і перед ним хто встоїть? Але це був також він, що врятував її. Танцюючи з високим, бравим, міцним лейтенантом, вона раптом втратила притомність. Що було далі, сказати годі, отямилась вона на квартирі Галі, де пила чай і їла смажену картоплю. А коли вранці повернулась до свого КОБУЧу, застала там перелякану матір, яка засипала її питаннями, де вона і як вона провела тут ніч, на що Віра не мала слів... Мати принесла торбину картоплі, кілька склянок пшона та горнець кукурудзи.

Це їх, сяко-тако, рятувало, але два-три дні і ти, мамо, знов бери торбу, якусь останню дрантину і манджай на села, від хати до хати — дайте, не минайте, людоньки, Христа — ради! Бо ж яка, скажете, інша рада, місто поняте голодом від краю до краю, для урядів та інших "відповідальних" ще щось підкинули, а ви решта, жийте-нежуйте, справа ваша.

Саме на цю наглість і навинувся Сашко, Віра дивилась — чудо-нечудо, а таки він, а той загорнув її зі собою, раз до редакції газети, раз до їдальні міської управи, а там, диви, спритний армянчик, відчинив погребець, у якому, за в'язку карбованців можна поласувати жолудьовою кавою з печивом бурякового солоду; прибули завзятці зі заходу і постала "Спілка письменників", а та і засідання, і дискусії, на стіні портрет з підписом Симон Петлюра, на будовах, сям-там прапори жовто-синьої барви, в кабінеті головного редактора "Українського слова"— величний знак Тризуба, на вулицях все більше і більше української мови.

А одночасно... Однієї, як звичайно, мертво-темно ночі, небо над Києвом забагрянилось, а вже д'ранку всі було знано, що згоріла їх стара "Дума"... Тож то небавом, такої ж ночі, Київ шарпнуло зривом. Це значило, що один з найзнаменніших соборів його Лаври, обернуто в грузи. Зникали жовто-сині прапори, забрано голову

міста, змінено редакцію "Українського слова", розгромлено Спільку письменників... Ходити по вулицях міста те саме, що ходити по замінованому полі. Віра збентежена. Що це діється? Навіщо класти мін під собори? Хіба це стратегічні мости? І знов ті німці. То ж їх зустрічали квітами.

На що їй говорив Сашко: — Зударилось два грабіжники... За чужу власність... З різним розумінням грабунку. Забити мільйони голодом, зірвати будову з часі княгині Ольги... Скільки переваг дає одно таке зірвання собору: знищено важливий об'єкт релігійного культу, знищено головного конкурента Василя Блаженного Москви, скинуто відповідальність на супротивника, показано, кого ви вітали квітами.

А ті, що їх вітали... Тим що... Їм тільки простір. Ніякі собори. Це робот, машина. Підійшов, загорнув — живе-неживе до звалу, там має стати Райх, Третій Райх... На місці Третього Риму... Така тобі фигля-мигля. Премудрість вибраних.

— Але ж Київ! Мій Київ! — лементувала Віра. — Завіщо його терзають?

— Саме за те, — казав грайливо Сашко. — Що він ваш. Це вони знають. А для них ви... Знаєте, яка вартість для них ми? Погляньте на купу муравлища... Воно вам скаже.

Сашко любив ставити такі питання і давати на них такі відповіді, це його коник, тож то Віра любила ц слухати і так вони, день-у-день — Сашко говорив. Вір слухала і непомітно вливалася в течію його мислення...

Йшла і минала міцна, тверда, дерзка зима, а з початком наступного літа розпочався той виїзд до Райху. Зпершу молоді люди... Хлопці й дівчата... З наміром не вертатися. Тож то згодом їх вже вербували.... А ще згодом їх хапали і під вартою, вантажними вагонам вивозили.

Сашка виразно розмивали роздуми, Віра це бачила і також догадувалась, що в нього на думці. Київ, як стій, порожнів — виїзди, вивози, Бабин Яр, у повітрі відчувалась трагі-елегія, ніби воно й мирно, у музеї на Олександрівській мистецька виставка, в розмінованій опер готують "Запорожця", але разом, в атмосфері заносить на бурю. Київляни це чують, знають, розуміють, їх випробовання, можливо, щойно починаються, а Віра з матір'ю, які, за старою звичкою, пробиваються з дня на день, починають також бентежитись. Вони не дуже возяться з газетами, не слухають радіо, але вони знають, що та на тих фронтах діється. Можливо ще "вони" й повернуться, а це значить... Не треба казати... Їх там давно засуджено, зрада родини, це так зрозуміло і тут хіба живцем в землю.

Це вони знають, а разом, мов би не знають. В людині, при кожній погоді, десь там глибоко, як не живе, то все таки тліє, іскра надії. А може воно... А хіба за що... Гарячим залізом випалюють в тобі твою надію, а вона живе. Приходять одні — живе, приходять другі — живе... Людина, як не кажіть, за винятком хіба блощиць, найживучіша твар на землі і ніяка чума, навіть марксизм, її не видушить.

Це, Віра пригадує, філософія Сашка, він був тут з ними завжди, мати навіть забула, що він "інтелігент", а Віра таки з ним та з ним і нема ради. Їй не відомо чом той хлопчисько аж так ними зайнявся, але хай... Молодь. Такого не збагнеш. У них там своє. Життя є життя.

Та ось почалась мова про той виїзд. І куди? До того ж Райху. Віра, було, зчинила рейвах, ні до якого Райху вона не їде, але Сашко вів своє, ніби пояснював таблицю множення, коли два рази — два, буде чотири. — Бачили ви... (вони все ще на "ви") ту там, на Володимирівській, крамницю nur für Deutsche? Чи знаєте, що ми для них лиш Eingeborenen? А чи знаєте, чому в Києві перестали ходити трамваї? Або чому заводять для на лиш чотири класи освіти? Вірочко. Це мова африканських колоній. Ті мудрі люди, затіяли зробити з нас Niemandsland, назвати його Ost, поділити на лятифундії і роздати на власність своїм заслуженим ген разом з нами. Чи ви на таке годитесь?

Віра тоді вибухала, її очі блищали. — Тоді чому ми тут? А не з тими, що проти них?

Сашко відповідав методично: — З тими, що, викинули вас дитиною з вашої хати? Що забрали вашого батька? Що вбили голодом мільйони ваших близьких? Що залишили пам'ятку Сибіру? І дуже можливо, — речнив далі Сашко, — вони ще вернуться. А як вернуться, чи уявляєте, що вони з нами зроблять? Тож шукатимуть козла відпущення, тож помста — основа їх моралі.

Віра дослівно не мала на це слова. — Тоді, значить що? Тікати? — виривалось у неї питання.

— Значить — тікати, — з посмішкою, ніби це дотеп, казав Сашко.

— Тікати?! — перелякано казала Віра, уста її здригалися. — Куди скажете тікати?

— Я вам казав... Може забули. У всесвіті все кудись і від чогось тікає, — тоном жарту, говорив Сашко.

— Здається, ви нічого не мали б проти, бути, скажемо, співачкою і чарувати серця світу вашим малиновим голосом. А чи знаєте ви, що, наприклад, у Відні — найкращі вчителі цього бравурного мистецтва? От ми до них і втечемо.

Можливо, це був і жарт, але він вплинув. Віра, мов би отямилась. І нарешті, мовчазно погодилася. Не вдаючись в деталі, як це їм р а з о м пуститися в цю дорогу... "Записатися", а чи просто, як двоє друзяк без норми форми, у них це дійшло до такої абстракції, де вже годі шукати норми.

Віра, отже, годилася, але гірше з матір'ю. І зрозуміло. Ділема без рішення. З тим їх "їхати разом", ще пів біди, воно до того, здається, велося, але куди їхати, пощо їхати, як їй самій залишитися, це вже інше питання. Чи те їх "тікати" вихід з положення?

На сцену, в ролі адвоката, виступає Сашко, його аргументація невідразима. — Мар'яно Миколаївно, — вирікає він тоном категоричності. — Тікають від різних стихійних явищ... Від вулканних зривів, від чуми, від торнадо. Ви, наприклад, тікали з власної хати. Чого мені хотілося б, це заощадити вашій дочці повторення дороги ваших випробувань. Чи ви мене розумієте?

— Чи не думаєте ви, молодий чоловіче, що з кожним лихом треба якось боротися? — несподівано для Мар'яни вирвалось це її питання в такій незвичній для неї подобі. Сашко на хвилинку стратився. Віра, що була при тому, різко глянула на матір. Вона ніколи ще не чула, з її уст, такої дефініції. Сашко посміхнувся. — О, так! Розуміється! Боротися! Але як, але чим, але де? Від цього багато залежить. То ж борються... Мільйони... З різних позицій. Ваш, наприклад, чоловік... Мільйони йому подібних.

Мільйони, що йдуть в полон... Мільйони, що тікають. Отже борються... Але в сумісумарум перемагає лихо... Сила, що росте не плекано... Як бур'ян, я пошесть. Зброя стихії. Боротьба з нею — боротьба з тайфуном, що несе спустошення і єдиний рятунок — втеча. Маса полонених — втеча, їх лихо має грізних союзників... Щоб вони не тікали, їх табори обернено у табори голодової смерті, щоб перемогло їх лихо, за це дбає потуга Америки. А ми тут з вами... Що лишається нам? Залишитися і чекати... Поки ті не прийдуть й заберуть... Або ці, що обернуть нас в паріїв...

Бідна Мар'яна Миколаївна, що може на таку злив аргументів сказати, так, воно ще не все, вона знає, але як його уймеш, щоб з того вийшов доказ істини? І остаточно, що їй залишається? Розлука з дитиною, яку вона, як зіницю ока, берегла в часи найжорстокіших негод минулого. Вона годиться. Прийдеться таки вертатися до Канева, а там вже якось... Зі старими батьками, сприймати удари. Боляче, дуже боляче, нестерпно боляче...

Сашко і Віра збираються... І одного гарного червневого дня, з невеликими валізками, вирушають. Спочатку не просто Київ-Відень... Сашко майстер психологічної географії, вони навіть не намагалися дістати перепустки з Києва, це могло б скінчитися "остом", тобто одразу за станок фабрики з телячими вагонами переїзду... Вони повертають пасажирським на Кам'янець-Подільський, а там, можливо, Румунія, Угорщина, Югославія... В їх уяві кантонська Швейцарія, селярська Португалія, а там океан... У снах ввижаються хмарочоси Нью-Йорку.

Але де Рим, а де Крим. Де Кам'янець-Подільський, а де Нью-Йорк. За цього часу земна куля стала знов великою. Сашко старанно перемацав всі можливості перекрочити річку Дністер. Даремно. Немає ради. Всі дороги в той бік обірвані, а сам Дністер це дикий мустанг, це а ніяк для Віри. Залишається таки, було-не-було, Райх, єдиний, абсолютно єдиний, шлях до їх раю. І єдине, що ту Сашкові пощастило, це дістати перепустки до Райху з вільної стопи, вільним транспортом, вільним вибором місця осідку. Мовляв, стукайте і вам відчинять, як глаголе одно писання.

Однак, в цьому випадку, сталося не за писанням. Молода пара надійно вирушає в цю путь-дорогу, щаслив минає Львів, Перемишль, Тарнів, але в Кракові їх зупиняють, питають куди і чого вони їдуть і замість вільної стопи, їй знімають з потягу, розміщують по різних таборах, пришивають до грудей синю латку "Ост" і розсилають, кого-куди, на роботу до Райху. Не дозволивши навіть, як слід сказати прощай.

IV

І от Віра на полях села Мелінгену з копаницею, починає до цього звикати, до неї підбігають то Нюрка Рябова, то Дунька Мелехова, що працюють в сусідстві. Загорілі литки, смугляві щоки. Нюрка намагається залучити Віру до їх товариства, у них там француз Альфон з полонених, двох поляків, один наш, такий Прохор, ще його кличуть Плохором, бо мовчазний. І чоколяд, і мармеляда, і гармонія, хижка побіля стайні. Німкам аж теч слинка, їх господиня сама за Альфонсом гецає, чоловік же на фронті.

А Нюрка, далебі, дівка-бой, на неї чигають не лиш Альфонси, округлі, як кабак, груди, як місяць в повню, лице, як лазурок, сині дивильця. Заведе те "полюшко — поле"

— на цілу долину чути, "козакенвайб", кажуть німці, і по своєму люблять... Але не любить вона їх. Ні, ні, ні. Один хотів, було, залицнутись, та по морді так креснула, що віддмухнувся, як пух. — Бачиш цей ось папір, •— тицьнула вона йому під ніс таку цидулку. — Там написано: підеш на мене — расу свою закаляєш. А за те Бухенвальд. Та й моя раса від такого зіпсулася б.

Такі їх розмовоньки. Поле на пригірку зі схилом д долини Ільму, свіжо і зелено, в далині річка та луги, т старе, ніби гравюра, село, а там далі, гостро зеленів гай, а ще далі, на обрію, втиканий вежами Ваймар.

Таке ось царство Вірине, починає з ним входити в дружбу, але той там Київ, той ранений батько, і друг, і брат, вічне мариво серця з іконою матері, що затьмарено, мов у церкві, манячить в уяві. Ростовські дівчат не приносили розрядження, не її це стиль... Не зближалася з господарями, ані з Яном, от хіба Емма. Рум'янощока, співоча, танцююча. Інколи побренькує на піяніно, що стоїть у вітальні. З нею Віра схильна на компроміси, але й це ще питання не рішене, зачекаєм, що скаже час.

Німецька мова Віри починає прояснятися, її пам'ять, раз-у-раз, заповняється новою словнею і вечорами вона вже мацає за книжкою. Старий Ганс, у тій своїй кухні, має полицку, а на ній видно написи, — "Вкрадена принцеса", "Барабан Дервішів", "Мордерство в Газельмурі". Він полюблював недільними підвечірками, коли всі розійдуться, поваляться на твердій канапі з окулярами на сокирному носі і з книжкою у довгих, кістлявих пальцях. Віра запитала, чи могла б і вона скористатись з його книжкового скарбу, а той, дуже охоче заявав: — Я, я, я! Яволь! Бітте шейн!... До речі, Емма також має свою книгозбірню. "Дика любов", "Кохання дівчини лісу", "Чарівний май", але на це ще Віра не готова. Залишимося покищо при дервішах.

Але Емма все більше і більше входила до кола уваги Віри. Запрошувала її до себе... Невелика, затишна, з вікном на садок, кімната, багато на стінах листівок, карток, фотографій, затишно, лагідно. Багато всілякої мови, а в тому про брата Емми. Ось його фота... І ось... ось. Офіцер, лейтенант, гарний, бравий з орденом. Скінчи гімназію, студіював агрономію, тепер на фронті. Великі Луки. — Чи ти знаєш таке місце? — питала Емма. — Десь там на півночі... Як Псков, — казала Віра. Чи Емма щось з того зрозуміла, сказати годі, її зацікавлення переходить на інше. Віра ж має напевно також родину.

•— Знаєш, Еммо, — казала на це Віра, — Коли б ти знала мою родину, ти б не повірила, що це є в дійсності. У нас революція.

— У нас також революція, •— казала Емма.

— Коли я вступила до вашого двору, мені здавалося, що тут нічого не мінялося тисячу літ, — казала спокійно Віра.

— У нас модерні машини, — казала Емма.

— Мій батько мав також щось подібне, але з того не залишилось каменя на камені, а батька карають за те ціле життя, — казала Віра.

— Щось аж таке... А чому? — дивувалась Емма.

Віра також не знає чому, тому краще замовчати, д того у них ось важливіше, чи

мала, наприклад, Віра хлопця. У приливі такого зворушення. Віра відкрила Еммі таємницю Сашка. — Ти мусиш нас дуже ненавидіти, — казала, з виразом розуміння, Емма. Віра її розуміла також.

•— Головне, розчарування. Ми думали, що ви нам допоможете, — казала вона. — О! Ферікт! Ви думали не так, — казала Емма. — Більше такого не повториться, — казала Віра. На цьому, тему вичерпано. І до неї більше не верталися.

Перша осінь і перша зима у цьому просторі, були для Віри великим дивом. Це ж війна, а тут мирно, це ж голод, а тут сито, вона ж невільниця, разом свобідніша, ніж було вдома. "Дорога, люба мамо! — писала вона матері. Розповіла про все, що з нею трапилось і закінчила філософією: "Вища воля хотіла показати мені життя, яким воно має бути і яким воно є. Я зійшла сходами вниз, але й так воно достойніше, ніж у нас на верхах"...

А десь д'Різдву, Віра дістала від матері відповідь:

"Люба моя донечко! Ми дуже втішились вісткою про Тебе. Я живу в Каневі з батьками. Всі ми дуже переживали Твій від'їзд, але може воно й краще. Я, донечко, стала знов релігійною, можливо з відчаю і я завжди молюся з Тебе. Твоя бабця все ще рухається, хоча її ломить ревматизм, а дід, не лишень рухається, а й почав знов політикувати. З харчами даємо раду, мали городець, а хліб можна дістати. До того батько трохи лікарує. У нас мирно, але як надовго.

Там десь в Чехословаччині, у Празі, живе твоя тітка Татяна, замужем за Миколою Водяним. На жаль, загубили її адресу... Було б добре Тобі нав'язати з нею контакт. Ми чули, що вони живуть добре і, можливо, могли б бути Тобі помічними.

Але знаєш, донечко... Не це головне, що хотіла Тобі сказати. Слухай! До нас несподівано прибув Твій батько. Це чудо. Пригадуєш його з Ухт-Печорська, пережив страхіття, кілька років провів по тюрмах, був звільнений, став начальником постачання якогось фронту, біля Тул потрапив в полон, перебував у таборі полонених, якимсь з того вирвався і тепер з нами, є дуже хворий, мало не згинув з голоду, батько його лікує і є надія, що все буде добре. Збирається писати Тобі листа. Покищо він Тебе дуже і дуже вітає.

Маємо вістку також про Василя, він працює у якомусь воєнному інституті, робить важливу роботу. Дядько Андрій з Ольгою перебував в Уфі, тепер на фронті, виступає по радіо. Про дядька Петра і дядька Софрона, нема відомостей. Побоюємось, що Петро не живе. А Катерина Львівна виринула в Харкові, вона ж виїжджала і, мабуть, не доїхала за призначенням.

А Тебе, донечко, хорони Боже! З Різдвом Христовим та Новим роком. Обіймаємо, пригортаємо, цілуємо. Всі ми тут разом Твої рідні! І за всіх них. Твоя мама — Мар'яна Мороз".

Для Віри це був удар, радісний, але удар. Головне батько. Невже він все ще існує? Як виглядає? Чи дуже старий? Як його здоров'я? В уяві виступає минуле, пригадує, пригадує. А також тітка Татяна, її було заборонено, таємнича легенда, а дива — дійсність. Несподіванки, самі несподіванки і питання. Віра ними перенята, Емма це

також помітила.

— З тобою щось не гаразд? — питала Емма.

— О, всячина, — відповідала Віра.

— Щось про Сашка? — не відставала Емма.

— Дістала лист з дому. Від мами.

— Щось недоброго?

Слово-по-слову, Емма цікава і Вірині таємниці вийшли назверх. Її хотілося мати довірену душу. — Але ж Еммо! Дороженька! Під страхом смерти! Благаю! Нікому ні слова! Обіцяй! Присягни!

— Але ж чому? Але ж чому? — питала сливе перелякана Емма.

— Ні, ні, ні! Присягни! Ні слова! Це лиш тобі. Колись скажу більше.

— Добре. Гаразд. Мовчатиму! — казала Емма, хоч не розуміла чому. Їй би хотілося розповісти про це кожному стрічному, така сенсація. Далебі дивні ті русен. Бояться власної тіні.

Вони домовились, запала змова, в родині Ганса будні, спокій, лад, але не так воно в світі. "Тюрінґер Цайтунґ", радіо-приймач тільки й знають, що десь там бої. Під Сталінградом, під Москвою, під Кавказом. Хижа зима, зморні простори, атаки за атаками. У Лібії також не переливки, англійці, як чути, вперлися, копкі піски, гаряче сонце, панцері грузнуть. *Schlecht, verflucht schlecht*.

Воно то й може "шлехт", але дівчата є дівчатами, них свої інтереси, а тому війна-війною, а свято-святком. Тож надходять *Weihnachten*, кому Сталінград, а кому ос Ваймар, дівчата ведуть на нього рейди за рейдами, але теперішній Ваймар також під знаком Сталінграду, бувало в цю пору, все там барвіло, кричало, благало — лиш купуй, лиш бери, свіже, живе, манливе. Тож то тепер порожнеча, мрачність, "бецугшайни", обмеженість, а ї би хотілось, і під ялинку, і для себе, і для дому, бо яка це, скажіть, ялинка без подарунків, або що це мені за свято без нової суконки? Приходиться вдаватись нелегальщини, у одних завалялось кусень доброго сатину, в інших — доброї шинки, маленький гокус-покус і справа в решеті.

Не легко, дуже не легко, це їм давалося, але давалося і в остаточному, Віра, наприклад, стає власницею суконки, за зразками останньої, хай навіть позаторічної, моди, гаряче-соняшного сатину, що їй до дідька личило. Політику обійдено, закони злегковажено, партію обдурено, "Ост" зігноровано, але ж це свято, а Емма, як приклад жіночости, мусіла звести всі противенства до розумного ладу. В боротьбі за існування, суконка для дівчини те саме, що танк для вояка.

Додаймо до цього насолоду процедури творення сукні. Це містерія. Вівтарі, фіміями, весталки. Глибини їх покоїв заповнені чаклунством. І нарешті Віра на верхів'я блаженства. Коли її струнка, гнучка постать, оповита гарячо-соняшним сатином, появилась в трельяжному дзеркалі, їй хотілося від захоплення викрикнути, щоб всі ц чули і раділи з нею. Спонтанно, як дві пташки, що зриваються летіти, дівчата кидаються в обійми зі сльозам радості, що їм пощастило доконати.

Але це не була єдина радість їх передсвяття. Цим днями Віра одержала

неймовірного листа. "Дорога моя дочурко! — писалося там великим, виразним, прямим почерком. — Багато літ минуло, як ми з Тобою бачились. Ти вже, можливо, мене й забула. Ніяке диво. Нас було поставлено в такі умови, що можна було забути і самого себе. І не було шансів, що ми їх видержимо. Але ось чудо, я живу, нарешті вдома, в Каневі. Думаю робити старання, щоб повернути і Тебе до нас, мені інколи вдавалося досягнути недосяжного. Біля мене Твоя мама, бабуня, дідуньо, ми про Тебе говоримо. Тебе вітаємо з Новим роком, новим щастям, новими надіями. Єдиним мої бажанням тепер, Тебе бачити. Сподіваюся скорої відповіді, Твій батько, Іван Мороз".

Мій ти Боже! Шок. Батько! Віра побігла до Емми.

— Еммо! Пише мій батько! — вже з порога викрикнула Віра. — Дивись! Послухай! — І вона, все, слово-в-слово, переказала Еммі. Віра сиділа на краю малого фотелика, тримала в обох руках лист, а по її щоках стікали сльози. Емма підступила до неї, гладила рукою її волосся, вони так деякий час зацікавлено мовчали, опісля Віра встала, вибачилась і відійшла до своєї кімнатки.

Віра хотіла одразу писати відповідь батькові, але скільки вона не намагалась, не могла знайти вгідного вислову. Не так, все не так, не досить... Треба краще, сильніше, тепліше. "Дорогий"... Ні, ні, ні. "Любий, милий"... Завагалась — тату чи батьку... Може татусю, таточку... Зупинилась на батьку. Так найсильніше. "Дорогий, дорогий! Нарешті Ти знайшовся. Тішуся, боюся, вірю і разом не вірю. Чи не є це ще один недобрый жарт. Питаєш, чи я Тебе забула. Як би могла? Пам'ять про Тебе у нас була великою таємницею і, як всі таємниці, хоронилася в найглибших глибинах душі нашої. Ми не мали прав про Тебе говорити, але ми могли про Тебе думати, мріяти, вірити. А це те найсвятіше... Може одного разу всі люди це зрозуміють.

Я тепер у такому ж становищі, як свого часу Ти був на півночі. Вільна-невільна. Моє оточення нагадує щось з того, що було на хуторі мого діда, про якого мені Ти колись говорив. Сумую за нашими краєвидами, за Києвом, за Дніпром, за всіма вами, але не сумую за порядками, що там існують.

Коли б так справді побачитись! Як і коли, але може... може... Може нам пощастить. Покищо намагаюсь розшукати адресу тітки Татяни, вона десь в цьому просторі... А там... Побачимо! Бабі, дідові, мамі — усім і усім, а Тобі найбільше — привіти й привіти. Обіймаю й цілую! Міцно цілую! І багато добра! І багато здоров'я! З Новим, новісенським, дай Боже, щасливим Новим роком! Ваша і Твоя — Віра".

А чи добре? А чи досить? А чи все? Не добре, не досить і не все, але скільки хватило духу. Писати про "все" тепер заборонено. Але серце вилити дозволено. Яка б справді радість — побачитись. І, можливо, це станеться, перший крок зроблено.

А також, цими днями, сталося тут ще щось важливе.

Напередодні Різдва, у четвер, в будинку Врінглерів, рух і руху. Від раннього ранку громотять сходи, вгору і вниз, вгору і вниз, стукіт і грукіт, чистилось, прибиралось, пеклось і варилося. О годині першій і хвилин тридцять, швидким потягом Ляйпціг-Ваймар, прибуває син господаря дому цього, Еріх Врінглер. Ганс з Клярою і Еммо поїхав за ним бричкою до Ваймару. Чекання напружене і велике.

І не лишень в будинку Врінґлерів... Чисельна рідня, дядьки та тітки, та всілякі кузени, а то й просто сусіди в безнастанній ажитації. Перед тим викликали Ганса до громадського будинку до телефону, прийшло дві телеграми, навідався місцевий пастор, прибігав сільський начальник. Сливе ціла громада брала в цьому активну участь, приходив бо з фронту не який перший-ліпший воячисько, яких тепер досить і досить, а одинокий в селі офіцер, лейтенант, герой "Залізного хреста", якого викликали до Головної Кватири фюрера, а це значило багато... Про що писала також "Тюрінґер Цайтунг"... І всі мали нагоду про це читати.

І коли, біля години третьої, Ганс, вже разом зі сином, прибув з Ваймару, перед брамою їх дому чекала чимала юрба, на брамі лопотів з вітром транспарент, — "Вітаємо нашого героя!" і звисав великий, червоний, зі свастикою, прапор. Гостя зустріли оплесками, окриками і промовою бюргермайстра, ліва його рука була на перев'язці, голова замотана бандажем, але взагалі, виглядав він браво, новенька уніформа, під коміром прикметний значок "Залізного хреста".

Того ж таки вечора, всі вікна будинку Врінґлерів ясно освітлені, у великій гостинній розсяяна ялинка, по середині великий стіл, за столом багато людей. Їли, пили, гомоніли. Еріх на почесному місці, всі очі звернені на нього.

Розуміється, що ані Віра, ані Ян в цій такій урочистості участі не брали, Віра помагала на кухні, Ян порався з кіньми, але десь згодом, біля години десятої, до кухні вбігла розрум'янена і щаслива Емма, у своїй найкращій, рожевій суконці. — Віро, одягайся! Зробимо концерт! Для Еріха! Раз-два! Раз-два!

Віра зніяковіла, їй аж ніяк не хотілося бути до тог причетною, але як відмовити Еммі. Вневдовзі на ній її нова, чарівна сукня, бронзово-темні коси старанно розчесані, очі поняті сяйвом, ціла постать красою. І коли вона, разом з Еммою, зійшла вниз та вступила до ясно освітленої, повної веселого люду, гостинної, очі всіх підкреслено звернулись до неї. — Це наша Віра! — проголосила Емма з ноткою театральности. Еріх, що сидів вже на канапі поруч з гарненькою панною і кутив цигарку, виразно був вражений, на обличчях решти гостей здивовання. Віра виглядала зніяковіло, але не розгублено, на привітання кивнула головою, Еріха помітила лишень мигцем, мовчазно відійшла вбік, де стояло піяніно.

Більшість з присутніх знали Віру, але ніхто з них не бачив її такою. Навіть домашні, за винятком Емми, були знесподівлені. Чулися зауваження: — Вона гарна... Дивидиви!... Яка суконка... Ані Еріх, ані панна, що з ним сиділа, своїх думок не виявляли. Еріх гарний, міцний, рівний ніс, сині очі... Сидів спокійно, дивився рівно, вира поважний. Стара Матільда, що виконувала роль прислуги, бурчала щось під ніс, Ганс вдоволено посміхався, Кляра не знає на яку стати, а Емма... Сяяла! На верху щастя, підбігла до матері, щось їй настирливо шепнула і зверталася до присутніх: — Увага, увага! Розпочинаємо концерт.

Наша примадонна, — вона вказала на Віру, — скаржиться на брак вправи, але ми схильні це їй дарувати. Почнемо зі "Stille Nacht".

Вона присіла до піяніна і під його акомпаньямент, міцним, горловим сопрано,

почала співати. За нею підтягнули інші. Коляда дала настрій. Після цього Емма виконала кілька уривків зі Шуберта, а за тим. Віра, під акомпаньямент Емми, почала свою улюблену арію з "Батерфляй", що їй не легко вдавалося, щоб опісля одразу перейти на українські "Черевички" та "Гандзю", що бризнуло радістю і викликало бурю оплесків. Ганс так захопився, що два рази випустив з рота свою люльку, Еріх сидів наструнчено, дівчина біля нього закурила цигарку, Емма неугавно розсипала сяйво, її настрій заражав і інших, вечір закінчився на причуд гарно.

Коли, біля години другої ночі, Віра залишила гостей, щоб відійти до себе, стара Матільда, яка не дуже її долюблювала, зустріла її на сходах і мовчазно втицьнула її папірову торбинку, у якій Віра знайшла чоколядові, що їх рідко тепер дістати, цукорки, волоські та ліскові горіхи, кілька яблук та сушені сливи. Віра зворушена. Т похмура, завжди невдоволена, у довгому, чорному убранню особа, нагадувала жрекиню якогось мрачного культ і враз отаке. Цікаво, що сіє значить.

Взагалі ж для Віри таке свято у такій родині — подія. Подібного вона ще не переживала. Пригадує, пригадує... Дуже тьмяно пригадує. Ще в Каневі... Мало дівчинкою... Баба Марія варила кутю, в їдальні їли урочисто вечерю, але ж коли це було, тож то опісля, вже в Києві, особливо після третього арешту батька, все це відпало. І навіть не згадуй. Забобони. Залишки культу. І дуже небезпечного.

І враз це тут *Stille Nacht, Heilige Nacht* і нічого страшного, Віра навіть не дуже розбирається про що тут ходить, звичайно, релігія, мати он пише, що стала знов релігійною, тож то для Віри, це лиш містерія. Свято. Вихідний день.

А там у себе, у своїй комірці, зачинивши двері. Вір сама. До неї далі доносяться звуки будинку і в тому, мов би її "Черевички", яка шкода, що нема великого дзеркала, варто б на себе глянути... Любується кожним рухом, здійсмає поволі суконку, вдивляється до її кольору, торкається щокою її м'яккості, посміхається приємно, задумливо і вішає на раменко у своїй шафці, обережно, мов би це павутиння. А далі стелиться, поволі роздягається, накидає нічну сорочку, без поквапу кладеться в ліжку, гасить лампку і лежачи горілиць, віддається течії думок, що її проймають і відносять завжди в минуле.

О, те незбагнуте, невичерпальне, глибинне, туманне минуле. Скільки в ньому твого життєносного коріння як не легко від нього звільнитися. І скільки думок. Вір замотувалась у ті думки, як у тенета, не могла з них самотужки виплутатись, потребувала допомоги, але надіялась, сподівалась, шукала. На цей раз не могла довше, ні звичайно, їх позбутися, заснула ген біля третьої, а коли прокинулась, була сьома.

І здивувалась, що її не будили, звичайний бо час її вставання — шоста, тоді бо кормлення худоби, а це ось зовсім розвиднилось, а її не займають. А як вийшла д кухні, там було тихо, безлюдно, один лиш Ганс, а то повідомив, що з худобою вже впорано і все в порядку. Появилась також Матільда і перш всього накинута на Ганса, що ось таке свято, а він насмердів своєю люлькою, що нічим дихати. Віра їй дякувала за подарунки, а та ї щось, своїм тюрінгським діалектом, відповідала, чого Віра не могла зрозуміти.

А взагалі в домі тихо і мертво, надворі сіро, вогко, без снігу, село погрузло в тишу, будинок Врінглерів бовванів залишено і аж ген, біля одинадцятої, він почав оживати, розуміється, знов таки з кухні. Появилась розпатлана, в чоловічому жакеті, Кляра, за нею виринула з темноти коридору, все ще заспана Емма, у кімнаті Еріха, що на другому поверсі, також чути рейвах, а опісля всі вони, не на кухні, як звичайно, а в їдальні з накрити столом, снідали, а там знов, перед входом їх дому, появилась, на високих колесах, бричка запряжена парою гнідих, тяжких кобил, на козлах якої сидів зігнуто Ян, одягнутий у темно-синю гуню і тверду, без країв, з великим козирком, шапку. Виходили Еріх, Кляра, Емма, за ним з великим пакунком, Ганс, всі святочно одягнені... Всідалися, гомоніли, бричка рушила і погрюкотіла по нерівному кам'яному бруку вулиці.

Віра не була в цю процедуру втаємничена і вона не збиралася щось тут питати, поїхали так поїхали, хай собі їдуть, яке їй до того діло. Обід їла сама, худобу опорала сама, писала листи, біля третьої години одягнулася вийшла пройтися. Вдома залишилась лише Матільда.

Село, дуже спокійно, але святкувало, на вулиці появлялись святочно одягнені діти, рідко десь появлялись дорослі, на вежі кірхи бамкав дзвін, з димарів будинків виривавсь пошарпаний вітром дим. Біля садиби млинар Бльоха, у якого працювали Нюрка і Дунька, більше гармідеру. Віра туди заходить.

У низькій, продовгастій хижі, побіля великої короварні, повно тютюнового диму, алькогольного чаду і червоних облич. Побіля стіни поверхове ліжко, по середин довгий, вузький стіл, з обох його боків лавиці, на стіна витинки з ілюстрованих журналів, під стелею гола, на 60 ватт, електрична жарівка. І повно, в перемішку, дівча та хлопців, які пили пиво, курили, грали в карти. При вході, на пеньку, сидів хлопець з літерою П, який ліниво розтягав гармонію і попихкував димом цигарки, що сторчала в куті його рота.

Віру зустріли захоплено, особливо Нюрка та Дунька. Обійми, цілунки, знайомства. Віру оточили, хтось крикнув — песня! І на це, всі разом, на повний голос, розмашно тягли "Катюшу", були захоплені, самі себе сплескували, щоб на завершення, в тісноті і хмарах диму, пі гармонію, пуститись вальсом.

Час минав і минав, а коли Віра відходила було темно і вітряно, Нюрка накинула теплу хустку і пішла її проводити. Дорогою, весь час, наполегливо тараторила: — ти приходи, ми тебе любимо. Бачила, які лошаки. Шкода, що не бачила Альфонса, його покликав Червони хрест з Франції, їм присилають чоколяд, ковбаси, але ми даєм собі раду. Наша господиня не дуже то щедра, але зайдеш в комору, а там... Господи Боже! Розрив серця. Пудові шинки, метрові ковбаси... А що до хлопців, як бачиш. Знаєш, той Прохор... Що танцював з тобою. Він не такий аж „плохор", як хто думає, ми з ним серйозно, з трактористів, зарадний. Ось війна скінчиться і запишимось. А ми тут що — плюнь. Які там ще гримаси. Живи. Не поживеш тепер — пропало. Тут той тобі "ост", корми свиней, а прийдуть наші — Сибір. Для них ми з немцями, кормили їм свині... — Чому ти думаєш, що прийдуть наші? — питала Віра трохи здивовано. — Прийдуть...

Снилося. Немцу капут, — казала задеркувато Нюрка. Вона була на підпитку, весь час, навіть на вулиці, курила, розбите волосся. Віра дивилась на не з почуттям жалю, на прощання казала: — Нюрочка, дякую! Допобачення! — Заходи! — кинула їй навздогін Нюрка.

Кілька чергових днів проминули для Віри поспіль, свято-несвято, однаково, хліви та хліви, та цебри, та мітла, та кухня. Вечорами читала, довкруги тиша, Емма десь зникла, здається з Еріхом, все лиш гостюють. І гаразді добре. Її справа маленька.

А одного вечора, ген по вечері, зайшла, було, до кухні запитати щось Ганса і несподівано застала там весь Гансів клан з Еріхом включно, який сидів біля плити на скринці вугілля, без мундира з недбало чесаним волоссям, яке вилазило з-під його бандажу і щось завзято оповідав. Усі, сидячи, стоячи, уважно його слухали. Ганс, звичайно, у своєму просидженому фотелі з люлькою, Кляра, як помідор, червона, в кухонному фартусі, стояла, зложивши на грудях повні руки, біля плити, Емма сиділа на дзиглику з чашкою, в руці, кави, а побачивши Віру, кивнула на неї пальцем до себе. — Слухай, — шепнула вона і вказала кивком голови на Еріха. Еріх був унесений, курив цигарку, оповідав зацікавлено, на Віру лиш мигцем глянув і вів своє: — Такої зими, — казав він, — історія ледве пам'ятає. Уявіть — як око гляне, рівнина, метр снігу, мороз тридцять, вітер, як бритва і темнот могильна. І саме в такий час, кожної ночі, атака. Чорт їх знає, як вони видержували. Спочатку артилерія... Ми не могли зрозуміти, звідки у них стільки артилерії і як вона діяла. Наші гармати замерзли в кригу, а вони б'ють, появились автомати, сиплють огнем і єдине, що нас рятувало — їх неточність. Вони, на диво, не точні, це на спасало, злива огню і все над нами, а опісля атака. Сунули, лава за лавою, нам їх не видно, били навмання, в темноту, інколи зустрілися, кидались фігура на фігуру, душились, різались, рано, звичайно, перед нашими окопами, гори замерзлих трупів, вбитих і ранених, їхніх і наших, інколи ще живих, ніхто ними не цікавився, все смертельно втомлене, нас рідко рушили з місця і ми лиш дивувалися, звідки у них стільки того м'яса. То ж спочатку тисячами здавалися, просто без бою — здаюся, здаюся! А опісля почали битися та ще як битися, таке тобі чортеня, ледве лізе, а дереться за сто дурних, а то ж, було, мільйонами горнулись до нас, генерали, штаби, деяк їх частини, поки доходили до фронту, лишались без мужви.

Наша вина. Ми загостро до них поставились. Не дали їм виходу. Полонені вмирили з голоду. Вони тікали від комунізму... Нужди... А ми їм дали ще гірше. Спритна їх пропаганда це гарно використала і ми дістали щ один фронт. А нужда там у них жаська, такої в Європі не знайдеш, родина в малій конурці, мало не в хліві, часто зі скотиною, а по містах у одній кімнатці старі і малі — бруд, воші, блощиці, будинки старі, понищені, щ з царського часу. Доріг нема. Те, що звуть вони дорогами, по нашому стежки — весною й осінню непролазна грязюка, літом — пилюга, зимою — сніги. Для наших машин це гроби, ми втратили там тисячі машинерії...

Їх сила в їх природі, в їх витривалості, в їх хитрості. Їх розвідка, їх пропаганда — неперевершені. Вони звикли до багна, до морозу, до голоду, до невигод. Те, чим кормлять їх вояка, для нашого значило б смерть. Їх розвідка знала навіть, коли хто з

нас відходив на відпустку. Їх мікрофони здовж фронту передавали наші фронтові звідомлення скорше від наших. І той вічний крик: Ви програли! Ви програли! Ви програли! Ми вас знищимо! Світ проти вас! Здавайтесь! Дістанете простір без бою!

А в останнє, додали ще ту зброю, звану "Катюшами" неймовірної сили огню і не лишень огню, а й галасу. Здається, на тебе валиться небо... А ще до всього — наша політика. Що ми тим замученим людям, як європейці, несемо на зміну? Знищення. Одверто обіцяємо зробити з них рабів, а вони чекали визволення. Їх розчарування робить з них бестій. І ми це, вже тепер, відчуваємо, а що далі... Побачимо. Побачимо... Виглядає це не надійно.

Ганс, що все це уважно слухав, інколи похитував невдоволено головою, попахкував димом люльки, коли Ерїх скінчив, почав повільно, обережно, невдоволено задавати питання: — А чому ж вони, ті там руси, такі, кажеш, бідні? То ж у них землі і землі...

— Це, батьку, окреме питання, дуже давнє, ми, німці, зємо це недорозвиненістю, але у них там це пов'язане з їх політикою. У них господарство не на першому, як у нас, місці. У них це додаток. Аби лиш вижити. Їх маси залишені на постійний пів голод. Наїдаються лише керуючі. Колись це було кріпацтво і кріпосники індивідуального порядку, тепер це колгоспництво і бюрократія державного порядку, що по суті те саме. Масам забрано власність, мільйони позбавлено ініціативи, нема органічного стимулу, все вказане на приказ згори, там, колись, пануючі нероби, тепер, пануючі бюрократи. Маса їх наймит, пасивний виконавець, злостивий ухилич. Уявім собі нашого Завкеля, що отам у Ваймарі заправляє армією бюрократії, на вашому місці. Земля не буд родити з-під пера. Ви це знаєте.

— Не розумію... Дивний то народ, — бурчав Ганс. — Та війна... І чого ми там шукаємо? — вирвалось у нього дуже безпосередньо.

•— Простору. У нас тут тісно, — казав Ерїх.

— А у них? Сам кажеш, що живуть вони в тісноті. І хай собі живуть. Їх справа. Простір той занятий, — вів своє Ганс.

— Заний і... не заний, — каже Ерїх. — З нашої точки бачення — не заний. Одна шоста земної кулі господарсько марнується. Не так давно, в найродючіші їх частині, в Україні, вимерло щось, як сім мільйонів. З голоду.

— Але ж... Але ж... Вони, кажеш... Їх багато. Яке наше до них діло?

— Батьку. Це боротьба. За місце. За право. За престиж, — говорив Ерїх.

— Ой, сину. Престиж то престиж. Простір, простір. Але той там Сталінград... Та Америка, — казав турботливо Ганс.

— Надія на армію. Наша армія ...

— Наша армія, сину, чудо, — перервав Ерїха Ганс. — Вона показала чудо і не одно. Але ж проти нас простір. Плянета. Наші відкриті міста, п'ятнадцять хвили бомбовозам. А що за нами? Італія? Японія? Два карлики. Найн! Може я, дурний мужик, чогось недобачую, може там на верху бачать краще... Але той там Бухенвальд, ті, кажеш, полонені, ті „ости", ті жиди... Ні, ні, ні, — говорив Ганс повільним, ваготним тоном з почуттям нестриманого переконання.

— Ех, батьку, — вирвалось у Еріха. — Вже пізно. Все вже пізно. Нема назад. Мусимо тягнути — виграєм — невиграєм.

Віра слухала цю мову і дивував її не так зміст, я можливість таке говорити. У них там за таке людину стерли б. А з мови вразило найбільше про ту там біду. І образило. Вона знає, що ми бідні, що ми дуже бідні, але ж сором признатися. Це ганьба. Це ображає... Соромно перед світом. Особливо, коли про це говорять... З такою міною... Що це щось нікчемне... Така собі голота безрадна. А сам Еріх зблизька, без того мундира, видається не таким аж героєм, скорше безрадним, мов б його загнано в кут, з якого нема виходу і їй хотілося б, одного разу, показати йому, що ми не такі аж до розпачі, бідні, а коли й бідні, то наша біда особливого призначення і в майбутньому може стати силою, якій підкориться світ.

В кожному разі. Вірі хотілося б з того лейтенанта трішки покпитися, ось лиш би трапилась нагода... Лишень той лейтенант виразно її оминає, при зустрічах має вигляд неприступности, хоча живе він мало не стіна в стіну, його кімната на тому ж поверсі, що й Вірина, лишень його двері виходили до вузького внутрішнього коридорчика, а її на площинку сходів. Але вона чула кожний його крок, чи то за стіною, а чи на сходах. Твердий, мужеський, рішучий.

Кожного ранку. Віра одягнута у старий, бахматий, мабуть колись Еріхів, лейбик, підперезана плетінкою шпагату, не гаразд чесана, поплямлена грисом, готовила харч свиням, коровам, телятам, траплялось навинувся Еріх, щ любив заглянути до коней, вітався — Добрий день, Віро —• приязно, але байдуже, Віра відповідала, — Добри день, пане лейтенанте! — на німецький лад і, звичайно, на цьому кінчалось. Він ішов своєю дорогою, вона своєю, він далі з бандажем, рука на перев'язані, одягнутий у цивільне, але живий і бадьорий, зайнятий ділом.

Іноді Віра не могла втриматись, щоб не глянути з свого маленького вікна, коли Еріх, швидкими, енергійними кроками, кудись, в напрямку села, відходив, його фігура у новому, добре допасованому мундирі і нових, з блискучими халявами, чоботях, видавалась їй мужньою, приваби гідною, а трохи згодом їй почало здаватися, що його її оминання, не просто собі оминання, а що він, здавалося, її боїться, по своєму тікає, її це бавило, при зустрічах дивилась на нього з іронією, не могла втримати посмішки. І минали так дні.

А одного, знов таки, непомітного, звичайного дня, властиво — вечора, по восьмій годині, по вечері та п всіх справунках, коли Віра нарешті опинялася у своїй комірці, прилягала не роздягнута на своїй постелі з книжкою в руках, до її дверей застукано: — Ком ін, Емма!, — звикла вона казати в таких випадках, бо заходила до неї переважно Емма, не міняючи ані пози. Двері відчинились і вона побачила, не Емму, а високу, пружню фігуру Еріха.

— Можна? — запитав він при вході.

— Прошу, — відповіла Віра, намагалася бути спокійною, хоча була здивована і навіть збентежена, поволі звелася з ліжка і присіла на свій одинокий стілець. Для Еріха не було іншого місця, ніж залишитися стояти при дверях. Був стримано непевний.

- Читаєте? — запитав він з бажанням почати розмову.
- Умгу, — сухо й незучаснено муркнула Віра.
- Щось цікаве? — з намагою посміхнутися, питав Еріх.
- "Кулі". Голляндська авторка, — тим же тоном, казала Віра.
- А! Зі збірки Емми. Пізнаю. Чи дозволите закурити?
- Дуже прошу.
- Дозволите запропонувати вам?
- Дякую. Не курю. Вибачте.

Еріх помітно вагався чи курити й йому, але механічно вийняв пачку "Ерсте зорте" і закурив. — Хотів просто з вами познайомитись, — казав він з димом цигарки. — я досить добре знаю Росію і маю ось її подарунки, — казав він і порушив підв'язану руку.

— Я не з Росії, — несподівано для неї самої, відповіла Віра. Мала суперечливий настрій.

- А! З Києва. Українка!
- Так, — спокійно казала Віра.

— Я, — продовжував Еріх, — знаю лиш північ. Полоцьк, Невель, Великі Луки, Сокольнікі.

- Я там не була, — казала Віра, її тон не прозраджував зацікавлення.
- А взагалі, ви знаєте ССРСР?
- Трохи. Зі школи. З життя не багато. Крим, Кавказ, бувала в Москві... Одного разу далі на півночі.

- Це багато. А як вам подобається тут у нас?
- Не зле.
- Чи подобається наша країна?
- Так.
- Що в ній найбільше подобається?
- Ваш батько.
- О! Це цікаво.
- І сестра.
- О! І це все?
- Це поки що все. Я більше нічого не бачила.
- Ви, здається, маєте вищу освіту?
- • Музичну.

- Спів. Чи ви вже виступали? Маю на увазі сцену.
- У малих формах. У клюбах. На студентських концертах. Я недавно скінчила...

Перед самою війною.

- Вас забрали, чи ви виїхали добровільно?
- Добровільно й не добровільно.
- Як себе в цій ролі відчуваєте?
- Ніяк. Намагаюсь не думати.
- Сумуєте за домою?

— У мене це питання не просте. Але сумую.

— Звідки знаєте по німецьки?

— Навчилась тут.

— Дуже швидко. І добре. За кілька місяців в Росії, я лиш завчив — да, да... Нет. Карашо. Нравіца. йоп тваю мать.

— Фууу! — zareагувала на це Віра й виразно засоромилась.

— А що? А що? Що це значить? Там всі це говорять, — заговорив швидко Еріх і також засоромився.

— Це бридка лайка, — казала Віра.

— Вибачте. Нашим хлопцям на фронті це подобалось... Як зразок російської мови. Не конче вдаючись у зміст. Даруйте мою настирливість. Це ніякий допит, ми, німці, цікаві взагалі, а я зокрема. Ви для мене не звичне явище, такого наша історія ще не нотувала. Як ви дивитесь на все це взагалі?

— Можливо, ніяк. А як дивлюся — мовчу.

— А чому? А чому? Це ж цікаво.

— У нас не звикли щось бачити. У нас бачать лиш на верху. А війни не люблю.

— Ви, бачу, любите читати.

— Люблю. І читаю. Переважно таке, — вказала вона на свою книгу.

— Це добра авторка, цікава тема... З Малайських островів за голландського володарства. Як вам ця тема?

Віра не відповіла одразу. — Голландців розкладав чужий їм клімат і їх рабська система, — відповіла спокійно Віра.

— Ви так думаєте?

— А ви ні? — вперше запитала Віра.

— Можливо... Можливо, ви маєте рацію, — відповів Еріх. Відчув у цьому натяк на їх власну ситуацію. Ізлегка сухішим тоном, запитав; — А чим по вашому, все це скінчиться? Ціла ця війна.

— О! — посміхнулась Віра. — Я не Піфія. Ви, чоловіки, знаєте це краще.

— І жінки... І жінки. Інтуїція. Хто по вашому, в ці війні переможе?

— Вони, — спонтанно, без надуми, відповіла Віра враз злякалася свого вироку. Може такого не слід казати.

Обличчя Еріха зняковіло, затьмарилося, він замовк, глибоко затягнувсь димом цигарки. — Ви так думаєте? — питав він повільно, роздумливо, віддалено. Питання, що, видно, його бентежить, що і йому приходить на думку, з якою не легко годитися, а ще гірше чути таке з уст сторонніх.

Віра також спохватилася, такого не слід казати вголос, особливо тут перед ним. Почала виправдуватись; — Но... Ні... Це вирвалось. Вибачте. Не продумано. В краще орієнтуєтесь, ви там були, все бачили, тож то я не слухаю навіть вістей і мені байдуже. Переможуть вони •— цей мій знак, — вона вказала на латку "Ост", — паспорт на Сибір, переможете ви — назад нас не пустять, ви ц напевно знаєте і думаю — знаєте, що розмовляти зі мною ось так, вам не дозволено, як і не дозволено навіть д мене

заходити. У вас наречена, хтось би побачив, ви напевно партійний.

Віра спохватилася вдруге, знов наговорила більше, ніж думала, обличчя її залилось червінню, очі забігали злякано, але в цій подобі, вона напричуд робила враження. Така щирість, така чистота.

А Еріх замовк, насторожився. І несподівано посміхнувся. І навіть привітливо. І, ніби сам до себе, промимрив:

— Но, но, но, дівчино. Цей дім ще на старих підвалах, тут ще дозволено... Нічого поганого ми не говорили, лиш хотів знати... Просто знати. Як людина людину. Коли б люди людей більше знали, можливо, вони були більше люди. А в загальному, ви праві. Добраніч, Віро. Не думайте про мене зле.

— Добраніч, — сказала Віра стримано, мов би вибачливо, головне ж здивовано. Для неї це шок. Несподіванка. І якось не знаєш, на яку ступити. Той її гість щось, як ворог, а разом й не ворог. Деякі його слова лишаються в пам'яті і багато нових думок.

V

Кілька насторожених днів минуло, був це сіро-строкатий, м'який січень, радіо говорило про жорстокість зими десь там на сході, тож то тут це лиш легкі на неї натяки. Це також дні вирішальні, Головна квартира фюрера, знай, все твердить про "успішні, вперті бої", "відбиті атаки", "вирівняні лінії", "великі для ворога втрати", гавляйтер Завкель, видавав заклик за заклик „збільшити громадянську чуйність", "зміцнити запілля", "підвищити працездатність", тривога на землі, тривога в повітрі, тривога в душах, Еріх Врінглер, день-у-день, напружено "Тюрінгер Цайтунг"... "В цілковито розбитому, за минулих боїв, місті Великі Луки, — читає він з серцем, — слабкі німецькі частини гренадирів, кононірів, піонерів, солдат зв'язку, відділів постачання та відділів будівельних, цілковито оточені протягом 52-х днів, ставили впертий спротив, безперерви наступального, безприкладно впертого, багато переважаючого числом, ворога. Більшовики наступали трьома піхотними дивізіями, частиною дивізії окремого призначення і трьома панцерними бригадами. Крім звичайного гарматного вогню, яким ті сили орудували, за останній час, до того додано 35 нових батарей. Не зважаючи на дуже тяжкий стан постачання наших формацій, на всезростаючу недостачу амуніції та харчів, німецькі бійці, протягом семи тижнів, день-у-день, видержували вперті атаки ворога і відбивали їх з неймовірним для нього втратами. Виникали гострі зіткнення вогню багнетів, за кожну точку опору, будову за будовою, вулицю за вулицею і багато з тих борців залишилися вірними своєї присяги до останнього віддиху. Значна частина залоги, змагаючись до останнього набою, останньої гранати, продісталася на захід і приєдналася до частин, які спішили їй на виручку. Інші частини самостійно проривалися через ворожі становища, зазнали багато пригод, щоб об'єднатися з головними силами німецького фронту".

Таке ось читає Еріх Врінглер, знайоме, дуже знайоме видовище, він же там був і те пережив і мав щастя, що його контузило і він зміг з того вирватись. Тепер той фронт у повному відступі, загальне становище фатально грізне, його закінчення непередбачене.

Щось ще гірше творилося на відтинку південному того ж фронту, здовж Волги, туди, як Сталінград. "Тюрінгер Цайтунг" мальовничо писав; "Сталінград видержав знову зливу гарматного вогню ворога, який зі зростаючою силою й шалом, намагався зламати героїчний опір 6-ї німецької армії та її румунських товаришів. З палаючими очима на загартованих, засмаглих обличчях, сліdkували ті герої за всезростаючим гураганом гарматного вогню, аж поки на подовбаному кратерами їх передпілля, не покажуться ворожі танки... І як тільки починали виринати силуети сталевих колосів з раннього туману, сере диму, вибухів, зривів, вони кидались люто напроти і його крошили. Танки, хвиля за хвилею, появлялись на обрію, заповняли терен і розбивались о твердий, залізний спротив німецького воїна. Невелике з'єднання німецьких бійців дістає пропозицію здатися. Вони це відкидають і позбавлені амуніції, рукопашним боєм здобувають нові позиції, щоб ставити далі спротив".

Так. Все це так. Еріх це знав, бачив, пережив... Нечуване геройство, шалений спротив, але що далі? Замучена, фактично розбита, замерзла у снігах армія його товаришів, конає на очах світу. Досить! Зупиніться! — кричало його сумління. І чулось тихе, скромне Вірине "вони". Вони переможуть. Так. Переможуть вони. Всі наші жертви, кров, терпіння підуть на ніщо.

Еріх думав, ходив по кімнаті, зривав пов'язки, хотів би бігти назад до фронту, а його батько Ганс, коментуючи ці справи, глухим, понурим говором, мимрив;

— Цього треба було й чекати. Я це казав. Від першого дня. Хотіли простору... Маємо простір.

Еріх мовчав, і мовчав, і мовчав. Він знає, що батько цієї війни не схвалював. Еріх, було, зводив з ним завзяті суперечки. Нам потрібний простір, ми душимось по запічках, а там степи. Логіка Ганса була проста: зариваємось з цілим світом, нас не вистачить. Але син... Гітлерюгенд, барабани, марші — зіг-гайль! Зіг-гайль! Грізний фюрер. Які, скажете, сили, можуть цьому протиставитись? І перші роки, здавалось, лиш цьому сприяли.

Але ось... Тепер. Це жаське тепер. Як це назвати. Батько мав рацію. І що залишається? Боротись, до скону боротись. Еріх не може втриматись дома, штурмує лікарів, його рани гояться, час назад до фронту. Лікарі, одначе, лиш схвально похитують головами, але думають інакше. Почекай до весни... Ти все ще каліка.

Воленс-ноленс, а приходиться годитися, Еріх герой, під коміром Залізний хрест, але лікарі є лікарі, його приморожені руки й ноги ниють чортячо ночами навіть у теплому ліжку, а що тоді фронт... І що залишається, ц марнувати вартісний час, тинятися без діла, пересиджувати з нареченою Гільдою по кав'ярнях Ваймару, оповідати фронтові пригоди, як то він, зі своєю частиною, виривався з оточення, відбив зливу атак і контужений пролежав ніч у бункері на тридцятьградусному морозі, поки не забрали його в запілля.

Вертаючись з Ваймару пізно додому, він відчував, щ якась дивовижна сила тягнула його до тієї кімрки, щ над сходами, за стіною, в якій живе його невільниця, походженням з людей, які у тих там снігах, розгромлюють армії його рожевих ілюзій.

Цікаво її пізнати. Говорити. Розуміти. Що це за люди і в чому їх сила.

Здавалось, що колись він щось про них знав... З Толстого, Достоевського... Слухав Чайковського. Чув про царя, Распутіна... Велику революцію... Леніна, Сталіна, великий голод, масові ліквідації. Мав враження, щ це країна хаосу, нужди, деспотизму. І просторів... Величезних, несходимих, неосвоєних просторів.

Але ось він бачить їх зблизька, особливо тих у їх сірих, зачовганих, подібних на жебрацькі лахи, уніформах, які сунули масою, били масою, гинули масою. Огонь так огонь. Вони йдуть, вони падають, вони згоряють. І Еріхові здавалося, що ці люди, мають в собі особливий магнет особливої покорі і що саме в ній таїться їх сила. Вирвись вони з-під тієї покорі, вони б вибухли, як зірвана граната.

Але як це справді розуміти? Еріхові здавалося, щ та там дівчина, за тією стіною його власного дому, може йому щось допомогти. Можливо ті люди щось знають, хоронять в собі незнану іншим таємницю, що помагає ї бути сильними в їх безсиллю. А може вони сильні справжньою силою збереження, взяти хоча б той їх прості від гір Карпатських до протоки Берінга.

Та дівчина, та дівчина... За тією стіною. Тихий, рівний, химерний погляд карих очей. Безодня загадковости. Еріх зустрічає її в кухні — миє посуд, у стайні — кормить худобу, у клуні — ріже січку, у пральні — крутить пральку. Така тобі звичайна звичайність і така таємниця.

Інколи Еріх міг чути через стіну, якесь тра-ля-ля, щось ніби з "Кармен" — сопрано, яке могло знизитись до контральто і звучати, як визов. Емма, що звичайно, не спускала з брата погляду, бачила, що з ним щось діється і їй це не підходило. Вона любила Віру, але ще більше брата. Віра овоч заборонений, грізне табу, можуть помітити, піде чутка, дійде до партії, до гавляйтера, до ґештапо. А там та Гільда. А він же лицар Залізного хреста.

Ні, і ще раз ні, це неможливо, це ніяк неможливо. Еммі хотілося б говорити з братом, але ж це — делікатність, тонкість, павутиння. Втручання в його особисте. там знов мати... І батько... І баба... Ті напевно нічого не бачать і так воно краще.

От хіба поговорити з Вірою... Хоча, чому з Вірою? При чому тут Віра? Емма щодня з Вірою, але та, як завжди, видається спокійною, не гаразд щось таке натякати. Вона лиш менше до Віри заходить, менше кличе до себе, менше ділиться справами. Краще триматися віддалі, не вдаватися в інтимності, проти чого, як здавалося. Вір також не мала застережень. Їй стало легше, ніхто до неї не втручається і вона ні до кого. Незалежність, самостійність, суверенність.

Але Ганс тримався, як завжди. Кликав Віру "фройляйн", інколи — „унзере фройляйн", казав "бітте", любив забути на її столику чогось солодкого. Просто, звичайно, між іншим.

А десь в кінці січня, після розпачливих повідомлень Головного командування про справи Сталінграду, де все ще "відбувались запеклі ворожі атаки", Еріх, звичайно вечором, знов застукав до дверей на площинці сходів. На спокійне "бітте", він увійшов з не меншим напруженням, ніж коли йшов у атаку зі "запеклим ворогом". І зупинився

біля дверей. — Чи можу з вами говорити? — запитав з дивною посмішкою на блідому лиці, так ніби збирався поповнити якийсь злочин.

— Чому ні, — відповіла Віра з виразом здивовання.

Вона відчувала його клопоти, це її бавило, але наміру ї збільшувати у неї не було. Той лицар Залізного хреста, не її лицар, вони з ним на різних становищах, не конче близьких. Вона відійшла до вікна і спокійно присіла на ослінчик, що служив за підставку для квітів і схованку для взуття, залишаючи крісло порожнім. Але сідати його не просила. Він стояв біля дверей у старому домашньому одязі, світло нічної лампочки освітлювало лиш його живіт, тож то до Віри воно майже не сягало і вона захована в легкому сутінку.

— Віро, — почав Еріх з місця. — Ви не повірите. Я прийшов, щоб сказати: я до вас закоханий. Я вас люблю. І робіть що хочете.

Сказав і замовк. Здавалось, перестав дихати. Лиш дививсь в напрямку, де маячів силует Віри. Запала тиша. Було чути знизу цокання великого годинника.

Віра мовчала, в ній вирувала бентежлива радість... І разом боязнь. Нічого подібного не сподівалася, але відчувала, що воно справжнє. Той молодий чоловік аж ніяк не жартує, щось скорше, як трагіка, розпач, а тому, власне, що його сказати.

— Чи можете це розуміти? — обірвав цю мовчанку Еріх.

— Ні, — тихо, схвильовано, не дивлячись на Еріха, відповіла Віра.

— Ви мене ненавидите? — вирвалось у нього ще одно нагле питання.

— О! Ні! Чому? — тиха, напружена відповідь.

— Я ваш ворог, — чітко висловив Еріх.

— Мій? Я вас ніколи не знала, — казала монотонно Віра.

— Але той там фронт... Ви ж знаєте... Маєте право мене ненавидіти, — викрикнув Еріх.

— Ви боїтесь? — несподівано вирвалось у Віри, в ті її темряві.

— Боюсь. Так, боюсь. Там... Ви знаєте, ви добре знаєте. Люди людям перегризують горла. За простір. Ваш простір. Там ваше місце! Чи ви розумієте?

— Можливо, — почулась роздумлива відповідь.

— О, ви! Ви розумієте. Краще ніж я, ніж ми. І знаєте, чого я тут. Не думайте, що прийшов залицятися. Прийшов шукати ради, ви не повірите, я згубився. — Механічно шукав цигарки. — Чи дозволите закурити?

— Будь ласка, — буркнула Віра незучаснено.

— Я не розумію... І бажав би лиш одного: щоб це все скорше скінчилося. Щоб забрав його чорт. Що прийшов якийсь мир. Щоб ми з вами одружилися... Що відійшли на якийсь край світу... Забули ваше і моє минуле. Втекли від себе самих... Орали десь землю, сіяли хліб, родили дітей, молились Богу. Років так зо двадцять, нікого не бачити. Відійти в забуття. Без болів, без жалів... До нікого. Хочете зі мною одружитися? — вирвалось нього, ніби викрик рятунку.

— Але ж, лейтенанте! — зойкнула Віра. — Що ви, що ви? Жартуєте.

— •Ніякий жарт! йдемо до Ваймару й записуємось.

— І сім кілометрів далі до Бухенвальду.

— Хай! Хай! Бухенвальд.

— Але я не хочу знати ніякого Бухенвальду, — казала рішуче Віра. — Ніколи в них не вірила і не збираюсь страждати по них разом з віруючими, — спокійно, обережно говорила Віра загорнута у свою темінь.

Еріха це вразило, вперше, щось таке чує, міцно затягнувся димом цигарки, пружньо випустив дим, зроби кілька кроків. — Можливо... Можливо, — проговори він по хвилині роздуму. — Хочу вас розуміти. Ви думаєте... Хочете сказати, що їх розгри не варті жертви. Але мене вчили, що людина повинна мати переконання і з них боротися.

— Мене також вчили... Але те, що вони зробили з моїм батьком — ніякі переконання. Це звичайний садизм. Не збираюся за щось таке гинути в Бухенвальді — казала Віра.

— Або замерзати під Сталіградом, — продовжував цю думку Еріх.

Віру це вражало, ще ось недавно він рвався там замерзнути, що власне сталося? Хотіла спитати, але не наважувалась. Намагалась знайти виправдання. — Я, — казала вона, — дитина зла. Я жила і живу з ласки долі, на краєчку життя. Тому я для вас не ідеал. Ви, що інше.

— Знаєте що? — казав Еріх приниженим, змовницьким тоном, ніби він збирався відкривати якусь таємницю. — За останні ті кілька днів, я передумав все своє життя. І прийшов до переконання, що жив я облудою. Мені стало соромно. Мені набили морду на чужих заморожених полях, як останньому злодієві, пійманому у чужій коморі і мене за це роблять героєм. Ми з'їхали з глузду. Дев'яносто мільйонів божевільних... З назвою Третій Райх. — Еріх це майже викрикнув.

— Лейтенанте, — почала було Віра, але Еріх перебив її з місця:

— Не кличте мене цим огидним титулом. Я ніякий лейтенант! Я людина. І звать мене Еріх!

— Еріху! Ви насправду божевільний, — казала спокійно Віра. — Не забувайте, що ви все таки лейтенант. Чи вам конче аж так захотілося Бухенвальду. Мені іноді здається, що нам покривдженням слід шукати іншого виходу з нашого безсилля, ніж звичайний бунт.

— Ага! Ага! Бачу! Коритися! Масами! Йти й вмирати! Рачки під кулемети! — кричав Еріх.

— Еріху! Ви розбудите дім. Схаменіться! — казала далі спокійно Віра.

Еріх намагався схаменутися, шукав місця куди б викинути викурену цигарку, не знайшов і сховав недопалок до кишені.

— Спалите кишеню, — зауважила на це Віра. — Викиньте ось туди в кут, — казала вона.

Еріх не відповів, цигарка була згашена. — Так що ви мені радите? — спитав він по хвилині.

— Нічого не раджу, йдіть спати. Поговоримо іншим разом. Або краще — залишмо. Бавитесь з динамітом. Хочете весь цей ваш тисячелітній дім зірвати в повітря?

Еріх відійшов слухняно не прощаючись і було видно, що він вернеться. Віра насторожена, вона не належить до піддаєних, її не взяти зойками, вона виросла в боротьбі пристрастей, в гущі тваринних інстинктів.

Але той муж, той лицар, той ображений воїн найсильнішої армії світу понятий ідеєю вирвати її і себе з цього маразму і втекти. Мов з пожежі. Це його полонило. Він не спав... Він не їв... Він блукав. Де вона та і він, носив за неї воду, кормив свиней, просиджував у її комірці до третіх півнів, говорили до втоми і все щось, що відкривало їх одно перед одним, що їх зближало, він починав знати її до подробиць, так само, як і вона його.

— Це, Віро, — казав він, — доля. Тебе привезли сюди в кайданах. Для мене. І ти не втечеш. У мене он 7,65 Вальтер, він знає мене, а я його, як щось до чогось, він на допоможе. Зрозуміла?

Вона лиш заперечливо, з невинною посмішкою, похитувала головою, а він мав справді вигляд, якому може допомогти лиш 7,65 Вальтер, весь будинок ним тероризований, лиш спробуй перечити, батько мовчав, мати плакала, Емма сердилась, Матільда стогнала. Чутки про це продісталися крізь мури подвір'я на зовні, Віра не з'являлась на вулиці, там мови і мови, Гільда, казали, б'є гістерику, а Нюрка шкірила свої великі зуби, блискала дивилцями і вирікала театральну; — Так тому стерві і треба. Знай наших. На її місці, я б заставила його рачки лазити, а там на смітник. Але ж Віра... Звісно. Інтелігентка.

Но, но, но! Віра, далебі, не з тих, щоб таким бавитись, той божевільний кажіть-некажіть, а незвичне явище і він їй близький, така безодня чуття і воно справжнє, вона це знає і нема ради. І сприймає вона це з болем серця, довкруги тривоги, засідки, міни, а до того лист з дому, батько поправився і рветься її відвідати. Люди добрі — рятуйте! Як його сказати, що це небезпека. Як огню боялась його приїзду.

А одного разу, коли Еріха якось не було вдома, д Віри потихеньку вступив Ганс та почав свій акафест. Щ вони, мовляв, думають? То ж вони мусять знати... То дорослі... То ж це ніякий жарт. А Віра тоді в плач. старий, забув усі свої господарські достоїнності, обняв її кістлявою рукою і мурмотів батьківським тоном: — Но, но, но. Не треба, дитино. Ми тобі нічого злого не бажаємо. Лишень якось би хотілось... Ти ж знаєш, як то у нас. Майн Гот, майн Гот! До чого ми дожили.

— Повірте, я нічим не спричинилася, щоб таке сталося, — хлипала Віра.

— Я знаю, я знаю... Це був він. Надивився, наболів, втомився, зневірився. Він хворий. Він тяжко хворий. Найкраще було б заждати.

Так то воно так... Заждати. Віра з цим годиться. Але як з Еріхом? То ж хіба не бачите. Він Verrückt, — казала Емма. Приходить довга, до другої години ночі, розпачлива виміна думок, монологи й діалоги чергуються довгими серіями і в наслідку Еріх годиться. Він розуміє. Нема куди далі. Найкращий вихід — відійти. І знов так фронт. Це така піч огню геєнного, де топляться найтвердіші суперечності. Вдавсь знов до лікаря, той обмацав його зверху до низу і вислід той самий; чекати до весни. Тоді Еріх — до уряду військового. Там, мовляв, фронт, ллється кров його товаришів, а він ось

тут розтринькує час.

— Добре, розуміємо, оцінюємо, але що каже лікар?

— Каже чекати весни.

— Отже — чекати весни. До побачення. Бажаємо швидкого видужання.

А це значить назад до кімнатки Віри. Просиджували зачумлено, мов двоє марцевих котів, до пізньої ночі, нічого не мінялося, тільки одного вечора, в кінці січня, а чи може на початку лютого, Еріх, як звичайно зайшов до Віри, але не, як звичайно, присів на малому стільці біля столика, а відійшов до кута в тінь, присів на дзиглику і вистогнав: — Скінчилося!

Віра стривожена, піднесла голову. — Що сталося? — вирвалось у неї знічев'я.

— Триста тисяч! Шоста армія! Фельдмаршал! — стогнав він стогоном раненого.

Віра не одразу його збагнула, але враз пригадала: Сталінград. Їй відлягло. Залиті страхом очі знов прояснилися. Гадала, що це щось з їх особистого. Сталінград для неї абстракція. Одна з чергових трагедій тієї країни. Еріх підняв на неї свій зір, побачив і відчув її настрій, уста його затиснулись, у очах спалахнув гнів.

— Ти сердишся? — питала Віра.

— Вірочко, Вірочко! Ти цього не збагнеш. Такі жертви. Ми хотіли вирватись... Порвати Біблію... Роздерти "Капітал", випекти гарячим залізом їх творців, з Москви зробити озеро, на якому б мали плавати білі леbedі. Для того ми розбили Польщу, Францію, Скандинавію, Балкани, сягнули Єгипту. В цьому поході, ми могли викопати яму і вкинути до неї цілий народ. Не забувай, що це двадцяте століття, zenіт гуманізму і єдиним нашим конкурентом був Кремль. І тепер все це враз рухнуло. І мабуть назавжди! — говорив Еріх з виразом одержимого.

Віра слухала, дивилася, бачила, пригадувала його недавню мову заперечення, не знаходила на це відповіді і у неї спонтанно вирвалось: — У моїй країні, за оди тільки рік, виморено штучним голодом сім мільйонів. Сказала це і злякалася. Що цим хотіла доказати? Щ Сталінград це лиш забавка? Еріх зірвався зі свого місця, підійшов до Віри, дивився на неї широко відкритими синіми очима. — Хочеш сказати, що ми не доросли? — питав гостро Еріх. Віра закрила очі і відмовно казала:

— Мій лицарю! Я лиш маленька невільниця. Чому мене питаєш? — Бо ти це знаєш. Ти знаєш. Ти в тому роджена, — казав Еріх, одійшов назад до вікна, присів на дзиглику, сперся об коліна ліктями, обійняв руками голову і так занімів. Світло лампочки на нічному столику лиш злегка визначало його силует і Віра, що спокійно півлежала на своїй постілі, дивилась на нього, як на щось загублене. А така міцна, здавалось, людина. Такий молодий дуб. Порівнюючи з ним, вона, як лозина. Запала тиша і вона тягнулася, А коли Еріх отямився, підійшов до Віри з виразом демонстративної покори і вже спокійніше, казав: — Вірочко, вибач. Так воно є... І єдине, що нам залишається... Ти розумієш.

— Чекай, — відповіла Віра й посміхнулася.

Еріх цього слова не зносить, однак кориться, мовчазно відходить, а Віра проводить поглядом його широку спину і коли зачиняються двері, поволі роздягається, кладеться

до постелі, гасить світло, западає глибока темнота і тиша, у якій чітко вирізняється цокання годинника, що долітає знизу.

У такій темноті і такій тиші на Віру нападають страхи. Ввижається те найгірше. А що, як ця справа з Еріхом дійде до певних інстанцій, їх заберуть і кинуть хто зна куди. Її можуть післати на фабрику, а то й гірше... На карні роботи... До концтабору. Це значило б кінець.

Вона такого не видержить. А коли засипала, їй снились тривожні сни. Прокидалась невиспана, неохоче йшла снідати до кухні, неприязно віталася навіть з Еммою, намагалась уникати Еріха і тільки робота помагала їй триматися певного ладу.

До цього вневдовзі додалось ще одне лихо. Віра в паніці. Дістала від батька знов листа. Він вже виїхав до Райху, щасливий, що зустрінуться. Але лист датований чотирнадцятим лютим, а це вже ось середина березня. В такий час лист міг забаритися, але де батько? Це ж місяць дороги... Якась несмачна містерія. Віра збентежена. Сказати чи не сказати Еріхові? Відкладала з дня на день, але що як той появиться? Як сніг серед літа. Рішила сказати. А Еріх, як почув... — Це, Віро, зле, — казав він. — Щось в тому не гаразд. Ще не було випадку, щоб комусь дозволили відвідати робітників ост"-а. І д він міг забаритися?

Вони в клопоті. У обох на думці, що того зухвальця могли в дорозі задержати, хоча в голос цього не говорилося. А коли б і приїхав, що буде з ним? Сказати, чи не сказати про це батькам? Рішили поки що замовчати.

А з Еріхом також лихо, він вже видужував, лікар обіцяв ще два-три тижні, і кінець, і гаразд, міг знов до армії, але він почав знов з одруженням. Хотів залишити її як свою жінку, має, мовляв, у високих урядах впливових друзів, йому допоможуть. Але Віра хоч би що... Не здавалася, не вірила в ніяких друзів, наполягала на зачекати, не викликати вовка з лісу... З не легким, дуже не легким, серцем, Еріх, годився, а так при кінці березня, за гарного передвесняного дня, коли світило сонце і цвірінькали горобці, він приніс вістку, що його залучено до армії... Але не на фронт, а до вишкільної команди в Айзенаху, пара годин потягом від Ваймару.

В домі Врінглерів зідхнули з полегшою. Можливо, можливо... Можливо, що це принесе розв'язку і, можливо, на краще. Але не багато для Віри. По перше, знов лист від матері, питається чи не приїхав батько, як також повідомляє, що "ті", здається, вертаються і чи зможе він приїхати назад. Це може також обірвати їх листування. Всі там стурбовані. Люди бояться. Не відомо, щ їх чекає.

По друге, ще один лист... З Айзенаху. "Мила, хороша, дорога! Цілі дванадцять годин без Тебе. Проклятий простір. Але думка моя з Тобою. Ти для мене життя, надія, майбутність"... Довга, патетична сповідь юнака з шкільної лавки гімназії. Обидва ці листи для Віри лиш біль. Писала матері, що батько все ще в дорозі, невідомо де, невідомо чому, невідомо чи приїде взагалі. Про себе сливе нічого, лиш пару слів — жива і здорова, чується добре. Просила писати їй, як довго можна. І багато привітів для діда, баби і всім рідним.

А що до Еріха, то писала йому того самого дня, коли дістала від нього листа.

Вечором, в будинку тиша, вона довго komponує відповідь в мові, якою на письмі не орудує ще гаразд. Казала, що пише в ті самі години, коли вони були разом, на тому самому місці, яке він знає, з ти самим почуттям, яке він також знає. "Над ліжком світиться моя лампа, до вікна б'ється мій вітер, лишень на його місці не бачу мого милого", писала вона слово по слові, літери не дуже слухались, деякі бунтувалися, інші сміялися, ще інші плакали. „Хоча не цілком, — писала вона по хвилі надуми. — Я його чую, той самий ритм, та сама думка і знаю, що в цей час, він також в ритмі мого думання. І нас, як він каже, ніщо не розлучить. Ми приречені бути разом без огляду на віддаль.

Я намагаюсь не думати чорними думами, байдуже, що нас чекає. Ти мій, я це знаю! Люблю Тебе, хочу Тебе і чекаю на Тебе в моїй келії. І молюся. Твоя Віра".

І між іншим, вона почала цікавитись фронтом, особливо тим східним, вечорами, о дев'ятій, разом з Гансом, вона слухає звідомлення Головного командування. І довідалась, що советів вигнано знов з Харкова, а це значить, що їх листування з матір'ю може продовжуватись. Але від батька... Мовчанка. Глуха, мертва, моторошна.

Зате від Еріха — лист за листом, а в суботу приїхав і сам. Увігнався прожогом, схопив її в обійми і так вони тієї ночі розходились, аж коли до вікна втискався ранок. Ранком на кухні лунає довга, голосна розмова, у якій голос Еріка домінує цілковито, Віра не розбирала слів, але розуміла, що це про неї. Не зійшла до сніданку, Еріх все їй притащив, все схвильоване. — Не можуть зрозуміти, що ніяке ґештапо тут не допоможе, — викрикував він продовження мови кухні. — Заберуть! Я їм сказав: заберуть тебе, заберуть мене. За що? Що я полюбив добру, благородну дівчину? Кого я цим зраджую? Мої рани? Мій хрест залізний?

Сиділи разом, весь день разом у повній облаві, о одинадцятій, не прощаючись зі своїми, Еріх від'їхав, наказавши Вірі, не просити у них ніякого вибачення, не говорити з ними, аж поки не заговорять вони і тільки по людськи.

Але в понеділок рано, коли Віра, без сніданку, вийшла кормити худобу, до неї підійшов Ганс і почав казати, що даремно вона гнівається, що вони ні в чому її не винують, а лиш затурбовані, щоб не сталося гіршого. Віра це розуміла, зайшла до кухні, зо всіма віталася, з Еммою навіть обмінялась посмішкою. А коли дійшло до розмови, Емма зазначила, що цілу ту завірюху зчиняє Гільда, яка погрожує ґештапом, що вони і хотіли сказати Еріхові. На селі про це мови і мови, люди поділені, багато за Еріхом, лиш не мають відваги це сказати.

Віра слухала, розуміла, мовчала, терпіла, минали і минали дні, приходили і приходили, дуже знані, лист з листом, вісті Еріха з печаткою Айзенаху, але ось, поміж ними, зім'ятий конверт іншого вигляду з печаткою незнаного місця Люнденбург. Батько! Нарешті. Те, що вони й сподівалися. Їхав, в Кракові його зняли, відправили до табору "Ост", працює у однієї вдови по якомусь полковникові, на винограднику, недалеко Відня. Лист гіркий, що не слово то гнів, видно вдарений. "Але ми це, дочко, переживем, дуже це не певна зброя завойовання і розплата за таке може бути понад кожну міру", — закінчував він свій лист. Віра не менше в гніві, ніж батько, боялася його

приїзду, але весь той "Ост"... Уявляла гордого батька з тією на грудях латкою. Це переходить мір можливого.

Цього, однак, нікому, навіть Еріхові, не прозраджувала, це її особисте. Не писала, ні батькові, ні матері про свої власні клопоти. Це також особисте. Це німа, глибока, внутрішня царина болю, до якої вступ іншим заборонений. Лишень власна воля жити, лишень гордість серця могли з цим змагатися.

І лишень час йшов звичайною, наміченою перстом Вищої волі, дорогою, так само, як було колись і, як буд колись. Можливо, тепер він твердіше ставив свої кроки, ніж звичайно, естафета його днів чергувалася хоробливіше, але взагалі, по шляхах вічного, все було, як було. Сонце, земля, трава, горобці — все, як завжди.

Але фронти довкруги Великого Німецького Райху, на суші, на воді і в повітрі, ломалися і рушали, ніби крига, зрушена дотиком весни. Залишено Донбас, Харків, перекрочено й залишено Дніпро. Шостого листопада залишено Київ. Над старовинними, романтичними містами Райху, як днями так і ночами, гуркотіли літаючі суперфортеці Америки, барок і готика минулого, оберталися у звалища сучасного. У грудні вперше загули сирени Ваймару.

Протягом цього такого екстатичного верем'я, Віра жила своїм особистим, завороженим патосом, Еріх, як вагалко годинника, регулярно, щосуботи появлявся в її чертогах, вони були переладовані самі собою, дома перестали їх займати, на селі перестали дивуватися, по начальству не збувало вже часу. Урвалось і листування з Каневом, образ матері віддалявся і зникав за межою огню, листування з батьком набирало звичайности, зв'язку з тіткою Татяною, не встановлено.

Стривоження було велике, на землі і на небі. Нюрка Рябова, яку Віра іноді зустрічала, викрикувала захоплено: — Віро! йдуть наші! Вони будуть і тут. Вже під Львовом. Ідемо додому! Не журись з тим твоїм лейтенантом. Забудеться. Як з гуся вода.

На таке у Віри лиш мовчанка, це така цупка щирість, що з нею не даси ради, то ж то для Віри, те її "наші" і те "прийдуть" лиш помноження клопотів, хоча, треба сказати, що такий розвиток цих подій, можливо, ще найконтентніший, коли подумати, що там би міг загніздитись справжній "Ост", завданням якого — розчавити і стерти з лиця землі, що там людського і заповнити місце "расою". У Віри це питання не виходило на кін думання, але вона бачить життя. Взяти хоча б її та Еріха, ті її корчі зачумлених, а це що, треба сказати, ідилія з порівнянням до справжнього.

А взагалі Віра на моторошному, що не має ні кінця, ні краю, роздоріжжі, куди лиш не кинь — клин. І все розторощено, ніякого ніде опертя. Де, скажете, її батько? Мати? Брат? Дядько Андрій, тітка Татяна. Та Софрон, та Петро. Розкидано, розметено, розвіяно. Не люди, а забавки химерної дитини. Іноді, ночами, в темноті вона намагалася встановити себе в просторі світа. Виходило безглуздя. Лист дерева, зірваний вітрами осені і занесений у якусь кльоатину.

Нове Різдво і Новий рік, що були з вогким, дрібни снігом та лагідною сірістю неба, святкувалися вдома, родинно, замкнено. Розуміється, приїхав Еріх, Віра з Еммою

чепурили ялинку, роздавали дарунки. Віра дістала перстник, про що подбав Еріх. За святочним столом сиділи всі разом, ген з Яном, проспівали "Штіле нахт", але піяніно, на цей раз, мовчало. І без нього було повно, сито, тепло.

А огульно, треба сказати, що ці місяці якось притихли, байдуже, що там десь не робилося, у родині Врінглерів мир і лад і, мабуть, тому, що наближалось те найгірніше, перед яким, все інше, тратило вартість.

На службі Еріх також робив поступ, до його "лейтенант", додано "обер", січень та лютий, та березень минали "нормально", хоча в січні, східній фронт, сягнув передвоєнних границь Польщі, в лютому він застиг, було під Львовом, але в березні перекрочив вже Чернівці. Двадцять четвертого лютого вперше збомбардовано Айзенахе то Еріх муштрував своїх рекрутів.

То ж то, пару місяців згодом, червня шостого, о годині 5.15 ранку шістьсот морських гармат, за десять хвилин часу, перекидають на берег Франції, довжиною трьохсот кілометрів на захід від Гавру, дві тисячі тонн гарматних стрілен, після чого, одинадцять тисяч бомбардувальників, маєстатно здіймається над островом Британія і перекриває заворожений Ля Манш. Ця прелюдія відслоню ще одну дію загальної сцени, після того, як два дні тому обсаджено Рим. Ще місяць і панцерні дивізії аліантів закріплюють Нормандію, східній фронт перекрочує Сян, в головній квартирі фюрера розривається бомба, патетичний доктор Геббельс проголошує всенародню мобілізацію.

Дуже змінний час, але на фронті Віри все йшло без змін.

Аж до, скажемо, місяця серпня, коли то, з невідомо яких причин, Еріх не з'явився в суботу, як звичайно, у Віриній комірці, в по часі, від нього прийшло коротке повідомлення, що його раптом знято з його місця і відправлено, як стій, на фронт. Гостра для всіх несподіванка. Не сказано на який фронт. Родина Ганса стривожена, Віра в розпачі.

Саме ж бо тоді, з кінцем серпня, Віра вперше відчула свою вагітність. На двадцятому році життя, розвинена, здорова, материнство не було їй тягарем, бути матір'ю — її ідеал, вона знала й вірила в Еріха, але, що його тепер? Мала тільки номер його польової пошти. Вір негайно висилає про це вістку у визначені простори і напружено чекає відгуку.

Для жінки нема посвятнішого, містерійнішого почуття, ніж перші ознаки її материнства. Віра сповіщає милого про це чудо в глухе, німе нікуди і чекає, і ще чекаєдовго чекає, але ж гвалту — горенько... Нема. Нічого нема. Намагалась знайти виправдання... То ж там — мі ти Боже! Бої. Кинулась знов до радіо-вістей, кожного ранку хапалась "Тюрінгер Цайтунг"-у. Американці здобули Рене. Німці пустили Фау-2. Совети форсували Віслу. Три союзні армії оточують Париж. На Берлін скинуто 8,000 тонн бомб. 11,026 вбитих. Капітулює Румунія.

День-у-день отаке, а там же Еріх, у Віри голова завертом, з нею й біля неї родина, напружене слухання, заперте дихання. По середині на дзиглику Віра, за нею на стільчику Емма, ззаду, зі закаченими рукавами, сперта на одвірок Кляра, спереду біля самого апарату Ганс з погаслою люлькою, забувши навіть за свій дим.

Гай, гай — даремно! Самі лиш удари.

Ганс намагається довідатись щось про сина у воєнному уряді. На якому бодай фронті. Дарма. Не хочуть навіть говорити. Там і там фронт, а де фронт там бої і поки не повідомили про втрату, значить живе, з вістями не так просто, часто обриваються зв'язки, забрано в полон, недораховано втрати.

Ганс вертається, у брамі подвір'я чекає Віра, вона питає його лиш поглядом, він відповідає лиш поглядом і це все. Зрозуміло.

У кухні, після вечері та після вістей, Ганс сідає д свого просидженого фотелю, набиває люльку і хто його слухає чи не слухає, бурчить: — Що ж... Так воно є... Так мусіло бути. Не дивуйся, дитино. Коли воно починалося, я їм казав: не заривайтесь зі світом, не обтяжуйте сумління. Буде біда. Людина такого не здержить.

Годі сказати чи домашні догадувались про особистий стан Віри, вона почала повніти, бліднути, на обличчі жовтаві плями, інколи у неї туманіють очі, тяжче ран вставати.

Десь згодом. Віра помітила, що до неї придивляються. Ганс сам почав підносити тяжчі цебри, вона це розуміє, їй соромно, її це сердить і одного разу, вона вибухає; — Чого гапите? Я в тяжі! Боїтесь? — Визивно, дерсько, зло. Ніхто на це не відповів, час сам по собі ставав дерзьким, до Ваймару, видимо-невидимо, валило різного люду, потяги їх привозили і висипали на вулиці. Мов всієї Європи, обвантажені торбами, клунками, валізам постаті, куди не глянь, шукали притулку. Щоб їм допомогти, постає ряд комітетів, а між ними Ukrainische Hauptausschuss, Stützpunkt Weimar, на площі Гітлера, в домі Gliederung, кімната 19 і, здавалось, що поміж іншим різномовним втікацтвом, української чулось найбільше. Уділялось поради, вирижалося атаки на тюрінгських "фрауен" та їх "штубен", спочатку в районі міста, то ж то згодом, далеко поза околиці.

Досягнула ця інвазія і Мелінгену, місця оселення Віри Морозівни, в домі її пана-господаря порожня кімната, що належить синові, а той на фронті, а закон оберігає її недоторкальністю. Все там на місці, ніщо не турбує її спокою, предковічні мури оточують її недосяжність, але ч встоїть вона перед силами інноплеменництва цього грізного часу? Село вже ним заповнене, але порожня кімнат в домі Віри Морозівни, все ще борюється за свою порожність і головною потугою цього була, розуміється, Віра. Приходили... Розуміється... І не раз, але вона обстояла. Недоторкальність кімнати збережено.

І наближалось ще одне Різдво, — найбарвистіша точка року, лишень цього Anno Domini 1944, його барв змарніли і вкрились жалобою. Вже кілька тижнів, чи не кожного вечора, біля години десятої, над Ваймаром, чорному, як саджа, просторі, зривався рев сирен. Здалека, особливо за гострого вітру, видавалось, що там прорвалось небо і почався біблійний суд. По селах гасли світла, западала тиша, з виглядом янгола смерти, проходив сільський сторож і витрублював наближення кінця. Вулиці вимирали, по їх трупах топтався лиш вітер, будови товпились, як замотеличена череда овець, небо і земля затаїли дихання.

Саме цього Свят-Вечора таке й скоїлось, старий Гансів "Телефункен", хрипливим, змовницьким голосом, повідомив, що зі заходу, в напрямку Готи, Айзенаху, Ваймару, Єни, наближаються "зеер швере" з'єднання суперфортець, вулицею протрубив Янгол смерті, родина Гансова, разом з Вірою і Яном, зібрана в кухні, очі розширені, обличчя застигли, ніхто ні слова, все лиш слух, вікно тяжко заслонене, під стелею лямпка з білим, скляним абажуриком, яка ось враз поволі, вагаючись, заблимала і вчахла, до глибокої тиші, влило глибокої темноти, з вітальні чути цокіт годинника, крізь стіни проривається глухий гуркіт, долівка здригається. — Дай світла! — чути сухий голос Матільди. Ганс креснув запальничкою, блиснув жовтий огник, виступило його шкурятяне лице, Матільда відчинила посудник, знайшовся огарок свічки, світла збільшилось, облич помножилось... У сусідній, великій їдальні, непорочно в темноті стояли нерозсвічена ялинка та незучаснений, накритий, білий стіл загіпнотизовані рокотом надвір'я.

Все це тривало до години першої, а опісля, Матільда запропонувала вечеряти. На кухонному столі стояли миси печені, хлібниця білого хліба, порцелянове блюдо калачів, на гарячій плиті великий, ніклевий кавник, всі щ і як хто хотіли, брали, наливали, їли, пили і розходились спати.

Та все таки це Різдво відзначилось. Зовсім несподівано, на сам перший день свята, що припало тоді на понеділок, не дивлячись на вчорашню небесну веремію, ані на день святочний, листонош приніс до дому Врінглерів аж п'ять листів і всі вони від Еріха. — Хотів привітати вас зі святом, — казав листонош. Один з листів адресований на Ганса, решта на Віру і всі з минулих місяців, останній з датою другого грудня. Брудні, пім'яті, але скільки радості. Віра читала зі запертим віддихом, писання короткі, але кожне слово кричало. Мила! Рідна! Кохана! Вістка про вагітність Віри викликала там буревій. "Дорога моя, хороша моя! Ми святкували це цілою сотнею. Чекай, тримайся, вір! Все буде добре!" — кричав він з невідомого далека. А батькам писав —• живий, здоровий, все в порядку, надіється вернутися. Ні слова тільки коли, і ні півслова — де. А все таки гарно. Він живе.

Ще пара днів і знов лист, і знов для Віри, такий ж несподіваний з печаткою "Люнденбург 22.12.44". Батько. Привітання з Різдвом, з Новим роком, фронт підступи під Відень, його звільнено, він може прибути до неї. Був захоплений. "Мила дочурко! Нарешті! Нарешті побачимось!"

Добре воно нарешті, Віра в паніці. Що то він скаже, коли побачить її в такому стані? Що скаже вона? Чи повірить, чи зрозуміє? Жасько подумати.

І стало відомо, що свято-вечірній рейд зробив з центру Ваймару купу грузів. Пасторальний будинок Гете здовж розкраяно на половину, ліва, мов би нерушена, права розсипалась... Оголоено стіну його робітні з портретом пані фон Штайн, яка залишилась на своєму місці для подиву публіки. Уцілів і головний вхід темно-зелено барви, під числом 67. Хідники і скверик Ам Фрауенплян, ресторанчик "Ам Адлер" та ажурний фонтанчик, пошарпані, подряпані трималися також свого місця.

Так само, у своїй комірці. Віра — розбита, отяжіла, жива й не жива. Насторожена,

мов залякана перепілка, готова кожної хвилини знятися й зникнути, вслухалась в простір, підходила і підходила до вікна, переймалась кожним звуком зі зовні, відчувала шум потягу далекого взгир'я, лякалась хвилини, коли може побачити постать дорогої їй людини, якої дев'ять років не бачила і як завжди прагнула бачити.

За муром, на маленькій площі перед домом, яку можна бачити з віконця Віри, було, одначе, порожньо, безлюдно, встелена за ніч легким снігом земля, була незаймана, з будинку насупроти мотався догори дим, сірість неба і сірість землі зливались у одну сірість довкілля.

Такий час і такий настрій тягнулись й тягнулись. Віра переситилась страхами, до її думки увійшов страх, свій став чужим, вечором в темноті над Ваймаром сирени, Віра почала і цього боятися. Зривалася, бігла вниз і вже не до кухні, а глибше до льоху, де засіки картоплі, всіляко огородини, її серце швидше билось, обличчя поймала барва крейди. Сюди сходили тепер усі мешканці будинку, включно з новою емігранткою з Кельну пані Лі та її малою дочкою Гертрудою. Пахло цвіллю, кислою капустою, сиділо й стояло пів тузіна люду, гуркотіло небо, тремтіла земля, лойова свічка осяювала занімілі обличчя.

День-щодень, з болями й страхами, Віра сподівалась приїзду батька, але минули доба за добою — його не було. Знов незбагнуте... Минав тиждень і минав другий. І ніяких вістей. Думалось так і онак: його могли знов забрати, міг потрапити під бомби. Хто зна, хто зна... Віра паралізована чеканням, страхами, батько — Еріх, Еріх — батько, до того, ще одно ество почало відзиватись з її нутра. Хто воно, звідки воно, яким правом втручається воно в таку непригожу пору, куди вона з ним дінеться.

А дні чергувалися. Дні і сирени, дні і сирени, лютий, березень, фронти стягалися, небо кишіло суперфортецями, міста розсипалися на череп'я. Вже з лютого починаючи, після шорсткого січня, почалась провесна, в кінці березня зеленіли травники... Для Віри наближались критичні дні, у Врінглерів похмура атмосфера, від Еріха ніяких відомостей, від батька Віри ні слуху, ні духу, за ним пропав слід, як камінь у воду.

Тож то, з початком квітня, над селами, полями, дорогами почали з'являтися низьколетні розвідники, як метко виривались з-за обрію, засипали кулями все, щ тільки рухалось і миттю зникали. Наближався почато кінця, ширились страхи, розгубленість, чутки про советів, люди "Ост"-а ділились на тих, що чекали "наших" і боялись Сибіру і на тих, що боялись Сибіру і чекали американців.

Становище Віри робилось нестерпним, навали чуто поглиблювали її розпач, говорили, що між совітами американцями прийшло до згоди і всіх „Ост"-ів мають вернути додому. Віра в паніці. Для неї це значило б кінець. Треба шукати іншого виходу, але де він? Хто б ї порадив, допоміг? Пригадала, що у Ваймарі існує певний комітет, чи не слід би вдатися до нього? Але їй сказали, що той комітет займається лишень втікачами, люд "Ост"-а йому не підлягають. Що ж тоді далі? Чи не було б можливо позбутися їй тієї плями "Ост" і стати втікачем? Хто їй порадить? І тут вона пригадала того добродія, що приходив до них за кімнатою, він з комітет і він їй видався людиною, що може її розуміти. Нюрка Рябова, яка все знає і все знає краще і яка

зацікавилась справою Віри, радила їй це саме. — То ж у них там комітет... То ж ти також українка... Той добродій жив в Тавбасі, три кілометри од вас, наші дівчата його знають. — А як же ти? — питала її Віра. — Я? Мені що? Я советская. Вертаюся. З Прохором. Ми запишемось.

І, здавалось, все просто, піти, назвати себе, представити свою справу... Можливо б їй не відмовили. Але той її стан... Десь, ось-ось, чекати пологів. Як з таки показатись на люди? Молодій дівчині... З тим знаком на грудях. Шукала можливості зустрітись з тим комітетчиком, найкраще б десь збоку, де менше сторонніх очей, казали, найкраще під вечір, коли він вертається з Ваймару... За Тавбахом... Три кілометри... Їй це не легко... До того ті літачки. Нема-нема і вже над головою сіє кулями, падай до землі, крийся, ні то смерть. Але було-небуло, смерть так смерть, помаленьку, помаленьку дійшла до села, його минула, втомилася, побачила збоку камін і присіла. Хилилося до вечора, дорогою сюди і туди проходили люди, вдивлялася, чи не побачать кого їй треба, вже ось на підсмерку. Її проймає відчай, налягає зневіра, чи варто його сперечатися? Ось налетить той там і хай скосить...

VI

Саме в такому стані знайшов Віру Нестор Сидору на граничному камені, либонь, випадково керований скорше інстинктом, ніж розумом. Не було часу питати, хто вона й що вона, було видно непереливки, довідатись лиш звідки, не було певности чи добредуть до себе, починало темніти, літаки більше не з'являлися, тільки звідтіль, як захід, доносились гарматні перегроми. Не було сумніву, що фронт швидко наближається і не сьогодні — завтра можна сподіватися зміни володарства землі цієї.

Коли Віру побачили вдома — зчинився рейвах, вони там і не знали, де вона ділася і що мають робити, вимагалось негайно лікаря, Ганс кинувся його шукати, але минулими днями всіх лікарів мобілізовано і в тому їх добрячого доктора Кнітеля. Нема іншої ради, як запрягти до воза кобили і на цілу ніч, щоб там не діялось, плужитись до Ваймару.

Западала погожа, квітнева ніч зі середи на четвер, числа одинадцятого, із-за пригрірка, над залізничною зупинкою, зупинився півповний місяць, в різних місцях темно-синього неба блимали зорини, стояла, як звичайно, після довгих алярмів, глибока тиша, тільки там, за обрієм до заходу, глухо гуло, небо там заагравлене, мабуть, пожежою і час до часу червоними пасмами вибухів.

У Врінглерів рухливо, на подвір'ю до великого селянського воза настелено соломи, накрито її ковдрою, додано подушку, запряжено пару тяжких, робочих коней, Кляра, Емма і навіть Матільда, виводили окутану хустою Віру, мостили її до воза, прикривали прикривкою. Готово. Спереду на сидженню силуети Ганса й Нестора, за ними, горі лицем Віра, її обличчя освітлене місяцем, видавалось стеариновим. Вйо! Коні рушили, віз покотився з широкої брами на безлюдну, кострубату вулицю.

Їхали мовчазно, коні ступали повільно, коли минали Тавбах, над Ваймаром гули сирени. Їхати чи не їхати? Їхати, розуміється, нема ради. По часі, в напруженій глибині неба, з'явилося кілька хвиль літаків, їх не було видно, лишень все там гуркотіло грізним

гуркотом. Вони летіли й пролетіли без наслідків, їх призначенням, видно, не був Ваймар, а щось там далі на сході, скрізь порожньо, нічого ніде живого, віз котився. Віра лежала німо, Ганс і Нестор мовчали, почуття глибокої порожнечі, вслухаєшся д напруженого, мов тятива, простору, чуєш звучання гігантського інструменту, що нагадує космос.

Недоїжджаючи Верхнього Ваймару, вони побачили ватагу людських силуетів, які розтягнуто, втомлено рухались їм назустріч. Згодом, з цього виловились постаті німецьких вояків обвантажених наплечниками, протитанковими довбешками, легкими автоматами, гвинтівками, їх шоломи і їх газ-маски прип'яті до поясів, вони рухались понуро, без поспіху, порівнявшись з підводою, зробили їй проїзд, поглядами незучаснено і один лиш, мабуть старшина, запитав: — Куди їдете, люди? — До шпиталю, — буркнув байдуже Ганс. — Лишень, чи доїдете, — додав той між іншим. — А то ж чому ні? — питав Ганс. — Там далі вже "енкі", — махнув він рукою на Ваймар.

Ганс не відповів, вояки пішли далі, коні не міняли темпа, лиш тиша, ніде ні огника, на обрію заграва. І час до часу глухі вибухи.

Підвода наближається до міста, силуети вигоріли будівель, вулиці завалені грузами, їхали навмання і лишень раз натрапили на людину пів військового типу. Запитали, де тут поліція. Виявилось, що він і є поліція. Довідались, що з трьох ваймарських шпиталів, тільки оди для цивільної публіки. Той там за містом, як Кіршберг. Дякую. Ганс знає, поганяй. Їхали далі.

І дивно, де ділися люди, у цих же руїнах їх тьми тьми, як і куди вони зникли, така жаська порожнеча. Але вони є, у тому розвалю, сидять причаєні, не дихають, слухають, чекають. Дивуються, що мовчить небо.

А підвода котиться, колеса стрибають по ямах, перехрестя, скверики, мостик, легке взгір'я, дерева і нарешті є. Висока, залізна огорожа, широка брама, двоповерховий, довгий будинок і темнота.

Вартовий при брамі їх пропустив, підвода в'їхала, перед сходами входу зупинилася, все тут мовчало, ніодно вікно не світилося, Ганс з Нестором зійшли на землю, піднялись по сходах, застукали до дверей. Їм відчинили, запитали, хто вони й що вони, впустили до середини, а та вестибюль, під стелею лямпочка, віконце дижурної. Пояснили справу. З'явилось двох чоловіків з ношами, зняли Віру з воза і понесли сходами до другого поверху, а та видимо-невидимо ліжок, все ними заставлене, коридором годі протиснутись, Віру примістили на краю біля сході на білому матраці впрост на помості.

Вона мала вигляд хворої, Нестор легко торкнувся пальцями її волосся. — Мені треба знати ваше ім'я, прізвище і рік народження. Вибачте, — сказав він. Це було вперше, коли він довідався, з ким має діло. — Тримайтесь! Прийду вас відвідати, — додав він до того. І відійшов.

Вона провела його мовчазним, байдужим поглядом. За Нестором відійшов також вниз сходами, високий, згорблений Ганс, внизу ще мусіли задержатись із полагодженням формальностей, що їх взяв Нестор на себе, при чому трапилось таке,

що коли він цією процедуро був зайнятий, згори зійшла сестра, яка звернулася до нього так: — Пане Мороз. Ваша жінка почала вже роди... Надіюсь, все буде добре, але це протягнеться... Не думаю, що вам буде зручно тут чекати, у нас тут, бачите, як. Приходьте завтра ...

От тобі ще... Нестор збентежений. Хто таке вигадав? Одразу хотів, було, перечити, але передумав. — Добре. Дякую, сестро. Завтра заїду. Добраніч, — відповів він і відійшов. З думкою, що з цим він розбереться пізніше.

Після цього вони з Гансом залишили шпиталь. Надворі та сама півзоряна, півмісячна ніч, тільки коцюб місяця змінила своє місце ближче до схилю і до того додався гуркіт, що його чути було вже в шпиталю, але тут, на тлі гострої тиші, від нього дрижало все місто. — Щ це може бути? — дивувався Ганс. — Танки! — відповів Нестор.

Це були танки. Коли Ганс з Нестором виплутались з руїн центру і наблизились до широкої алеї Бельведерської, що прямує здовж парку в південно-східньому напрямку, там вже годі було проїхати. Алея, як бачить око, ними заповнена... Ганс змушений зупинитися. І стояти. І дивитися. І думати, як його протиснутись далі. І бачити: до права тіні руїн, до ліва сторчани дерев, між ними силуети панцерів. І що ж воно далі? Але трохи згодом, танки почали знов рухатись, повертати до ліва, переповзати хідник і зупинятися довгим шерогом по краю парку, на тлі мармурової фігури композитора Ліста, що стояла серед обчухраних дерев, в сумерку ночі.

Алея звільнилася, Ганс з Нестором можуть рухатись. Тягнулися поволі здовж шерогу панцерів, мигали огник ліхтарок, рухались невиразні людські постаті, чулися оклики, але було мирно, ніхто не цікавився, хто вони й куди вони, звичайна підвода, звичайні коні, звичайні люди... Їдуть — хай собі їдуть, їх справа.

Ця нічна подорож Ваймар — Мелінген, це зразок дива, мішанина болю й радості, дійсного й над дійсного, після тих — ахтунг, ахтунг!, сирен і сирен, гуркоту небес, це ідилія лева з вівцями, пастуха зі сопілкою.

Їхали, порожня дорога, повільно ступали копита коней, непорушно на сидженню бовваніє фігура Ганса, біля нього заворожений Нестор, Ганс втілення болю, Нестор здивований і тяжка мовчанка, яку по часі порушує Нестор. — Ну, що ж, пане Врінглер, тепер? — падає питання, ніби камінь у спокійну воду.

Деякий час не було реакції, думка Гансова, видно, не була готова і треба звільнити її від люльки рота. — Знаєте, пане, — почав, було, Ганс, але поміж тим, на бік сплюнув, — це така дивовижа, що її не назвеш. Ні, ні, ні. Може вам це видніше, ви трохи більше бачили світа, але для мене... Скажу вам; це Страшний суд. Це суд. Кажу вам, це суд. Ті там он панцері... Це архангели з мече огненным. Як воно там не кажи, а сталося таке, що на народ чекає загибель... Америка то Америка... Де т Америка... Там он з другого боку інша Америка... Чи повірите, що коли нам привезли ту дівчину, яку ми оце відвезли до шпиталю, я злякався. Вперше за все моє життя. Ми потребували пару робочих рук, нам сказали, що там люди без роботи, голодують... Добре. Давайте. нас досить роботи і досить їсти... Та коли я глянув... І побачив... Дитина... З тим знаком. Що вони думають? Сказалися. Я хотів, було, зразу її одвезти і насваритися, але подумав:

потрапить те дитя в інші руки — пропало. Взяли її, у нас також дівчина... І якось воно було, добре-недобре, а тягнулося... Але вернувся з фронту син... Битий, морожений, сердитий... Казав я йому: не загравай з огнем. А він мені: батьку! Це моя наречена. Її привезли мені в кайданах. Я не знаю ріднішої мені людини. Я йому своє, не бався, кажу, з огнем, не бачиш, що діється. А він об стіл кулаком. Досить! Огонь то огонь! Я вже печений. Ну, і пішло... Молодь, звісно, огонь-огнем, а життя-життям і дійшло — ось бачите. Він все наполягав на шлюб, але вона перечила, бо це значило кінець. Їх би забрали... Але ось його і так забрали і ніяко чутки, а вона... То ж не дай Бог, прийдуть руси... Розірвуть. І нас з нею. А вони, кажуть, мають прийти, либонь, так домовлено... Німеччину розірвуть на кусні це піде під руса.

— Але ж там ті панцері, — докинув до цього Нестор.

— Ех... Знаєте... Панцері. Той бідний Рузвельт. Він вже при смерті. Ті панцері здобули русам не тільки нас... Європу. Але вина наша, це ми їх занесли. І маємо.

— Думаєте, що ті панцері відступлять? Але ж чому? — дивувався Нестор.

— Бо так домовлено. Наші люди не вірять. І я не вірю, але так буде. Весь цей наш світ йде в тому напрямку, до сили приходить серце, а серце лихо, дай йому волю, заведе у неволю, як це сталося з нами, як це станеться й з русами і, думаю, з цілим світом. То ж ціла та революція — серце, огонь, життя райське, а в наслідку •— звір, голод. Людина стратила глузд, перестала бути, її залила жовч. Думаєте, що так можна жити?... Мій син каже, що руси забили самі себе на сорок мільйонів. Сі мільйонів одним голодом. Коли вони зробили таке сам зі собою, то що вони зроблять з нами. Тільки подумати. Майн Гот, майн Гот!

Ганс говорив й говорив... Поволі, однотонно, обривав мову, потягав з люльки і закінчив, ген під Тавбахом, так: — Ми ту дитину не залишимо... Щоб не сталося. Вона для нас рідна. Але що тепер ми? Я би просив вас, пане, у вас там комітет, не пустіть її з ока.

Нестор це йому обіцяв, в'їжджали в село, тут вони розпрощалися, Ганс плужився далі, а Нестор зіскочив на ходу з воза і побіг, ввверх, до ліва, мертво-порожньою вуличкою. Спішився... Такий час, сливе ось друга годин ночі, там його жде і сердиться його Іриночка, а він навіть не зміг дати про себе вістки, що з ним сталося. Все довкруги спить і єдине живе сотворіння, що його зустрів Нестор, це був пес Кенінг, який вибіг метушливо зі своє буди, як доказ, що тут все таки хтось на чатах, за щ Нестор погладив його по м'якій, як папах, голові, сказав добраніч і кинувся до дверей будинку, які не були замкнуті.

А там також сонність, тиша, темно, лишень крізь шпарини одних дверей верхнього поверху, дискретно проникало світло і промовисто свідчило, що за ними не сплять, що те світло для нього, що його там чекають і він вже навіть знав, якою тирадою привітань його там зустрінуть. І єдина рада — контратака. Не встиг він зачинити з собою двері, як вже з порога гукав; — Іриночко! У Ваймарі вже Америка.

— Не так голосно. То ж усі сплять! — вирвалось у Ірини зовсім не те, що мало вирватись і було видно, я її настрої мінявся. •— А ти там лазиш... То ж це фронт. Я тут

потерпаю, — казала вона, але це вже лиш відгук того, що було в ній і так безвислідно зникло. — А де т був? Весь день без їжі... То ж ти голодний. Там он вечерея... Все холодне. Чому ти, бодай, не повідомив? чекаю, чекаю... — лементіла вона скаргливо.

— Почекай ще п'ять секунд і буде рапорт. Як було повідомити? Телефонем, телеграмою, герольдом? А та таке... Грім на голову, — боронився Нестор, накинувся люто на хліб, масло, шматок ковбаси, липовий чай.

— Зачекай, хоч пригрію, •— лебеділа Ірина.

— На добрий камінь, що сип то амінь. Чи ти ц знаєш? А тобі, голубонько, моя порада: роздягайся, кладись до ліжка, закрій очі і слухай... — І після цього Нестор оповів, одну з трагедій, що їх тепер мільйони.

Було пізно, роздягалися, лягали, гасили світло. Ірин заспокоїлась. Вістка про американців, вплинула снотворно, ніякі сирени, лягай і спи, і забудь... — Отже завтра, кохана, ми вже під Америкою. — встиг Нестор ще раз сказати і ліг, спочатку горілиць, опісля повернувся на правий бік і зник. Ірина прикрила його ще легкою ковдрою... Було темно. На передній стіні зарисовувалось сіре місце вікна, з якого Ірина вперше зняла "затемнення".

VII

Коли у серпні, три роки тому, до дверей будинку Лоханських на Полтавській вулиці міста Канева, у година передвечірніх, підійшла чоловіча постать загорнута у лахміття земляного кольору, їй не було легко потягнути з ручку дзвінка, що висів на одвірку зліва. Постать, здавалось, встала тільки що з гробу, ледве трималась на довгих ногах з обличчям, що нагадувало обтягнутий пергаментом череп, зі шапкою пронизаного сивиною волосся.

І коли їй все таки пощастило ту ручку смикнути т коли сірі, обчовгані двері відчинилися, їй не хватило більше сили встояти, вона зломилася і шелеснула просто пі ноги жінки, що появилася в рямцях дверей.

В будинку зчинився рейвах, жінка, що відчинила двері наробила галасу, поспіхом появилось ще двоє старших — чоловік і жінка і вони, силами, які тільки мали, почали втягати до сіней їх дивного гостя.

— Господи Боже! То це ж Іван! — першою озвалась Марія Олександрівна.

Так, це був Іван. Його пізнають всі. Виглядав гробово, не міг промовити слова, його підняли, взяли під руки, провели обережно до кімнати Мар'яни і обережно, як був, поклали на ліжку. Той самий Іван, син відомого колись господаря Григорія Мороза з хутора Морозівка, отам з Дніпром, брат вельми відомого письменника Андрія Мороза, знаного художника Петра і ледве чи знаного машиніста Софрона. Таке ось гроно людей, повних сил і соків, як гроно винограду. О, як це було колись, давно, далеко, весь той хутір зі сестрою Татяною. Тепер це вже міт* (міф), легенда, дума про братів Азовських, дарма, що їх розкидано і вони ще існують, а Іван ось болюче вражаюча дійсність.

Місяць тому, він вирвався з табору полонених Орша, отуди вверх по Дніпру, битий голодом, не живий, не мертвий, цілу ту дорогу вниз до Канева, шкандибав пішки, від

села до села... Можливо, він сам колись не повірить, що з ним могло таке статися, але тоді це було, щось як правило, як продовження дивного шляху, коли то, двадцять вісім років тому, його мобілізовано до царської армії, щоб в лісах Августова, потрапити вперше до німецького полону. Після того, це пішло і пішло, ні в казці розказать, ні пером описать і дійшло до цього аж другого, знов німецького, полону в Орші.

Але ось він знов... вдома, знайомі постарілі люд і речі. Коли це востаннє їх бачив? О... Почекайте, почекайте... Добрих тринадцять років, заплющ тільки очі і уяви... Як це було, чому це було, навіщо це було, за чиї гріхи і які злочини. На початку війни його пригадали, зняли з каторги, доручили постачання фронту, але йому докучило бути попихачем, біля Орла все кинув, підняв руки і пішов... І дійшов до Орші. Це ніяка зрада і ніякий полон. Людину заплутано між трьома соснами, я ідіота, не було обріїв, не було виходу, сам Сталін заметався, як злякана курка, а він же опудало перед яким тремтів світ. Шукалось, металось... Іван знав німців... Статура, культура, мудрість, проти Маркса... Так зрозуміло, так ясно.

Але в таборі Орша і це затемнилось. Стиснуто до маленького простору двадцять п'ять тисяч здорового люд і відмовлено їм їжі. Ніч-що-ніч вивозили до ям, аж поки не вивезли половину. Решта билось між життям і не життям і причиною цього мало бути брак харчів, але в дійсності — брак людського в людях, що для Івана було несподіванкою у вимірах простору Європи. І тут він зрозумів термін "Нова". За "Старої", таке б не змістилося.

А коли Іван настільки очунявся, що міг питати, його першим питанням було, де Віра? І коли йому це сказали, він отетерів. В таборах? Ост? Орша? На місці себе, бачив свою дівчинку з якою, шість років тому, у таборі Чіб'ю, розлучився. Її образ невідступно супроводив його по всіх інферно і тепер його думка стиснулась спазматичним корчем. Як з таким погодитися? Алярм — пробі! Рятуйте. Він це мусить зробити. Ост? Що таке Ост? Пароль, кличка, конспірація... Знак приречення. ГУЛАГ в масці упира. Виссати і до ями.

Денно і нічно одна лиш думка — визволить... Знайти дорогу. До речі Іван знов щось, як вдома, он за Дніпром місце, де він родився. Кучерявий, бурхливий хутір, рожі, соловейки. Запахло вітрами Дніпра, квітінням пшениці, млосними вечорами... Потягнуло навіть відвідати. Та ба. Порожнеча. Голо-голісінько. Хоч би де деревце. Лиш простір, лиш розмах, лиш небо. Іван чує в собі зо крові, заповіти предків. Чи не спробувати йому повернути цей шматок поля до рук його власників? Забавна, провокуюча думка.

Тим часом, у Каневі появилась цікава фігура людини невисокого росту у великих золотих окулярах та новенькій уніформі кольору рудої глини з опаскою гакового хреста на лівому рукаві з назвою герр Шпааде і підназвою "гебітскомісар", що значить обласний начальник, також подібний до нього герр фон Носке, сиріч "гебітсландвірт", тобто господар області — нервові рухи, гостра мова, блискучі шкельця окулярів. Іван візьми та з'явися в їх уряді на бувшій Дворянській, бувшій Леніна, тепер Вермахту, вулиці, представився, як бувший господар, його німецька мова від часу першого

полону, не особливо сильна, однак їй було досить щоб розмовитись і довідатись, як думає нова влада "розв'язати питання сільського господарства". Чи має воно і далі лишитись "колективним", тобто нічийм, а чи вернутись назад в рук господаря. Розуміється. Господаря. Що за господар, скажемо, бюрократ уряду, коли земля вимагає знавця діла. Іван обнадієний, він представляє і свою справу... Ота за Дніпром шматок поля, його відобрали від нього бюрократа, поле марнується і чи є яка надія, що його можуть йому повернути назад?

Фон Носке сидить розлого за широким бюром, вираз самовпевнений, на устах іронічна посмішка. — По перше, пане Мороз, про це ще рано говорити, ми ще не знаємо остаточного рішення фюрера в справах земельних, по друге — вам треба знати, що німецька армія не прийшла сюди повертати вам те, що забрали від вас бюрократа. Все це тепер не ваше. Ми ведемо війну не з вами, а бюрократами. Їх гасло — грабувати награване. Прекрасно. Йдемо за ним, — ха, ха, ха!

Точно, ясно, зрозуміло... Ніяких папірців. Jawohl! Вставай, Іване, і з Богом. І не повертайся. Ти тут перекооти поле з ласки вітрів, нічого тут не належить тобі, навіть твої власні діти.

Але Іван має тут ще одну справу. Віра. Вона там десь в розпорядженні цих ясних, точних людей. Чи не можна б щось з цим зарадити? Фон Носке і це вислухав, не сказав нічого, лишень радив звернутися до герр гебітскомісара, обіцяв навіть протекцію. Каже, прийти завтра.

Іван обнадієний... Ба! Окрилений. Він піднесений, він плянує, йому не спиться. Другого дня, рано-порану, він вже в черзі гебітскомісаріату. Його приймають, кажуть сидати, слухають. Так. Комісар вже знає, герр гебітсляндвірт його інформував. На жаль, звільнити його дочку вони не в стані, цим відають уряди там, в Райху, але відвідати її можна. Варто спробувати... І щось, можливо, зробити вже там на місці. Вони можуть йому допомогти.

Дуже добре. Заковика лиш з паспортом. Іван має тільки пім'ятий папірчик з табору полонених, виставлений на Іван Боровик. Все, що було на Іван Мороз, він знищив. Вояк, рядовик, сорок два роки, родом з Канева, колгоспник, мобілізований. Його вік не годиться з його виглядом, але це ж були роки. Число їх подвійно, потрібно. Добре. Згода. Іванові виставляють посвідку з відтиском пальців на ім'я Боровик... До того додається перепустка —• зелений папірчик Durchlasschein. Einmal und zurück. До Райху. На три місяці.

Дуже чемні, дуже зрозумілі люди. Європейці, Іван не звиклий захоплюватись, але з цим не справишся. Побачити Вірочку, а може навіть вирвати з того ясиру. Пригадується, колись давно на сцені "Маруся Богуславка", — мати, яка йшла боса через весь степ до самої Туреччини визволяти дочку "з неволі бусурменської". Часи повторяються. Іван негайно збирається, його благословляють, слізно проводять, така незвична дорога. На захід. Везе Вірочці дарунки від мами, від бабці, від діда... В Європу. Колись про таке читалось хіба в романах — Карлсбад, Баден-Баден, Рів'єра. Призначення Івана — Ваймар. Коли гебітскомісар власноручно передавав Іванові

перепустку, він запитав; — Чи ви знаєте, що це таке Ваймар. — Це нагадувало запит Гоголя, чи ви знаєте Миргород? Але Іван вже давно не мав контактів з такими поняттями, том відповів заперечливо.

— У Ваймарі покоються тлінні рештки Гете й Шіллера, — повчальним тоном зазначив комісар. О! Цікаво! Про Гете й Шіллера Іван чув... Ще з двокласового училища. Варто там побувати... Їхати звичайним потягом... Добровільно. Не сьогодні — завтра побачити Вірочку. Сентимент великої сили. В його уяві вона все ще та дівчинка, яка прощалась з ним шість років тому у Ухт-Печорську. Пригода нечувана. До найближчої залізничної станції Миронівка кілометрів п'ятнадцять... Йшов пішки... На станції пригадав, що це те саме місце, звідки від'їжджав дванадцять років тому до Києва і вернувся з того аж тепер. Але то було тоді. З людиною поводитись, як з падлом. Тепер це не той напрям, не той потяг, не ті люди, не та мова, не той вигляд. Deutsche Reichsbahn — Ясинувата-Варшава-Берлін, але путь Іванова — Відень-Ляйпціг, пересядка Здолбунів. Довга, не легка, незнана дорога, зимова пора. Тож Іван вперше в тому напрямку їде — Львів, Краків, ще за Першої світової війни чулись ці назви, але потім забулись, бо лежали за обсягом його геополітики. У вагоні тісно, незручно, біля нього військові, незвична мова, дим тютюну. Байдуже, все байдуже. Для Івана це люксус, а до того ж війна. Їхалось і їхалось... Пересідалось і знов їхалось. День і ніч їхалось. Миналось зупинки з яких Іван затямив лишень Львів і Перемишль і на другий день під полудню доїхалось до Кракова.

І тут все те сталося. Границя Райху. Гостра перевірка. Ес-еси. Іванова посвідка з відтиском пальців цілковито ігнорується, йому кажуть вийти з потягу, його ведуть до переходового табору... Далі це лиш кошмар... Краще б його не згадувати. По тижневі часу Іван опинився в місцевості Грузбах, що на річці Ляа, поблизу міст Люнденбург, вісімдесять кілометрів на північ від Відня. На його зачовганій ватянці виразно й глумливо красується "Ост".

Іван бачив види й краєвиди на земній кулі, але ц щось нове, дозвольте в тому розібратися, це був шок, з яким не легко прийти до ладу, навіть коли взяти на увагу божевілля доби і повне знецінення моральних вартостей, то його пригода переходила межі всіх понять. Бридка, брудна, безглузда гра з огнем, в якій голові могло це зродитися? В тому чулася надміра відчаю смертельно хорого, хапання за бритву на краю прірви.

Отже Іван "Ост", його власниця пані Раух, вдова п полковникові, що загинув в африканській кампанії маршала Роммеля — поставна, статочна в траурі... Коли їй привезли того велетня, вона розгубилася... У неї поле, виноградник, машини, стайня, короварня, брак робочої сили, просила дати їй якогось полоненого, але цей солідний, літній чоловіча, вже самим виглядом, до цього не надається. А ще коли довідалась хто він, звідки він і як сюди потрапив, вона отетеріла. Ходила до урядів, щоб його звільнили, дали когось іншого, але їй скрізь сказали, що звільнити його не можуть, хіба можуть дати їй іншого, а цього передадуть деінде.

Не було ради, Іван воліє лишитися, та його пані має людські прикмети, у неї,

наприклад, приміщення для наймита отам побіля стайні, але Іван дістає комірку на мансарді головного дому з краєвидом гідним пензля художника. Ще одна несподіванка. Там ті ес-еси, людологи, "Ост", тут люди і щось, як вдома, пригадується хутір, атмосфера мирности, пані Равхова з ним радиться, з нього вилазить господар, біля нього двоє дівчат, хлопець з літерою П на грудях, що значило, що він з Польщі, дві пари коней, шість корів, тузін свиней, погріб вина, повно машинерії. Іван проясняється, входить в роль, помалу-помалу і він при кермі діла. Це зменшує гіркоту його становища, з'являється зацікавлення, пише листи Вірі, Мар'яні шле дарунок, щось з матерії, що біля неї та важилось на вагу золота.

І помітно поправляється, приходить до здоров'я... Добрий харч, чисте повітря, нормальна робота, нормальний сон... Нема то лиха без добра... Що лиш може турбувати — його "Ост". Так, Іване Григоровичу! Ти все таки раб. Не „ворог народу", не каторжанин Ухт-Печорська, ти лиш, на двох ногах, худобина... Добре кормлена, бо в добрих, практичних руках. Іван сам раціональна, ділова істота, філософія явищ не його домена і ця нова його ситуація для нього не збагнута, так само, я він не розумів, чому його викинули з його власної хати, так само він не знає, чому дали йому ту пляму "Ост"; поява такого, десь, колись, Карла Маркса, або такого ось Гітлера, для нього терра інкогніта. Явища постають самі від себе, найкраще про це не думати, а лиш шукати виходу. За все своє життя, він, здається, не надавав значення слову історія, що її колись, як докучливий предмет, викладав в його школі, покійний Афоноген Левицький. Він міг виконувати якусь функцію, навіть історичну, але це була лиш функція. Ніяка історія. Це таке ж зайве поняття, як скажемо, поняття херувімів та серафімів, то й менше, бо це бодай якась фантазія, а там лиш абстракція, порожнеча суті.

Іван, наприклад, пройшов революцію, пережив перебудову імперії, якої був громадянином, знав, що в світ настали всілякі зміни, але він не переймався цим поважно. І не розумів тих, що цим переймалися... Ген включно з власним братом Андрієм, який перейнявся справою її мови. Яка різниця, хто там і якою мовою висловлюється... Головне, аби розумітись. Від років хлоп'яцтва, він не прочитав ніодної книжки художнього жанру. Підручники, інформатори, звіти, доклади... І досить.

З цих самих причин, він зовсім не знав, що в Європі, наприклад, існує велика українська еміграція. Не знав, або забув, українську справу, як таку, взагалі, пригадувалась революція — Петлюра, Грушевський, але то епізод, проминуло й нема, така собі примха... Чув щось про еміграцію, але вже саме це слово, викликало в ньому корчі нехиті, всі ті люди, включно з його сестрою Татяною, безнадійні романтики. Хотілося б сестру бачити, вона ось десь тут, подать рукою, "Протекторат Беєме унд Меєрен", але не мав адреси. Про існування якоїсь української преси, через яку міг би знайти контакт, йому не приходило й в голову.

Одна-єдина, і виключна, і абсолютна його пасія в цьому просторі, — його дочка. Це вона і тільки вона змусила його влізти до тієї "проклятої Європи", яку він від серця ненавидів і, мабуть, тому, що вона "така дурна", а потрапить так жити — барвисто, сито, багато. Але він гордий... його гордість, своєрідна гордість, спробуй лиш

зневажити. Навіть той там Сибір. Він висоту з тебе жили, але то Сибір. Краще в ньому замерзнути, як допотопний мастодонт, ніж жити на цьому теплом піддашшю з плямою "Ост". Така ось та гордість... Продукт імперіяльної творчості, завданням якої було дати гібрид особливої невразливості до завдань політики особливої відданості до завдань підвладності.

Але, як це не дивно, таборуючи на цьому соняшному, ситому, спокійному піддашшю, з краєвидом взгір'я сполосованого рядами виноградної лози, Іван почав і почав щось, мав би шукати себе самого в тому загальному хаосі безглуздя. Що він, де він, яке його в тому місце? І що це за сили, що збивають його з дороги? Наприклад, що це таке весь той марксизм, що з ним носяться, де він взявся і чого він хоче від нього. Чому він забороняє йому мати свій хутір і бути господарем? Або, що це таке Гітлер? Якими вітрами його принесло? І яким таки правом чіпляє він йому на грудях ту пляму "Ост"?

О, це питання і відповіді на них у Івана, розуміється, не знаходилося, але й так це вже капітал. Івана починає щось ворухити, він залежаний, а під залежаний камінь, ви ж знаєте, вода не тече, то ж то з другого боку — крапля довбе камінь, це істина, Іван це знає, ми це знаємо, ви це знаєте, весь світ це знає. Починай лиш питати — відповідь прийде. Вона, інколи, за синіми морями, за дрімучими лісами, але вона є, ти лиш клич. І той, здається, починає кликати.

Хоча цей час сам по собі питання, для Івана не рішене. Ті там фронти, що сягнули, було, по Волгу. Що це за такий дракон і як до нього ставитись? Досить того, що коли, чотири роки тому, Іван був в'язнем тюрми такого міста Володимира, він бачив це питання не з того самого боку, з якого бачить його тепер, зі свого піддашшя на фермі пані Раух. Тоді, йому здавалося, що ця країна Марксо-Леніна не гідна існувати на земній кулі що такий, скажемо, Гітлер, самим Господом Богом, післаний, щоб зробити з неї місце, не лишень для певних комісарів, але й звичайних, чесних, трудових людей.

Тому Іван був рішений на жертви, підняв руки і пішов назустріч визволення... Але потрапив до табору Орша... І зустрів гебітскомісара Шпаде, гебітсляндвірт фон Носке... І пришили йому на грудях "Ост". І тепер Іван, вечір-що-вечір, слухає радіо-вісті. "Гаваріт Масква! Наша победоносна армія сьоводня асвабаділа Растов на Дану! Урааа!" Двадцять один гарматний салют. Внедовзі це сталося з Харковом, а там Київ, а там... Ура за ура, салют за салютом. Іван слухає і слухає... Цілий світ слухає. Розпачливі зойки Геббельса, понуре ричання Черчіля... День за днем, місяць за місяцем, ось воно зближається й зближається і ось на досяг руки, не сьогодні — завтра появиться на його мансарді. До дверей Івана стукає рішення. Іване, вставай! Збирайся!

І тут Іван стратився, так він стратився, затупцяв на місці, як його й куди його збиратися, вперед чи назад, тут "Ост", там ура, але там також його син, його брати, його дружина... І Дніпро, і небо... І та сила, що ос вривається в серце Європи, щоб його вирвати і кинути псам. І ціла та величезна минулість, з віку й правіку в яку ти, тілом і душею навіки врослий.

Іван знає, що вернувшись "туди", на нього чекають нові пригоди сибірського типу,

але не це його від того здержує. За ним незакінчена його місія, від якої все це почалося. Там десь все таки його дочка, це вже зовсім тут близько, можливо, в більшому клопоті, ніж він сам і потребує помочі, що вона дійде й туди. І там ми зустрінемося.

До речі, пані Раух, що була втаємничена у Іванові клопоти з дочкою, береться йому допомогти. Через різне високе знайомство вона виробляє для нього статус втікача, це вже не чинить тепер таких труднощів, як це було свого часу і врешті-решт, з двома повними валізами дорібку, певною сумою німецьких марок і легальною робітничою книжкою в кишені, під ніч двадцять другого грудня тисяча дев'ятсот сорок четвертого року, Іван висилає Вірі захопленого листа; він приїжджає.

Але він не приїхав.

Де дівся Іван?

Він виїхав і він їхав. Його курс — Відень, Лінц, Регенсбург, Нюрнберг, Байройт, Єна, Ваймар. Якись пів тисячі кілометрів... Добре перестудійована й передумана траса... З безліччю більших і менших пересідок... Завантажені вагони, розбомбовані станції, тіснота, боротьба за місце, холод. Три дні і три ночі триває атака з опором руху, але на четвертий день, у годинах вечірніх, Іван висідає на імпозантному, частинно пошкодженому вокзалі Ваймару з дуже невиразними виглядами на можливість якогось нічлігу. Просторий гол вокзалу, як і всі його почекальні завалені людом. Стоять, сидять, ходять, ні кроку вільного, люди різних мов, між якими Іван чує і мову його країни. Все обвантажено... Мішками, кошами, валізами. Все звідкільсь їхало з наміром кудись їхати і, здається, не знало куди.

Іван змушений також до цього приєднатися, до міста вже ось скоро вечір і ніч, знайти щось там — даремна справа, десь тут присяде, прокуняє, а завтра... Там буде видно.

Але що, дійсно, завтра? Куди з тим завтра? По перше, довідатись де Віра. По друге, харчові картки. По третє, дозвіл приміщення. Це значить уряд, на кожному кроці уряд, куди не кинь оком — уряд. Але уряд то уряд, для Івана ніяка це новина, у них там вдома також уряд, а це ж війна. І в його кишені робоча книжка уряду праці міста Люнденбург, — Arbeitsbuch für Ausländer, Deutsches Reich, вигляд справжнього пашпорту з державним орлом, з фотознімкою, ніяких відтисків пальців. Там значилось, де він родився, коли він родився (двадцять років скорочено), якої державної приналежності, Боровик Іван. Добре. Все добре. Лиш піти завтра до уряду праці, записатися на листу працюючих, дістати приміщення. А там і Вірочка. Все ідеально, все в нормі.

Іван так і робить. Він лиш не був втаємничений вистачально в інтимності нового свого місця побуту. Ваймар не Люнденбург, не лінія фронту, не евакуаційна зона з балаганом порядків, це найглибша глибина Райху, шістсот кілометрів до сходу, шістсот до заходу, територія розташовання знаменного Бухенвальду та його філіялок — Ротлебероде, Гаймкеле Ерліху, Ротлебену, Дори. Це варстати Фау-I, Фау-II, Юнкерса, підземних зброярень, сотні тисяч невольної робочої сили... Під управою найгрізнішого з

грізних, ґросмайстра рабства, ґавляйтера Завкеля Фріца. З дуже твердими порядками життя і не життя.

А тому, коли Боровик Іван, другого дня, появився в уряді праці, знов таки, як і в Люнденбурзі, на вулиці Гітлера і показав там свою книгу з орлом Райху, його почали питати і слово-по-слову, вилізло наверх його "Ост". А це значило, що він належить до інших урядів, де він одразу відчув і інший клімат. Його питали, хто йому і яким правом, ту книжку видав, на що Іван відповів, що там написано. Така відповідь, видно, їм не сподобалась, їх тон міняється, йому вказують на останню сторінку тієї самої книжки і питають загрозливо; — Чи ти бачив, що тут написано? — Іван не відповів. Сказати по правді, він не дуже тим цікавився. — Тут написано, — казали вони, — що коли дані тут подані не відповідають правді, це значить Urkundenfälschung,* (* Підробка документу.) тим самим strafbar,** (** Каральне.) параграф 267 RSTGB. Іван здивований, він хоті сказати, що зроблено це не з його вини, що він також людина і, що його бажання бачитись з дочкою, ніякий не злочин... Це їх зірвало. — Людина? Кажеш — людина?—• питали вони тоном повним сарказму і один з них, невисокого росту, репаного, ластовинястого лиця, встав з свого засидженого місця, повільно підійшов до Івана спокійно вдарив його по морді. І опісля задзвонив телефоном.

Івана вдарено не рукою того паскудника, в тій його рудій уніформі, його вдарено громом серед ясного неба. У ньому затремтів кожний нерв. Він ледве втримався, що не кинутись на ту уніформу і розірвати її на шмаття; сильний, внутрішній викрик стримав його від такого відруху, він лиш занімів, опустив голову, закрив очі і так хвилину простояв. А ще за хвилину, увійшов дебелий козарлюга у землисто-зеленкавій уніформі, який кивнув на Івана головою і буркнув; — Ком. — Іван забрав свої валізи і пішов за тим "ком".

Ось таким чином Івана не стало, ось за таких умов він "зник". За дротами табору з титулом Бухенвальд, сім кілометрів на південний схід від Ваймару, здається, перед самим 1945-им Новим роком, він цього вже й сам не гаразд пам'ятає, його дні загубилися, його свідомість затьмарила... Не зовсім ясно, що з ним і опісля ділось, його до нага роздягали, гнали під душ, нарядили в одержину синьо-білих пасмужин з червоним на ній трикутником позначеним цифрою і літерою V в його центрі.

В такому преображенні Іван опинився в півтемному просторі довгого проходу, по боках якого стояли ряд трьохповерхових споруд до сання. Був вечір, клались спати, багато рейваху. Іванові треба добратися до лігва третього поверху призначеного для двох. Ніякого мощення, голі дошки, у Івана одно лиш бажання — дістатись на ту висоту і лягти. Він втомлений. Він ледве на ногах... Біля нього говорять, біля нього штовхаються — дарма, ніякого враження, він збирається по драбинці під стелю, як був, валиться до лігва і зникає.

Була це ніч? Година? Чи одна мить? Враз різкий викрик — Авштеен! Івана штовхнуто під бік, з лігва валяться постаті, викрики, лайка, все біжить. До лятрини, що в кінці бараку, до виходу надвір, а там черга, ніч, горять ліхтарі, щось з неба падає, роздають їжу, Іван дістав посудину, черпак чорної рідини, шматок хліба... Але не встиг

він цього проковтнути, як знов гаркнуло: — Айнтретен! — Формувались шереди, почалась перевірка. Achtung! Einhaken Stillgestanden! Ochsen — marsch! Links! Links! Links! *(* Струнко! Зімкнись! Стояти тихо! Воли — марш! Ліва, ліва, ліва!) Шерегами по п'ять, побравшись під руки, в'язні вибивають крок, їх взуття з дерев'яними підошвами кляпотить по камінню, у брамі лягерьфюрер нотує шереди, дорогою здовж, з автоматами, ліхтарками й собаками османи, їх напрям каміноломні в лісі два кілометри до сходу. В сумерку світанку повільно посувається колона темних постатей, притишений гамір, викрики османів, гавкіт собак.

По якійсь пів годині, колона на місці, величезна яма, стоси каменю... П'ять годин ранку. Робота починається. О дев'ятій — п'ятнадцять хвилин перерва. Цивільні й капи п'ють каву, їдять бутерброди, в'язні, хто де може, падають, куняють, більше нічого їм не належить... А там знов команда, знов праця до години дванадцятої. Годин обіду. Обідрані фігури збиваються в черги. Дістають черпак вивару брукви, бадилля шпінаку, у роті гірко, на зубах пісок. До шостої вечора праця, а там збірка. Для бадьорости кожний має взяти, не менше восьми кілограмів, камінь. Чергова перевірка, команда, вимарш. При наближенню до табору команда — піднести голову, парадний крок. Збоку, в парадній уніформі оркестра — синій мундир, червоні штани, золоті лямпаси і звуки маршу. Колодки в'язнів вибивають крок, їх зір до ліва, у брамі перевірка, за брамою — стій! Струнко! Ще раз перевірка. Деякі не видержують, тут же падають і лишаються під ногами. — Mutze! — падає команда. Колона віддає честь.

— Аб! — гаркнув той самий голос. В'язні зривають з голів берети і вдаряють ними себе по рамені. Провідник здає рапорт — живих, мертвих, хворих, караних, комендант табору це приймає, обходить шереди, кидає погляд на мертвих і о годині десятій, перевірка кінчається.

А там, нарешті, вечере, та сама, що й в обід, бурда з додатком шматка хліба, об одинадцятій кінець, "абтретен", спати... До третьої години ночі.

Для Івана такий режим значить кінець, з цим він не зможе дати ради, він невправлений, затяжкий, застарий... За один перший день він дістав кілька палиць. Вантажити весь день, на холоді, в голоді, каміння, це не для нього, цей перший день він ще видержав, але що далі. Впасти під ноги... Це значить ґазовня. Там он у віддалі з рудо цегли барак з високим димарем, з якого раз-у-раз рине в небо чорний дим зі сильним згаром паленого тіла, то то внизу, мов стоса дров, видніє купа трупів, що їх звозять вантажниками з різних філіялок бухенвальдського царства. Потрапити до того... Лишень впади, не виконай норми, вияви спротив... За кілька годин, з тебе лиш горстка попелу, яку, разом з іншими, викинуть десь, я погній.

Іван це тут побачив і збагнув... Перед ним ділема: здатись, а чи ще змагатися? Не має часу про це думати, там де була його думка, там тепер лиш голод і втома... Але це вже щось, як останні місяці, можливо навіть тижні, цієї доби, назовні, раз-у-раз, зривається розпачливий крик сирен, там то там зриваються вибухи і це підбадьорює, надає сили, до того, там десь в тому он просторі, Віра і, можливо, вона не в кращому стані, ніж він тут, тому, як не видержати. Це понад силу, але треба... Жий, тримайся,

рухайся... Іван щодня бачить, як он падають... Деякі навіть пробують тікати... При рапорті, на очах цілого табору, їх урочисто вітають, або прикінчують ударами залізної палиці. Ні і ні! Це вихід не його вихід, він мусить шукати інший. У нього, наприклад, десь там аж дві валізи і одну з них йому таки пощастило дістати, а там же харчі. Половина з них пішло на хабар "капам", але решта на його "видержати". Пара кілограмів смальцю, певна кількість цукру і, навіть!... Господи Боже, Шинка! Справжнього австрійського виробу! Це тут скарб. Ховайсь з ним, ніто смерть. Але Іванові не першина, він ці радості пригадує ще з ГУЛАГ-ів. Знає, що воно й як воно. А додай до його бурди грам смальцю, до його чорного пійла ложечку цукру і це вже потуга. Можна навіть встояти на власних ногах, і навіть рухатись... Підносити брили каменя... Вибивати "твердий крок" перед брамою з написом: Arbeit macht Frei!*(
*Праця дає виправдання, незалежність.)

До того, йому пощастило потрапити до команди направи наслідків бомбардування. Залізниці, будови видатних бонзів, підприємств. Після "штайбруху", це вже курорт. Вставання те саме, бурда та сама, але відпали марші, відпали парадні перевірки. На працю їхали потягом, працювали між звичайними людьми, інколи хтось подасть хліба, цигарку, цибулину. І лиш одно, при цьому, мучило Івана. Тут же поблизу десь Віра... Можливо, ось там або там, адреса згубилася, але село пам'ятає. Іноді, при зустрічі з цивільними людьми, Іван обережно питав, де тут такий Мелінген. — О! Кілометрів сім... Вісім...Отуди — показували до сходу сонця. І траплялося, що він міг, з місця роботи, його бачити. Так воно дивно. Десяток років часу, тисячі кілометрів віддалення... І ці ос сім-вісім кілометрів... Треба видержати! Ще ось це один крок.

Минали і минали дні... Довгі, брутальні... Моторошно короткі ночі. Іван жив, і жив, і жив... Сам один у стовковиську десяток тисяч... Герметично замкнений, кам'яно непроникальний. І до певної міри, сильно зближений до себе самого, щось, ніби він доторкнувся щупками пальців найістотнішого в собі самому. На його пасьмужастій одежині, у червоному трикутнику, з лівого боку грудей, чітко вирізнялась латинська літера U. Спочатку, Іван не надавав цьому особливого значення, в його натурі не було нахилу до яких будь значків. Тут він міг бачити, У, і Р, і П, і... інші, і інші. Знаки, кольори. Чи варті вони уваги? Але йому допомогло життя. Він помітив, що інші люди, такі самі, як і він з їх знаками, чомусь особливо його не люблять. Ба. Ненавидять. Більше. Готові його знищити. І особливо злобними проти нього літери Р і П. Що це за диво дивне? Здається, Іван вперше тут їх бачить і, здається, він не зробив їм чого будь злого. Але т літери, здається, і не шукають якоїсь для цього причини, вони просто ненавидять. Літера У, на їх думку, не має права існування... Просто тому, що вони У. Цього їм досить. Вони провокують, вони нападають, вони калічать, вони вбивають. Іван мав можливість бачити, що вони знищили десятки своїх товаришів, на грудях яких було т саме У. Він також помітив, що люди цієї літери почали гуртуватися, творити об'єднання. А що їх було тут багато, у деяких відділах, більшість, вони почали забирати в свої руки службові функції, від яких походила влада, триматися разом, відбивати спільними силами напади. Що Іван залишився живим, це він завдячує саме тим

з'єднанням. Одного разу, перед сном, до Івана підійшов оди такий з літерою Р. — Ей, ти У! Почему ти такой ґордий? — запитав він злобно. — Не твайо, канечно, ето дело, — відповів спокійно Іван. — Аха! Панімаю. Пан українець! Нічево, нічево! Поскребьом! — манерно відповів той і відійшов.

Іван бачив, що з цього може вийти щось недобре, але не думав, що аж так недобре, бо не встиг він повернутися, щоб вилізти на драбинку свого лігва, як на нього накинуто якусь ряднину і на голову посипались удари. Іван опинився на долівці, удари сипались далі, але в цю саму мить зчинився більший рейвах, удари сипались сюди й туди, появився "кап", напасники розбіглися, Іван підносять з долівки, з його обличчя сочиться кров, "кап", його ж таки мовою, каже перейти йому ось туди і вказав на протилежне місце бараку. Іван перейшов. там йому підказали, хто був його напасник... "Начальнік асобаво атдела" Нікола Барец. "Заместитель" відомого Сашки Рубашки, який мав завдання "унічтожать українських фашистов", не так давно, вони забили старого вже інженера з Києва, який одважився в голос назвати себе українцем. Іванові радили бути обережним, триматись своїх. Хто ті свої? Оці довкруги козарлюги, що говорять між собою українською мовою з виразно галицьким акцентом, існування яких Іван навіть не підозрівав. Звідки вони взялися і чого вони тут? І один з них, з яким Іван ділив своє лігво на другому вже поверсі нар, навіть оповів йому дещо, хто вони й що вони. Іван дивувався... І вирішив їх триматися. У глибинах його національної туманности, обережно народжувалось нове пізнання, щось, як з туманности універсу народжується нова зоря. За ним шістдесят чотири роки життя.

І він вирішив добре. По перше, названий Нікола не турбував його більше "вопросами", за винятком одного випадку, коли він, при зустрічі, підшепнув: — Нічево, нічево... Вот прідут наші. Ми ещю пасмотрім. — Іванові дуже знайомий цей тон, він також знав, що ця банд тісно пов'язана з німецькими комуністами, що в їх руках велика частина керівних місць, — капи, форарбайтрикухарі і коли б прийшли "наші", вони обернулися б в чекістів, комісарів, сексотів, а тоді, Іване, тобі "нездоровать", байдуже які там дійсні твої на це погляди. І єдина поки що, надія, що сюди, по всьому видно, йдуть "наші" не Москви, а "наші" Вашингтону. Як день, так ніч, довкруги сипались бомби, реви сирен невгавали... збоку, з окремою загорожею, кілька забудівель окремого призначення, казали, там зібрано цвіт анти-наці, які не ходили на роботи, їли з кухні ес-есів, читали газети з переконанням, що їх місце гарантоване від бомб, але однієї ночі, над тими будівлями з'явилися літаки, посипались розривні предмети і зробили з них купу звалищ. Ніяких бомб сховищ на цьому терені не існувало.

Була гарна, агресивна весна, квітень місяць покрив черешні цвітом, але небо, особливо ночами, крилось загравами. Зграї літаючих фортець, блискавки низьколетних нищівників... Земля збита кулями, все довкруги завмерло.

Притих також і табір, величний Бухенвальд з його філіялками, мов би завмер, його керівництво стратило не лишень мову, але й голову, ночами чути постріли, іноді викрики... Хтось приїжджав, хтось від'їжджав, одних вигонять, інших пригонять, притишений, гарячковий рух, зі заходу чути гарматну стрілянину... Голосніше й

голосніше.

У бараці Івана тиша сливе абсолютна, вже кілька днів ніяких "авштеен", ніяких "антретен", ніяких „капів"але разом з цим ніякого "ессен". По всіх лігвах, усіх поверхів самі лиш пів кістяки, пів голі, пів живі... Нерухомі, байдужі. Ночі і дні, дні і ночі... Години, години, години... Гуркоти неба, зриви землі.

І от той день... Гарний, ясний, ранок прозорий, з-з лісу піднялось особливе, спеціально для цього дня, зроблене сонце, бараками пройшла мільйони років ждана вість: Американці! Від нар до нар, від кістяка до кістяк — американці! Чуєш? Чи ти ще чуєш? Американці! Кістяки воскресають, зводяться, спадають з лігв, намагаються звестися, дибають в напрямку виходу. Деякі намагаються бігти, деякі щось викрикують... Деякі падають... Сунуться рачки... А все таки — вперед і вперед — пасьмужисті, розхрістані, крейдяні лиця, запалі очі... Виходять і виходять з бараків, заповняють площу. А там ось, біля будови адміністрації, американські джіпи і молоді, росліу глибоких, кольору оливок, шоломах люди. Там чути оклики, видно рух, мають прапори. А кістяки йдуть та йдуть, тиснуться до переду, а між ними також Іван Мороз-Боровик, родом з хутора Морозового, що було колись на Дніпром біля Канева.

Це дивно, це дуже дивно, тільки Іван-Боровик вже не дивується. Він лиш поволі пробирається серед юрби таких, як і сам, намагається встояти на власних ногах, не звертає ніякої ні на що уваги, не думає ніяких думок, у нього одна одинока мета — вихід. Отуди за браму, на вільну дорогу, під вільне небо. Високий, похилий, посивілий, багато днів не голений, без ніяких речей у смугастій одежині. У такому стані і вигляді, залишив він браму з написом Arbeit macht Frei! Який це, скажете, був день?

VIII

Пам'ятний день, четвер, 12-го квітня — тихо, лагідно, весняно... Повідомлення про смерть президента ЗСА* (США) Рузвельта і захоплена, з цього приводу, промова доктор Геббельса з берлінського бункеру, який вважав, що ц знак Божий їх майбутньої перемоги.

Раннє сонце піднімалось особливо урочисто, на городах віддавали йому хвалу півні, над стайнею господаря Ульриха, воркотіли йому гімн голубки. Село Тавбах залите його леготом, а між будинками метушиться військовий відділ, здається, той самий, що його минулої ночі, зустріли Ганс Врінглер і Нестор Сидорук в дорозі до Ваймару. Зникаюча рештка могутньої збройної сили, як протягом шести років, цілому світові, ставила спротив. Молодиці села просили втомлених вояків у сталевих шоломах, здатися і не наражати їх на нові небезпеки. Молодий, виснажений, але все ще бравий, у пім'ятій уніформі, їх командир, все ще при газовій масці з біноклем на грудях та стрічкою ордену в петлиці, вагався з рішенням. Він пройшов війну, від ранніх своїх років на фронті, від Парижу по Кавказ, його поле бою, два рази ранений, нагороджений Залізним хрестом, загорілий, як шинка, загартований гартom криці, гарячі, мов у перегонного коня очі, він надіявся бачити свій "фатерлянд" у величі перемоги і слави, з переконанням не здатися без бою за ніяких умов — до останнього віддиху, останньої краплі крови.

Але ось його військо — втомлені, зношені бауери-резервісти, яких недавно відірвали від ріллі, у тих натиснутих на спітнілі голови, шоломах; вони вже втратили ознаки німецького воїна і поводяться скорше, як юрба дядьків, які не знають куди їм вдатися. Їх мрією — зняти їх шоломи, їх газові маски, їх "гевери", підняти руки "шлюс". Куди лиш глянеш, на землі і в небі, ворожі машини, деякі ось близько і низько, сливе над дахом. Американці! Здавайсь! Піднось руки!

І що його почати лейтенантові могутньої армії Райху? Куди йому далі? Втома, розпач... Він ще ніколи не вагався, він твердий, він далі твердий, до скону твердий, його сірі, барви сталі, очі дивляться на світ люто, він загнаний вовк, єдиним його бажанням — боротися, але він ось... Довкруги залізне коло машин, куди лиш глянеш — тупик. Кінець дороги. Далі нема куди.

І лишається один тільки вибір, жити чи вмерти? Його тяжкий при поясі Мавзер підказує вмерти, його рука раз-у-раз торкається кобури, він присягав на честь, на кров, на вірність, але ж він такий ще дужий, такий молодий... Перед ним ще стільки життя і, можливо, потрібного.

Тож то біля години десятої і вже не від заходу, а від сходу, на північному схилі долини, де таким шовком зеленіє пшениця, появились оливкового кольору танки, числом з пів тузень, які повним ходом наближались насупроти села. Гирла їх гарматок, ніби пальці приречення, вказують їх завдання. Один тільки помах однієї руки і село в грузах.

Отже, пане лейтенанте, нема вибору, треба рішати і треба негайно, його солдати збились гуртами попід повітками, обличчя їх дерев'яні, очі вперті на нього... Танки на пшеничному полі зупинилися. Вони чекають. Їх залиті сонцем гирла направлені на ті он будови, а там матері, діти, мирні люди, їх вікна відблискують сонцем. тиша.

І лейтенант промовив: — Камараден! Останній мі приказ; звільняю вас з-під моєї команди. Рішає кожний за себе. — його голос позбавлений сили, звучить, мов б з підземелля. І після цього, кожний в тих шоломах, мов би повис в повітрі... І не знає, куди падати. Перше щ — втеча від себе. Позбутися шолому, маски, відзнак. зникнути. Зайти до он тієї хати, скинути мундир, напнути щось мирне, схопити лопату і кинутись в поле, до ріллі, до гною... Розчинитися, змішатися, перестати бути. Але як? Село не зможе всіх їх поглинути. Лейтенант вступає до найближчої хати, натрапляє на старшого чолов'ягу в робочому комбінезоні, втискає до заялозеної його кишені свого заялозеного Мавзера. — Візьміть! Захуйте! Пригодиться! — Сказав, повернувся і вийшов. Його голос дряв, його вигляд рана. На дворі підняв вгору руку і пішов просто на танки. За ним, у тій же позі, рушило його вояцтво. Багато очей проводило їх у ту путь, у багатьох стояли сльози, згустки болю, суміш розпачу.

Село, як завжди село, як всі його минулі століття, лишень тепер це батарея набита струмами гніву, образи, болю, страху — ті там танки, молоді в шоломах хлопці — спокійні, мовчазні, здається, байдужі, дивляться на село, на піднесені руки солдат, незучаснено мориґають гуму і, можливо, думають: дивні ті німці... Змусили нас покинути Тексас, Войомінґ, прийти сюди і витоптувати тут пшеницю. На який біс ви

нам здалися? У нас кока-кола, футбол, Гаррі Купер.

А село насупроти могло мати також свою думку: чого шукаєте тут, ковбої Канзасу, на землі Меровінгів, де від віків, будувалась культура найвищих стилів? Що можете тут знайти, нащадки вигнанців, авантюристів, гангстерів, де родилась свідомість, сформувались ідеї, закладались основи цивілізації континенту.

Можливо, можливо, хто зна... Хоча ця мова, цих протистів не тривала довго. Над селом, мало не торкаючись його дахів, прошугнув довгокрилий розвідник враз танки, гейби сполохані динозаври, рушили зі свої місць і посунулись вниз до дороги. Ще кілька хвили і вони вайлуваті з ляском втискалися до вузьких вуличок села наповняючи його чадом бензинового перегару. Село раптом роздвоїлось, одна його частина зацімліла і зникла за мурами, тож то друга хвилювала на вулицю. "Ост"-и, поляки, зчинився гармідер, зривались погрозові оклики, появилася гармоніка, алярмуюче закувікали свині, панікально закудкудахкали кури, у "Гастгаузі" вдарено польку.

Тож то тубільче населення враз зникло, його не видно, мури будинків стоять німо, все згорнулось у відсутність. На вулицях стояли танки, їх обслуга дістала нічліг у приватних будинках, надходила перша, мирна в цьому просторі ніч.

Нестор Сидорук, на цьому бурхливому тлі, мав лиш одну думку: як йому довідатись, що сталося з тією жінкою, яку він, минулої ночі, залишив в шпиталі Ам Кіршберг. Він обіцяв їй відвідати, лишень дорога в той бік сливе непрохідна. Американські джипи, юрби веселих, не конче тверезих гульвіс, одначе, другого дня, отак з полудня, за ним вступив Ганс. За брамою чекала бричка і вони поїхали. Місто Ваймар годі пізнати. Рейвах, гармідер, каруселя, всі мови Європи, біля деяких магазинів метушня, довкруги, як бачить око, празників-празник.

Ганс з Нестором переїхали центр міста, побіля Ринку, площі Гердера, вулиці Вагнера. Грузи, звалища. При денному світлі зникала їх містерійність, а виринала їх трагіка. Поблідла й зменшилась романтика і самого шпиталю, що виглядав за ночі, як зачарований замок, його брудно-жовті мури подряпано, його парк здовбано... Але було тут спокійно, по своєму мирно.

У шпиталі одразу сказали, що Віра родила, порід був тяжкий, народження не вижило. Запобігти цьому не було спроможности, роділя забагато пережила, порід був передчасний. Тепер вона дуже слаба, її можна бачити, але не довго. Вона потребує спокою й відпочинку. На Нестора дивилися, як на жертву трагедії і висловлювали йому співчуття.

Відвідини були короткі, у одній з палат другого поверху, стояло багато ліжок і на одному з них, прикрита білою прикривкою, лежала Віра. Бліда, великі очі, посинілі уста. Намагалась посміхнутися. Нестор заговорив по українськи; — Привіт, Вірочко! Не хвилюйтесь. Все буд добре. У місті американці. — Віра ледве помітно посміхнулася й перевела погляд на Ганса. — Добре, Віро! Добре. Все гарно. Як тільки будеш в силі — приходить назад. Нічим не турбуйся. Всі тебе згадують і всі переживають... І будуть раді тебе бачити... І передають тобі привіт, а тут маєш гостинця, — бурмотів повільно Ганс

своїм тюрінгським діалектом і положив біля Віри загорнутий у білий папір, пакунок. — Дякую, — було першим словом Віри. Але враз її обличчя затьмарилося, ніби на неї найшла хмарина, вона споважніла, очі стали відсутніми. Нестор спішив на виручку, почав про весну, сонце, нову владу, але Віра, здавалось, його не слухала й виглядала незучаснено. Її гості не розуміли, що з нею. На щастя увійшла сестра і сказала, що візиті кінець. Коли прощалися, Віра, ніби прокинулась, намагалась посміхнутися. — Завтра я буду знов, — казав Нестор, а відходячи, запитав сестру, як довго такий її стан може тривати. Напевно довгий час, казала сестра. Вона дуже ослаблена.

Удома, в Тавбасі, двері невеличкої кімнати Сидоруків, сливе не зачинялися, приходили і приходили... Втікачі, озовці, вільні робітники, незнані і знані з різни теренів землі української. Забагато чуток, замало відомостей, наради і пляни. Всі стривожені. Питання, що далі, "вертатися" чи "не вертатися", "видадуть", чи "не видадуть"? Що станеться з тими, що вернуться, або з тими, що не вернуться? Куди вертатися і куди не вертатися? Відмінялось й відмінялось слово "родіна", але чи є то Київ та Львів, а чи Воркута та Колима? Хто дасть відповідь? Питання вирване з глибини безсилля й розпачу. Все зірване, все міняється.

У Ваймарі Український Комітет Допомоги змінився також.... І то значно... Його приміщення, за одну ніч, з однієї кімнати, змінилось на десять кімнат, у двох поверхах будинку бувшої канцелярії партії наці, вулиця Гітлера номер 7, Нестора заочно обрано в його члени, референтура культури й освіти, здобування приміщень відпало, це вже не актуальне, сирени затихли, на село вже не квапились, у вселюдному муравлищі міста окремі комашки чулись безпечніше.

Під вечір 13-го квітня, радіо аліантів принесло вість, що минулого дня, визволено табір Бухенвальд, на волю вийшло двадцять одна тисяча пів мертвих істот, прорвалася страшюща гребля смерті і вся її повінь хильнулась на руїни міста. Вулиці заповнились перістими піжамами, які змішалися з різними відзнаками інших поро невірництва і створили коктейль п'яного гніву нечуваних розмірів готового розчинити в собі все, що лиш траплялося на його дорозі.

У неділю, 15-го квітня, від самого рання, Нестор, у себе дома, приймав відвідувачів і між тим, несподівано з'явився Ганс Врінглер, якого Нестор прийняв негайно, вважаючи, що це могло бути пов'язане зі справою Віри. Ганс був надзвичайно стурбований, хотів говорити сам на сам, з чого виявилось щось несамовите. До нього прибув старший чоловік в одязі бухенвальдського в'язня, який назвав себе Боровиком і заявив, що він є батько Віри. І що він хоче її бачити. Що мав на таке Ганс сказати? Людині просто з Бухенвальду? Що його дочка в шпиталі після породу? Він лиш сказав, що вона кудись, для нього невідомо куди, від'їхала, не сказала чи вернеться і, можливо, про це буде знати щось більше український комітет, який цими справами займається. І він дав том адресу Нестора.

Такого ось наговорив вам Ганс, його загоріле, поморщене обличчя само збентеження, у сіро-синіх очах повно турботи, дивився на Нестора благально, ще раз і ще раз намагався з'ясувати справу Віри, просив зрозуміння.

Нестор намагався зрозуміти, не міг зрозуміти, не лиш маленький епізод великого незрозуміння в системі цілості. — Де є той Боровик? — запитав, по хвилині надуми, Нестор.

— Він там у мене, — відповів Ганс.

— Скажіть йому, хай зайде до мене, — сказав Нестор злагідненим тоном.

— Але ж я йому там наговорив, — почав було Ганс.

— Тримайтесь свого далі. Згодом виясниться, — казав спокійно Нестор.

Ганс відійшов, Нестор скінчив приймання відвідувачів, був сам, Ірина була занята внизу в кухні, коли це дві дверей постукало і увійшов знов Ганс, але не сам. За ним стояв дебелий, старшого віку, свіжо-голений і стрижений з худим, витягнутим лицем, у пасьмужистому одязі чоловічисько не дуже привітливого виразу. — Ось... Прошу... Знайомтесь... Це пан... — почав, було, Ганс.

— Мене звати Боровик, — перебив Ганса той, — прийшов я до вас ...

— Прошу далі... Сідайте, пане Боровик, — перебив його також Нестор. — Ось хіба тут, — вказав на свою постіль. — і куріть, — вказав він на пачку американських цигарок, що лежала на столику. — І скажіть; д ми з вами могли бачитись? — запитав Нестор українською мовою... Дивився на гостя допитливо з легко усмішкою, мов на знайомого, якого десь і колись він мусів знати.

Боровик сів, дивився на Нестора здивовано, не знав що казати. — Де ми могли бачитись — питаєте? Не думаю, що ми десь бачились, — відповів Боровик з ноткою нехиті.

— Сідайте, пане Врінглер, — звернувся Нестор до Ганса.

— А може б я... відійшов? — обережно відповів Ганс.

— Добре, пане Врінглер. Дякую. Побачимось завтра, — казав Нестор.

Ганс сказав до побачення і вийшов.

— Знаєте, пане Боровик, — казав Нестор до свого гостя, — де ми могли бачитись, вірніше, де я міг бачити вас? Таке містечко Люнденбург, уряд праці, після бомбардування ...

Боровик підняв голову. — Можливо. Я там бував. Але я вас не бачив, — казав він злагідненим тоном.

— Я був у тій довгій черзі... Ви увійшли з тією жінкою, о, бачите. Я пам'ятаю. Я трохи забоббний. наші часи чого тільки не бачиш, але це... Можливо, на з вами так суджено. Одначе до діла. Я є представник Українського Допомогового Комітету на цю околицю, чи можу вам служити? — говорив Нестор незалежно й бадьоро.

— Мені сказали, що ви можете знати мою дочку, — відповів Боровик і потягнувся до столу за цигаркою.

— Чи одну вашу, — казав Нестор.

— Той німець каже, що ви знаєте й мою. Пишеться Віра Мороз. Працювала у того самого Врінгліра. Кудись ніби виїхала... Невідомо куди... І не знати чи вернеться. Чи могли б ви щось тут сказати? Для мене це важне.

— Хіба ось таке: здається, я її знаю, вона до нас заходила, не можу сказати, де вона

саме тепер, але я переконаний, що вона до нас зголоситься, — казав Нестор з роздумою.

— На чому базується ваше переконання? — питав Боровик.

— Вона, пригадую, хотіла змінити свій статус. Без нас вона цього не зможе зробити, — говорив байдужим тоном Нестор.

— То що ви мені, скажете, робити? — питав невдоволено Боровик.

— Хіба таке: знайти тут біля нас квартиру і чекати.

— Як довго чекати?

— Тепер ніщо не гарантоване.

— Але ж ви кажете — переконані, — говорив Боровик з натиском на останнє слово.

— У наш час... Ви знаєте. Але я думаю. Вона без документу. Ми єдина тут інституція, що може їй допомогти.

— Чорт би то все забрав! — з серцем бурчав Боровик, його бліде, мов обтягнуте пергаментом, обличчя повне гніву й недовір'я, воно позначене втомою, щось в тому багато горіло й ще не догоріло. Зрештою, сам то його одяг говорить за себе, Несторові хотілося б про це довідатись, але, здавалося, що доступ до тих таємниць зареєльовано на багато замків.

Не руш! Не чіпай! Це болить! Я є я, ти є ти і цього досить.

Одначе, той не відмовився зістатись на обід, коли його було запрошено. Обідали тут же при малому столику, говорили про те і се, говорив переважно Нестор, гість був стримано-насторожений, переважно слухав, а, можливо, й не слухав, але слово по слову, його стриманість розпускалася і він устряв навіть в розмову. Помогла Ірина... Сказала, що вона з Києва, що виросла в, Лубнах, назвала прізвища людей, що той міг знати, що вона знає, як там було, що вона пережила і це було запрошення до інтимності. Боровик зрушений зі своєї не досяжності, те її "знає" і те "пережила" їх зближує, воно пашпорт довір'я. Він почав проявляти цікавість, запитав Нестора, звідки він, похвалив їжу, зазначив, що вже давно не ї при столі, а тоді й Нестор розхоробрився і вдарив питання: — Як же ви сюди потрапили?

— Це така історія, — казав той, — що їй не знайти причин. Ви питаєте як, я сам себе питаю як. Може та само, як ті американські танки прийшли до Ваймару. Можливо, це така доба, таке повітря... Хоча там ті знають. То ж робили революцію... — І при цьому Боровик зробив натяк на посмішку від якої несло презирством.

— Думаєте, що все революція? — питав підступно Нестор.

— Від того почалось.

— Але які сили в самій революції? Хто робить вибір? — питав з розпачем Нестор.

— Хам, — відповів спокійно Боровик.

Нестор глянув на нього запитально, що, мовляв, пі тим він розуміє, але Боровик, видно вичерпав це питання. І перейшов рішуче до іншого. — Тепер у мене одно лиш на думці: дочка. Все решта ноль. Кажіть правду; д вона і що з нею? — запитав він тоном інквізитора.

Нестор збентежений. — я вам сказав, — відповів він без вагання.

— Щось дике, — казав Боровик. — Вже три роки ганяюсь. Писав їй, що їду. У мене в Празі сестра.

— У Празі? Кажете у Празі? — схопивсь за це Нестор.

— У Празі. Емігрантка. З двадцятих років. Хоті зв'язати її з Вірою, — відповів бадьоріше Боровик. — Загубив лиш адресу, — додав по хвилі.

— Може я знаю. Я жив також в Празі. Ми там всі зналися.

— Водяний! — вирік Боровик лиш це слово.

— О! — викрикнув Нестор. — Еврика! Як не знати.

Водяний. Сотник. Микола Іванович. І Татяна Григорівна... Мають дочку Мар'яну. То ви ...

— Мороз, — перебив його Боровик.

— Іван. Весь хутір знаю. Татяна Федорівна все до подробиць розказала. Улюблена її мова. Іван Григорович! От де наш сюрприз!

Іванові Боровикові, тепер Морозові, це виразно подобалось, почуття родинності у нього гостре, залюбки з власного почину, згадав хутір, а там і батька. — Це був Мороз! — казав він з наголосом на "це". — його спалили живим. Наша таки голота. Просто вкинули в огонь нашої хати... Ті самі паскуди, яких він, було, викормлював. А з хутора зробили вигін. Голе місце. Ніодної ніде деревини. А то ж був сад, — говорив і говорив Іван... І так заговорився, що навіть не зчувся, як оповів і свої пригоди за останні ті три роки. Скінчили аж під вечір.

Нестор оселив Івана тут же поблизу, по сусідству з три хати, на цій вулиці, з приміщенням тепер не було труднощів, сам вигляд бухенвальдських шатів відчиняв найкращі покої найтвердіших фрау. А щодо Віри — прийдеться чекати, нема ради, але вона появиться. Вона напевно появиться. Іван, здається, почав також в це вірити.

А Нестора це ще більше зобов'язувало, тепер ця справа — його справа і вже в понеділок, тобто наступного, свіжого ранку, він позичив у свого господаря велосипеда і з бадьорим запалом, погнався зеленою долиною до Ваймару. Мій ти Боже! Що за настрій! Ожили всі руїни. Чотири дні не було вже сирен. А народу! А мов! А Вавилон. В українському комітеті, на тій бувшій Гітлера, в тому бувшому гнізді ен-ес-а-партії, каруселя, проща, на порталом жовто-синій прапор.

Кому це прийшло в голову так гемонсько пожартувати над тією будовою, її вхід нагадував улій бджіл за гарної погоди, входили і виходили мішкуваті чоловік й жінки, на сходах й коридорах „Сорочинський ярмарок”.

— Їй-же Богу Трохименко! Братику! Скільки літ! — Чи не бува це Горобець з Криворівні? — Чоловіче! Чи тебе бачу? То ж казали... — І так воно все, і так весь день. Зустрічі, та обійми, та чоломкання. І де того, скажете, стільки набралось... А справ, а скільки справ. А куди, а як, а що далі? Питання й питання, самі питання.

І в центрі цього нервово-рухливого, повзнесено-розгубленого руху — Український Допомоговий Комітет. Простора кімната, на стіні ще відтінок від портрету фюрера, на дверях від "секретар ДНСАП", тобто секретаріату партії наці, а тепер це УДК, на чолі дебела фігур харків'янина Семена Григоровича Горемєнка, з титулом голови комітету,

посадженого на цей трон організацією, зі скромною назвою, але не скромними амбіціями, "Організована громадськість", очолювана також харків'янином Мусієм Олексієвичем Матюшенком, що свідчило, що ц не лишень втікачі, а також носії і речники певних зобов'язань. Глобальна війна, змагання за примат володарства, переможці й переможені, але ці тут не підлягають цим загальним правилам боротьби, вони займають своє окреме місце на цій арені, вони не здобули ще остаточно перемоги, але вони не є переможеними, бо їх час ще не настав. Океани ворожості, ніким не визнані, залишені самі на себе, але з ними і за ними певність переконання, що він такий одного разу невідмінно настане. Бо вони були, є, і будуть, байдуже де, коли і серед яких обставин. Ось тому вони й тут. Їх організація, серед інших організованих тут заступлених, вирізняється, як формою так змістом, це не лишень організація допомоги втікачам, ц також їх верховний авторитет і моральний уряд, їх жовто-сиїній стяг на фронтоні будови повіває так само незалежно, як і Stars and Stripes маєстатних З'єднаних Штатів Америки, що є свідченням, що тут править за норму дух, стиль, правопорядок тих самих штатів.

А щодо Нестора Сидорука... Як бачите... Референ культури. Три кімнати на другому поверсі під його зверхністю. А що це значить? Чому аж стільки уваги і простору цій справі? Яка тут в торбї втікачів культура? Але між цими торбами і торби поетів, письменників, малярів, науковців, акторів... Це така ж бойова фаланга, як і кожна інша формація зброї, в цьому випадку — слова, пера, барви під командою маляра, поета і ветерана армії Української Народної Республіки, який на днях прибув сюди з Праги чеської, хоча родом з Кам'янця Подільського, Василя Бутина.

Українська сила не сміє розгубитися, вона має зосередитись, вона мусить продовжувати те, що почалось та удома.

І Нестор Сидорук весь в тому зосередженню, його уряд вже в русі, там вже засідання, обговорення, планування. А між тим, додатково і такі справи, як ось Морозів. Сьогодні йому пощастило особливо... Довідався, щ родина Водяних залишила також Прагу і є вже тут, на селі, недалеко Ваймару, як також і те, що доктор Татяна Водяна, має обняти керівництво амбулаторії комітету нижньому поверсі цього ж будинку.

Га-га-га! Браво-бравісімо! Проблему Морозів майже рішено. Залишається їх тільки звести. Отже — вперед д перемоги!

Нестор не чекає обіду, сідає велосипеда і найближчими дорогами женеться до Ам Кіршберг-у, знаходить Віру у значно привабливішому стані, ніж минулого разу, все ще з відтінком хоровитости, але привіталася вже радісно, похвалилася, що їсть і спить задовільно, почувається не все ще певно, але в дорозі до певности.

У розмові, оминали її клопоти, говорили про весну, настрої, комітет і тільки згодом, зберігаючи обережність, ніби між іншим, жартівливим тоном, Нестор зробив натяк, що коли вона вийде, на неї там чекає приємна несподіванка. Затьмарені очі Віри блиснули огником. — Еріх?! — майже шепотом, запитала вона.

Нестор лишень заперечливо похитнув головою. Огник у Віриних очах причахнув. —

А що? — питала вона, хвилинку запнулася і враз запитала; — Батько! — В її голосі відчувлось збентеження.

— Лишень не хвилюйтесь, все добре, все дуже добре — спішив на виручку Нестор.

— Ви його бачили? — питала напружено, очі нервово тремтіли.

— Бачив... Розмовляв, — казав Нестор захоплено.

— Як він виглядає? Де він був? Що він про мене думає? — посипались запити.

— Виглядає добре, хоче вас бачити... А де був? На ньому бухенвальдська блюза, — відповів Нестор.

— О, мій ти Боже! — вирвалось у Віри. — Бідний батько! Бідний мій батько! — Вона заплющила очі, а по часі вибухово спитала: — А що буде тепер? Що маю сказати? Для нього це ніж в серце.

— Знаєте, Вірочко, — говорив дуже лагідно Нестор — є таке добре слово спокій. І давайте, ми до нього звернемося. Не забуваймо нашого часу, наших умов. Зрештою, ваш батько, як ніхто інший, це до подробиць знає.

Віра це слухала уважно, її великі очі здавалось, щ збільшились. — Я такий боягуз, — вирвалось у неї. — Я такий мерзенний боягуз, всього боюся. Дуже вас прошу: не лишайте мене саму, з вами мені безпечно, знаю, що маєте багато іншого, але я вас прошу.

— Шановний, боягузе! Запевняю: ми вас не лишимо.

Там чекають — не дочекаються, — батько, тітка, швагер, сестра! Ви вдома. — Говорив Нестор тоном жарту.

— Яка тітка? Яка сестра? — дивується Віра.

— Тітка Таня, її дочка Мар'яна, — вичитував Нестор.

— І вони тут? Яким чином?

— Дуже простим чином. Вони жили в Празі, туди прийшла "родіна" і це все.

— Тітка Таня велике табу. Цікаво до неї торкнутися.

— Торкнетесь, торкнетесь! Гарантую.

— Чи бачились вони вже з батьком? Це ж їх кумир. Дядько Андрій... Вони її збожнювали.

— Ще не бачились, але це вже станеться.

— Батько! Як він виглядає?

— Велетень. Трохи потріпаний... Все ще велетень.

— Боже мій, Боже мій! Цього не вискажеш. Ви маєте рацію, ви маєте рацію. Спокій. Колись розкажу. Я вас по батькові?

— Павлович.

— Несторе Павловичу. Я вам невимовно вдячна. І вибачте.

— Е... Сентимент. Трохи незвичний випадок... Ц належить до моїх обов'язків, — казав Нестор, глянув на ручний свій годинник. — Отже — до побачення.

— Лиш до скорого побачення. До завтра, — казала Віра і простягнула бліду, з довгими пальцями, руку, як він обережно потиснув... І вийшов.

Його черговим завданням є, знайти когось з Водяних, вони, як казали бувають у

таких місцях, як "Ратс Келлер", або "Елефант", тому він осідлав велосипеда погнався до центру міста, де то на Ринковій площі, бовванів покреслений, як стара дротована макітра, рисами то самий Келлер, донедавна зразок готичної архітектури оздоба міста, тож то тепер мальовнича руїна і приваба алчущих й жаждущих всілякого втікацтва, між яким український пігмент вирізнявся виразно. Як той келлер умудрявся зберегти подобу ресторану, це, розуміється, тільки його привілей, бо на зовні, здавалось, що це щось непосильне, тому було зворушливо бачити кожного полудня і кожного вечора, чергу зім'ятих постатей, як повільно, але все таки посувалася до тих столиків в глибині цього чародійного підвалля.

На жаль, Водяних тут не виявилось, Нестором поняла впертість і він вирішив заглянути ще й до "Елефанту", що на цьому ж таки майданчику, древня, яєчко-жовтого кольору, споруда, що пам'ятає ще Гете, який, кажуть, любив тут бувати... Два поверхи ренесансового вислову, що їх оминули бомби Америки. Нестор зайняв місце в черзі, бачив знайомих, але не бачив Водяних. Стояти в такій черзі, це стояти поміж народами. Ті там спереду, мабуть подружжя, виразно литовського кореня, а ті ззаду чи не Греція. Ті он кельнери без сумніву італійського штибу, а той кухар, що іноді показується у дверях кухні, напевно чех. Вже при столі, Нестор розмовився з урядовцем міністерства закордонних справ Литви т його красунею жінкою на тему "що нас чекає далі". Вони песимісти. Перспективи мрячні. Європа розвалена. Москва в поході. В загальному, це втеча. Остаточна мета — Америка... Границя, за якою нема далі.

Нестор повний суперечности, але не має відваги цього сказати. Європа? Скажіть точно. Яка? її географія лишається на місці. Але її дух, її стиль... Як центр всі континентів... Це зміниться. Під місяцем нічого вічного. Однак, Європа, як музей... Це колосальне і його не зітреш.

Це лиш думки... Вибачте. Сперечання самого з собою... Гнів безсилля, можливо, зухвальство. Вони переслідують, не дають спокою, одначе тільки думки. Тож то Нестор в течії дії, він квапиться... Швидко їсть, швидко встає, швидко відходить. В комітеті повно люду, все в русі. Зустрів Бутина і першим його слово було: — То ж вас шукає доктор Татяна.

— Де вона тепер? — викрикнув Нестор.

— Можливо внизу, — казав зайнятий якимсь плякатом Бутин.

Нестор кинувся вниз, на дверях однієї з кімнат вже красувався напис творчости Бутина барокковими літерами: "Український Червоний Хрест", за дверима якого, при столику, сиділа знайома молодиця і виписувала посвідки людям з черги, що сягала мало не до виходу.

Тож то за тим ще раз кімната, відчинені двері і в них високого росту, зі загорілим, ластовинястим лицем пан у білому плащі.

— Татяно Григорівно! — викрикнув тріумфально Нестор.

— Ого-го! Кого я бачу! — зраділа пані в білому плащі — протяжний, соковитий альт, широка усмішка. І радісні, міцні обійми. І багато вигуків. І компліментів. — Ви блискуче

виглядаєте! — гомоніла Татяна Григорівна.

— І ви також... Цвітете. Пригадуєте? Скільки розмов.

— Хто б таке забув. Прекрасно. Чудово. Шкода, що відійшов Микола. Він би тішився. Нам казали, що ви тут і ми вас шукали, — говорила Татяна, при тому розбирала скриньку дентистичного приладдя і розкладала його на полиці.

— Маю для вас феноменальну несподіванку, — говорив загадково Нестор.

— Ви мене інтригуєте.

— Справа про такого вашого брата з хутора Морозівка...

— Невже Івана? — вирвалось у Татяни спонтанно.

— Що з ним?

— А що, коли б я так заплескав і викликнув: Іване, Іване, Іване — з'явись! І він з'явився. Що б ви на це?

— Несторе Павловичу! Таким не жартують.

— Ніякий жарт, а твердий факт. Він там у нас. У Тавбаху. Завтра приведу його вам.

Татяна застигла, дивилась на Нестора, очі великі — вірити чи не вірити. — Ніяке завтра, — викрикнула вона. — Сьогодні! Зараз! йду з вами. Чи існує туди якась комунікація?

— На двох один велосипед, — жартував Нестор.

— Неважно. Йдемо. Негайно. — Вона швидко збирала своє приладдя і замикала його до шафи. — Пішли.

Вони вийшли на вулицю, Нестор забрав свого велосипеда, але вів його збоку, йшли через площу Софі в напрямку Бельведерської, минали гурти молоді, деяк з червоними на грудях відзнаками, при вході з Бельведерської, до ліва, великий, попелястого кольору, мур, широка брама, над брамою полотнище з написом "Смерть фашизму!", писано, видно, похапцем червоною барвою, яка дала патьоки, ніби ті літери стікали кров'ю.

Нестор з Татяною все це минали, йшли швидко, перед ними шість кілометрів дороги, розмовляли, тема — Іван. Нестор чув про це багато разів ще в Празі, улюблена її мова — хутір, батько, брати, головне ж Іван. І на цей раз Іван. — Мене просто дивує, як він сюди потрапив, — говорила, справді здивовано, Татяна. — У наші родині не люблять лишати доми добровільно, це здавалось втечею, бувало стільки розмов, головним ментором був, розуміється Андрій, його теорія, що наша народність збереглася тому, що вона осіла, твердо вросла в ґрунт... Бувало, вони стиналися за її залежність від інших і Іван був тієї думки, що незалежність приходить не від лірики поетів, а від мозку і рук господаря. Коли б, казав він, наш Донбас, наш Кривий Ріг, наша пшениця, наш вугіль, наше залізо господарились нашими головами, це і була б незалежність, а Андрій, було, казав: добре, але ти бачиш. Там господарять німці, французи, але мова там Пушкіна. Ти мені завжди з тією мовою, сердився Іван, яка різниця? А така різниця; ти кажеш, що Донбас наш, але коли Іван з-над Дніпра, хоче влізти в справи свого Донбасу, він мусить перевчити свою мову, що його там розуміли. Так само, як німець чи француз.

Ця логіка до Івана якось не доходила, у нього не було до цього амбіції, він жив якимсь своїм "бути" і Андрій, бувало, казав, що це основна причина нашої залежності. А Іван йому: ти ж сам казав, що тому ми на місці. Де всі ті, що пройшли через нас... Згинули, втопилися, а ми є. Є! — кричав Андрій, але як є? До чорта з такі є! Тобі ще мало?, відповідав Іван. Сибір, Кавказ, пів Азії, а коли Андрій починав доводити, що це і як це, Іван слухає, слухає і тільки рикне: ти, Андрію, начитався поетів. Сховайся. Здавалось, вони говорять різними мовами, різних площинах.

Цікаво, як він тепер це бачить, то ж він перейшов й пережив стільки, як ніхто з нас, чи він зрозумів, де він і що він з тим його господарським кредо. Хто там дума про господарство? Голод за голодом, а вони ура! А таких Іванів мільйонами на звалище, — говорила, здавалось, спокійно, але в дійсності, дуже неспокійно Татяна.

— Поки що у нього на думці тільки його дочка, — зазначив на це Нестор.

— Так. Він дуже сімейний. На предиво. У нашому роду це плекалося... Що йому було також забрано... І цікаво, як він тепер зі своєю вдачею... Чи зістанеться тут, а чи захоче вернутися, — говорила Татяна.

— Як же йому вертатися? — резюмував Нестор.

— Він може. — З багатьох причин; він дуже впертий, дуже ненавидить Європу, не зносить емігрантів... Не думає, що в світі є ще місце гідне його уваги, крім Російської імперії... За винятком хіба ще Америки, до якої у нього сентимент і, мабуть, тому, що там ферми й комбайни в господарських руках. А Європа... Він її ненавидить, я би сказала, політично... Що вона добровільно здає свої позиції без ніякої на це потреби. Зрозуміти його не легко, — казала Татяна.

— Але ви його розумієте, — зауважив Нестор.

— Розуміємо, любимо, бо, як там не кажи, він був опорою на якій тримався весь наш родовід... Він продовження батька, а батько це нуклеус нашої живучості. Нас розгромлено. Так. Ми потрапили в атмосферу плянети особливої нищівності, але Іван та Андрій, про себе замовчують — випекли там своє тавро, якого не зможе затерти навіть рафінованість такого принизливого об'єкту, як москаль. Ця перфідія змогла вижити Троцького, Сталіна, але з Іваном чи Андрієм їй не по силі. Рано чи пізно, це буде видно, — говорила переконано Татяна.

— Можливо, вони йому для чогось потрібні, — говорив Нестор. — До пори, до часу.

— Можливо... Але я вам скажу — було вже досить часу, щоб цю субстанцію перевірити, тут наскочила коса на камінь, розуміється, в різному сенсі їх гарту і коли не та їх стратегічна й арифметична перевага — невідомо ще, хто б тут торжествував, — говорила Татяна.

Нестор ставив нові і нові об'єкти зацікавлень, Татяна давала на них вияснення, їх мова, здавалось, не може скінчитися, але ось і Тавбах. Старовинні будови, черепичні дахи... Он той граничний камінь, на якому Нестор знайшов Віру, збоку в ровах все ще валялися шолом й газові маски військової сили Третього Райху, яким ніхто не цікавився, тягнулися, переважно до заходу, навантажені хто чим, люди, зеленіла долина Ільму.

Зустріч Татяни з Іваном сталася нагло, підходили до громадського будинку, де видавались харчові картки Нестор побачив Івана в його бухенвальдській робі, коли той виходив на вулицю зі жмутом тих папірців в руці.

— Ось він і є! — озвався на це Нестор.

— Де він, де він? — заговорила Татяна.

— Той в тій зебр'яній шкурі, — говорив Нестор.

— Мій ти Боже! — вирвалось у Татяни. — Іване!

Іван, видно, почув і, можливо, пізнав голос, бо різко оглянувся, зупинився, хвилину застиг від здивовання рушив назустріч прожогом. Татяна зірвалась й побігла. Зударившись в тісних обіймах і двого, мовчазно не могли розірватися. Проходили здивовані люди, захоплено стовбичив Нестор, а вони душилися в екстазі власного унесення відірвані від усіх і всього. Тетяна отямилась першою, дивилась на брата пристрасно, по її щоках стікали сльози, Іван гойдався, ніби на плавучій крижині. — А все таки, як і був! •— нарешті вирвалось у неї.

— Та і ти... Та і ти... Коли це ми востаннє? — бурмотів Іван.

— Ой, давно! Ой, давно! Чи не був це Великдень? Дев'ятнадцятого ...

Татяна все дивилася і все не вірила, таке неймовірне, "такий, як і був", а пізнати годі, по ньому пройшли колонами роки, їх чоботи залишили сліди, він стоптаний, затоптаний, міцний кістяк обтягнутий твердою обволокою на двох міцних підпорах.

А все таки це Іван. Простягни лиш руку. Доторкнись. Чверть століття їх ділив смерті рівний простір, але ось сталося. На цій ось рівній дорозі. Сонце і люди, птаство.

— Ну, а де ж Микола? — намагався отямитись Іван.

— Удома. Він ще не зна... З дочкою.

— У тебе дочка?

— Мар'яна. У пам'ять твоєї. Чотирнадцять років.

— Нарешті, нарешті... Ну і от... А тепер? Хіба до мене? — тупцяв незграбно Іван і, щойно тепер, помітив Нестора. — Несторе Павловичу! За вами слово! То ви, виходить, знайомі.

— Розуміється. Давні, — казав Нестор. — Святкуємо. Шкода, що не маємо оркестри. Прощу до нас! — тон настрою говорив Нестор.

Пропозиція прийнята, Іван заявив, що у нього в'язка харчових карток, Татяна заявила, як сила фінансова, з провіантом пішло гойно, магічна Іванова піжама, відкривала найтвердіші серця бауверів, чудодійно з'явилися прекрасні тюрінгські "шінкен", однаково, як "на картки" так і без них, за пів сотні окупаційних марок вичарувано пляшку самогонної яблунівки, перейдено від Нестора з Іриною на помешкання Івана, а там, господиня дому, як довідалась про що мова, запропонувала навіть свою чистеньку, давно не вживану, їдальню з креденсами та іншими приналежностями таких місць, а це значило полірований стіл, біла, як перший сніг, скатертина, м'які стільці, старовинні, з діда й прадіда, кришталь й порцеляна.

Іван на таке лиш закліпав очима, після його бухенвальдів, це справжній шок, товариство важно розсілось, наливались і підносились чарки „за зустріч", не обійшлося

без спічу Нестора, патетично-зворушливого з особливим підкресленням приреченості такого моменту, після чого полились повинні запити, згадки, розважання, Іванів лінивий язик вийшов з норми. — Питаєш, що я робив, — відповідав він на запит сестри, — робив багато, а наслідок оця блюза, — вказав він на своє одіння. — •Божевільний час. Що можеш досягти в будинку божевільних, мене впхнуто туди, як дурного барана, вернув гори, засипав багна, тям тайгу, прокладав рейки, а знаєш, сестро, для кого? Для гада, який садовив мене "на стул", сім днів не дав спати, обернув у метелика. Уяви, твій брати пурхає метеликом. А чи пригадуєш нашу Наталку? Її батька комсомольці тягнули за ноги і били дрюками, а доки той не дав дуба. А її, в телячих вагонах, вивезли до Зиранії, а чи повіриш, що вона тепер депутат Верховного совету від тієї землі. А чи пригадуєш нашого Мишка? Що "кров на всіх фронтах за власть советів, проливав", що казав було; Іване! Для таких як ти одно лиш місце в савецком союзе — Сибір. Дак його також вивезли до Зиранії за саботаж і зриви в колгоспі ім. Леніна, а опісля розстріляли в таборі, де я верховодив. Або, чи пригадуєш такого всеросійського ліберала, який сварився з царем за допущення безцензурно писань Леніна, неоправного супероптиміста графа Демідова? Якого ліквідували також і також у моєму таборі. чи знаєш за що? За троцкізм. Троцький одного раз в його маєтку грав проферанса і забрав всі його коні. Отаке то, сестро. Брала і брали, не було таких, що не брали — Троцький не Троцький, Бухарин не Бухарин. Я переконаний, що не помри завчасно сам той лисий — забрали б і його і також за троцкізм. То ж і мене за це потягли, як тільки зробив своє, бо троцкізм став центром центрів тієї бісовщини, декому не хотілося, щоб у майбутніх маніфестаціях на Червоній площі, на першому пляні несено подобиє Мефістофеля з довгим носом та еспанською борідкою, замість узьколобого, з довгим носом, павіяна з люлькою.

Питаєш, що з Андрієм? Єдиний з нас, що упреподобився. Заховався у тінь страху, або флегму цинізму, що внутрішньо стати нічим, а зовнішньо манекеном обчіпленим бляшками. Давненько ми з ним не бачились, він, було, приїжджав мене навідати в Ухт-Печорську, щоб написати "Кров Девону", але коли, за Єжова, мене зняли то запроторили до Володимирської, відтоді, ми один для одного перестали існувати. Я лиш інколи, з глибини тюремщини міг чути по радіо його голос, що закликав громадян померти "за родіну, за Сталіна". Почалась „атечественная", яка мене фактично звільнила, бо познадобились інтенданти, за мною водилась організаторська слава, ну й мобілізували... Що й завело мене до Бухенвальду... Та це вже з іншої опери, залишимо його на по-друге.

Ну, а Сопрон, а Петро? Цих запуржило, занесло, запозасипало. Думаю, що з Петра не багато зісталось, він, було, перенісся з бульвару Шевченка на Хрещатик, а Хрещатик зірвали. А портрети, що давали йому ордени, пішли на злом — кому потрібні тепер подобизни Будьонного чи Ягоди.

То ж то Сопрон... Танечко! Чи не був це примірник гідний палати лордів. Скільки то загинуло з ним доброго, керенківського демократизму, Учредительного Собранія з князем Львовим на чолі. Пригадуєш, скільки зіпсув він нам крові тими соціалізмами,

але коли б ти бачила його за батька народного, Сталіна рідного, ти ахнула. Сів. Як згнилий мухомор. І зник. Десь за Тобольськом, за Омськом... Його загриз його ж соціалізм на корню — царство йому небесне, — розбалагурився Іван, підливав собі і іншим до чарки з виразним наміром, бодай раз в життю, наговоритися по самі вуха.

Татяна додавала наснаги, питання сипались і сипались, то ж цікаво, то ж лице в лице з правдою, до якої не було доступу. А Іван, хоч і намагався бути Іваном, сирі недоступною фортецею мовчання, на цей раз розкис, розм'як, розповзся. — Питаєш — Канів? Хутір? — продовжував він трагіпрезирливо. — Будинок на Полтавській... Пригадуєш? Запав по коліна. Старики також. Не можу сказати, як там тепер... Їх було троє... Щасливі, що залишили їм той курник, величний Микола Степанович борюкається з якоюсь недугою в горлі, Марія Олександрівна живе "до революції" й "по революції", як там воно по-по революції і "великій отчественній", сказати не нам, але напевно це ще один універсальний голод.

А щодо хутора... Полюшко-поле... Розгром докорінний... Ані натяку. Але скажу вам одверто і не знаю чому: сентименти я стратив, але коли побачив те місце — вірте-невірте, завиляв хвостом, як голодний Бровко на вигляд кістки. Це і довело мене до Бухенвальду... Через це і понесло мене до того ляндріта, сучого сина, здається, я вже вам про це говорив, — звернувся він до Нестора, — але ось сестра і їй треба це знати. Я щось трохи, від минулого полону, розмовляв їх мовою, навіть повчав Андрія їх культурою. Мишко вигнав мене сере ночі, як лисого дідька з моєї власної хати, обернув на прокаженого і як, було, не повірити, що такий фон Носке, який звільнив нас від мишок, не допоможе мені знов стати людиною. Я приніс тому смердючому Носке, плян мого поля — ось, мовляв, ті десятинки, вісімдесят, як. шрот і належали вони мені. Їх відібрали від мене комуністи, ви, як антикомуністи — поверніть це вкрадене, від діда прадіда, я господар, люблю і знаю це діло.

Фон Носке дивиться на мене і сміється. Я, каже він, не знаю, ні вас, ні вашого діда, ні того поля, я його не відбирав, ми боремось не з вами, а з владою, яка є власником всього разом з вами самими, зломим ту владу все, що її, буде наше. Ми не харитативна установа, не збираємось роздавати комусь, що наше.

Що я тому падлюці міг сказати? Нічого не міг я йому сказати. Його армії стояли на всі сторони світу, а стояв перед ним у зашмарованій ватянці, як ідіот, пере пірамідою і вимагав повернути мені щось відібране від мене п'ятнадцять років тому.

Фон Носке розумів мене гаразд, він знав про що ту мова, вдавав навіть добродія, підніс навіть чарку горілки. Він був не лишень ляндріт, але й філософ, який скажете, німець не є філософом, ми з ним розмовились і між тим, він почав мову, що ми, мовляв, як він казав "русен" не змогли як слід цю землю загосподарити, як це прийнято в Європі і, що вони, як він казав, "дойче", прийшли сюди це направити. Це мене, розуміється, зірвало, я почав, було, перечити, хоча в думці я з ним годився. Ми таки не вміли, як слід, вижити нашу добру земельку і наше гарне сонце, але це справа інша. Мене загвоздило те його "направити". Я почав, що, мовляв, ми тут тисячі років, які є такі є і були, кажу, тут не одні, що хотіли це направляти, але їх забрав чорт разом з їх

розумами, а ті що були — були і є, і будуть далі, тепер, кажу, земля так крутиться, що можна стратити орієнтацію, ще побачимо, ви, кажу, щось маєте — ми, кажу, щось маємо, маєте, наприклад, філософів, не маєте політиків, маєте стратегів, не маєте метеорологів, хіба це політика зарватися з цілим світом, скажемо, за расу, або завести армію під Москву і там замерзнути в болоті, хіба метеорологи не знають, що під Москвою холодно, а політики забули, що там один месьє в еполетах напустив в штани, бо йому замерз нічний горщик?

Така мова, не конче, фон Носке смакувала, він це слухав та слухав, очі блищать, лице червоніє і враз зірвався: менш! — крикнув він і вдарив навіть кулачком по столі. Ферфлюхт нохмаль! Не вам, каже, нас вчити. Чи ви забули, де наші армії? А я йому просто в лице: тому ваш там, бо наші їх пустили. З надією, що ви їх зрозумієте. Але ви не зрозуміли і тепер вони повернулися. І ви побачите.

Така мова... Дивуюся, як він не тріснув. І що я вийшов з того цілим. До того, я мав необережність признатися, що маю дочку в "ост"-ах і хотів би її звідти витягти. Носке з цього скористав, змінив враз мову, виявив надмірне бажання мені допомогти, зробив мені перепустку до Райху, але таку, що в Кракові мене зняли з потягу і замість звільнити дочку я сам закабалився. І ось я тут. Просю покорно.

На цьому Іван обірвав мову, хвилинку запала тиша, всі слухали його з відкритим ротом, сам він сидів на головному місці, виглядав, як втілення гніву, обережно підливав чарки собі й іншим, обережно випивав, поволі закушував. Пальці його рук довгі, костисті, висохлі, лице покреслене рисами часу, понятє втомою, недбало, на цей раз, голене... Чуприна, прибита сивиною, все ще коротко стрижена... Випитий алкоголь діяв, але в п'яність не брав. Скорше — зворушення, піднесення, збурення.

Запала, як сказано, тиша, на устах кожного те саме питання: ну, а що ж далі? Слово, одначе, за Нестором, бо це він майстер таких питань і почав він на пальчиках, здалека, мовляв, все це було, все пережите, не було воно радісне, але все таки це вже історія. Ми зараз тут. На роздоріжжю. Винятково знаменний час. Європу перемішано. Ми прийшли до Європи, Європа прийшла до нас. З цього родиться щось нове...

— Кажете, щось нове? — не витерпів Іван. — Ніяк вам щось, а стара байка про того самого бичка. Москва жене її повною парою у самі її центри! — мало не викрикнув Іван. •— Яке там перемішання?

— А як ви назвете цю нашу зустріч? У цій хаті, — питав Нестор.

— Великим свинством я це назву, — чітко, підкреслено відповів Іван. — Та ваша Європа опаскудилась тому ми тут.

— Але в цьому, ви погодитесь, певний зміст сучасної дійсности. Зафатальне це свинство, — перечив обережно Нестор.

— А все таки свинство, — не здавався Іван.

— Ну, але... Свинство-несвинство — сталося. А що далі? Куди, скажете, далі? За вами, Іване Григоровичу, великий, дорого куплений досвід. Що ви думаєте? Що пропонуєте нам? —• казав Нестор з наміром вивести розмову на конкретні тори.

Іван відповів не одразу, він думає і, здається, з чимсь борюється, його очі

стурбовані, тоді коли всі решта насторожені і скеровані на нього. На це він з притиском, задирливо відповів: — Я вертаюсь! Назад! — і гляну на всіх, мов би кинув рукавичку визову.

Відповідь прозвучала справді вражаюче і хоча висловлена не голосно, видалась криком. Тому й те збурення. Татяну особливо зірвало. Нестор витягнув шию, мов би хотів краще всіх бачити, Ірина, звичайно неутральна, зробила великі очі.

— Ти це, Іване, поважно? — питала Татяна, мов б це мав бути поганий жарт.

— Я, сестро, нічого не роблю не поважно. Це в моїй вдачі, — відповів Іван з ноткою іронічної категоричності.

— Для нас це шок. Але, можливо, Іван Григорович має на це свої причини. Так би мовити, з нутра, — роздумливо казав Нестор з бажанням втримати рівновагу мови.

— Він думає, що його вивезе та його блюза, — вставила Татяна і смикнула Івана за рукав.

— З ніякого нутра, ніяка блюза, солодкі мої друзі— казав Іван з ноткою добродушної зверхності, — я лиш не люблю тікати — раз, не маю куди тікати — два, не хочу тікати —• три. І в додатку — ненавиджу втікання взагалі.

Зірвався шторм, Татяна забула, що це перша зустріч з братом за ціле чверть століття. — Можливо, для тебе, Іване, це зветься тікання, для нас це боротьба. Нікуди ми не тікаємо. Ми ж на фронті. Тут, там, скрізь. Організації, партії, уряд. А прийде час — вернемось.

Іван нервово заторкнутий, але намагався говорити спокійно. Глянув на Нестора. — Це може ви є той уряд? — питав він глумливо, маючи на увазі комітет у Ваймарі. У відповідь Нестор зневажливо посміхнувся, але не сказав нічого. Іван вів своє: — Дозвольте довести до вашого відома, пане міністре, що вони там будують глобальну імперію і ваші тут уряди для них лиш трішки смороду. Бачили, що зробили вони з міністерствами різних балтійців? А це лиш початок. Це саме чекає і пишних французів і навіть гордих брітів. Французька ССР, Великобритійська ССР ...

— Тобі це імпонує, — перебила його Татяна.

— Не говорю до тебе, говорю до міністра, що він скаже, — продовжував Іван задирливо.

— Ось що скажу, — озвався Нестор помітно заторкнутий, ігноруючи Іванове зухвальство, — що хоча ви не любите тікати, але ви тікаєте. Від себе самого, від вашої сестри, вашого брата... Вашої покійної матері, замученого батька. Кажете — будують імперію. Що ви в тій імперії? Папірець для підтирання? І за цю так почесну функцію, ви вирікаєтесь себе. Ви ж розумієте, що вони зроблять з вами, коли ви вернетесь

Івана вдарено просто по його ідеалах, він враз зупинився, мов перегінний кінь, якого різко шарпнули за повід. Той чортів папірець. Бути начальником Ухт-Печорська — папірець? Міністром Києва — папірець? Ореол Андрія — папірець? Газети, опера, бульвар Шевченка... Папірець?

Івана зірвало, але він мовчить, для того лобатого нахаби це папірець, зрештою... Зрештою... Які тут аргументи. Сам знає, що коли він появиться на вулиці Києва, він

негайно обернеться в папірець, яка там ще мова, це істина, такі в тій імперії вулиці, істоти, що по них ходять, вирвані самі з себе, закам'янілі імітації, допасовані до вимог глобальних виробу ССРСР. Іван це знає, а тому мовчить.

Нестор, Татяна й Ірина бачать, що Іван мовчить, але вони його чують. Його мовчанка мекання ягняти, яке згубилось від матері і виглядало в тій його кацетній шкурі битим, загнаним, зачовганим еством не дивлячись на весь його богатирський зріст. Так і є. Він дійшов до самого краю. Всі його дороги зійшлись клином. Куди лиш не глянь.

— Нічого! Вилізем! — враз озвався Іван і вдарив кулаком по столі.

— Вилізем! — підхопив Нестор.

— Вилізем! — приєдналась Татяна.

Не озвалась лишень Ірина, але всі вони разом, мов на команду, підняли недопиті чарки. — За вилізем! — проголосила Татяна, випила чарку, кинулась до Івана, міцно його обняла, а той, мов ведмідь, заричав щось нерозбірне, незграбно обняв сестру, душив її по звиринному.

А гостина йшла далі, перейшли на мирність, Іван намагався звести розмову на Віру, Нестор обережно перечив, а коли розходились, годинник на вежі кірхи вибивав дванадцятку.

Татяна зісталась на ніч у брата, Нестор з Іриною відійшли до себе... Була гожа ніч, зорі запевняли гарну погоду, з протилежного схилу долини без перерви неслися туркоти машин Америки.

ІХ

У вівторок, дня наступного, Нестор знов у Ваймарі, йшли з Іваном й Татяною, їх супроводило чимало всілякого "ост"-у — впотілі, обвантажені, стривожені, їх червоні на грудях ознаки свідчили, що їх маршрут — "родіна". Коли підходили до мурів з брамою "Смерть фашизму", їх обличчя різко мінялися. З понурих ставали радісні, з мовчазних крикливі, до брами входили парадним кроком, за брамою зчинялись ура. Іван, Татяна, Нестор, це бачили, минали мовчазно, обличчя Іванове непроникнима маска, на устах Татяни докірлива іронія, у Нестора лишень зацікавлення.

Зараз при вході Бельведерської, товариство розходитьсь, Іван з Татяною йдуть далі, у них там зустріч з Миколою Водяним, тож то Нестор, повертає до права, у нього також справи, про які не здає звіту, прямує парком в напрямку Кіршберг, помітний поспіх, під одним з кущів нариває пучок фіялок і йому приємно, що тут безлюддя, зелені дерева, зелені травники, мигливі шматки неба, сьогодні синього, теплого, спокійного, колись, напевно, це був парк повний маєстату, там то там, позначений клюмбами, покреслений доріжками, оздоблений статуетками, на південному його скраю, під кучерявим горбиком, в тіні маєстатних дубів, притулився затишний, подібний на старий медальйон, будиночок кольору моху, у якому, кажуть, створено Ґетевського "Фавста". Яка іронія. Дивишся, дивуєшся, не віриш. В цьому ідилійному ковчезі, що заплив сюди, здавалось, з океанів вічності, в ореолі мудрости, возсідав на троні слави пантократо європейської мислі і як дивно, що його знайшли тут бомби Америки, які залишили по

собі три кратері біля самої, збоку, альтанки, але самого ковчегу не торкнулися.

— Як гарно! Несторе Павловичу! І фіялки! — викрикнула Віра, коли той перед нею з'явився. Вже не лежала півсиділа і з книжкою. Схопила фіялки й жадобо втягала в себе їх свіжість. — От, це гарно! Це так гарно! — повторяла й повторяла вона те саме.

— А ви чудова! Хоч би в танець! — захоплювався Нестор її захопленням.

— Дякую. Коли б то в танець... З вами. Але сідайте. Тут, чи ось тут, — визначала вона край ліжка. — Я там у вас?

— Вундербар! Цілу ніч бенкет, ваш батько, ваша тітка та ми з Іриною. І вам напевно гикалося, бо говорилось про вас багато.

— Вони вже знають?

— Лишень, що ви десь зникли... Але появитеся. На це чекається й недочекається, батько рве та мече, звіром таким. Я лиш танцюю гопака довкруги навприсяд.

— Як моя тітка?

— Грандіозно! — Побачите — ахнете.

— Подібна до батька?

— На милю видно.

— Хочу їх бачити. Так смачно їх пропонуєте.

— Сотворіння гідні уваги.

— Цікаво, що ви їх так бачите. Чи ви всіх так бачите?

— Я ентузіяст, зрозуміло, але не всіх. Є також винятки. Щось читаєте?

— Розмовилась зі сестрою про Америку, а та принесла ось "Проминуло з вітром".

Що за типаж.

— Бурхлива Скарлет... А той цинік Батлер. Так, це Америка.

— В дитинстві зачитувалась Твейном, проливала сльози над Бічер Стоу. Хотіла б там побувати.

— Може й прийдеться. Фактично, ми під Америкою.

— Ви там ще не були?

— На жаль.

— Як же це так. Мені здається — ви були скрізь.

— О! Миле переборщення. Трішки Берліну, Риму, Парижа...

— Заздрощу вам. Розкажіть щось про Париж. У мене в Києві був приятель... Він любив це слово.

— Воно варте уваги. Головний бастион Європи. Мабуть знаєте — Бальзак, Мопсан, Золя. Тепер Сартр, чепурна провінція Москви.

— Що це таке той Сартр? Мій київський приятель раз-у-раз його згадував.

— Плякат Парижа. Моралізуючий буржуа. Зворотний бік Муссоліні. Доктрина, що пропонує замість дисципліни танець святого Віта. Так, принаймні, мені казали, сам я в таких тонкощах незграба, парижани люблять щось задиркувате, а я людина мирна.

— Мій київський приятель його адорує.

— Що це за такий, дозвольте знати, екстравагантний київський приятель? І як він міг появитися в країні соц-реалізму? І де він тепер?

— Звідки він там появився, це і для мене питання, а загубила я його вже тут. Він би міг бути і для вас цікавим.

— Що значить тут? У Ваймарі? Можливо, я вам його також знайду.

— Ні. Це сталося в Ляйпцігу.

— Якщо він живий — знайдеться. Запевняю. До нашого комітету все тягнеться. Як його величати?

— Олександр Рокита.

— Рокита? А ви знаєте, що я десь читав... Ні, ні, ні.

Це не те. Вибачте, — пригадав Нестор спогади одного радянського політв'язня, слідчий якого мав таке прізвище.

— Дуже цікавий. Сартр, Джойс... Не визнає Толстого.

— І носить бороду.

— Ні. Ще ні.

— Але буде. Без бороди ці індивіди почуваються наго.

— Ви, бачу, їх не дуже милуєте. Здається, Толстой мав також бороду.

— Ні, я нейтральний, борода-неборода, для мене це туманність і справа, мабуть, в тому, що наше покоління намагається вискочити зі своїх штанів вище, ніж може і наслідок жовта пляма.

— О! Аж так. Сашко вважає, що це поступ.

— Це той Рокита? Не лишень він. Перелякані марксизмом буржуа хапаються за що будь. Сталін показав їм їх лице, тоді вони екзистенціанлізувалися. Ваш Сашко, видно, ще не був в Парижі.

— Але ж Париж ще не весь світ, — намагалась Вір перечити, їй хотілося цю розмову продовжити, після Сашка, ніхто з нею так не говорив.

— Мова не про весь світ, — зниженим тоном продовжував Нестор, йому натовість, хотілось з цим скінчити. — Та й Париж не самий Сартр. Там ще височіє могикан муссолінізму мес'є де Голь. Але дух, але дух. Сартр та Пікассо, та Кашен. Але, Вірочко! Куди нас занесло?

То ж мене там чекають, — спохватився Нестор.

— Несторе Павловичу! Я ще нічого не сказала про себе.

— То кажіть, то кажіть.

— Ви, бачу, втікаєте.

— Не я, а час. Вірочко, тікає час.

— Але ви напевно розумієте, що це все для мене значить. Я потрапила у вир, де стратився час. Рятуйте! Перед вами потопаючий.

— Нічого. Перед нами світ. Лиш скорше приходьте до себе... І скорше виходьте. Коли це може статися.

— Завтра, позавтра. Чи батько дуже хвилюється.

— Дуже. Але слухайтесь лікаря. Там треба здоров'я. Чи вас відвідують?

— Був Ганс, Емма. Але вас це не звільняє. Чекаю на фіялки. Я ще нічого не сказала про себе. Ви мене не знаєте, може я монстр, а ви танцюєте. То коли? Завтра? — Вона

протягнула делікатну, бліду руку, Нестор її делікатно потиснув. — Так домовлено? — запитала вона на прощання. — Аж поки ми звідсіль не вийдемо, — відповів він і залишив лікарню.

Він робив це трохи з поспіхом, мов би від чогось тікав, йому здавалось, що його пацієнтка незвично вражлива, сильно повзбуджена, в хорovitому стані духа, це передумова для різних несподіванок її поведінки. Єдине, що його рятувало від паніки, це свідомість, що його самаританська місія доходить кінця, залишається ї тільки звести і на тому фініта. Непокоїла Іванова справа, але це їх особисте, до чого йому не слід втручатися. При найближчій зустрічі з Вірою він це вирішить. Дякую.

Хоча в дійсності... При обіді в "Елефанти"-і, Нестор, хоч-не-хоч, ще раз і ще раз, повертається в думці до того самого. Стільки довкруги диво-дивного, питання „родіни“ набирає фатальности, відбуваються процеси вирішального значення, ці ось довкруги людські істоти їх наслідки... Вирвані, викинуті, їх дух збентежено, їх сумління ранено, їх надії знівечено... Ними терзає комплекс роздвоєння, сугестія вини, параліч страху, туга минулого. Раса найтривкіших домосідів, тисячелітнього закорінення, найдіткливої вражливості змін часу і простору, пі ногами історії, ніби листя зірване вітрами осені під ногами перехожих.

І між цим також Морози. Чи не найхарактерніший фрагмент расової мозаїки нації найвартнішого вибору. Рідкісний, все ще живий, відбиток з прадавнього її минулого з надщербленими його краями.

А в тому також Віра — молода жінка, не конче буденного крою, кинута на поспас стихіям. Її істота це кунсткамера, вкритих курявою віків істин, пізнання яких могло б спричинити відсвіження тих ферментів, з яких твориться вино духа, а тим самим народу. Її зацікавлення вражають і вдаряють, і повз них не можна пройти байдуже.

Отакі ось міркування, для Нестора Сидорука, це хліб щоденний, він має ще й уряд, а в тому урядовий стіл, але його уряд не за столом. Це скорше рятівничий пост потопаючих, лабораторія дослідництва, катедра проповідництва. Візьмім для прикладу таку ось штуку: на вулицях людей ловлять, ніби мустангів у преріях та пакують за дрти "родіни", а в уряді Нестора, п'ятеро голодних поетів, ведуть раду, як їм видати журнал літератури культури в стилі модерн за зразками Парижа. Чи вони забули премудре „коли говорить зброя — мовчать музи"? Ні. Але для них є гаслом "і в огні її окрадену збудять", а це значить, куй залізо, коли є огонь, бо огненність є їх кліматом. І поки вони там сперечаються за сюрреалізм, дадаїзм, акмеїзм, там унизу цієї ж будови, у кабінеті докторки Татяни Водяної відбувається така сцена: колишній командир повстанських частин Переяславщини під стягами армії Української Народної Республіки і колишній управитель Ухт-Печорського ГУЛАГ-а та в'язень чисельних допрів з-під прапору Союзу Советських Соціалістичних Республік мають зустріч. Побачивши Миколу Водяного, Іван Мороз, мов би злякався, мов би він торкнувся проводу високого напруження, але він миттю отямився і щоб віддячитись за таку слабість, підняв праву руку на подобу римського сенатора і викрикнув: — Слава, батьку отамане! — Щоб не лишитись в боргу, Водяний гаркнув: — Ура, товарищу начальнику! —

І поки вони душилися у ведмежих обіймах, біля них все завмерло. Татяна, і так висока, спялась на пальці, кількох пацієнтів її почекальні забули свої болі і обернулись у вислів радості.

— Давненько, давненько не бачились! — говорив Водяний, потискав обидві Іванові руки і сявав, як дзеркало, на яке падало сонце.

— А ти все в отаманах. Похвально! — бубонів Іван.

— А ти, бачу, тріумф і трофей великих аліянтів! — вторував Водяний.

Рухнули спогади, кожний з них "побував", що й казати, і в наслідку резолюція: вимарш на село Трьобдорф, сім кілометрів на південь до ставки пана отамані і гідно з парадами, цю пропам'ятну дію відзначити. Кликали також Нестора, але той — вибачте. У нього засідання.

На цей раз, вже не так комітету, як його зверхництва. З генеральною аґендою: переворот. Випав з головства великий харків'янин Семен Григорович Горременко, ставленик „Організованої громадськості", а залишену щербину заповнив сотник армії УНР в екзилі, Олександр Сидорович Кузьменко. На перше око ніякого тут дива. Люди цього, здається, спокійного племені, як ніщо, люблять такі процедури і готові робити їх хоч би й щодня, але в тому таїться і щось судьбоносне. Управляти імперією у якій не заходить... Ба, чи краще ніколи не сходить, сонце, розсипану не лишень на руїнах Ваймару, але й по всіх континентах світу, куди складніше завдання, ніж було Rule Britannia. Конденсація розбитих сердець, плетиво порваних надій, розпач зґвалтованих воль. Представмо це в цифрах і вийде універс горя. Людину залито горем, як оселедець маринадою, все в ній просякнута гіркотою... Жужм пошарпаних пристрастей, вихор фантазії, які гаснуть при кожному дотику реального.

Розбита, поневолена, вирвана з ґрунту істота тратить привілеї свободного вибору. Лишається спротив, протест, бунт, деструкція... Елементи, з яких годі дати форм ладу. Це було також темою розмови Нестора й Луки Жеваго, коли вони цього вечора пішки верталися з Ваймару до Тавбаху.

Лука Жеваго не політик... Мирний мистець-маляр, експресіоніст, родом з Донбасу, лагідної вдачі, середнього росту, лисого чола, сірих очей, член "Організованої громадськості" харків'ян. — От ви, — говорив він, ступаючи легким, танечним кроком зі своїм пім'ятим, порожнім на плечах наплечником, з яким, за звичкою, не розставався від часу бомбардування, — згадали Горременка, його обрано демократично, більшістю голосів, хотіли приподобатись Америці, там же така мода і, здавалось, гаразд. Але Кузьменко "генеральний секретар" тієї громадськості, а наша доба породила особливу породу генерального секретарства, це сучий син, що потрапить не лишень писати протоколи, а й загнuzдати сто вісімдесят мільйонів населення. Чортяка високого вольтажу. І кожен тихенько, щоб ніхто не почув, себе питає: як це могло статися? І пояснює, хто як вміє, переважно ніяк. Сталося. Сатанинське навождение. Найкраще мовчи, корися, тремти. Але як подумати... Скажіть мені, будь ласка, Несторе Павловичу, чи у нас можлива якась інша форма управління, ніж те гемонське секретарство? От подумайте і скажіть.

На це питання, Нестор насправду почав думати. І вагався щось казати. Жеваго це помітив. — Правда? — казав він тоном спокусника, — що нема відповіді. Хочете сказати — демократія, та язик не повертається. Так от з нами. Хотіли підлабузнитись енкі, голосували таємним, припало Горременкові, а вийшов Кузьменко. Ви, мовляв, там скільки хочете, 99 кома 9 процентів, а я тут Я. І о тобі демократія. Такий вже стиль. Дух. Традиція. З давен-давен. Хто, скажім одверто, поставив на ноги то колос — Росію? Я, один раз, будучи на Соловках, завдав таке питання одному рускому, а той подивився на мене грізно і каже: хіба ти, таку твою мати, не знаєш, що це був цар, да Єрмак, да Сибір. Раб був, каже. На горі і внизу. Від мужицького постолу до двоголового орла — рабство. Чистої, як сльоза, культури.

— Але ви знаєте чому впав Горременко? — запитав спокійно Нестор.

— Та знаю. Я йому казав: Семене Григоровичу. Вас вибирали головою комітету, а не прем'єром уряду. Ви знаєте, що прем'єрство вже зайняте. А він мені: те ваш прем'єрство не варте фунта клоччя. Що воно робить? У нас тут — дивіться народ. А я йому: Семене Григоровичу. Для цього вас вибрано. Помогти народові. А та уряд. Його створено за Української Народної Республіки. В Києві. Він нас очолює. А він мені: той там уряд! Нікого він не очолює. Хто його визнає? У нас тут у Ваймарі дванадцять партій і ніодна з них не йде з урядом. Це анархія. Мусимо зробити з цим лад. Думаєте, кажу, що ті партії підуть з вами? А він визвірився, ніби я його вкусив. Підуть-не-підуть, не будемо їх питати. Ми з них зробимо ягнят. За нами школа. Школа то школа, Семене Григоровичу, але де ваш Сибір? — кажу йому спокійненько шовковим тоном. А він ще вище підняв голос: ми дам з ним раду і без Сибіру. Ми демократія. Нас більшість. А тут Америка. А чи не думаєте, кажу, що всі ті дванадцять партій це саме кажуть? І що кожна з них має вже свого прем'єра? І свій уряд? Ми з Харкова! — викрикну Семен Григорович. І то так, що мене потрясло. І я зрозумів: дух, стиль, традиція. Візьміть любого Семена Григоровича, розкряйте його голову, от хоч би, як кавуна, і побачите: хаос. Земля була невлаштована і дух Божий ширяв над нею. І його зняли. І прийшов Кузьменко. Ставленик уряду. І може це добре. Кажуть, що партії роблять зустрічі, шукають "порозуміння", лишень горе в тому, що там такі ж Семени Григоровичі. Не з Харкова, так зі Львова. З Кобиляк, Коломиї, Таращі. Міст у нас — слава Богу. А як ви, Несторе Павловичу, на це дивитесь? Ви, здається, з Луцька.

Нестор Павлович уважно слухав і це задиркувате питання його сполохало. — Яз вами погоджуюсь, — сказав він поспішно.

— Але чи є з цього який вихід? — питав той зосереджено, мов би цілив у певну мішень.

— За моїми апологетичними теоріями безвихідного виходу не існує, — говорив Нестор, виминаючи відповіді з наміром виграти час для думки.

— Говоріть зі мною одвертіше. я з Донбасу, — казав на це Жеваго.

— Що торкається хаосу, у нас на заході говорилося про це добрих двадцять п'ять років, — казав Нестор.

— І до чогось договорилися? — перебив його швидко Жеваго.

— Властиво, до Семена Григоровича. Твердої руки. Героїзму. І на цьому базувалися наші аспірації.

— І що добазувались?

— Хаосу.

— Виходить, що хаос — наша планета. Це, кажете, вихід?

— За моїми, кажу, теоріями, природа не терпить хаосу і що ми потрапили до нього контрачинно. Нас розбито і віднято державність. І взято в полон. В полоні не можна шукати ладу. Кругом драти. От ви лиш гляньте — там той мур і те "Смерть фашизму". Вони, знають. Ці їх зброя. Ми для них мишва, яку треба зловити в пастку. А там на верхах, вершителях, для яких наш хаос їх союзник, це спілка і змова. Але й тут є вихід, — казав спокійно Нестор, мов би ці слова йому вже набридли.

— Ану... Ану... Який. Поставте точку, — квапився Жеваго.

— Світ! — кинув Нестор це слово, мов би зробив тому ласку.

— Неясно, неясно. Світ, але не ясно. У світі всячина. Дехто воліє в лоб кулю, ніж світ. І де ж там, скажете, Дніпро? — лементував Жеваго.

— Я не маю, приятелю, готових на це рецептів, лиш знаю, що наші Семени Григоровичі засиділись по своїх харковах до затрати перспективи і їм потрібно провітритись. Для того, щоб що-будь зрозуміти, треба думати, для того щоб думати, треба щось розуміти. Щось сказати і щось чути. Це обмін речовин. А скажіть, буд ласка, мудрий донбасцю, чи ви там у тому Донбасі, де стільки "кують сталь", могли отак на вулиці сперечатися про Семена Григоровича? Коли ви голосували 99,8 процентів? Не знаючи хто він, що він, для чого він. То у вас в голові, признайтеся, була тьма. Навіть і не хаос. Тьма. Ви казали: чорт його бери. Яке моє собаче діло. Мене он чекає черга, потребую штани ...

— Ха-ха-ха! — розсміявся враз Жеваго.

— Приємно це чути. Люблю веселих людей, — казав Нестор.

— Ви згадали чергу. Колись розкажу. Феноменальний досвід. І ви думаєте, що з нас все таки щось буде, простоявши три покоління в черзі? — казав Жеваго спотикнувшись на вибоїні дороги.

— Будемо тікати. У світ. З урядів, з театрів, зі спортових грищ, з армії. Ось і тепер якась мудра рука сипнула ними повною пригоршнею. Йдіть, мовляв, харків'яни, київляни, львів'яни, шукайте, мішайтеся, дивіться, бачте — говорив Нестор, ніби грав на струнах гітари, якусь знану коломийку.

— Ви оптиміст. Ви оптиміст. Люблю оптимістів. Якийсь грецький філософ, чи не Аристотель часом, мав сказати, що з оптимістів вийшли вавилонські вежі і навіть піраміди. Похвально, похвально... Бо я трохи, грішним ділом, залицяюсь з песимізмом. Заліз під саму шкуру, — говорив Жеваго і дивився здовж річки берега і механічно, зниженим тоном, пробурмотів: — Така погодка а я не на річці. Чи ви любите ловити рибку? — запитав він зненацька.

— Залиш мережі своя і стань ловцем чоловіків, пригадуєте, хто це казав? — питався жартом Нестор.

— І жінок, і жінок. Не забудьте жінок. Але це не для мене. Для мене досить форелів. Тут їх ловив і Гете. Приходьте колись. Погаторимо. — казав Жеваго.

Перед ними виник Тавбах, там зараз при вході, в невеличкому будинку, критому чорною черепицею його кватира, яку роздобув йому Нестор у вдовиці, яка ходить також в чорному на знак того, що два її сини, пішли здобувати "раум" для "фатерлянду" і не вернулися.

Такий час. Жеваго з родиною також пішов і також не повернувся... Чоловік його тещі, відомий професор ботаніки Тената, зробив те саме. Такий час. Люди відходять й не повертаються. Жеваго пропонує Несторові зайти до нього і поглянути на останню його картину, на якою він працює цілу дорогу від Макіївки до Ваймару і особливо, каже, добре працювалося під бомбами Берліну. — Знаєте, — каже, — той бункер біля Ангальтербангова? Я й там малював. Збирав типаж. Думаю дати картину "Ідилія бункерів".

А коли зайшли, застали там Ірину в товаристві Марії Жеваго і Наталії Федорівни Тенети, жінки сиділи біля маленького, заваленого посудом, столика, пили чай і курили скрутки тютюнової потерухи завезеної сюди ще, мабуть, з Донбасу. Тепер тут на тютюн голод, "на картки" належить лиш дві цигарки на тиждень, але в Жеваго завалювався вузлик тієї потерухи. Це справжній скарб. Жертвоприношення. Жінки виглядають, як весталки біля вівтаря Аполлона.

Простора кімната, четверо мешканців, двоє вікон — вітальня, їдальня, спальня й ательє художника гармонійно до того включені, а коли їх питали чи вони вдоволені, то Наталія Федорівна, дуже чітко відповідала: — За таке в Києві билися. А коли мого чоловіка арештували, мене викинули просто на вулицю. А була зима.

Що на таке скажеш. Простір заставлений картинами, а одна з них стояла по середині кімнати на валізі підперта сковородою у підрамку мальована олією — краєвид степу хвиляста річка, головаті верби, дві рябі корови синє небо з хмарами "дідів" на обрію. За винятком тих "дідів", що виглядали погрозливо, все решта — мир, лад, благодать і треба дивуватися, як цей мінорний акорд міг потрапити до бурхливої течії втікацтва. Вимагалось коментаря. Виявилось: той степ, та річка, ті верби, ті рябі корови і навіть ті "діди", це залишки буржуазного бачення явищ, якого тепер не існує, небезпечний ідеалізм, небажані рефлексії, заперечення соцреалізму. За таке, та ще й в Донбасі, лиш одна нагорода; каземат, ім'я рек — Соловки, у гирлі Північна Двіна, що на морі Білому. Десять років і баста.

Така ось, мосьт пане, трагікомедія. І спробуй це зрозуміти. Нестор вдивляється в цю веледію і справді ввижається, ніби степ, та річка, ті рябі корови насичені бунтом. То ж це Донбас, димарі, димарі, а тут сонце, білі діди, молоко. Небезпека велика. Динаміт, що може зірвати революцію Жовтня.

Нестор посміхається, Жеваго посміхається також. — Вам подобається? — питає невинно Жеваго. — Шедевр! — відповідає Нестор. Жеваго щасливий, його сірі очі блиснули.

Опісля, всі разом пили чай і Наталія Федорівна оповідала, як арештували і вивезли

її чоловіка, як вона залишилась бездомною, як блукала по Києву в пошуках притулку, як, опісля, збирала лічнічі зела, як їздила з цим на Полісся, як зробила з цього наукову працю, я намагалася її видати, як це їй при обшуку забрали і не повернули.

Час йшов швидко, а коли Нестор з Іриною залишили Жеваг, вони все таки мали добрий настрій. Почули й побачили шматок людського... Зрозуміло. Але разом це була також сповідь. Тягар душі. І поділити його з кимсь близьким давало приємність. В дорозі повернули на луг, йшли здовж річки, говорили про картину з рябими коровами, про Київ, про Наталю Федорівну. І минав ще один день. Сонце спокійно западало за контур верхів Ваймару.

Черговий день — середа. Нестор знову відвідав свою пацієнтку, хотілось скорше закінчити її справу, але Віра мала ускладнення і її лікарка сказала, що скорше, як субота, її не випустять. Лежала в ліжку, на її столику пучечок фіялок, також китичка нарцисів — свідчення, що крім Нестора, вона мала й інші відвідини. І хоча нездужала, з її обличчя помітно щезала травма пережитого минулих місяців. Далі читала "Проминуло з вітром" і одразу почала про це мову. Така ось Америка, такі її діл і все проминуло... Можливо, і наше колись промине... А чи промине? Чи не заглибоко ми в трагедії? Не питала, ні за батька, ні за тітку, казала, що минулої ночі думала про їх вчорашню розмову, що їй любо говорити з людьми про людське, мати біля себе когось, кому вірила.

— Ви, бачу, знов квапитеся, — зауважила вона, коли помітила, що Нестор уникає розвивати її думки.

Обережно зазначив, що він справді занятий, що наступними днями не зможе її відвідати і побачаться вони аж у суботу, в Мелінгені, де він надіється, це буде вже разом з батьком. За нею приїде Ганс.

Віра вислухала його з нетерпеливою терпеливістю голосом повним докірливого кокетства, проскандувала:

— І у вас хватить серця залишити мене на цілих три дні саму-самісіньку у цьому бедламі? Соромтесь.

— Часи жорстокі, мов вовчиця, казав один поет, — відповів Нестор.

— Але не ви.

— Ну, гаразд. П'ятниця. Згода?

— Не конче. Завтра ще є четвер. Але скоряюсь.

— А в суботу... Увага! Будь готов! Зустріч Одиссе з дочкою.

— Як там той Одиссей почувається?

— Тепер він у сестри. Стинаються з паном отаманом Водяним.

— Той батько! Той батько! До побачення, втікачу! — казала вона капризно, дивилась поглядом, в якому блищали сльози. Нестор швидко потиснув її теплу руку і швидко залишив палату, що мала число 21.

Мав скорше бентежливий настрій, але вулиця одраз його змінила. Ті люди, які скрізь люди. Така їх маса і такі різні. І єдино, що їх єднає — знайти своє місце і стати на твердий ґрунт.

Але де той твердий ґрунт? На якій плянеті? За якими океанами? Комітет весь у цій справі, делегація за делегацією до коменданта міста. На думці Америка. Єдина дошка рятунку.

Весь день до вечора Нестор в комітеті, але ось вечір, шість кілометрів дороги і він "вдома". Вечеряють, годинник знизу б'є дев'яту, час відпочинку. Коли враз до дверей застукано, півроздягнений Нестор їх відчиняє і перед ним у п'ятні коридору ледь помітна постать. Іван Мороз.

— О, Іван Григорович! — озвався здивований Нестор.

— Ви ще не спите? — питає той схвильовано.

— Ще ні, ще ні. Прошу заходити...

— Вибачте, я лиш дуже коротко.

— Щось сталося?

— Лиш на хвилинку, лиш на хвилинку, — повторяв Іван, переступив поріг і одразу зупинився.

— Нічого, будь ласка, просимо далі. Сідайте, — говорив Нестор.

— Заходьте, заходьте. Прошу далі, — озвалась Ірина. — Сідайте.

— Дякую, дякую, я лиш хвилину. Вибачте. Тільки що вернувся від Тані. Ми говорили. Вони думають, що ви знаєте. І хочу запитати: ви знаєте? Ви напевно знаєте? Вона появиться? Вже стільки днів, — говорив Іван.

Зрозуміло, про що тут мова. — Іване Григоровичу. По перше сідайте. От хоч би отут, — вказав Нестор на розхитаного стільчика, що стояв побіля ліжка. — По друге. Я ж вам казав: вона появиться. Терпіння. Це не в мої волі, але появиться.

— Вже стільки часу. Ви щось від мене криєте, — казав Іван і його голос затремтів погрозою. І стояв далі. — Несторе Павловичу... Якщо ви щось не так... з мною жарти короткі. Це знайте.

— Іване Григоровичу. Я вас розумію, але й ви мене повинні розуміти. Умови божевільні. Нерви тут допоможуть мало. Я вам сказав і я вам кажу: вона мусить появитися, бо потребує документу. І тільки ми можемо їй зарадити. Не знаю. Завтра, позавтра... Але сідайте. Як там у Водяних? — заговорив Нестор зниженим тоном, щоб змінити тему.

Іван вагався, але присів. — Та що у Водяних... Два дні говорили. І не домовилися. Нема між нами договорення. Чи дозволите закурити?

— Будь ласка, — казала Ірина. — Вибачте, що не можу вас почастувати.

— О, ні. Маю свої. Нам пільга. Заслужили. Видають. "Камель", — говорив Іван, вийняв пачку цигарок і половину з них висипав на столику перед Іриною.

— О! Дякую! — заговорила Ірина. — А чи вам самим хватить?

— Хватить. Америка. Та хватить. То кажете, що вона появиться? — звернувся Іван назад до Нестора. — Може скажете точніше?

— Буду знати — повідомлю вас негайно, — відповів Нестор.

— Ви не дивуйтесь. Для мене та дитина це все. Не хотів би її стратити, особливо тепер, коли так близько. Це ж із-за неї я тут, а ви знаєте, як воно є. Маю ще сина... При

армії... Але той дасть собі раду. Тож то ц тут. Ви знаєте... Загине. У мене там жінка . Хотілося їх звести, — говорив Іван спокійнішим, вибачливим, а разом настороженим тоном, в якому відчувалося однаково, як благання, так і погроза

— Розумію. Не дивуюся... Мене лиш, Іване Григоровичу, одно турбує. Ви мені вибачте. Ви таки напевно вірите, що тепер зможете це зробити? їх звести?... З вашим минулим, вашим наставленням, — питав спокійно Нестор без наміру протиріччя.

— Вірю й не вірю. Це ризик. Може останній. Ця війна... Може вона їм щось скаже.

— За ними "пабеда". За їх поразки шукатимуть сатисфакції, припишуть це вам, вашій дочці. Знаєте їх логіку.

Іван не відповів одразу, хвилинку вагався, і каже:

— Для мене нема іншого місця, це в моїй крові. В природі явищ ніщо не стоїть на місці.

— Для них там стало й стоїть.

— То ж "переможні". Не сьогодні-завтра їх солдат вивісять прапор на руїнах Берліну, це отруйне становище, можна грабувати не лишень мене, але й Сіменс-Круппа, підобратись до горла французького буржуа, з президентом Америки за панібрата... Фоєрверки, екстаз... Чи їм до мене? Та й солдати їх, не ті вже солдати, у них пагони, боротись „за родіну за Сталіна" надхнув їх не Ленін-Троцький, а Гітлер, — говорив Іван.

— Свежо преданіє, но верітсья с трудом, — відповів на це Нестор.

— У що саме не вірите?

— В ті їх пагони.

— Як це розуміти?

— Ті недобитки з тими пагонами, не ті, що брали колись Перекоп. Погоджуюсь. Але й не ті, що міняють режими. Ще тут вони герої, мають порцію, баб, але там... У себе. Голод. Пасивна, безмовна маса, без хребта, без волі, без думки. Кілька ґангстерів, кілька полків оприччини і пагони стоятимуть покійно в чергах, голодуватимуть, кричатимуть ура. З'явись там ви — зітруть на табаку.

Іван на це не відповів, це забагато. Нема слів... Але він не годиться. Щось в ньому вже дуже ствердло. Він встає. — Е! Побачимо, — каже він. — Так, думаєте, вона появиться? — запитав він ще раз.

— Вірмо, надіймось, чекаймо. І це станеться, — говорив вже з бадьорим настроєм Нестор.

Іван, вагаючись вибачився, побажав доброї ночі і вийшов. Нестор ще поміг йому зійти з півтемно освічених сходів, а коли вернувся, Ірина, яка вкладалася до ліжка, докірливо казала: Чи варто з ним про це говорити?

— Але ж не можна втриматись. Людина претсья на рожен, — казав Нестор.

— Може він знає це краще, — перечила Ірина.

— Тут вже не "знає" чи "не знає", тут вже пасія. І хотілося б щось зарадити.

— Він думає, що там щось зміниться, — не здавалась Ірина.

— Може щось і зміниться, але не тепер. Тепер та "перемога". Над усім. Тотальна.

Зломлено Берлін, зломлено опір нутра, зломлено Рузвельта і навіть Черчіля. Чистота лінії. І щоб не внести нового зараження, прийнято гострі санітарні запобігності... Буде знищено все, щ побувало закордоном поза дієвою армією. Це в стилі, дусі, нормі тієї політики, — говорив з піднесенням Нестор.

Ірина все таки не здавалася. — У нього там, бач, брати, жінка, син... На високих становищах ...

— Тичина там на найвищому становищі, але двох його братів знищено. Зрештою, кохана, не моє це діло, хай робить як йому хочеться, я своє сказав. Добраніч, — говорив Нестор, роздягався, клався, гасив світло.

Але заснути одразу не міг, налазили на думку, мов якесь гаддя, справи, проблеми, питання, а в тому також Віра. Все воно дико незбагнуте, карикатурне. А Віра в тому, мов пташина в циклоні. Нею рвануло і понесло. І, здається, її справжнє лихо щойно починається, той її батько напевно захоче забрати її зі собою... Ввижався її благальний погляд: не лишіть. Поможіть. Подайте руку.

Чергової п'ятниці зрання, ще перед урядованням, Нестор стрімголов гнався велосипедом до Ваймару з напрямком Ам Кіршберг. І знайшов Віру не в ліжку, а малій почекальні першого поверху з великим вікном, що виходило в парк, тепер затягнуте цилюльозою. Сиділа при круглому столику у плетенім кріслі одягнута у домашній, темно-вишневого кольору, мабуть, кимсь їй принесений халат, свіжо причесана, на ногах чорні, ляковані пантофельки. Відсвіжена, елегантна. Нестора побачила здалека, встала пішла назустріч. — Ви прекрасно виглядаєте. Браво! — казав він і потискав обидві руки.

— Дякую дуже, я знала, що матиму прекрасного гостя. Ходім, сідайте, — вказала вона на ще одне плетене крісло при столику насупроти.

— Ну? Розкажуйте, — почала вона мову.

— Все архипрекрасно, вас ждуть, фанфари настроєні.

— А Одісей! Як Одісей?

— Нетерпеливиться, ричить, пиркає. Дракон дикоогнений.

— Ви його бачите.

— Бачимо, тамуємо, замовляємо.

— Той батько, той батько. Любила й люблю. Таки він... І дужий, і милий, і слабкий. Як він вам подобається? Скажіть що подобається, — лебеділа Віра.

— Величезна, незграбна дитина. Як не любити.

— Але знаєте... Він був сильний, його зломано, — казала Віра і почала оповідати все, що знала, про свого батька. А в тому й про себе. Вийшла довга повість, як вона закінчила словами: — Колись, може, потрудіться... Розкажіть. Хай знають. Ось ми при цьому столику. Несторе Павловичу! Мені здається, що ми не живемо, а борсаємось в якомусь павутинні. А ми ж все таки люди. А ч це правда, що певні ідеали вимагають жертв крові? що це таке ті ідеали? А чи вони кому потрібні? Чи не це просто вигадка сердитих неврастеніків? То ж життя само знає на яку ступити. Несторе Павловичу! Скажіть. Чи я думаю так?

— Вірочко. Так чи не так, але так. Минулого століття за таке б вас камінували, але наша доба цим пересичена. Неврастеніки — неневрастеніками, а їх портрети на всіх вівтарях, а де вівтарі там жертви. І не кожному приємно бути жертвою, особливо, коли їх такі маси. Одначе... На поки що досить, до побачення. Лишень до завтра, а завтра слава, нарада, тру-ту-ту! За вами приїде Ганс. — Нестор встав. Віра провела його до виходу, помахала рукою.

Дні Нестора не йшли, а мигали калейдоскопом, та само промигнув і цей день "єгоже сотвори Господь", хто зна який за номером вічного — мільйонний, більйонний, сиксіліонний, така тобі міні-краплинка, яку бачить хіба сам Пантократор, своїми міні-мікроскопами, але в такі краплинці стільки інколи великого, що робиться ніяково, особливо коли це історія.

Цього дня, для прикладу, о годині сьомій вечора, остання промова, останнього міністра пропаганди Третього Райху, доктора Йосипа Геббельса, мабуть, з підземного бункера під руїнами столиці, якої роками й роками був гавляйтером, з якої роками й роками промовляв і промовляв невтомно, голосом оракула його ідеалів. На цей раз, його голос, звучав загробно, мов би з дороги до царства тіней, обіцяючи повернутись у віках, щоб почати жниво безсмертя.

Радіо Лондону тріумфально, з того оптиміста, кпилося, зазначаючи, що його дороги назад він забрав зі собою, що, який би ти не був фараон, в остаточному т лиш мумія інколи в якомусь з музеїв.

Може це так, а може й не так, але життя — життям, вулиця Ваймару не брала це за чисту монету, діяла чиста, ясна стихія, для одних тріумф, буревій щастя, для інших пониження, розпач, страх, а для Нестора втома, справ — гнався туди, гнався сюди, говорив, повідомляв, одвідав чорний ринок, за пляшку самогону, яку дістав від Ганса, роздобув від воїна Америки п'ять пачок "ПелМейль"-ю і таку ж кількість консервного „бейкен"-у, що половину з того, додавши двісті марок німецької валюти, обернути на пляшку коньяку, що ото з п'ятьма зірками.

Гордий трофеями, в суботу, біля години п'ятої передвечора, під щебіт ластівок, які зліталися чомусь до цього місця, та гуркіт „джіп"-ів Америки, що доносився з другого схилу долини, Нестор робить напад на Івана Мороза, якого застав в ліжку з виглядом дикобраза, три дні не голеного й не чесаного, наказав йому вставати, чепуритися і на сьому годину, секунда в секунду, появитися там то й там в Мелінгені. Так. Віра. Вернулася. Як було сказано. До побачення на бенкеті.

Своїй Ірині, Нестор радив також показати тон; найкраща сатинова, бронзового відтінку сукня, що від бозна коли, лежала на самому дні головної валізи, черевички на тонких, високих закаблучках — передвоєнної моди, бурхлива зачіска. Не забуто й про себе... Його вже давно не бачили в чорному, часів передвоєнних, одязі, тверді комірці з крилатою краваткою. Заносилось на високий лет, все мало сяяти... Але головну ноту, все таки порушив і зіпсув, головний грач драми Іван Григорович, бо коли Нестор з Іриною, в дорозі до Мелінгену, заглянули до його дому, щоб довідатись в якому той стані, то побачили його в його бухенвальдськім наряді, з обличчям покритим кілька

днів не голеною, рудо-сивастою, щетиною.

І ніякого, хоч би що, пояснення, ані стурбовання, виглядало щось, як демонстрація... Відплата за довге чекання. А можливо... Хто зна... Втома. Тіла й духа. Та і пішли всі троє долиною у сяйві передвечірнього сонця, Іван нагадував арештованого, якого ведуть на допит, ніяких розмов, ані нотки захоплення.

У Врінглерів їх чекали. Не встигли вони ступити на поріг будинку, як з його дверей вирвалась росла, гарнау соняшно-жовтій суконці, жінка і з викриком "батько" кинулась на шию Івана. Це сталося так нагло, що то стратився. Здавалось, що він хоче вирватись і втекти. — О, батьку! О, ти мій дорогий! — повторяла й повторяла жінка, горнулась до тих широких, з червоним трикутником і літерою "У", грудей, обличчя в сльозах, голо порваний.

Іван занімів, рухи незграбні, довкруги люди, стара Матільда піднесла до очей край фартуха, Ганс застиг, Кляра розкрила рота, Емма захоплена.

— То вона ось яка! — нарешті отямивсь Іван, його заросле обличчя розтягнулось здивуванням, уста хотіли сказати щось більше, очі хотіли вирватись з ям.

— Морозівна! — докинув до цього Нестор.

— Та ей-же Богу! Та вона! Дарую. Несторе Павловичу! Дарую. Тиждень мучив мене той кат, — кивнув він носом на Нестора.

Входили до будинку, постать Іванова стає центральною, почалась мова та сміх, та вигуки. Заповняли простору вітальню, на стінах якої висіли старовинні, потемнілі літографії замків, гостей просили сідати, Іван не відпускав дочки. Віра трималась батька, в атмосфері присмак свята.

Появились також Татяна й Микола Водяні з їх молоденькою, стрункою дочкою Мар'яною, Татяна у сірому, англійського крою, костюмі, Микола Іванович у темному, сірого відтінку одязі і такій же краватці. Нові вітання. З Татяною Віра трималась здержливо. — Тітка Таня? Стільки про вас чула. — Татяна міцно її обняла. — Вірочко. Не сподівалась бачити тебе такою... — казала вона.

— Не кажіть, не кажіть. Я стратила голову. Це від радості, — швидко перебила її Віра, вона віталася з Мар'яною, похвалила її суконочку, з Миколою Івановичем стялась в компліментах, назвавши його лицарем за його "тебе чекає Голлівуд", а там всіх прошено до їдальні, де за широким столом, на першому місці опинився Іван, д права сяяла Віра, до ліва Татяна, довкруги осяйні гості, ген включно з домашніми, які намагались сяяти також.

А коли дійшло до тостів, то почав їх Нестор, який мав місце насупроти Івана. — Годі, дорогі друзі, сказати, хто і для чого звів нас сьогодні сюди... Наші предки й недогадувались, що за межами їх перелазу, живуть не тільки ляхи та інші турки, а й звичайні батьки, матері, дідусі, бабусі. Одначе, щоб знайти правду, інколи приходится пройти шлях тяжких випробовань, це вже таке, кимсь заведене, правило, але пройшовши його нас може чекати нагорода, чого ми є свідками тут сьогодні. Підношу чарку за щастя, здоров'я, успіх батька і дочки, які свої життям це доказали. Слава!

Всі випили, здійснювся говір на двох мовах, в атмосфері зворушення, особливо

помітне воно на обличчю Івана, він мовчазний, неприсутній, весь в думках, але Віра, як ніхто, відчувала його переживання... Бо й сама вона насторожена, мов пташка, на яку полюють, таємниця пережитого нею в цьому домі чатувала на неї з кожного кутика, його власники в глибокому траурі, ці тут гості, болюча для них несподіванка, за що, мабуть, загинув їх син, портрет якого стоїть на комоді їдальні. Віра намагалась в той бік не дивитися, але думка її не могла звільнитись від того місця. Щоб допомогти собі, її зір шукав зустрічі з Нестором, який, здавалось, безтурботно гомонів з Еммою, так що Віра відчула в собі особливе відчуття своєрідного гніву, ніби цим порушено право на якусь її власність.

Тож то Татьяна, Микола Іванович, Ірина не гамували радості, вони на висоті, їх мова свободна, їх зір сяючий. Пізніше, Емма, не дивлячись на час жалоби, запропонувала піаніно і вибрала шматок її улюбленої "Недокінченої симфонії" Шуберта.

Це збільшило настрій, посипались оплески. Після того Емма вимагала, щоб щось заграла й Віра, та сперечалася, її пальці відвикли, але глянула на батька, який, здавалось, не був проти, підсіла до піаніна і почала брати ноти, що нагадували Шопена. Іван zareагував одразу. Він не мав пам'яті до музики, але це його торкнуло. Десь згодом, він навіть встав і відійшов до комоду з портретом. — Не можу! — викрикнула Віра. — Мої пальці розучилися! — додала вона і встала з наміром відійти до батька. Але його там вже не було. Як і коли він щезнув? Всі були заслухані в музику... А ті що й помітили його вихід, не придавали тому значення. Одначе згодом, коли він не вертався, почали дивуватись, а Віра навіть вийшла в коридор, Ганс вдавсь перевірити інші місця. Даремно. Його ніде не було. Замішання, стривоження, настороження. Нестор допускав, що той міг відійти до Тавбаху, з ним годилася Віра, це було по дванадцятій ночі, час розходитись, плянувалось, що частина гостей лишиться наніч у Врінглерів, але тепер всі кинулись йти. Мусять же знати, що воно сталося.

У цій темноті, у мовчазності, під віддалений гуркіт автостради з другого взгір'я, яка не вмовкала, як ден так ніч, вузькою, асфальтовою дорогою, рухалось п'ят мовчазних людських зарисів. Віра вела перед, Татьяна ледве за нею встигала, Микола Іванович помітно відставав, Нестор з Іриною залишилися зовсім позаду. Коли дійшли до села, з чорного простору над ними, почало накрапати, у невеликому домику, де жив Іван, одно вікно світилося. Так, він вдома, Водяні з Вірою повернули до його дверей, Нестор з Іриною вирішили йти до себе, пояснень не вимагалось.

Х

На цьому драматичному моменті, епопея Морозів для Нестора могла скінчитися, його самаритянська місія завершена успішно, епізод зі зникненням Івана не вимагав особливого втручання, це був вибух перевантаженого чуттям батька, якому не хотілося, щоб сторонні очі бачили його зворушення, особливо коли дочка нагадала мільодію, під яку вони прощалися дев'ять літ тому.

Нестор має досить того в комітеті, приходять і приходять нові люди, а тим самим, нові епопеї, надсвітові арені, у Сан Франціско розпочато конференцію сорока шести держав для схвалення статуту Об'єднаних Націй, на річці Ельбі, біля міста Торгаду,

вперше зустрілись фронти У-Ес-Ей — СССР, біля села Донго в Італії піймано й повішено за ноги Беніто Муссоліні, у бункері Берлін Гітлер поповнив самогубство, у Реймсі Франції, перед силами аліантів, капітулюють військові сили Третього Райху.

І, як сказано, у Нестора з його Морозами, як він каже, фікс унд фертіґ, що з ними станеться далі, їх справа, при першій зустрічі з Татяною, вона сказала, що Іван весь в дочці, що нічого інше його не проймає, що в нього лиш одне питання — зголоситися вже тепер до табору поворотців, а чи відкласти це на трохи пізніше. Добре, зрозуміло, кінець.

З втікацтвом, що не верталось, інша справа, воно набирає відваги, кілька тих сотень, що містилося у славетній, без вікон і дверей, школі Гердера, переносилося до бувшої казарми ес-есів з цілими вікнами, м'якими матрацами, блискучими туалетами, інші заповнили, люксовий колись Стрілецький клуб, багато простору, сонця, посилено харчові раціони. У комітеті цокотять машинки і засідання, засідання й засідання, а це значить посилений рух в напрямку шукання місця під сонцем у нових, мирних, націооб'єднанських умовах земної кулі.

А в цьому також, у понеділок, тобто третього дня, після знаменного бенкету в Мелінґені з його містерійним закінченням, у годинах пообідніх, у Ваймарському кабінеті Нестора, як стій, з'явилася елегантна панна з карміновими устами і чарівною на них усмішкою, в якій ледве чи можна було впізнати недавню Віру Морозівну. Певний погляд очей, рішучий тон мови, незалежність цілої постави. — Нестору Павловичу — привіт! — гомоніло мажорне її контральто вже з порога кімнати, де було вже кількох інших інтересантів.

— Шолом-Алейхем, шановна! Чим можу служити? — відповів Нестор і вказав стілець збоку. — Зараз буду д ваших послуг.

— Чи дозволяється тут курити? — запитала вона ноншалантно.

— Дозволяється — зрозуміло, — відповів Нестор.

— І також частувати? — простягнула вона йому пачку "Пел-Майль"-ю.

— Що до мене — з подякою відмовляюся, але той о поет напише вам за таке оду, — говорив Нестор.

— О, так, о так. Не одну, — озвався поет і потягнувся за цигаркою. — Цигарочко, американочко, жду й не діждусь тебе, коханочко, — завіршував спонтанно поет.

— Ви сюрреаліст, — зазначила Віра.

— В цьому випадку, без сюр. Просто реаліст, — відповів поет.

— Яка різниця з "сюр" і без "сюр"? — жартувала Віра.

— А така: ви, наприклад, зі "сюр". Маєте "ПелМейль", я без "сюр", бо збираю бички. Особливо солідні бички лишають мурини. Зі солідарности гноблених, — говорив поет.

— Для ясности! Бички, це недопалки цигарок. Мурини — американські вояки. Гноблені — вони чорні, ми без диму, — озвався ще один поет.

— Слухай, Оресте. Вияснюєш і так ясно, а затемнюєш суть. Бойс! Кіп бички! Звичайна мова кожного воїн Америки, — говорив перший поет.

— Як там все завершилось? — звернувся Нестор д Віри, щоб скінчити з бичками.

— Гепі-ендом, — відповіла вона зрозумівши питання. — Втікача знайдено, конфлікт розв'язано. Деталі пізніше. Дозвольте зачекати на вас унизу, у тітки? Маю д вас справу.

— До ваших послуг. П'ять-десять хвилин, — відповів Нестор.

Віра вийшла.

— Несторе Павловичу? Звідки така, піф-паф, парижанка? — зворушився поет.

•— З Києва, — відповів той.

— Не веріш г'лазам. Такі щасливіші... Їм не приходитьсь "кіп бички".

— У неї заслужений батько... З ордена "Бухенвальд".

— Потомственный дворянин. Зрозуміло.

Чверть години згодом, Нестор з Вірою залишали будинок комітету, вибирались на вільніше місце, Віра пропонувала парк, Нестор не перечив, у Віри мінявся настрій, з демонстративно-визовного на поважно-роздумливий, Нестор дивувався чому парк, яка у неї справа, чому не полагодила її в комітеті і, нарешті, чому так вирядилась. Багато чому, але не перечив. Йшли, розмовляли, дійшли до замку Герцогів, перейшли мостик Штерн, звернули на доріжку здовж річки, по зеленому луку, залиті водою, кратері бомб. Безлюддя, тиша. Ваймарська вулиця сюди не сягає.

Дійшли і минали домок Гете. Мовчазно поглядали на боязько-мовчазний будиночок, старі дерева, альтанка, лавиці і знов кратері бомб, йшли доріжкою імени Корон Шротер. — Хто це була та Шротер? — порушила мовчанку Віра.

— Співачка, акторка... Приятелька Гете, — відповів Нестор.

— Гете. Скільки це років? Кажете, він тут жив? — говорила Віра роздумливо.

— Вам не віриться.

— Уявіть — не віриться. Таке божество... Чи він міг подумати?

— Наприклад?

— Що в його квітник Америка підкине бомби.

— Тоді ще не було Америки.

— Як не було?

— Коли це тут починалося, її було лиш проголошено.

— Всього? Коли це сталося?

— Півтора століття тому.

— І вона вже така? — дивувалась Віра.

— Її темпо. Історія там біжить швидше.

— Не віриться.

Вони повернули в напрямку річки, мостиком Дюк перейшли на другий берег, натрапили на Фельзентреппе, де побачили таблицю присвячену німфам, "які заселяють скелі й дерева, щедро уділяють кожному хто чого забажає у його осамітненню... Для творчих — творять відвагу, зневіреним уділяють розраду, закоханим щастя... Тому, що боги дарували їм те, що відмовлено людям: помічниками й розрадниками бути".

— Ви це розумієте? — питала Віра.

— Мова поетів.

— Чи також тих, що збирають бички?

— У тих свої німфи.

— Чи ви з цим годитесь?

— Наприклад?

— Що німці — нація Гете, Бетговена, Канта.

— Чому б ні.

— А чому той там Бухенвальд?

— Може це також мистецтво й філософія. Гітлер малював, Сталін писав вірші... І навіть Дзержинський. Головним їх рупором був Маяковський. Херувіми, серафіми... Рай в небі, рай на землі... Океани чуття. Колов якому чорти й боги змагаються за першенство. Для людей недосяжне, — говорив Нестор.

— Думаєте, що Советський Союз і Третій Райх адекватне явище?

— Крапля в краплю. Тому вони й зчіпилися. Двоє подібних тіл не можуть зміститися в тому самому просторі. Це закон.

— І їх початок, кажете, від поезії? — невгавала Віра.

— В кожному разі від натхнення святого духа. Їх рушійною силою — надмірна любов, що вноситься до висот недосяжних. Не всі можуть жити, як Ленін чи Гітлер, а вони цього вимагають. Інакше — куля в потилицю.

— То ми з вами, Несторе Павловичу, ніщо інше, як двоє недосяжників... Недостойних щастя. І куди тоді з нами?

— Дві альтернативи: Сибір, або Америка.

— О! Америка! Що таке Америка? — захоплено запитала Віра.

— Звалище для таких, як ми недосяжників. Вигнанців з раю... Які не розуміють "Капіталу", "Майн камф"-у, а просто будують хмарочоси з бетону й заліза, як мурахи мурашню. Не турбуючись раєм.

— О, Алах! Виходь — Америка велика духова порожнеча заставлена хмарочосами.

— Так. Порожнеча. Там вам, ні Бухенвальду, ні Колими. Там настільки дурні, що не розуміють, чому треба стріляти людину, яка не годиться з Леніном чи Гітлером. Там ти можеш вийти на Бродвей і на ціле горло розносити президента і хоч би що. Такі ось там ідіоти.

— Ха-ха-ха! — розреготалась Віра. — Робите з мене добрий день. Ну, гаразд, ну, свобода. Така собі залізо-бетонова ідилія, але чи це видержить, чи вона встоїть? Проти неї полчища раю, армії голоду. Африка — голод, Китай — голод, Індія — голод, Есесер — голод. Під прапорами Маркса. Га? Хто, скажете, з нею? Париж? Сартр?

— Вірочко, Вірочко! Що я чую. Звідки такі прогнози? Чи не з лабораторії шановного Івана Григоровича?

— А, як що й так. Він думає, що ситі перед голодними не встоять.

— Тому він заздалегідь вибирає голодних.

— Ні, це лиш пропаганда, щоб мене застрашити, але його наміри інші.

— Щоб знайти в Сибірі місце для своїх костей. Патріот.

— •Цинік, цинік, цинік! Ви цинік. Звідки у вас так уявлення? Ви там ніколи не були.

Там живуть люди.

— Погоджуюсь. Іван Григорович також жив. Ви жили, ваша мама жиє... І брат, і дядько. Сто п'ятдесят мільйонів.

— І живуть.

— Хіба я перечу? Питання суворого релятивізму саме за це мова. Ані Івану Григоровичу, ані його дочці Вірі не слід цим легковажити та вдавати наївних.

— То ви не тільки цинік, ви безнадійний песиміст. Ходім! — казала Віра і в голосі її звучало захоплення... Ніби їй дали щось приємне. Їй хотілося взяти його пі руку, бути близько, чути в акорді, йшли вгору кам'яними східцями до верхнього парку в напрямку алеї Бельведерської, просто на шатра американських вояків з їх танками, жуванням гуми, миром.

— Чи не нагадують вони вам туристів? — питала весело Віра.

— Туристів з Марса... І цікаво, що думає про них отой там Ліст, — казав Нестор і вказав на статую людини в довгому одязі, що стояла напооддалі. — Під його мелодії подавались тріумфи Третього Райху.

— Тра-та-та-там! Там-там-там-там! — намагалась Віра ту мелодію наподобити. — Не винуйте Ліста. Це була сила. Коли ми вперше побачили її в Києві — запирало дихання.

— Коли б не оці туристи, — зауважив Нестор.

— Знов Америка. Ви, бачу, в неї закохані.

— А чому б ні.

— Я ревную.

— До залізо-бетону? Ага! Віро Іванівно! Ви ж мали до мене справу. То кажіть.

— Я вже сказала. Ви сказали також. Я щаслива і менш щаслива.

— Скажемо це виразніше.

— На мене тисне батько з поворотом... Мушу ж мати якесь протитиснення. І у вас це добре виходить. Лишень не кажіть мені Іванівно... Вірочка, куди зграбніше.

— Не будемо сперечатися, Вірочко, — казав на ц Нестор. І вони не сперечалися. Настав між ними мир. продовжувався він до самого Тавбаху. І тут вони розійшлися. Нестор повернув до ліва у вуличку. Віра відійшла своєю дорогою до Мелінгену. Завіса спокійно запала.

Тож то, наприклад, у вівторок наступного дня, біля години дев'ятої, Нестор виходив до свого уряду і на головній дорозі, він натрапив на гурт дівчат і хлопців з відзнаками "Ост" і червоними на грудях шматками, обтяжених, як робочі мули, всілякими тягарами. А одна з них пара, хлопець і дівчина, крім мішків та валіз, двигала на дрючку цілу скриню. Нестор хотів, було, їх обігнати, але дівчина зі скринєю — повногруда, чорнява, міцна, враз озвалася: — Ей! Ви! — Не було сумніву, що це стосується до Нестора, він зупинився. — Прохоре, зачекай, — командувала вона своїм товаришам російською мовою.

— Хочу з ним говорити. Дівчата! Йдіть! Ми вас доженемо... — Зупинились, поставили скриню. — Я вас знаю... Ви комітетчик, — звернулась вона до Нестора.

Нестор це підтвердив.

— Знаю. Бачила. Квартири для біженців, — казала вона, її пітне обличчя пашіло особливою енергією, здавалось, вона хотіла вирватись зі самої себе... Її молодий, скромного вигляду, партнер, мав розгублений вигляд і бажання висловлюватись не виявляв.

— Так точно, — відповів Нестор.

— Слухайте. Як ви думаєте? — питала вона патетично.

— Що саме маєте на увазі? — відповів Нестор.

— Ну, ось... Ми пустилися, — казала вона і вказала на свою скриню.

— Бачу, — відповів Нестор.

— Сибір-не-Сибір. Для нас скрізь Сибір.

— "Сибір веде тожє родіна мая", — додав Нестор.

— Можете сміятись, але я вам кажу: тут для нас також не місце. Тут інше. Ми, знаєте... Прості, розгорнісь душа... А тут на пальчиках, все міряне. Я такого не зношу. Я степ, мій дід козак, ріка Дон. Я не можу влізти в рамку і висіти, як фотографія. Розуміється, що у нас колгосп, пів кильограма трудодень, але навіщо колгосп. Я городська... Робота чиста. Скінчу курс — на машинці, контора. А ось він... Прохор... Комбайник. Шофер. Ми запишемось.

На це зауваження, названий Прохор закліпав тільки очима і одвернувся.

— Правильно, — сказав Нестор.

— Мусимо! Добровільно. Ті там портрети... Кричати треба... Але ж горла хватить. Ми голосні, — переконувала себе дівчина.

— Абсолютно правильно, — казав Нестор.

— А мені здається — ви з нас кпитеся. Дурепи, мовляв, живцем на Сибір пруться. Та це і мені не раз здається, я це знаю, ми всі це знаємо... Та думаю, що це колись скінчиться. Війну ж виграли? Виграли. Так як ще довго народ мучити? Не худоба ж... Тай худобу чесні люди не мучать. То ж таке треба розуміти. Оце один полонений з самого Ленінграду, каже: прийдуть реформи. Ось тільки війна скінчиться. Ну, от.. . Війна скінчилася. Наші в Берліні. Що їм ще треба?

— Але я не про це хотіла, — змінила враз мову дівчина. — Про ту вашу баришню. Знаємо, ми знаємо... Ви не зайняті. Суконочки та панчішки — не підходь... Але кажу: хай ліпше „туди" не показується. Роздеруть. Скажіть — казала Нюрка. Вона мене знає, — говорила та Нюрка і в голосі її відчувся гнів. Мова про Віру. Нестор не відповів. Нюрка хвилину помовчала, глянула на свої тягарі, втягнула в себе повітря, мов би набиралась сили.

— Знаєте, — казала вона з жалем. — Все, що тут, все моє. Нічого, що не заробила горбом. Речі потрібні, у на не дістанеш... Прохоре! Бери! — скомандувала вона рішуче.

Крім тієї скрині, вони мали на собі великі рюкзаки ззаду і тяжкі, великі валізи завішені на шії спереду.

— Чи не міг би я вам допомогти? — запитав Нестор Нюрку. — Я йду в тому ж напрямку.

— Нічого. Дякую. Я звикла... Ми звикли, — казала вона, але все таки дозволила

Несторові взяти її валізу.

Далі йшли разом, говорили уривно, переважно Нюрка, Нестор мовчав, та коли вона втретє почала поясняти, чому вони вертаються та запевняти, що вони нічого не завинили проти "родіни", бо вивезли їх силою, Нестор тоді також озвався. — Я вас цілком розумію, не відраджу вертатися, хотів би тільки сказати, що для вас було б краще, дивитися правді у вічі, не буде там з медом, ніяких таких реформ, ніякої за собою вини. Війну завинив Гітлер на спілку зі Сталіном, не зробили б вони одного гешефту на початку — її не було б. Вас зрадили, вас залишили, вас зруйнували, а тепер записали в козли відпущення. Судити не вас, а їх, прийде час. А коли хочете знати мою справжню думку і коли б я був на вашому місці, я б ту „родіну" не підпустив до себе на кілометрі двісті, у її очах ви зрадники і це рішає.

Це сказано поважно, спокійно, сливе між іншим. Нюрка гостро зиркнула великими, чорними яблуками під чорними бровами, але не сказала нічого, її Прохор, лиш ішов, дивився вперед, уста тісно затиснуті...

Дійшли до Верхнього Ваймару і тут розпрощалися. Цього захотіла Нюрка. До "Смерть фашизму" ще добрий кілометр, але вона знає віддалі. Нестор її розуміє, на прощання побажав їм щастя, вони відповіли "спасибі" і поволі, напружено йшли далі. І, здавалось, їх вантажі були ще тяжчими.

Тож то Нестор звернув на лівий хідник, збільшив крок, залишив тих позаду, а проходячи побіля брам сердитого вигляду, ще раз потрапив у зливу сердити звуків, що виривались з-поза жовтих мурів.

У комітеті чекало Нестора четверо молодих людей з редакції новозапроектowanego літературно-мистецького журналу з назвою "Грааль". Троє знайомих, а четвертий, високого росту, бліде обличчя, чорні очі, появився вперше і при знайомстві зазначив, що прибув до цього "пасторального Олімпу" щойно вчора та назвав себе Рокитою.

Нестор підняв голову насторожливо. — Ви часом не з Києва? — запитав він того.

— Чи маю сказати коли роджений, на якій вулиці, якого соцпоходження? — відповів, з посмішкою. Рокита.

— Вибачте... Я западнік. Не для анкети... Лиш цікавість, —• казав Нестор.

— Можна й анкету... Будь ласка. Призвичаєний. Знаєте, скільки їх виповнив? Дев'яносто дві. А коли ви цікаві що я, де я, для чого я, де блукав, чого шукав... Переважно "вдоль по Рейну". Свого часу захоплювався Гейне, хотів познайомитись з Льорелайн, але потрапив у "Ост"-и і потрудився на фабриці знаменних... Не подумайте Мессер-Шмітів. Ні, ні, ні. Знаменник eau de Cologne 4711... Було таке у зелених рококо пляшечках. А коли знаменні Бі-18 Америки зліквідували цю пахучу інституцію, нас переведено до табору, де ми понад рік, майстрували "лінію Зігфріда", не за Нібелюнгами, а за Тодтом .—• був і такий. Коли ж і це скінчилося і нас визволив генерал Патон, я повернув, було, курс на Бремен — колись стоянка знаменного корабля "Європа", з наміром знайти щось таке і двигнути в напрямку Америки. Моя наївність була відповідно компенсована, на місці "Європи", я знайшов Помпею і після того, з розпуки, повернув вітрила Зюд, призначення Ваймар, завдання — вклонитися

мошам величних Гете-Шіллера; хтось мав сказати, що тепер, саме там, у капищі преподобного Гердера, знайшло пристановище головне зрадництво "родіни", а в тому також чимало моїх земляків з "матері городів руських", звідки, як ви правильно догадуєтесь, і я походжу. Ось вам і моя дев'яносто третя анкета, — говорив театральнo-жартівним тоном Рокита.

Спокійно посміхаючись, Нестор відповів: — Вітаємо, вітаємо! Абсолютно вітаємо! Вас ждуть тут нові подвиги.

Вже цього першого зударення з цим суб'єктом, було вистачально, щоб зрозуміти стан речей. В його тоні гнів, розпач, а одночасно зневага... І сила. І мета виходу. Луни трагедії глибоких віків донесені до цього місця у вигляді жертви на вівтар заборговання... На довші розмови, нажаль, не збувало часу, Нестор пригадав Віру, помітно непокоївся і коли надійшов час обіду, та коли запропоновано йому якийсь там новий ресторан, що почав діяти вже за американців, де, либонь, подавали навіть Кока-Коля і де можна обговорити різні їх справи, він відмовився і подався в пошуки свого "штам-пляс"-у в "Елефант"-і, де надіявся зустріти когось з Водяних, а, можливо, і Івана з Вірою.

Щастя йому сприяло, в "Елефант"-і, мов на замовлення, зустрів Віру, яка його чекала і навіть тримала для нього місце при столику в задньому куті другої кімнати, де вони звичайно любили сидіти, завзято воюючи з публікою, а особливо з кельнерами, які не хотіли визнати її прерогатив на цей порожній стілець і тільки під тиском такого аргументу, як цигарка "Пел-Мейль", якою вона приманливо орудувала, примусив тих на концесії.

— Не надіявся вас тут бачити, — безсоромно брехав Нестор.

— А я надіялась. І не завелася. Ось для вас місце, — відповіла резолютно Віра.

— Повний вдячності.

— Чекаю з годину.

— Вибачте. Діла. Що їмо?

— Те саме. Зупне... Брукв'яна. Воловина. Картопля. Шпінат.

— Кава? Чай — Кава. Першоклясний ерзац. Ячмінка.

Їх кельнер італієць, дуже меткий і, мабуть, під враженням "Пел-Мейль"-ю обслуговував їх з динамічно вирвою властивою його расі. Столик малий, лице в лице, коліна під ним торкаються. Нестор відчув виразно, що ц "несподівана" зустріч йому приємна. Одне одного питали, як спалося, що робилося, що думалось. Ділилися враженнями. Пахло родинною атмосферою, Віра, на цей раз скромніше причепурена, у легкій сірій суконці, на верх вдовolenня.

— А між іншим, — по часі, мов ненароком, питав Нестор. — Ви згадували таке ім'я Сашко... Поклонник Сартра. Хто він такий?

— А! Сашко! Легенда, — відповіла Віра. — Київ. Він нам допоміг коли прийшли німці. Дуже зарадний... Дотепний. А головне: націоналіст. І то український. Він втаємничив мене у такі табу, які там смерть. Самостійність. Еміграції.

— Така це таємниця?

— У Києві можна не знати, що ти живеш у столиці УРСР. Сашко заборонив мені кликати його Саша. Міщанство. Банальність. Коли є чудове Сашко. І відкрив так Америку, що я племінниця знаного українського письменника, а тому мені личить говорити мовою його творів. Він казав: говорити по українськи, це делікатес. Бон-тон. Колись нею говорила Москва з дуже зіпсутим акцентом, поки не перейшла на французьке. Мова Володимира, Святослава, Ярослава, перших і останніх європейців на троні Руси. Батурин Мазепи, це Версаль в порівнянні до Москви Петра. Але він не дуже захоплений українцями нашого часу... Ані українською літературою. У ній, казав він, оселився черв меншевартости. Тільки мова пахне, все решта затхла провінція.

Нестор це слухав, не втручався до мови і лиш раз зауважив: — Шкода, що ви його стратили.

Віра хвилинку думала. — Чи тільки його? І чи тільки я? — відповіла вона виминально.

— Існують втрати особливі.

— Так. Він був моїм університетом. Після нього я почала думати.

— Цікаво... Дозвольте ще одно питання. Делікатне. З іншої опери... Як Еріх? Вибачте... Лиш для аналізу, — казав вибачливо Нестор, його сині очі дивилися до її карих.

— О! — вирвалось у Віри, її очі закліпали, хвилин думала. — Це така протилежність, щось зовсім інше. Селянин, близький моїй природі. Чистий, прямий... З ним легко.

— Ви його любили?

— І люблю. І коли б вернувся, все було б інакше. У цій афері величезну роль відіграв "заборонений овоч", ми хотіли сказати, що ми Європа і нам не можна накладати намордників. Але в тому нічого надуманого, це я тепер так пояснюю... Стихія чистої води.

— Але майте це на увазі, коли б думали вертатися.

— Чомусь мені не страшно.

— А "зрада родіни"?

— Фу! Гай, гай! Кажуть, Леніна вислано в запльомбованому вагоні... Кайзером німців. Чи це лиш тепер родіна?

— Вам це не багато допоможе.

— Не збираюсь "вертатися".

— Інакше думає ваш батько.

— Не ікнаше, а по різному. Він сперечається і не з нами, а з ними, своєю манерою.

— Таких тонкощів там не розуміють.

— Ах! Знаєте що? Мені вже всього того забагато. І чи повірите, що я думаю? Думаю писати. Книгу. Мене мучить сверблячка писати, мабуть, по моєму дядькові Андрієві. Не раз, коли я все це переживала, аналізувала, розважала... Хотілося лиш спокійного місця і писати, писати, писати. Роман. І без політики.

— Як без політики? — казав Нестор і нервово глянув на публіку. — Все, що нас оточує — політика. На клімат. Не дуже то легко обійти таку дійсність. Нас затруєно.

— Існують же протигазові маски. Чи наше покоління не має іншої перспективи, ніж розчинитися в гущі тієї злоби? Протестую!

— Приєднуюсь!

— Ура! Гер обер! — звернулась Віра до кельнера, щ протискався поміж стільцями з вантажем посуду. — Чи маєте пиво?

— Нема пива.

— Тоді ще каву... Але з цукром... й молоком. Дві цигарки, — казала Віра і показала пачку "Пел-Мейль"-ю.

— Їх бітте зі ум ферцаюнг! Ні цукру, ні молока. Лиш чорна, — мало не з плачем казав кельнер.

— Давайте чорну. Дві.

— Яволь! Айн момент!

Розмова йшла далі, по другій годині стало вільніше, біля третьої залишили "Елефант", але не розійшлися, без домовлення, повернули в напрямку парку до мініатюрного, рококо палацика з назвою Темпельгерренгау часів герцога Карла Августа, також заторкнутого пазюрами Бі-18, але ще в формі. Все тут наставлене на ідилію невинного ягняти і великодушного лева зайнятих спогляданням пастуха зі сопілкою на камені, з-під якого витікає струм прозорої води. Недурно сюди миротворці Версалю, після Першої світової війни, запроторили столицю пруських кайзерів з наміром приборкати їх драпіжну природу і, можливо, саме цей милий, невинний жарт викликав з царства тіней гнівного Зігфріда, який зірвав обивателі ідилії до спротиву і великий Вотан доручив їм збурити це місце безсилля огненним мечем неба простягнутим з далекої Америки.

Ці міркування Нестора викликали у Віри зрив реготу, вона стрибала довкруги палацiku і захоплено викрикувала; — Але це гарно! Це гарно. Це казка. Чи ми були б на таке спроможні?

— Зжальтесь! Що сказали б бідні Соловки? Це ї зірвало б, як динаміт.

— О! Несторе Павловичу! Не будьте аж таким песимістом, — викрикнула Віра.

— Наша могутня доба!

— Давайте її забудемо.

Вони залишили це місце, пішли парком до вулиці Маріїнської, де стоїть неторкнутий війною домок у якому був-жив, за часів казкових, майстер музичного "Фавста" Франц Ліст. Їм пощастило дістатися до середини цієї дивовижі і сторож, який їм це уможливив, був здивований, що в цьому багатолюдному руйновищі, знайшлися, навіть молоді, люди, яким захотілося побувати в кліматі нормального часу. Він побожно показував кожную кімнату, кожную меблю, кожную дрібничку... Велике фортепіано Бехштайна і малий клявір Ібаха, він показував з особливою шанобою, бо ж то з них виринуло на світ Божий все те багатство звуків, які житимуть у просторах землі й неба поки над нами світитиме сонце, з іменем Ліст. Німі речі мовчазно, але голосно оповідали про їх власників, уява їм сприяла, а таємничість, що їх огортала, наділяла їх силою приваби гостріше ніж це було в їх минулому. В атмосфері відчувально вітали

звуки, слова, мелодії. Ліст, Вагнер, Ніцше, Косіма... Фокус інтелекту високого вольтажу, незміримість у просторі мислі, надмірність в засягах чуття. Було приємно бачити цих двох молодих, по-взбуджених людей у цій атмосфері трансцендентности, а особливо приємно дивитися й бачити Віру. Освіжіла, сяюча... Їй лиш все б сміятися, все бо довкруги смішне. Комічне. Від трагедії до комедії один лиш, секундарно короткий, крок.

До дому відходили значно скорше, ніж учора, уряд зігноровано, сонце ще було на цілу п'ядь від пругу заходу, також Нестор відмовився проводити Віру до її Мелінгену, прощалися при вході до Тавбаху і при тому він сповістив, що завтра не зможуть бачитись, на що Віра, я звичайно, відповіла гострим протестом. Завтра! в "Елефант"-і! Чекає.

Нестор не сказав Ні, повернувся і пішов вверх хвилястою вуличкою з твердим переконанням, що таке не буде сказане і то завтра. Остаточно й рішуче. До речі, поява Сашка багато цьому сприятиме, але чому він не використав вже цього сьогодні? Це справді дивно... Але завтра...

Завтра Нестор зворушливо прощався з Іриною, яка на його бажання, провела його ген за село, за гарної погоди, а біля години десятої, він піднімався, як завжди, людними сходами до свого уряду, де і зустрів Татяну Григорівну в її білих докторських шатах. Вона зраділа неймовірно, зазначила, що давно його шукає і просила (ради Бога!), зайти до неї на хвилину. Має важливу справу.

Унизу, у меншому переділі її амбулаторії, вона просила Нестора сідати. — Сідайте, друже дорогий, і слухайте. Що маю робити з моїм божевільним братом? — почала вона рівним, методичним тоном.

— А що з ним? — спокійно запитав Нестор.

— То ж рухнув з глузду. І рветься вертатися.

— І хай вертається, — тим же тоном говорив Нестор.

— Як то хай? Хіба ви не знаєте?

— Більше ніж те знаю, але що?

— То ж його там запруть до тієї Сибіряки на старості літ і амба.

— Чи нам його вчити? Він вже дорослий.

— Перерослий. Помішаний. Впертий, мул. І хоче забрати Віру.

— Віри йому не дамо.

— Спробуйте. Вона піде за ним і до пекла. А там ж кінець. Вже он що тут робиться, посіли Бухенвальд, злива доносів, що ніч розстріли. І в таке кошмарство він ліз сам і тягне ту дівчину. Я йому кажу, а він на мене. Скажена. Не пізнаю його. Ради Бога щось робіть бодай з Вірою, здається, вона вас єдиного послухає. Може б ми її де сховали.

— Побачимо. Ще не час для паніки.

— Знаєте про що тут мова. Та дівчина. Не лишайте її. Ради Бога! Може через неї і з ним щось зробимо, — говорила Татяна схвильовано.

Нестор це розумів, докази тут зайві, але це така дерзость, що нема слова. Втручатися до справ виразно диких — кому хватить глузду? Але Татяна дивиться на

нього, як на Юрія Переможця і що тут скажеш. Залишається хіба "зробити все, що в наших силах" і на цьому скінчити.

Нагорі, в уряді Нестора, засідання, дим, гармидер. Засідала редакція, на цей раз, з Сашком Рокитою, який займав за столом місце господаря й оповідав анекдоти. Перед ним розложено обкладинку журналу "Грааль" його проекції — фантазмагоричні плями на сірому картоні і подібний до китайського допис "Література й Мистецтво".

Прибуття Нестора внесло оживлення, анекдоти припинилися, в диму цигарок висіло питання друкарні й фінансів журналу, почалась розмова, Нестор песиміст, приємно бачити, що знаходяться люди, які і в такий час можуть думати нормальними категоріями, але це не знайде зрозуміння широких мас втікацтва, ані більшості членів управи комітету. Розважаючи на цю тему, Нестор, випадково, між іншим, мовчазно переглядав сторінки матеріалів, що лежали розкидані перед ним на столі... "вона сиділа на оранжовому крузі сонця у ліловому бікіні не будучи переконаною чи це справді вона, а чи відбиток річки, що батюжила її жовте черево і чи сидить вона у товаристві криволапого Оля, а чи летить на чарівному хвості бика Апіса... — Ба, ба, ба! — озвався в голос Нестор. — Тут щось... Що це таке, скажіть, "бікіні"? ...

Один член редакції, низький, широкоплечий з чорними очима і широкими бровами на ім'я Лев Сіак на це озвався: — Нове слово... У нас ще не вживане, Зустрічається у Гемінґвея. Американське.

— А що воно значить? — питав Нестор.

— Купальний, я б сказав, прилад для жінок. Дуже ощадний, з двох кусників. Закриває тільки найвиразніше. Це символ, — відповів Сіак ділово.

— Колосально! — зауважив Нестор. — Ви думаєте, що на це дадуть нам засоби?

— Наша доба, — казав сливе задихаючись Сіак.

Його колега на ім'я Владика додав: — Не будемо ми весь час жувати жуйку про доярок та соц-змагання. Ми вибрали свободу. Там це табу.

Третій Морисій Михайло їх підтримав: — йдемо з Європою.

Нестор чекав, що скаже четвертий — Сашко Рокита. Але той мовчав.

— Зворушливо, — промовив знов Нестор. — Перед хвилиною, мені сказали, що в Бухенвальді розстрілюють... Табори для вивозу...

— Знаємо, знаємо, давно знаємо, — говорив Сіак.

— Набридло, — підтримав його Владика.

— Існують важливіші проблеми, ніж вбивання людей — додав Морисій.

Четвертий — Сашко Рокита, мовчав.

Тему вичерпано, питання "Граалю" зависло в повітрі, Нестор перейшов до інших справ, наближалась годин дванадцята і він, не дивлячись на все довкруги, пригадав вчорашнє Вірине "чекаю".

Але відходячи, попросив з собою Рокиту. На пару слів, — зазначив Нестор, на що той погодився.

Вони вийшли, напрямок ринок, Сашко сподівався чогось особливого, але Нестор почав про погоду, йшли спокійно, пересікли кілька звалищ з назвами Шерштрассе,

Гелештрассе, Карлштрассе, Шіллерштрассе і ось трикутна зі старовинною криницею, площа і будова кольору жовтка з готичним написом "Елефант".

— Запрошую на "аін-топф"*(іжа воєнного часу з одної страви.), — сказав Нестор.

— Як відмовитись. Тут пахне Гете, — відповів Сашко.

Увійшли до вузького коридору, повернули до ліва, минули набиті гармідерним людом дві кімнати і при вході до третьої, Сашко, як стій, запинився. І зацікавився. В куті, біля широкого вікна, при столику з одним порожнім кріслом, у сукні брунатного кольору, сиділа Віра. Побачила Сашко і також застигла.

— "Так вот где таїлась пагібель моя", — викрикну Сашко цитатою з Пушкіна і кинувся вітатися. Віра, до вух червона, розгубилася, мов би її зловлено на чомусь недоброму.

— Віра!

— Сашко!

Обійми, цілунки, а опісля Сашко загармідив, мов б на вулиці: — Це шок! І де ви її знайшли? — звернувся він до Нестора.

— Трапилось, — відповів Нестор.

— Колосально! Я розторощений! — гомонів Сашко.

— Несторе Павловичу! Ваше місце! — озвалася Віра і вказала на порожній стілець.

— Там гість, — говорив Нестор.

— Ні, гість отут, — казав Сашко і згребнув стілець від другого стола, що його тільки що звільнено. — То це фантазія. Чи ви знаєте, як нас з нею, гарненько, я пару голубят, знято з потягу в Кракові і розкидано п'ятьох у ляґерах "Ост"-а. Гей! Обер! — звернувся він до кельнера сіцилійського типу у пім'ятому сакко, що саме тут навинувся. — Ось вам тут цей папірець з головою купця маґдебурського і скажіть, чи маєте щось, що можна дрінкен.

Кельнер підняв голову на подоби когось з "дуче" вірик: — Чай малиновий, чай липовий, кофе ячмінне, пиво акварельне.

— Заспівав. Теж мені Карузо. Напевно з Риму, — говорив Сашко.

— З Риму, сеньйоре, — відповів кельнер.

— То мусите капіско, що слово дрінкен — значить дрінкен, не ессен.

Римлянин розвів руками з виразом розірватися, але "ніхц дрінкен".

— А що там маєте? — питав Сашко тоном інквізитора.

— Все! — відповів миттю римлянин.

— В такому разі — давайте все.

— Наскільки дозволять карти.

Дозволять. Маємо. Ріж! •— Сашко вивалив жужмом жменю харчових карток. І додав банківку з головою маґдебурського купця.

— Грація, сеньйоре! Данкешейн! Тенькю вери мач! Спасіба. Руссе? Харош.

— Йди ти до чорта. Українер.

— Ай сі, ай сі! Жер шейн. Ферштейн. Аін моменто! — і кельнер швидко відійшов.

— Ну, а чого ж мовчимо? — звернувся Сашко до Віри.

— Не мали нагоди розкрити рота, — відповіла Віра.

— То кажи. Питай.

— Перш за все — де ти тут взявся? Я вже було... — почала Віра.

— Списала до відпадків, — перебив її Сашко. — Не на такого натрапили. Я їм доказав, що я потомствений запорожець, козак-невмирака, а мого прадіда ляхи садили на паль, бо він з Наливайком громив шляхту. І мене післали, я вже казав, робити парфуми де Кольонь. А тепер ось Нестор Павлович... Приголомшив козака, "щоб не знав він що робить", як казав також запорожець з Дунаєм. То ж ось Морозівна. Простягни лиш руку. Гвіздь мого серця. А як там матінка?

— Вона там... Але тут... Не повіриш! Батько.

— Баааатько! — викрикнув Сашко, що обличчя інших гостей повернулись в їх бік. — Батько! Великий Мороз! Чи ви знаєте хто такий Мороз? — звернувся він до Нестора.

— Тепер він лиш бувший, — відповів Нестор.

— В цьому вимірі нема бувших. Феномен, його не легко скумекати ґеніяльним бовдурам соціалізму, його понижено до рівня плісняви, але коли б такі елементи домінували у формулі господарства того простору, його голота виглядала б трохи інакше. І тільки в одному... Евентуально, у двох пунктах його природи, я з ним не годжуся: з його хахлатсько-гарбузно-куркульським ставленням до справ політики — раз! Та до справ національності — два! Два цих пункти... І це вони, що заставили його пройти крізь всі його митарства. А поза тим, це ґеній. Галушок, пампушок, вареників, сметани. Їж — розпережися, — казав Сашко захоплено.

Не менш захоплено, слухав його Нестор, тож то Вір поглядала на них з виразом: чи я вам не казала? Це Сашко.

— Виходить, що ви добре його знаєте, — озвався Нестор.

— Ніколи його не бачив, але знаю. Сталося, — казав Сашко, його вигляд захоплено-тривожний, Нестор і Віра дивились повзбуджено. Приходив кельнер обладований стравами, почався обід. Сашко далі володів мовою, поволі увійшов у її вир, звертався переважно до Нестора.

— У цьому, — казав Сашко, — трагедія. Проходимо смугу огню. Палимо старих божків, творимо нових. Мечемось. Тікаємо від себе, шукаємо себе. Це революція усієї, як є, земної кулі. І ми її почали... Моє прізвище Рокита... Несторе Павловичу! Вам треба знати, що це за явище. Не знаю чому, але мій родитель також так йменувався і був він важливим трибом у відомій машинерії звані ГПУ, НКВД. Виконуючи, очевидно, священне завдання охорони здобутків великого жовтня, тобто стріляти з безпечного місця людину переважно в потилицю.

Не думайте, що мій батько був якийсь вроджений монстр. Мав добру освіту. Сентиментальна, боязлива, навіть побожна душа. Любив поезію... Цитував Блока, Єсеніна, Маяковського... Потайки, сам віршував. І був зворушливим сім'янином, любив жінку, а мене, самотнього сина, обожнював. Заходив до моєї кімнати... Не дивуйтесь. У Києві, скажете, не було „моїх кімнат"... Я мав завжди мою кімнату. Був піонером — ура, ура, ура, червона на шиї хусточка, "завжди готов". Батько любив казати: коли, сину,

вироснеш, пам'ятай, що ти дитина революції. Це привілей. І щастя. За це мільйони героїв пролили кров. Цю спадщину ти повинен захищати. Пам'ятай за "оточення", ворог не сить, будь чуйним, ніякого ту милосердя.

При тому, інколи, він давав приклади, демонстрував особливі зразки "ворогів", передавав досвід синові. І тому, особливим таким екземпляром, як він це звав „штучкою", був цей самий Мороз. Його арешт належав до рутинних. Розкулачення. Звичайно, це вивіз, Сибір. Але він мав за кордоном сестру і шваґра — визначних риб табору Петлюри, а тому Мороза шкода лишень для Сибіру, його в шпиги, за кордон, зробити з нього заразу, отруїти ним його рідних, їх ідеали, Морозові пропонують Берлін, Прагу, Париж, готель Ріц, Рів'єру. Але Мороз ні, вперся, ніякий Париж — Сибір так Сибір. Можете уявити, як це обурило благородні душі, скажемо, мого батька. Добре, Морозе, дамо тобі Сибір, але не куркульський. Ти бандит, ти саботажник, ти нарешті шпигун... Розуміється, німецький. Над тобою тягар закону, стаття 54, параграф 2, 3, 9, 11. Га, га, га! Признавайсь! Ніхто ти "лепешка".

Я ще тоді, — • продовжував по короткій зупинці мов Сашко, — далеко не був Сашко, а комсомолец Саша не збирався захищати куркулів, які в моїй уяві були упирями і кормились виключно кров'ю чесних їх наймитів, але все таки у мене вирвалось: але ж, папа! Шпигуном він не є. Папа глянув на мене грізно: сину! Ми люди правопорядку. Не можемо карати без вини. Він винен. Він, сину, винен! У ньому центр спротиву. Його вина не має назви, але її розміри нарівні шпигунства. Більше. Нарівні нашого бути чи не бути.

Мороза ламали, його садили, не дали так довго спати, аж поки він не закукурікав і запурхав метеликом. все, щоб признався... Але він не признався. І з цього почалось, його і також моє. І хочу сказати чому. Ви напевно дивуетесь, що це зо мною сталося. З такого Савл і враз такий тобі Павлусь жовто-синього крою... Дивуйтесь-недивуйтесь — свят, свят, свят! — признаюсь...

Коли я почав самостійно думати — прийшов до висновку: замести за собою, по можливості, безслідніше сліди часів батька. Відректись й оголосити війну доктрині, що їх спонукала... Включитися до процесу визволення країни, де я родився. Вона поневолена суворо, грізно, тяжко.

Несторе Павловичу! — говорив Сашко піднесеним, штучно патетичним тоном. — Учора я зложив вам анкету, сьогодні маєте сповідь. Надіюсь, що моя персоналі для вас тепер ясна.

— Винятково ясна... Олександрє... Як вас по батькові? — відповів Нестор.

— Забудьмо "по батькові". Вистачає Сашко, — додав той тоном визову.

За час цієї гутірки, кельнер приходив, відходив, приносив замовлене "все"... Їли, слухали. Віра схвильовано, Нестор зацікавлено, Сашко нагадував арештованогоякого привели на допит. Довкруги публіка, легкий гамірстаровинний, круглий на стіні годинник, вказував годин другу.

— Цікаво. Дуже цікаво. Ми ще поговоримо. Але тепер у мене там діло, надіюсь ви мене ласкаво вибачите— казав Нестор і дав знак кельнерові з наміром платити.

— На жаль, мусимо вас ласкаво вибачити, але ми з Вірою ще лишаємось і проблема кельнера за нами, — помпезно з гумором говорив Сашко. Тож то Віра не сказала нічого, потиск її руки, здавалось, щось протестує, Нестор залишив їх з виразом людини, яка виконала свій обов'язок.

XI

Першого травня припало на вівторок і коли люди цього ранку прокинулись, вся земля зо всім її рослинством, була встелена п'ятисантиметровою верствою снігу з температурою близько нуля. Розцвілі яблуні і молода листва дерев, виглядали невчасно. Казали, що такі примхи природи, у цих просторах, трапляються хіба раз на століття.

У зв'язку з такими умовами метеорології, Нестор довше, ніж звичайно перебував у ліжку, зі старим, передвоєнного часу, номером журналу "Ді Натур", що його він знайшов у одній шафі свого уряду і читав статтю Карла Кульбаха про енергію розбитого атома. Говорилося про можливість визволення найпотужнішого праджерела енергії захованої у ядрі найменшого складника формули матерії. Було не легко збагнути суть такої процедури, що звучала, як казка, або містерія алхіміка і не дуже вірилось, що це станеться за нашого життя. Можливо колись у майбутньому століттю, у часи наших внуків... Коли наука розгорне засяги в найглибші глибини захованого вічності пізнання... Хоча воно і тепер багато вийшло назверх незнаного, особливо в техніці боротьби між людьми, ось хоч би ті Фау, що розривались над Лондоном, або ті джети, що почали шугати небесами за останніх місяців; говорилося й говорилося про якусь особливо таємничу "нову зброю", на яку покладалось стільки надій, але ніхто нічого про "розбиття атому". Це, виходить, щось не реальне, можливо лиш фантазія з фантастичних романів.

Взагалі ж це століття, і ці його війни — своєрідні кульмінації в розвитку людського духа, а тому й все можливе. Навіть той атом. Головне ж, це сама людина. Її потаємні резерви творчої сили виходять назверх дуже обережно... Вони десь там приковані до скелі незрушности, мов деміюргі, і нема ради їм допомогти. Тисячоліття, мов дикі гуси ключами, відлітають в незнане, а людина, мов би на місці, дарма що сягає до глибин атому. Вона не може відкрити саму себе... Не в стані збагнути власних неспроможностей. Не гідна знайти рівновагу між добрим і злим. І остання війна сказала це дуже виразно. Людино! Ти все ще сотворіння печерне. Байдуже чи твоя печера зветься Європа, а чи просто діра в скелі. І чи змагаєшся ти за шмат стерва, а чи за шмат степу в Україні.

Хоча може воно так бути мусить, можливо це призначення самого буття. Можливо, це справді змаг напружених м'язів Сотворителя, якому треба вправи, щоб бут рухом, вітром, вулканом, приливом й відливом. А тоді яка різниця... Чи огонь, що несе на собі плянети, а чи людське серце, що видержує ями Катиня. І в тому моє власне Я. Безрадний жебрак на роздоріжжю — куди не повернеш "будеш убит".

Такі ось думки нав'яні атомом, під снігопад першого травня... У будинку тихо, через засніжене вікно проривається день кольору перлини, — мішанина сірости, ясности,

вартости й непотрібности... Воркував десь обурливо голуб, забіяцько кричав пан півень.

Пані Ірина розпочала цей спізнений день, одягнута у темно-червоний халат, сходила вниз, там господиня дому фрау Інга, пашийть плита, булькоче кавник, кукає вісім разів зозуля шварцвальдського годинника. Найтепліше місце дому приречене зватись кухнею, освячене віками горно сили сил з етикеткою "їжа".

Нестор з Іриною засіли за свій малий столик ген біля години першої, спокійно споживали обід. Тихо, лагідно, сонно. Мали намір провести цей сивий день разом, ніяких тих урядів, ніяких відвідин.

Коли це враз, біля години другої, до їх вузьких дверей застукано. На відклик "прошу", увійшла їх приятелька пані Наталія Тената. Як звичайно, старе, до краю зношене, хутро невиразної хутрини, старий, схожий на турецьку чалму, капелюх, на ногах, завелике, стоптане взуття. Це робило її зужитою, вбогою. В цьому домі вона не раз була і її присутність була бажаною. Її обличчя радісне, приязне, усміхнене.

На цей раз воно не було радісним, приязним, усміхненим, вона не так увійшла, як вбігла... І враз зупинилася... В її погляді переляк.

— Наталіє Федорівно! Що сталося? — сливе в один голос запитали її Нестор і Ірина.

— А ви хіба не чули? — проговорила вона перестрашено.

— А хіба що? — питав Нестор.

— Вони прийдуть! — тим же тоном говорила вона.

— Хто і куди прийдуть? — питав далі Нестор.

— •Вони... Вже завтра... Нас продано! — говорила вона, переляк заливав її обличчя, уста тремтіли.

— Звідки ви це взяли? — питав Нестор, догадуючись про що йде мова.

— Казав Синиця, — відповіла вона ще трагічніше.

— Коли це було?

— Ось тільки. Я там була.

— Звідки це взяв Синиця?

— Йому казали естонці.

— Які такі естонці?

— Ті... Там... У Ваймарі.

— Звідки знають вони?

— Їм сказав комендант.

— Нісенітниця! — вирвалось у Нестора дуже щиро.

— Чи ви вже це комусь казали?

— Ще ні. Як тільки почула — одразу кинулась сюди. Що маємо робити?

— І не кажіть нікому. Дурна нісенітниця. Качка, що сіяти паніку.

— О, ні! Вони прийдуть, вони напевно прийдуть, мені снівсь сон. Це змова. Я це завжди казала. Ті там Рузвельти. Нас продано тим катюгам. Щось треба робити! Тікати!

— Бога ради Наталіє Федорівно... Заспокойтесь. Нічого не станеться.

— О, ви їх не знаєте. Коли б ви їх так знали, як знаю, ви б таке не казали. Вони

прийшли серед ночі... В зимі. Забрали мого чоловіка просто з ліжка. Він був науковець, ботанік, ніякою політикою не займався, нічого нікому не зробив злого, був лиш добрим патріотом всього українського і їм було досить. Прийшли, забрали і як у воду канув. А мене викинули з квартири просто на вулицю. Ні роботи, ні права виїзду, просто отак, ніби ти сміття. Отакі то вони. І тепер вони хочуть всіх нас забрати, а американцям що... Аби нас позбутися. Ц змова. — Вона говорила швидко, затиналася, на очах вогкість.

— Наталіє Федорівно, я це знаю і вам вірю. Але отямтесь, заспокійтесь, йдіть додому і чекайте. Я довідаюсь.

Ось зараз йду до Ваймару. І не кажіть про це нікому, не сійте паніки. Це ніяк не подібне до правди, у комітеті знали б, комендант би нам сказав, — говорив настирливо Нестор.

— Хто такий той комендант? Напевно жид, а жид з ними. Ви йому вірите?

— Комусь все таки треба вірити, — казав Нестор.

— Нікому. Нікому тепер не вірте. Всі вони однакові. Мучать людей. Що ми їм зробили? Скажіть, що ми їм зробили? За що вони нас мучать. Той там Рузвельт, хіба не бачили, з тим Сталіном, видадуть і баста. Але я не дамся, я їм не дамся, живою я їм не дамся... — її голос тремтів, збільшувався, переходив у крик, Нестор з Іриною намагались її стримати, але це ще збільшувало її розпач. Нестор намагався сказати, що „вони” сюди не прийдуть, тут американці, а коли б і прийшли, то це не станеться нагло, і нас тут багато, будемо боронитися. Ми евакуюємось.

— Куди евакуюємось? — кричала Наталія Федорівна. Де знайдемо місце? Хто нас прийме? — Останній її викрик вирвався вже крізь сльози, вона почала плакати, дивилась на Нестора злобно, сльози текли по її запалих щоках. Але це їй допомогло. Поволі, поволі слова її слабшали, витирала очі хустиною, що складалась скорше на ганчірку... Ірина просила її сісти, випити чаю. Відмовилась. — Вибачте, — казала вона, — за турботи. Піду. Я вам вірю, — говорила вона до Нестора.

І вона відійшла. Нестор провів її аж за браму. Було холодно, дув гострий вітер півночі, під ногами сніг, вона куталась у своє хутро, казала, що вона йому вірить, але він не був певний, чи додержить вона обіцянки не ширити паніки.

І дійсно, коли вона відійшла, по короткому часі, маленька комірка Сидоруків, почала наповнятися людом. Очі всіх говорили виразно, що їх пригнав сюди страх. Всі вже знали, що "вони" прийдуть і ніхто не знав, що буде далі. Тікати, розуміється. Далі на захід сонця. У Нестора ніяких аргументів, крім переконання, що треба заховати спокій, не датися в паніку, не вірити татарським вістям, їх сіють вороги, щоб підорвати нашу мораль.

Це не робило враження, було відоме, що "ті" десь там зовсім не далеко, кілька годин ходу, що Тюрінгію їм віддано, що американці зайшли на їх зону окупації і мають вернутися назад. Такі ось вісті. І ніхто не знав звідки вони.

Нестор, одначе, вперто стояв на своєму, запевняв, що це неможливо, бо не логічно, позбавлене глузду. що б не було — спокій. Витримка. Він ось піде, довідається, дасть знати всім.

Люди вірили й не вірили, поволі втихали, поволі розходились... А коли розійшлись, Нестор негайно подався до Синиці.

Синиця жив на західньому краю села. Удвох з юнаком сином, на піддашю невеликої хати; малий ростом, повільних рухів, належав до правління "Організованої Громадськості", з великим стажем сибірських заслань, в минулому, визначний діяч УКП, тобто Української Комуністичної Партії.

Нестор застав його вдома, разом зі сином... Ходив зі заложеними за спину руками по малій кімнатці, кутив цигарку, говорив уривно, тон приглушений, у очах вираз змовника, його син сидів у куті біля посудника з товстою в руках книгою.

Звідки він має ті вісті, питав його Нестор. Синиця спокійно підтвердив, що довідався про це від естонців. У них добра організація, в комендантурі мають своїх людей. Совети сюди прийдуть, але це станеться не завтра, це вже говорить переляк Наталії Федорівни... А за пару тижнів. Так було, мовляв, домовлено на конференції в Ялті, де то Тюрінгію признано за ними.

Що це була за така Ялта? Синиця, Андрій Федорович і це знає. Це конференція Сталін-Рузвельт-Черчіль, у лютому цього року, на якій ділено здобутки війни, де Америку заступала передсмертно хора людина, а її обов'язки виконував такий пан Гісс, дорадник президента і прямий агент Сталіна. Ми перебували тоді в Берліні, нас та так бомбили, що нам було не до Ялти, тому ми нічого про це не знаємо. Німецька преса про це писала, але яка це була преса. У Берліні не було вже ніодної газети. І ось вам несподіванка. І нам прийдеться звідсіль забиратися.

Така ось мова таємничого, всезнаючого Синиці. І нема ради. Можливо, і справді, це була „змова“, як думає та бідачисько Наталія Федорівна, ніякого попередження, щоб не спугнути жертви і потихеньку передати їх в руки "великого східнього альянта", якому там віддано багато більше, ніж ці юрби втікацтва... Що для Нестора видавалось неймовірним, бо свідчило б, що Америка, будучи переможною, заняла місце переможеної. Під диктат одного гангстера.

Нестор вражений, ображений, вдарений, він відмовляється в таке вірити, але зараз після цієї розмови, спішить до Наталії Федорівни і всіх переляканих, щоб їх заспокоїти... Не будучи самому спокійним, бо все, що він довідався, видається хоч моторошно-неймовірним, але фактом.

Нестор квапиться, та коли повертав за ріг старої, двоповерхової будови з написом Gasthaus, він почув за собою оклик: — Несторе Павловичу! — Оглянувся — Віра. Стояла за рогом у старому, темному, зимовому плащі, у чоботях і шалику на голові.

— Віро! — викликнув Нестор. — Що ви тут робите?

— Шукаю вас, — відповіла вона, помітно змерзла з почервонілим носиком.

— Не бачите, що ось вернулась зима?

— Я вже вас два дні шукаю. Пройдімся. Потребую поради.

— Ви знаєте, де мій уряд.

На це Нестор не дістав відповіді, його вразив її вигляд, навіть зовнішньо, це не відповідає її вдачі. Стурбовання покривало її обличчя, мов вуаль, її тон настирливо-

гнівний.

— Може зайдемо сюди, — вказав він на „Гастгауз“.

Віра погодилася, там було порожньо, тьмяно, холодно, столи незастелені, полиці за прилавком порожні. Вийшов старий, круглолиций в окулярах бауер й запитав, чого вони хочуть.

— Щось випити, — казав Нестор.

— Ви, мабуть, знаєте, що у нас нічого немає, — відповів понуро бауер.

— А! Будь що. Аби рідке, — відповів Нестор.

Нестор з Вірою зайняли в куті столик, дістали каламутної рідини з назвою чай, мову почала Віра. — Маю клопоти, — казала вона, — Батько. Розуміється.

— Що там з ним ще? — питав Нестор.

— То ж вертається. І силує мене. До того — довідався про мою справу. Ціла трагедія.

— Говорили ви про це з Сашком?

— Дещо, — відповіла вона виминально.

— Що він вам радить?

— Пропонує їхати з ним. Далі на захід.

— А чи він в курсі усіх тих справ?

— Нн-і, — говорила відтяжливо Віра. — Не думаю здавати звіти з мого минулого. Шкода лиш батька, розумію його почуття, він з цим не примириться ніколи... Мені тяжко йому відмовити, але вертатися, ви знаєте, не можу, й не хочу. Мені там не місце, я втомилася, не бажаю повторяти досвід батька. Поможіть... Може б в з ним поговорили.

— То ж говорив. Не вірю в таку мову... й ніде його не видно.

— Він ще там саме, але збирається до табору.

— З ним говорила така сила, як ваша тітка.

— Тільки не тітка, — заперечила гостро Віра.

— Це ж його улюблена сестра.

— Вони розійшлися... Різними дорогами. Бути управителем таборів Ухт-Печорська і зубний лікар в Празі — не те саме. Їх розбито. Тут треба неутраального, збоку. І треба вміти... Знайти таке слово... Якусь ахілесову п'яту. Ви це знаєте... І можете.

Нестор обіцяв "спробувати". Не вірив в таку місію, але стукатись варто. І вони домовились, чай випито, можна прощатися. За Нестором ще справа Наталії Федорівни.

Лишень Віра не виявила бажання прощатися. Вона, правда, своє сказала та коли Нестор намірився встати, — помітив на її щоках сльози.

— О, Вірочко! А це ж що з вами? — вирвалось у нього.

— А! — хитнула вона головою. — Мені тяжко. Просто не хочеться жити, — казала придушеним голосом, уста її затремтіли, вона одвернулася.

— А! А! Що значить. Ви така молода...

— Саме тому! — перебила його Віра. — Яка це молодість? Каторга.

— Вірочко. Песимізм ніякий лік на труднощі, — говорив Нестор розтяжним тоном,

мов би гладив по головці дитя. Він знав. Вона потребує ласки. Теплого слова. І мужньої руки.

— Чого ви мене боїтесь? — ніби вгадувала вона його мислі.

— Чекайте, чекайте, — казав Нестор і присів знов на своє місце. — Перш за все давайте домовимось, що ви не будете боятись себе самої. Прозраджу вам одну таємницю: одного разу людина може перестати боятись себе. Вона оббудеться в собі... Як летун на висоті... Як купальник в незвичній температурі води. Живемо в особливому кліматі... Незвичне напруження. Перед нами багато спротиву... Боїмось. Шукаємо проводу. І враз відчуваємо, що ми досить сильні, щоб протиставитись. Геть милиці. Ми самі! Ми йдемо! Біжимо! Ламаємо барикади! Ура! — казав Нестор пів поважно, пів жартом, дивився на Віру сугестивно.

Віра слухала, здавалось, уважно, хотіла, здавалось, щось сказати, але мовчала. — Ви, Вірочко, — продовжував Нестор нитку своєї мови, — у багатьох випадках, куди щасливіші від інших. Ви здібні, ви не самі, вас люблять. Уявіть собі тих там за мурами "Смерть фашизму" де то, кричи-не-кричи, тобі не повірять, інакше не стояли б у їх брамах ті цербери з наганами... Уявіть їх безвихідність. Положення миші в мишоловці, яку викинуть за хвіст до якоїсь кльоаки.

А ми тут... Ми вільні... Розуміється, довкруги небезпека, але ж це війна. Ми на фронті, перед нами "лютий ворог", ми можемо рішати. Самостійно, незалежно, соборно. Помогти не лишень собі, але й ближнім. Уявіть, скільки це значить, коли в такому вирі, ви не потопельник, а рятівник.

Кажете — батько. Гаразд, батько. Хоче він вертатися? Щастя йому Боже. Він знає краще. Але вам... Ні, ні, ні. Це треба ясно й виразно сказати... І відповідно діяти, — казав Нестор, мов би полком командував, голосом, що не мав заперечення. І, здавалось, хотів знову встати.

— Несторе Павловичу, — поспіхом, мов би вона прокинулась, озвалась Віра і механічно схопила його за руку. — Дуже, дуже вам вдячна. Я все зроблю, що ви скажете. Тільки вам вірю. Тільки вам, — казала вона патетично. Її рука була холодною, Нестор уняв її у свої долоні і тримав так довго, поки вона нагрілася. Віра дивилась, її великі, блискучі, карі очі виразно загорялись... Факел полум'я у темряві ночі.

Вони ще так пару хвилин мовчазно просиділи, а після того, "Гастгауз" залишено, Нестор ще провів Віру до краю села, їх настрій вирівнявсь, прощались потиском руки, кокетлива посмішка. „До побачення" зі знаком оклику, "до завтра" з двома окликами. Віра майнула крилам і відлетіла.

Тож то Нестор скерував свої стопи до Наталії Федорівни в протилежному кінці села і з місця кинувсь в атаку на її жах. Що ж вона, бійтесь Бога, вигадує! Та яке це до дідька завтра? Дияволи ще бозна де, а тут вже пекло, кипить смола і регочуть чорти. Був в бойовому настрої і, здається, йому й тут щастило. Ворога розгромлено, Наталія Федорівна піднеслася духом, мир встановлено.

Вже вдома, за вечерею, Нестор давав звіт Ірині, при чому зустріч в "Гастгаузі" підпала конфіскаті. Премудрий Соломон сказав би в такому випадку: сліdkуй за своїми

кроками, коли хочеш споживати ласку твого спокою.

По вечері, з місця, Нестор вирушив в новий похід: атака на неприступну фортецю Івана. Вечір чортячо холодний, брудний, мов би навмисне вибраний для такої операції. Міркував, що сказати, розкладав всі аргументи, які тільки мав у коморах тямки, нічого не знаходив гідного, а тому йшов на сліпо — було-не-було. Чи знайде він того в його барлозі?

Щастя йому сприяло, він знайшов того вдома, лежав на ліжку, як старий Бровко, у дивовижному, закороткому, домашньому халаті і читав, здається, якусь брошуру у пом'ятих, червоних палітурках російською мовою.

Коли Нестор увійшов, Іван намагався звестися, хоч це не давалось йому безусильно. Тяжкий, незграбний, розтріпаний, не людина, а мішок бараболі згнилої від довгого лежання.

— Іване Григоровичу! Будьте ласкаві, не турбуйтеся міняти положення, я лиш на хвилинку і ми можемо гарно розмовляти і так, — заспівав Нестор ангельським тоном.

Іван все таки звівся, сидів на краю ліжка, відкину брошуру, пригладжував лапою збиту чуприну. — То сідайте! Може курите? — озвався він, сягнув за пачкою цигарок, що лежала зараз під ліжком. Нестор розглядавсь, де б його сісти, притягнув стілець від столик в другому куті, сів навкроч ноги, від куріння відмовився.

— Таке ось дивіться дурне перше травня, як вони там кричать своє ура, від коли живу такого не пригадую — говорив Іван, спокійно, прикурював, мав на думці парад у Москві.

— Після таких чудових минулих місяців, — додав Нестор. — Як почуваетесь, Іване Григоровичу?

— Розуміється — глупо. Як тут можна почуватися? Куди не кинь — клин. Огідно.

— Доба, Іване Григоровичу, — казав Нестор.

— Чому б її таку та не взяли чорти. То ж набридло.

— Але лямку тягнем, — говорив Нестор.

— Та тягнем, — буркнув Іван і лайнувся матюком, що траплялось з ним дуже рідко.

— І, здається, збираємось, переноситись до "Смерть фашизму" і почати там "Катюшу", — говорив Нестор тоном, до якого підліто дозу цикути.

Іван засовався, мов би на мокрому, потягнув міцно цигарку. — Те, що там залишилося, вросло в мої печінки. Вирви їх і ти мразь. А куди, скажете, інше? До Америки? Знаєте, що я інколи думаю... І приходять же таке дурне... Що та ваша Америка стане перед нами на коліна і благатиме — рятуй! Наша голота і її дуки. А чи знаєте, що ця перша завжди в перевазі? Знаю з власного гіркого досвіду. Дука є дука. Тупик. Дійшов до зеніту і крапка. Голоту взяв за морду і тягни, а там тобі ім'я" — га! Вілла, дві машини, котедж на озері і це зветься "рабочій клас". Цікаво, кому він продасть свої "форди", коли ціна їх на унції золота. А нам що... Голодний, підперсь перевеслом, відчинив двері, показав Нью-Йорк... Бери! Грабуй награвоване! Твоє! Голота всього світу — вперед! На чолі ми. Уявляю, який там сьогодні парад! Ми тут обжираємось, а вони в голоді. А ура таке, що його і на Марсі чути, — казав Іван

затягаючись цигаркою.

Нестор це слухав уважно, ця мова не буденна, мова вартує уваги. — А тому, кажете, рятуй печінки, — казав Нестор.

— А що скажете ви? Америка?

— Нічого не скажу... От лиш питання: чи ця ваша бухгалтерія вам допоможе? Вам особисто? Ви ж добре знаєте, що тим парадом командують не Івани з хутора Морозівка, а голота. Ви там потрібні, як глисти в череві. Зрештою, це ваша, не моя колька, їдьте, кричіть ура, ваша привілеія... Я лиш хотів би закинути слово за вашу дочку Віру.

— Не ваше це діло, — перебив його Іван погрозово.

— Не моє, але й моє. Вона мене просила.

— Я батько! Відповідальність моя. Хочу їх зібрати. Там мати... Брат... Зібрати їх хочу. Пов'язати в родину. Ми розкидані, — говорив Іван злобно.

— Не такий це час, не той клімат, не ті умови, — додав Нестор.

— Я над цим думав, це рішено і кінець! — викрикнув Іван. Десь там в ньому, в його глибині — в черепі, серці, в жилах все зупинилось. Нестор не знав, що далі, він тут зайвий... Але коли він вставав і казав спокійно до побачення, Іван проговорив: — Ви мені особисто вибачте, я вас особисто шаную і особисто розумію.

З тим "особисто" Нестор його залишив. Було прикро почуватись безрадним. Зрештою, зрештою... Чому ці скреготи? Хіба це тільки один Іван і одна його дочка? Чи не варто глянути загально? Але та Віра. Та дивна, не зовсім звична, молода людина... Яку він знайшов під зливою куль на прямій дорозі. Це в'язало його сумління. Йдучи додому серед темної, холодної ночі, він боровся не лишень з поривами вітру, але й сам зі собою.

Так кінчався цей його день, що його він мав намір провести на дозвіллі.

У середу, дня наступного, вранці, Нестор виходив з дому одягнутий у зимове пальто, хоча снігу вже не було, але далі дув гострий норд і небо мало барву попелу.

При виході на головну дорогу, на нього чекала усміхнена, рожевоощока, у теплому пальті і білому береті, Віра.

— Добрий день Несторе Павловичу! — привіталась вона радісно.

— Добрий день. Віро Іванівно! —• відповів з усмішкою Нестор.

— Мене кликано Віра, навіть Вірочка, мене розпещено, я звикла і враз знов Іванівна? Не думаєте, що це не заслужено? Що сталося? — казала химерно Віра.

Нестор не встиг відповісти, з бічної вулички, вийшов Лука Живаго. — А! Гльорія! Таке товариство. І Віра. Давно вас, шановна, не мав щастя бачити. Де ви зникали?•— зрадів той вельми.

— Ніде не зникала. Топчусь по тих самих дорогах, що і всі і хто хоче мене бачити — нема перешкод, — казала Віра з ноткою невдоволення. Їй щось перешкоджено.

— Цим ви хотіли б сказати, що я належу до тих, як не хочуть вас бачити. Чи добре я вас зрозумів? — казав Жеваго.

— Абсолютно.

— Це звучить щось, як наклеп.

— А це, як комплімент, — відповіла Віра грайливо.

— Можете звати, як хочете, але на моїй мові, ц зветься правда. Знаєте, кого ви мені нагадуєте?

— Як можу знати.

— Жозефіну.

— Жозефіну? Свят, свят, свят! Змилуйтесь. Наполеонову жінку?

— Но, но, но. Вибачте. Помилка. Маю на увазі скульптуру Канови... Павліну. Язик мій сплутав. Сестра Наполеона, — казав Жеваго.

— Шкода, що не знаю про кого мова.

— Про вас же. Про вас, — відповів Жеваго. — Шкода, що я не скульптор.

— А я не Павліна.

— По моєму, ви більше... На жаль, нам не до Канови, бодай скромний шкіцик.

— Ми так обвантажені драмами та трагедіями, що на шкіци не збуває місця.

— А все таки... Кактус в пустелі... А все таки, — казав Жеваго. — Жили, живемо, будемо жити. Не зважаючи на драми й трагедії. Навіть ось в природі. Де взявся, наприклад, сніг на першого травня в Тюрінгії? Мов б злісно кинута ще й це на нашу голову. Цікаво, що ті там у Кремлі. У них там ура, похрипли. Переможці. А до мене вчора завітало аж трьох, також переможці, розуміється, п'яні, так по років двадцять кожному, напендючені, роздайсь море — пливе тріска. Ви хто тут будете? — питають. Та, кажу, хіба видно — люди. Бачимо, що не коні, але хто ви такі? Та, кажу, мені ось здається, що це не ваше діло. А ми ось, пендючяться один, скажемо, що наше. Пора на родіну! І без вас знаємо, кажу, ваші поради тут зайві. Хотіли, було, збити рейвах та побачили картини. Малюєте? — питає один. Та ось щось по троху, кажу. А навіщо посадив її задом? Перед ефектніше, — каже той далі. Бо так, кажу, вона сіла. А ти б її повернув. Був би вид, — каже. Соромилась, кажу, трапляються різні... Розумієм, розумієм... Ми вас, сучих синів, маєм на оці, це вам не вигорить. Ось тільки підійдуть наші — загорнем і баста. Але поки вони підійдуть, забирайтесь, кажу, по добру з моєї хати, бо ось покличу людей і вас також загорнуть. Загорнуть, кажеш? Хто нас загорне? Може твої американці? Ви їм потрібні, як дуля під носом. Чув ти Москву? Там сила! — просторікує той. Але все таки зібрались і потьомбали. Обіцяли вернутися.

Так то воно так, — казав Жеваго, — але робити щось треба. Вони роз'їздилися, Бухенвальд ожив знов... Чи не час думати ...

— Думано, — перебив його Нестор. — Комендант запевняє, що нема причини боятися.

— Комендант... Нас тисячі, а він один. І напевно "з душком"... "С наших", — казав Жеваго.

— Цей, як виходить, не "з наших". І навіть заступник "країнеч" з Детройту, всім тикає. Ти, каже він професору Матюшенкові, не бійся. Ми вас не видамо. Тримайтесі. Без гіштерії..., — казав Нестор.

— Добре йому без гіштерії. Побував би він в шкурі Наталії Федорівни... — говорив Жеваго.

Говорили, шість кілометрів говорили, та сама мова, ті самі слова. Дорогою йдуть та йдуть. На захід і на захід. Ноги, возики, клунки. У Ваймарі, всі вулиці — повноповнісенько. На Маріївській вулиці Нестор, Віра і Жеваго наткнулись на сцену: головний герой Ванька, расово-кирпатий ніс, на пім'ятій, з червоною, обводкою, шапчині червона зірка, його ко-партнер — старший, лисий, в бухенвальдській блюзі чолові'яга. Орудуючи під самим носом того своїм дебелим кулаком, Ванька виголошував "настоящим руским", з рязанським акцентом "язиком", монолог глибинного змісту: — Ми вас ще, собачих пасинків, таку й розтаку вашу матір, навчимо, як розгаварівать с руским чоловіком. Ми ще зробимо з вас гезельшаф оселедців й маринади. Ми вам покажемо не Бухенвальда тричі Бухенвальд... Ось тільки прийдуть наші. На Сибір з вами! Колима!

Чолові'яга в бухенвальдській блюзі, ледве чи й розумів компліменти партнера, намагався щось сказати у своїй "шпрахе", розкривав то закривав рота, тож то той крив його матом, мов дубиною і на цьому дискусія їх скінчилася.

Ледве чи хто щось з того розумів. Говорили, що почав мову чолові'яга у бухенвальдській блюзі. Як бувший важливий член партії соціалістів демократів, як довголітній в'язень того самого Бухенвальду, зустрівши Ваньку, якого він знав також з Бухенвальду, він почав дорікати, чому, як він казав, "русіше камараден", відкрили знов Бухенвальд і яким правом розстрілюють там людей без суду. Це і зірвало Ваньку. З цього й почалась ця дискусія чемпіонів справедливості й дружби народів. Тому і зібралась біля них чимала юрба глядачів, які безпосередньо й неутрально цій дії приглядалися. Нестор, Віра й Жеваго, поняті цікавістю, також тут зупинилися і зо всіх тих барвистих епітетів Ваньки, якими він обкладав свого дискусанта, найбільше вразило "ось тільки прийдуть наші", що вказувало, що вчорашні страхи шановної Наталії Федорівни не були тільки наслідком порваних її нервів, грізним мemento-mori грізної дійсності, яка насувалась і ширилась над землею Гете-Шіллера.

У самому ж комітеті, як звичайно, шуміло-шумом. На хіднику, на сходах, по поверхах й кімнатах — кишіло-кишмя. Приходили, відходили, піднімалися вгору, сходили вниз, творили гуртки, говорили, слухали... З намаганням "щось довідатись". Куди хто їде і як їде, чи прийдуть, чи не прийдуть, кого де забрали і як забрали. — Ну, що там? Як? — Та, кажуть, прийдуть. — Та хіба т американці аж так з глузду зсунулись, що віддадуть своє? Задурно? — Які там, скажете, американці? Барух, та Морґентау, та Літвінов, та всілякі Гісси. Своя, чесна братія. Під орудою батька народів, — пояснює ситуацію хтось зі знавців.

Трохи згодом, до коменданта міста вислано делегацію. Який це раз? Професор Метюшенко, інженер Голоховський, інженер Боруняк. У старій, недорозгромленій радниці, у найкращій з її заль з барельєфами містерій "Фавста", їх приймає, вже втретє, середнього росту, приземкуватий військовий у чині капітана на прізвище Мек-Ґлюр. За перекладача — молодий, стрункий, білявий лейтенант Гриняк, родом не з Детройту, як казали спочатку, а з Чікаґо, який ломаною українською мовою, звертаючись до всіх на "ти", перекладав мову коменданта, з якої виходило, що до цього часу, про який будь

прихід сюди росіян, йому офіційно не було відомо. А не офіційно? Неофіційного не слід брати на увагу. Коли б щось так сталося — про це буде наперед повідомлено. Чи можна знати, що те наперед значить? Це значить два-три тижні часу. Чи існує якесь особливе ставлення до втікачів українського походження? Ні. Нічого такого особливого, лишень українці не можуть розраховувати на транспорт війська. Вони мусять цю справу полагодити власними засобами. Все решта однакове всім. Чи можна конкретніше знати, що значить те "решта"? Всі, що хочуть вертатися, можуть вертатися, американська влада їм сприятиме, ті ж, що не хочуть — можуть лишатися. Насильно їх не видадуть. Що станеться з ними далше — цього питання ще не вирішено.

І на цьому кінець, о'кей! Гуд бай! Розмова коротка, проста, ясно. Делегація залишає радницю з почуттям мішаним. Основне "коли" і "куди", лишається далі питанням. Офіційне звідомлення головного командування мало б казати: на фронті без змін. Чекати на нові розпорядження.

Нестор, що залишив Віру й Жеваго внизу в гурті публіки, вдався до свого уряду, де на нього чекає знана редакція "Грааля", на цей раз з додатком двох, сливе двійнят, поетів Я. Шияна і М. Буяна. На головному місці Сашко. Атмосфера контрапунктальна. Нестора засипано питаннями. На вазі доля "Грааля". — Погано, братики, — говорив Нестор. — Нова трясця... Можливо прийдеться лишати Ваймар. — А це поважно, чи тільки по українськи? — зводив на жарти Сашко. Вигляд Нестора не прозраджував жартів. — За пару тижнів буде поважно, — відповів Нестор. — У цілому, славному теперішньому Ваймарі ні одної цілої друкарні. Та це не значить кінець взагалі. В наплечнику його головного редактора його майбутність забезпечена твердо, і рано чи пізно він появиться друком. — Амінь! — відповів на це Сашко. Тож то поет Шиян, втягнувши голову в плечі, мов би він хотів сховатися, почав доказувати, що царство чудодійного Грааля, від віків манило шукачів істини і в історії людства не було більш вдячної для цього атмосфери, ніж тепер. Сашко Рокита зробив на це свої великі очі ще більшими, але не сказав нічого, а Нестор несподівано заявив, що він годиться з Шияном, бо тиранія, яка залягла над Європою, створила справді атмосферу шукачів мучеництва, та лицарів абсурду, які готові вмирати за яку хочете "ідею".

Ця думка Нестора зчинила заколот. Редакція "Грааля" сприйняла це, як кпини над нею й вимагала пояснення. Поет Шиян кинувся пояснювати ідею Грааля, як не слід ототожнювати з багажом, що його віз, скажемо, Ленін в запльомбованому вагоні. Тут ходить про добро ідеальне, щастя духове, натхнення релігійне. Сила цього світла в його невловимості, воно збагачує не кишеню, а серце.

Сашко, що спочатку слухав цю риторику з деякою увагою, опісля підійшов до Нестора і спокійно спитав:

- Чи ви не бачили часом Віри?
- Бачив, — відповів байдуже Нестор, не перестаючи слухати Шияна.
- Не знаєте, де можна її знайти? — питав Сашко.
- Я залишив її внизу, — казав Нестор, збільшив голос і додав:

— Але, панове! Вибачте. — Він глянув на годинник. — Я спізнився. Мушу відійти. До побачення! — і він встав, і швидко відійшов. Залишивши решту всіх за собою.

Чого він властиво квапився? Чому виминув Сашка?

Здається, він не бажав сам собі признатися чому. Хоті уникнути побачення з Вірою, але сходячи вниз, повернув чомусь до амбулаторії Татяни, до якої, либонь, не мав ніякої справи. І вдав здивовано, коли саме тут в почекальні побачив Віру, яка саме на нього чекала.

— За вами, між іншим, питав Сашко, — кинув він Вірі, а сам попростував до кабінету Татяни.

— Нічого, нічого! Іншим разом — зрадів він, що Татяна була занята.

— Щось важливого? — запитала Татяна, занята чиймсь вредним зубом.

— Ні. Нічого особливого. Іншим разом. — І повернув до виходу.

— Несторе Павловичу! — озвалася Віра. — Ви когось шукаєте?

— Вас, — відповів він жартом.

— Дозвольте представитись: Віра! Ви, здається, квапитесь до "Елефант"-у. Чи дозволите накинути вам її товариство?

— Накидайте! Негайно! — відповів він бистро.

Віра підстрибнула з місця, з розгону схопила його під руку, вирвались прожогом на людну вулицю і пішли нога в ногу з гострим відчуттям такту, ритму, легкості. Сонце полудило їх теплом і сяйвом, уста і очі брутально впивались його ласкою. Віра відчула жагучий акорд чуття, мов би гнала її бичем.

— Ви, здається, хотіли сказати мені щось приємного? — запитала вона по часі, розтягаючи кожне слово у летючий баллон.

— Ви гарна жінка і було б грішно сказати ні, — відповів він.

— То кажіть! То кажіть! — зупинилась і затупала ногами.

— Не виходить, — казав він відступаючи.

— О! Скупий лицар! Гарпагон. Тоді скажу я. Знаєте, Несторе. Я вас люблю. — І вона почервоніла до самих вух.

Є дуже прості слова, але вони вдаряють. Хідник під ногами ломаний, будови в грузах... Ручні возики, наплечники, заклопотані лиця, різномовна мова. На цьому тлі, ці двоє нагадують гніздо пташки, приліплене на скелі з краєвидом бурхливого моря. Воно каже: і тут має бути любов. На цій скелі, у цьому граніті. Ці кругом люди поторощені на череп'я, але в них живі соки, вони хочуть рости, пустити десь коріння і навіть цвісти. Під їх ногам одна з найкращих плянет — лиш подумайте й зрозумійте.

Нестор не був заскочений признанням Віри, він ц і так знав, його більше бентежило його власне наставлення, а це значило роздвоєння, суперечність в собі, занечищення сумління. Чому тоді він з цим бавиться? Це огонь. виправдувався, що він обіцяв говорити з її батьком і дати їй звіт. Мав намір зробити це зрання, але перешкодив Жеваго. Тепер ось нова перешкода. Їх понесло далеко від течії дії в озори непроглядности — лиш туман та міражі, кермо вирвано, вітрила у шматтю.

Віра сказала і сама злякалася. Її залито барвою страху. Вона знає, що торкнулась

струни дикого звучання, все в ній здригнулося, по нервах вдарив огонь. Вона вирвала руку з руки Нестора і намірилась втікати.

— Вірочко! То ж чекайте! Слово за мною, — сказав Нестор і схопив знов її руку.

— Тепер мовчіть! — вирвалось у неї. — Одно слово і мене нема.

— Чому аж такі висновки?

— Я й так знаю.

— Цікаво, що?

— Що я для вас тягар. Ви втомлені. Забагато того... Довкруги стільки... А тут я ...

Слово за словом і мова устійнилась, зловлено її течію, чуття влягалось, Нестор рішив оминати "Елефант", там забагато знаних облич, пригадав одно місце, де бував ще за Райху і по часі, вони сиділи при столику оріхового дерева, колись фешенебельного ресторану "Цур Зооне", вікна якого затягнуті целюлозою, двері подряпані, на покреслених рисах стінах, старовинні гравюри ґротів, німф, пастухів з вівцями. Їх обслуговував старий, довгий кістяк в одязі, що нагадував фрак, з дуже незацікавленим обличчям, загробним голосом, бровами, що нагадували дві, встромлені в череп, мітли під якими глибоко запало до ям двоє згаслих очей.

Напочатку, той кістяк на всі запити, що йому ставили, відповідав виключно "найн". Їжі найн, пити найн, та коли Віра показала одного американського "камиль"-я, відповіді змінились на "я". Появилось щось їсти у вигляді м'яса й картоплі мініатюрних розмірів і навіть кави з "кухен" ерзацного майстерства.

Публіки було мало, властиво її не було взагалі, бо ті пара випадковців, що були появилися, одразу зникли, тому Нестор з Вірою мали ціле Гуляй Поле і вибрали стіл насупроти вікна затягненого целюлозою з матовим виглядом на руїни вулиці. Ресторан, видно, функціонував лиш теоретично, як згадка минулого, в його стінах все ще вітають духи Ваґнера, Косіми... Можливо, вони сиділи на цих ось самих місцях, де сидять Нестор з Вірою і говорили... Цікаво про що говорили? Музика. Очевидно. А, можливо, це був Ніцше. Сердитий, насуплений, брови віялом, пив чорну, як сажа, каву і громив добродійства. "Я дуже щасливий, що поставив проти себе все хворе та добродійне", мав він сказати. І цікаво чому? Сюди заносило також чужинців, може пригадуєте, великий реаліст і разом романтик, Тургенєв, Іван Сергійович... В товаристві дам в кринолінах, пили шампанське, говорили про Париж, Марґарету з "Фавста" і білого кота княгині Воронцової. Тіні, духи, міражі. У цих ось сам порисованих бомбами стінах.

Нестор з Вірою потрапили сюди, як завіяне листя осени... Маєстатний дарунок долі. Медаля за роки жорстокої брані недавнього. Віра була вдоволена, її раптовий зрив чуття, поволі спадав, була задивлена в себе, очі завуальовані серпанком мрійности. Розмова про її батька, і почав її Нестор.

— Отже, вчора я говорив з Іваном Григоровичем, — почав він обережно.

— Уявляю, — відповіла Віра незацікавлено.

— Він вас дуже любить, — продовжував Нестор ти же тоном.

— Шкода, що я не взяла більше цигарок, ця ось остання, — казала Віра закурюючи.

— Що ж він казав? Вертається.

— Вертаємося. І бере вас ...

— Той батько. Він же знає ...

— Він все знає, гра ва-банк, було — не було.

Віра глянула на Нестора, в очах заперечення. — Чи ви були в Італії? — запитала несподівано.

Нестора, це питання вразило. — Я говорю поважно, — сказав він. — Я також. Я грішна. Я ніякий герой. Я звичайна людина. Мені дозволено родитися, призначено певну кількість років прожити і це завдання намірена сповнити. Маючи власну шию і на ній власну голову. Але ось, ні з сього, ні з того, приходять індивіди, які починають тебе визволяти. Клясова свідомість... Яка, до чорта, свідомість! Хто їх щось таке просить? Визволення працюючих... Звідки вони знають, що таке працюючий? На лобу серп-молот, а під тим порожнява, не потрапить розрізнити зерна пшениці від зерна жита... Майстри атмосфери у якій соромно жити навіть скотині. І я маю туди вертатися? Тепер? Коли там все — голод. Дивуюсь, що мій батько ...

— Думаю, що ваш батько дивиться на це з іншого боку, — перебив цю тираду Нестор.

— З якого іншого? Там нема інших боків, — сперечалась Віра.

— Він не хотів би зриватися з місця предків, — казав Нестор.

— Його зірвано з того вже давно, — вела своє Віра.

— Ви були все таки в Києві, — казав Нестор.

— В Києві? Кажете, в Києві? Дивуетесь, що я спитала про Італію. Це не про Італію. Це про Київ. Єдино нашою там мрією було вирватись... До якоїсь Італії. З перекладною книжкою стояли в чергах, закордонні фільми на розхап, закордонна помада — мрія. Закордон, закордон, закордон. І мій бідний батько хоче знайти та щось інше, — говорила обурливо Віра.

— Все таки, Вірочко, там є якась "родіна", — казав Нестор.

— Є. Можливо є. Але не моя. І не ваша, — казала відчепно Віра.

— Кожному своя. Для мене, наприклад, Україна. Чули це слово? — говорив Нестор.

— Та чула. УРСР. Є така етикетка in USSR, горе лишень, що України в тому, не більше, як в цій ось каві — кави, — показала Віра на чашку, що була перед нею.

Нестор на це посміхнувся. — Належу також до визволяючих, — кинув він загальниково.

— Допускаю, не робочого класу, — відповідала Віра занята їжею.

— Всіх класів. Нації. Від тієї самої етикетки, — казав Нестор.

— А скажіть мені толком, як на лопаті. Чому її поневолено?

Нестор не знав, що на це сказати і буркнув невиразно: — Така її доля. Плянета. Витягла такий жереб, — казав Нестор жартом.

— Ну... Несторе. Що за фаталізм. В такому разі як можете визволяти, — казала Віра відрухово і кинула погляд на свого співрозмовника.

— Кажуть, що і від чарів є античари. Лиш треба їх знайти. Пошукати. Цвіт папороті. На світі більше таки зачарованих. Візьміть, наприклад, жидів. Яка тобі мудрість. Бога

людям дали. А з неволі вилізти не можуть. Зачарованість... — говорив Нестор.

— Думаєте? Поважно? Зачаровання? — питала Віра зовсім щиро.

— Як ви назвете політичне явище, у якому відсутні елементи політики? Це туберкульоз крові. І головне, що пацієнт цього не усвідомлює, йому здається, що з ним все в порядку, співає "Гандзю", танцює гопака і коли не воріженьки, та ще й люті... Га-га-га! Він би двигав Європою, — казав Нестор. — Але ви, здається, хотіли про Італію, — додав до всього він і замовк. Видно, хотів змінити тему.

Віра глянула знов на свого співрозмовника і спитала:

— Хто той, скажіть, Канова, що про нього говорив Жеваго?

Перейшли на Канову, властиво його скульптуру, парк Пінчіо, віллу Борґезів, взагалі Рим, Ватикан. Віру цікавив Ватикан. Вона про це щось, щось чула, але завжди у зв'язку з "акулами Уол Стріту" і питала, чому там та цього не люблять, — Конкуренція, — казав Нестор. — Зударення двох раїв. Ангели-архангели — НКВД, царство небесне — колгосп. От вам і конфлікт.

Віра сміялася.

— Ви цинік. Яке тут порівняння, — казала вона.

— Коли б тільки „яке“, його б не ставили поруч Уол Стріту. Це капітал. Бій за душу. Визволення... Спасіння... Конкуренція.

Віра сміялася. Вернулась ще раз до „визволення“, дивувались, що знаходяться впертюхи, яким хочеться цим займатися, Нестор далі обстоював думку, що ця пошесть накинута згори волею Всевишнього. Тікай не тікай, тебе визволять.

Розмовляли. Час біг свавільно. Годинник вибив третю. Лишайте, мудрі люди, ваше "Цур Зоне", ні то вас випросять. А тому, що до комітету вже пізно, вони направились геть і, не дивлячись на мерзенну погоду, цілі ті шість кілометрів пішло на поезію, спочатку Шіллера, опісля поезію взагалі, як ще одну "надбудову" природи людського типу "визволення".

І незчулися, як опинились в Тавбаху, а там обступили їх зо всіх боків і засипали "градом питань". А що? куди? А як? Чи "вони" прийдуть? А як прийдуть, що з нами? Стурбовані обличчя, перелякані очі. Несторові приходитьсь зводити все це до землі, ладу, спокою... Ніякої паніки, все буде добре, поволі лагодитись до виїзду, ще досить часу.

У такий час хочеться у щось вірити, знайти якусь соломинку, щоб за неї вхопитися, тому місія Нестора вінчається короною успіху. А прощання з Вірою — патосом. — Я вам дякую. Я вам дуже дякую! — казала вона стисненим голосом, потискаючи його руку.

А знов вдома, чекає на Нестора нова несподіванка... Він застає свою Ірину в завзяту дискусії з Сашком. Обое курять і їх приміщення завалене димом цигарок Америки.

— Приємно бачити вас у наших чертогах. Яким таким чином? — питав Сашка Нестор.

— Звабив мене наш спільний друг Жеваго, — говорив схвильований Сашко. — Мотив: ваша чарівна дружина, тема турніру: модерне мистецтво. Ірина Сергіївна

вимагає від цієї штуки стилю і змісту, тож то я вдовольняюсь і тільки стилем. Розсудіть заблукалих. Звільніть сумління.

— Перш за все дозвольте звільнити атмосферу арени вашого двобою, — говорив Нестор і відчинив вікно.

— От воно в чому суть. Свіже повітря! — викрикну театральню Сашко.

— Я зачинила, бо холодно, — казала Ірина. — Вітер з півночі.

— Вітер півночі, чи дим Америки. Вибрано дим, — говорив, тим же тоном, Сашко.

— Панове. Дозвольте залишити вас у цій фазі дотепів і відійти до кухні, •— зазначила Ірина і з цим вийшла.

— Але ж ми не вичерпали наших понять про Кокошку, — кинув навздогін їй Сашко.

— Іншим разом, — відповіла вона вже з-за дверей.

Залишені панове вели дальше мову, але вже про літературу. Властиво, романтизм. Конкретніше "наш" романтизм. Сашкові не все тут імпонує. Сахаринність, лімонадність, пласкість думки. — Скажіть, — питав він, ніби ступав церемоніальним маршем, — звідки взялись тут та матня, шаровари, солом'яний бриль? Тож це Індія. Та воно вдома. Але добре... Корюсь. Степ, широта, сонце... Чорт з ними. Але скажіть, чому в тому стільки порожнього? Тож настроми на патик баняка і ти маєш той самий інтелектуальний ефект, що і з Рудим Паньком, коли той почне свої теревені на хуторі побіля Диканьки.

— Національний стиль, — підкинув до цього Нестор.

— Який національний? По Україні швендялись готи, гуни та інша твар земна і чомусь тільки цигани і турки мали б визначати її стиль. Хто таке вигадав?

— А де по вашому ділись слов'яни? Може й вони мали щось тут сказати? — питав збуджений Нестор.

— Які там, дозвольте сказати, слов'яни. Це справа з іншої опери. За винятком безладдя, вони з тим не мають нічого спільного, — казав, вже захоплено, Сашко.

— Мова, релігія, вареники, — казав Нестор.

— Товарообмін. Ті дали матню, вареники, а ці мову. І вийшов Рудий Панько. До речі — мова. Найсильніша валюта слов'ян. Омовили нею хто тільки не приплив до їх берега, сміючись, Гоголь показав, що з цього вийшло, але їх стиль не в Гоголі... Їх цим згвалтовано, розуміється. Малорос. "Медлітелен в своїх двіженнях". Але їх стиль у "Слові про Ігоря", зграсований опісля Рудим Паньком, щоб вийшла мозаїка у якій перевага матні і бриля. А те справжнє погинуло під руїнами Києва часі Бату Хана, як це сталося зі стилем Риму часів Августа, як це сталося тепер зі стилем Європи ось в цьому Ваймарі — говорив Сашко далі захоплено.

— Резюме! Ваше резюме! — викрикнув Нестор.

— Моє резюме? З моєї точки бачення? Невтрального глядача?... Русь. Київська Русь. Найясніше місце східного слов'янства. Дайте вам цю, в якійсь мірі, концепцію державности і ви вийдете навіть під маркою Україна. З Малоросією, навіть Шевченко не дасть ради. Ця лінива стерва вроджена бути підлабузником кожного загарбника і на цьому кінець. Іван Іванович і Іван Никифорович. Отаман Шило й отаман Пузило.

Гетьман там, гетьман тут. Не видержить. Злазь з даху й не псуй гонти, — говорив Сашко.

А Нестор замовк. Збирав, видно, нові аргументи, не міг якось з цим погодитися і опісля, спокійнішим тоном, казав: — А чи думаєте, що можна воскресити щось, що загинуло сім століть тому? Один зухвалець в Римі намагався маршувати староримським кроком, але його повісили. За ноги.

— Зробив один крок зайвий. А жиди он наміряються вигребти засипане з-під руїн Єрусалиму... Дві тисячі років тому, — говорив Сашко, закурюючи нову цигарку.

— За ними Біблія, — вставив Нестор.

— Ну, і мільйони їх одновірців, що їх, на днях, викинуто до ям Європи. Суміш духа і крові дає динаміт, яким можна зривати тисячоліття. Українці починають це також видобувати, — додав Сашко.

— Навіть без Біблії, — говорив Нестор.

— Дарма. Один кріпачок з такої Кирилівки, насолив їм досить, — посміхався Сашко.

На це увійшла Ірина, принесла чай і сковороду яєчні, вони обсіли маленький столик, їли завзято і не менш завзято, великі розмови, головне романтика, яка тепер, мовляв, найприкметніша істина, коли брати світ в його цілості. Згадували Гюґо, якому Сашко приписує мало не божеські властивості, Толстого, якого Сашко „не переварює", головне ж Шекспіра. Трагедія. На трагедії все базується... Як Гомера так і сліпого щеняти. І в цьому такому приливі захоплення цим словом, Сашко, ніби між іншим, запитав Нестора; — То, кажете, його повісили?*(* Мова про Б. Муссоліні.)

— Перед учора. За ноги, — відповів Нестор.

— От вам й Шекспір, — казав Сашко зниженим тоном.

— Бабратись у руїнах минулого не завжди безпечно.

Один з наших дістав за таке сім куль. У самому Парижі,**(** Мова про С. Петлюру.)— казав Нестор.

— Як небезпечно? Бути повішеним за ноги? Розстріляним семи кулями? Це відзначення. Для історії це капітал, Несторе Павловичу, бийте ура, ваш романтизм в поході, не сьогодні — завтра маєте Наполеона ...

Відповіді на це не наступило, Нестор лиш посміхнувся поблажливо, мовляв, і такий жарт для нього не диво, але Ірина, яка в цьому турнірі виконувала лиш роль дами, яка має кинути рожу переможцеві, несподівано, досить між іншим, сказала: — Але я, замість Наполеона, воліла б Олександра.

Це був шок. Сашко зиркнув на Нестора, Нестор на Сашка, але ні той, ні той не знаходили мови. По часі, одначе, Сашко отямився. — Вибачте, Ірино Сергіївно, чогочого, а такого пророчити не зможу.

Іринині великі, карі очі стали ще більшими.

— Але чому? Але чому, — питала вона з виразом жалю.

— Багато чому... Не в нашій романтиці. Невловимість. Кров, раса, ґени, галушки, матня... Я не знаю, •— прискіпшеним темпом говорив Сашко і одразу змінив мову; — Але ж, друзі! — казав він. І пригадав, що він не прийшов сюди рішати проблеми нашої

романтики, а знайти можливість побачити зблизька кумира, яким був, протягом років і років, для нього Іван Мороз... І чи не міг би Нестор щось таке йому уможливити.

Нестор охоче на це годиться і вони, зараз по вечері, удвійку вийшли на розшуки того кумира. Було вже темно, вітер повернув зі заходу, погода обіцяла покращати. Знайшли Івана у звичній для нього, поземій позі, розгардіяшна постіль, чуприна вихором, борода застернена, зім'ятий плащ, черевики на босу ногу. З настроєм виразно кислим й виразно настовбурченим.

— Радий вас бачити, — прохрипів він баритоном вітаючись з Нестором. А коли той представив йому Сашка і назвав його Рокитою, Іван мотнув гривую, ніби кінь, якого вкусив гедзь і він викрикнув: — • Рокита?

— Рокита, — відповів Сашко з посмішкою, у які бавилась згряя бісиків.

Іван не відповів одразу, не знав в який бік дивитися, міцніше присів на ліжку, загорнув голі коліна в поли плаща, здавалось, йому не хватає тут повітря, а коли встоявся — буркнув: — Та сідайте! Не можу вірити... Який такий Рокита?

— Та той самий, — казав Сашко.

— Хіба його чортів син! — вибухав Іван.

— Його син, — відповів Сашко.

— Звідки і як? А де ж він сам? — гримав Іван.

— З ночі, з двадцять сьомого на двадцять восьме, тисячу дев'ятсот тридцять сьомого, він не вернувся з праці, •— казав спокійно Сашко.

— Катюзі по заслугі. Мурин зробив своє і значить геть. Правильно. А ви, значить, його син... І говорите українською мовою. Як таке сталося?

— Можливо, вашими молитвами.

— Не второпаю ...

— Це не так просто. Вимагається часу.

— А матір ви мали?

— Як і всі під сонцем.

— А де ж, скажете, вона?

— Також не вернулась. Тільки іншим разом

Широкі Іванові уста розтягнулись у дику гримасу ні то болю, ні то вдовolenня, потягнувся за недопалком цигарки на нічному столику, запалив її паперовим сірником, видув хмару диму і продовжував: — Чорт би вас усіх забрав. І напутило вас в те українство, російське куди вдячніше для чесного космополіта.

— Помилились з адресою. Я не космополіт, дозвольте вам зауважити, — спокійно говорив Сашко, присів на стільці біля столу насупроти Івана з наміром слухати, байдуже що той там скаже.

А той бушував.

— Не підходить термін? — питає він злобно.

— Не в теміні біль зуба.

— Може скажете в чому?

— Може в нерві. Може в організмі.

— Як це розуміти?

— Я не прийшов, ані сповідатися, ані каятись, ваш батько й мій батько однаково над Дніпром родились. Звідсіль і відповідальність, — пожвавлював темпо мови Сашко.

— Яка відповідальність? — злоречив Іван.

— От хоч би, що трапилось з вами.

— Ніхто вас не просить.

— Це вдарило Сашка по нервах. — Нас багато дечого не просять... Бути цербером Ухт-Печорська, гостем Бухенвальду... Підшиваєте мені космополітизм, а чи ви сам якось себе окреслили? Стрибаєте з-під дощу під ринву, а де сухе — хай скаже Денис... Сліпа кишка в череві імперії, такий же мурин, як і мій батько, загребайло голими руками чужого жару, — говорив Сашко вже піднесеним тоном.

— Це моя отчизна! — гаркнув Іван. — І вам таки до неї зась!

— Навіщо зойки, ми знаємо. Чи пригадуєте, які вона пропонувала вам на "стулі"?(*Знаряддя тортур НКВД.)

— Це ваш батько! Це він!

— Це був він. Слідчий вашої отчизни.

— Бо це ви!... Бо це ви! — хриплим голосом кричав Іван. — Маркс!

— Не забувайте його апостолів. Чи не стояли і ви в чергах, щоб вклонитися нетлінним мощам преподобного Леніна? Трупам піраміди, живим людям діри щурів. Чим ви були у тому вашому Ухт-Печорську? Великим гівном спрепарованим моїм батьком. '

Громи-блискавки, Іван розторощений, йому відняло мову, він таке слухає, без злості, без ефекції, це брало. І доки він збирався з мовою, Сашко громив далі: — чув, я чую... Збираєтесь вертатися. Вертайтесь. Там ще не досить товкли кал вашою мордою, ніби збиточного кота, хочете більше. Бо ви раб. Вас загіпнотизовано... Без назви, без мови, без гонору. Вам плюють у вічі — кажете дощ.

Ой-ей! Ой-ей! Це вже насправду заодверто, обличчя Іванове почало раз червоніти, раз попеліти, здавалось, ще слово і він зірветься, свого противника, рвати на кусця і Нестор, що стояв зацікавлено при дверях, змінив своє місце і став поміж ліжком Івана і столом Сашка. Гей! Гладіатори! Чи не час вам змінити пози? — говорив він з докором.

— Ні, Несторе Павловичу. Чекайте, — бурмотів Іван голосом, ніби душили його за горло, — боїтесь, що поб'ю йому морду. Ні. Ще ні. До морди ще дійде, а поки... Як вас, кажете звати? — задихався Іван і вказівним пальцем вказував противника.

— Ро-ки-та! — говорив той підкреслено, визивно, насмішливо.

— Гідний, свого батька, нахаба.., Але той не взяв мене своїм "стулом", не візьмете й ви вашим нахабством, він програв по всій лінії, ви програєте по всій лінії, в нас не візьмете, для цього ви замалі, — хропів Іван задушливо.

— Іване Григоровичу! — озвався Нестор. — Змініть ваш флюгер. Можна зірватися.

Іван урвав мову на пів слові, стряснув головою, глянув на Нестора, затягнувся міцно димом цигарки і викрикнув зміненим голосом: — А ну теж як?

— Маєте чарку? — питав Нестор.

— А ну те ж що? Чарка? Та є... Чорти б взяли.

Цей несподіваний тяг зробив влом. — А як же... То ж ви мої гості... У мене тут недопитка... Ану те ми її утрійцю ...

— Це я розумію! — говорив Сашко. — Ковбаса та чарка і минеться сварка.

— Щодо ковбаси... Маємо лиш цибулю. А щодо сварки... Вибачте... До неї вернемось, — казав Іван уривно, сягнув рукою за спинку ліжка, появилась, американського вигляду, пляшка, намацав три посудини вигляду стопок, розлив до них рідину кольору міцного чаю...

— Отже, непрохані гості, вдаримо по цій стопці і тоді марш. За здоров'я! — вимовив Іван мало не голубиним вуркотом і вилив свою мірку до рота.

За ним пішли його непрохані гості, але не повністю, бо їх стопки спорожніли лиш на половину. І закусували хлібом з цибулею, температура спадала, настрої вирівнювались, слово держав далі Іван і хотів він сказати щось надзвичайне. — О, так, — бурчав він скорше сам до себе, ніж до тих он лобуряк, що вдерлися до його спокою зчинили там стільки куряви. — Ви мене... Що й казати... Розклепали. І по заслугі. Признаюсь. Я не був те, що зветься лице. Але слова отчизна ми так і не розлушили. Бо воно у нас так заяложене, що й сам чорт не дасть з цим ради... То ж ви знаєте, що це сім сотень років шкуро-зміняння, яка зараза, скажіть, таке видержить. на цьому ж будовано отчизну... Родіну. Це творення на таких ось Іванах, як бачите. І що йому залишається, це триматися того кожуха, як та воша, що не має іншого ходу. Я йду туди, бо я те свинство знаю, бо це я сам... Кажете, будуть товкти мордою... Будуть... Можливо будуть. Це належить до їх етикетки... Але я от що думаю: я думаю — піду, побачу, а тоді й скажу: вигорить — добре, не вигорить — цілуйте мене в зад і кінець. Мої розрахунки з ними доходять останньої рубрики, далі нема куди, або я не хочу куди. В кожному разі, це серйозніше діло, ніж ви тут обидва прийшли мені колядувати. Теревені річ добра, але жив ними не будеш. Воду треба міряти, коли хочеш ловити в ній раки.

Але от мене, — казав далі Іван, — інтересує така ось матерія: Знаю вашого, Рокито, батька, знаю його власною шкурою, нащадок Адама й Єви, тих, що вийшли прямісінько з раю... Скажіть мені, який дідько напутив його розводити рай тут у нас? То ж ми до такого, що тобі рило до циліндра. Це... Це... Це незбагнуте. Чи ви знаєте скільки загнав він в дубину за той рай нашого репаного мужицтва. Не зчислиш... Нам все кажуть: прийде. Настане время. Певно, що прийде, певно, що настане, тим мільйонам, що їх кості валяються по ямах великого ССРСР-у, не буде від того тепло. І, скажіть, що воно так особливе прийде? І коли прийде? Оце мені скажіть, Рокито, коли ви такий мудрий син свого батька, що прийшов мене тут натягати на своє копито, — говорив Іван рівною мовою, ніби міряв унціями аптечні пілюлі, його гості сиділи уважно і уважно мовчали. Було видно, що Сашко рветься до слова, але, як тільки може, зв'язує порване. А Іван отямився і збільшеним голосом, викрикнув:

— Але ж, хлопці! У мене там ще по стопці, а ви, бачу, штрайк.

— Слухаєм, — буркнув Сашко. — Заливаєте мені з шкуру гріхи мого батька. Іване Григоровичу. Це ще глибше, ніж те ваше глибше. Це вже Біблія, а Біблія свята книга,

на неї присягає президент Америки, мій батько виконував її заповіти. Але питаєте, що таке я. Лайтесь не лайтесь, але я є я і якраз таке, яке мені пасує. Мені, я і вам, набили морду, бо я не туди потрапив. От воно й все. Думаєте, що тільки ви маєте привілей сидіти на "стулі"? Вибачте. Дозвольте коментар: розводити на землі едеми — завдання мого племені, але скажіть, чого ви посунули туди з вашим суконним рилом з таким ентузіазмом б'єте і б'єте ті овації...

— Брешеш! — рикнув Іван, ніби його стебнуто шилом.

На Сашка це не зробило особливого враження. — Ну, не ви... Розуміється... Ваш кузинчик... Браток.

— Голота, сволота, дурнота! — ричав далі Іван.

— От ви і сердитесь, а це значить — що не правий. Було там всячини. Це сплав... Амальгама. В тому, я хочете, поєднано добре і злобне так близько, що воно зливається в самостійну якість моралі...

— Бастард! —— гримнув Іван.

— Гомункулюс, — продовжував Сашко.

— Помісь чорта з дияволом, — перебивав Іван.

— Ну, от. Знаменник знайдено. Я погоджуюсь...

— Але не погоджуюсь я, —• ричав Іван.

— Знаю... Розумію. Ви наставлені на подвиг Юрія Переможця. Святість на грішність. Ну, і що ж... Пробуйте. Щаслива путь. Але наша розмова не скінчена. Ні, ні, ні. Ми ще зустрінемося... Зударимось... Я перед вам в боргах...

— У яких таких, чорт би вас забрав, боргах? — рявкнув Іван.

— Батько, — відповів спокійно Сашко.

— До біса з тим вашим батьком! Це моя справа. Ми з ним ще порахуємось.

— На лоні Авраама. Ні. Маємо й інші конта. Знаємось з вашою дочкою... Іване Григоровичу... Коли ви потягнете її туди, і її там змелють на порошок — цього не подарую вам ніде й ніколи, навіть, коли б ви, одного разу, вилізли з цієї вашої рабської шкури. Це собі запам'ятайте!

— Геть! — крикнув Іван і зірвався на ноги. Нестор зірвався також і знов став між Сашком і Іваном. А Іван кричав. — Геть! Заберіть його до ста чортів! — звернувся він до Нестора. — Поб'ю морду!

І на цьому їх візита скінчилася, їх вигнано, Сашко вертається назад до Ваймару, Нестор проводить його за село і на цьому кінець.

Знов удома, десята година, останні вісті Сі-Бі-Сі з Лондону, Берлін взято, на розваллях Райхстагу прапор "родіни", Гітлер з Геббельсом відійшли в царство тіней, Герінг-Геббельс-Ріббентроп у втечі, Деніц канцлером Райху і пропонує капітуляцію західнім аліантам.

Отаке ось, мосьть пане. У розмові про це з Іриною, Нестор глаголе: — От воно й сталося. Європі Фавста капут. Її факел переймають ЗСА-СССР.

— Добре, що не Третій Райх, — казала спокійно Ірина.

— Це було остання спроба її рятувати, — казав Нестор. — Засобами склерозного

генія, якому не хватило більшої фантазії, ніж гола ненависть старечого безсилля. Потрясаюча логіка дії. Не допомогли розпачливі апеляції до раси, ані прикметник "Нова".

Такий ось куций коментар і така байдужість. Шість років, день за днем, до цього йшлося, формувалось перехід од другого берега епохи, гартувалось переконання, що це неухильність, катаклізм, кінець.

Нестор з Іриною прямі цього учасники зі завдання — байдуже що, жити далі, як живе в полі трава, як тріпочеться в небі жайворонок, як метушиться між руїнами мурашка. Ось там те з Лондону Сі-Бі-Сі, а для них надходить Великдень, як натяк їх минулого і їм хотілося б щоб це було з ними, навіть у цій малесенькій конурчині села Тавбаху біля розторощеного впень Ваймару. Паски, крашанки... Пройтись старовинними стежками... — Це життя... Це, Несторе, тепло нашого духа, — казала Ірина. — Без цього ми б замерзли.

Так воно є. На ходу, на бігу, між руїнами... Домашнє огнище. І закон їх буття.

У п'ятницю, наступного дня, зрання, небо знов розприндилось, завалилось хмарами, повіяло північчю, посипало, ніби дощем, ніби крупю, молоденькі листочки дерев виглядали засоромлено.

Нестор, о десятій годині рано, вийшов до уряду одягнутий у дощовий плащ і сірий капелюх і при виході на головну дорогу, вже здалека, побачив усміхнену, рожеву, у білому береті Віру. Бігла назустріч розмахуючи відкритими полами ясного плаща, схопила Нестора за руку. — Добрийдень, Несторе! — вирвалось у неї захоплено.

— Добрийдень Віро, — відповів він їй ж тоном.

— Де ви барилися? Я замерзла чекаючи.

— Ваш годинник спішить.

— Не так мій годинник, як моє серце.

— Дай серцю волю, заведе у неволю, — казав Нестор грайливим тоном.

— Не всі такі песимісти. Один з таких радить — "любітеся, кохайтеся, як серденько", — казала Віра. Вони ступали нога в ногу в напрямку Ваймару, вітер нападав на них із-над гори до права, Нестор міняє тему.

— Учора у мене був Сашко, —• каже він легковажно.

— О! — вирвалось на це у Віри.

— Ми були з ним у батька.

— О! Це приголомшує. Як він? — питала Віра маючи на увазі батька.

— Трагіка. Суцільна трагіка, — казав Нестор.

— Вас це дивує? Після всього, що він пережив?

— Він хворий. Він дуже хворий. Психічно.

— Хочете сказати, що я можу чимсь йому допомогти?

— Хочу й не хочу. Це питання дуже великого напруження.

— Їхати з ним на Сибір? Та й на Сибір нас не пустять разом, — помітно зденерованим тоном, казала Віра.

— Ні, ні, ні. Думаю, що Сибір і для нього Сибір, він живе мрією Канева, — родина, ідилія, всі разом і він, патріярх роду, доживає решту днів своїх на розлогих берегах

Дніпра. Уявіть, що у нього все ще живе щось таке. Пройшовши через всі огні різних атмосфер.

Віра на ці міркування не знайшла відповіді, вона замовкла мовчанкою болю, а Нестор, щоб її розрадити, ні з того, ні з сього, її запитав; — Чи ви знаєте, що у нас сьогодні свято?

— Яке таке свято? — дивувалася Віра.

— Старої дати... Плащаниця, — відповів Нестор глянувши на Віру, щоб бачити її вираз.

— Was ist das Плащаниця?*(* Що таке Плащаниця?) — запитала вона незучаснено маючи на думці ту саму справу батька.

— Ісуса знято з хреста, огорнуто в плащаницю і положено у гробі, — казав Нестор словами Євангелії.

— Так. Пригадую. Від баби. Ісус був три дні у гробі і воскрес, — мов би зраділа Віра і додала: — Чи так щось можливе?

— У релігії, у поезії. У просторі недосяжності. Для мільйонів й мільйонів... Протягом віків, — говорив Нестор.

— Думаєте, що советам пощастить це знищити? — питала Віра. Її ця тема почала цікавити.

— На це багато так, але й багато ні. Моє особисте — ні. Поборники релігії самі релігійні, чи уявляєте собі американця, який би стояв на гробі Вашингтона, приймав парад, втикану хоругвами і звав себе атеїстом, — говорив Нестор.

— Виходить, що американці не релігійні, — казала Віра.

— У них релігія і держава живуть побіч, але незалежно, твій вибір. У советів нема вибору, релігія у їх природі — говорив Нестор.

— Як це розуміти? — питала Віра.

— Леніна з його кепкою не взято живим на небо, але його мощі на виду всього світу і спробуйте засумніватися в його непомильності, — говорив Нестор.

Така їх розмова тривала до самого Ваймару, Віра, здавалось, увійшла в норму, гомінке "Смерть фашизму" проходили мовчазно, біля комітету розходились з обіцянкою обідати разом у "Цур Зооне", Віра лишається в амбулаторії тітки Татяни, тож то Нестор прямує на засідання.

Тепер воно під знаком евакуації, дарма що для цього не було ще причин офіційних, машину пущено в рух, перед дверима, за якими жінка у чорній сукні і червоних коралях, виписувала у англійській й німецькій мовах посвідки Українського Червоного Хреста в Женеві — Швайцарія, довга черга, тож то на засіданню, інженер Балуховський, цілу годину, формою діалогу, здає звіт з відвідин їх делегації у коменданта міста, якому домагалися пояснити це слово "родіна", що воно для них значить і чому від нього тікають... Комендант добродушно це слухає і на закінчення каже: — А ви туди їдьте і такі там порядки змініте. У нас у Америці такого не стерпіли ані одного дня, а тікати від власної батьківщини — безглуздя, ми не можемо цьому потурати, росіяни нам кажуть, що вас там вітатимуть квітами і ми не маємо причини їм не вірити, вони не фашисти. Розуміється, у нас свобода, ми не будемо змушувати вас

вертатися силою, але ми не можемо вам в цьому сприяти. Лишаємо вас на власні сили. Гуд бай, джентельмен! — Отакі то наші перспективи, казав на закінчення звітодавець.

Були ще запити, контрзапити і ще раз запити, але все це лиш запити. Шукалось якихсь нюансів в мові того коменданта, які б звучали відрадніше, бралось на кпини його розброюючу наївність, говорилося про неспроможність людини заходу зрозуміти ментальність людини сходу, але ця така хромозомична філософія не давала відповіді і єдине, хіба, що залишалось, йти за допомогою до німців, або то ставити ставку на власні ноги.

Ці розмови простягнулися до години першої, тобто обідньої перерви, а опісля Нестор зійшов до амбуляторії Татяни з наміром знайти там Віру, де, одначе, довідався, що в міжчасі, появився Сашко, який забрав її на якусь там розмову.

Добре, гаразд, все в порядку, при цьому Нестор запитав Татяну, чи знає вона, що цього Великодня, на другий його день, припадає також день народження Віри, чого Татяна не знала і зазначила, що бере це на увагу. Вони готуються робити у себе святочне розговіння, на яке запрошують також Нестора з Іриною. Запрошення приймається. Про деталі буде ще мова.

Нестор наміряється відходити, перед тим пригадав, що йому ще треба заскочити до свого кабінету і підписати певні папери, коли, піднімаючись людними сходами, він почув за собою — Несторе Павловичу! Оглянувся — Віра. Розчервоніла, задихана, пробивалась крізь натовп. Нестор повернувся і зійшов до неї. — Як добре! Як добре! — казала вона спішно. — А я боялася, що спізнилася! — Нестор запевняв її, що все в порядку, просив хвильку зачекати, швидко кинувся до свого уряду, знайшов потрібні йому папери, набив ними течку і подався до низу.

Назовні небо, здавалось, починало ясніти, вулиця веселішати, Нестор з Вірою ступали бадьоро, нога в ногу, в напрямку їх ресторану. Розмова про засідання комітету, про необхідність лишати Ваймар, а як тільки засіли в ресторані за столиком. Віра почала про Сашка.

— Знаєте, що він мені пропонує? — казала Віра з опущеними вниз очима.

— Напевно щось незвичне, — відповів Нестор.

— Одруження! — мало не викрикнула Віра і гостро глянула на Нестора.

— Епохально! — вирвалось у Нестора.

Віра закліпала довгими віями і вибачливо казала:

— Ми з ним скуштували копу лиха.

— Я це знаю, — спокійно казав Нестор.

— І що б ви на це сказали? — питала Віра і глянула до його очей.

— Не моєї це компетенції справа. — відповів він виминально.

— Чи можете уявити мене жінкою такого патетичного резонера?

— Можливо, це не так поставлене питання.

— Хочете — чи він мені подобається?

— Це раз. А по-друге... Я вже сказав. Справа, до якої стороннім зась.

— Для мене ви не такий аж сторонній.

— В такому випадку існує один трафарет: міродайним є ви і тільки ви, — казав Нестор.

— У наших не трафаретних умовах... — почала, було, Віра, але Нестор повернув її думку на свій лад: — Приходиться мати діло з компромісами.

— Але ж, Несторе Павловичу! У моєму випадку це щось більше. Ви знаєте, яку роль відіграв його батько в житті мого батька! Ви це знаєте!

— І також знаю, що існує такий закон: батьки і діти.

— До того у нас, з давніх-давен, заведено паруватися... — почала, було. Віра, але Нестор її перебив: — З певних катастроф, певні порядки втрачають вартість. А то й зникають. Найбільше в тому потерпів він, — Нестор мав на увазі Сашка, — за їх порядками це зрада „вибраності“. Його там каменують. Але головне тут ваш батько. Він є з вами і він твердої думки на певні тверді засади. Твердішої, ніж „вибраність“.

— Він пропонує виїзд, — казала Віра, маючи на увазі Сашка. — Спочатку Париж, а там Америка.

— З його здібностями, це ніяка фантазія, — казав Нестор.

— Він знає. З батьком не буде легко, його не зігнеш. Для батька наш виїзд — втрата. Для нього Сибір ближче, ніж Нью-Йорк. Сашко ж твердить, що в Нью-Йорку ми менше втрачені, ніж у Києві. З Нью-Йорку проєктовано Чехо-Словаччину, звідтіл вийшла Ірландія, звідтіл Троцький перевертав трон царя, там тріумфують всі невдоволені, — говорила, за думкою Сашка, Віра.

— О'кей! Нью-Йорк, — казав Нестор. — Залишається батько і це все.

— Не тільки батько... Я ще також у сумнівах, — казала Віра, її очі по чернецьки опущені. — А які ваші пляни? — питає вона згодом.

— Мої? Дуже прості. Виїзд, — без надуми відповів Нестор.

— Ніяких вагань?

— Мої вагання рішені двадцять років тому. Тоді залишив партію.

— І не згубилися.

— Погоджуюсь з Сашком. Тут я знайшовся. Цей світ для мене — вихід у ясність. Звідсіль видно явища, та наші простори штучно затемнені, століттями продукується тьма. Бувало, вийдеш — довкруги село, а почуття джунглів, люди не люди, кожне обличчя порожнява, ніякої, ніде перспективи. Тож то в Парижі, на Шампс-Елізе, ти між людьми, твоє Я на своєму місці. Думаєте, чому Гоголь писав свої „Мертві душі“ в Римі? Бо в Петербурзі не хватало для цього перспективи. — Какие мы ужасные варвары, мав сказати Лев Толстой, коли вернувся з першої поїздки до Швейцарії. Але справа тут не лишень варварстві, з варварів ще будуть люди, головне, брак природньої вимоги ясності, стерто лице, загублено гідність. І будувати щось в такому кліматі — згубно, виходить ГУЛАГ. Поневолення розпаношилось у всіх клітинах організму, стало наркозом... Кричимо — ГУЛАГ, ГУЛАГ, а спробуй там без ГУЛАГу. А тому, і Париж, і Нью-Йорк, і взагалі... Вириваємось на якийсь простір... Як ідіот тікаєш сам від себе, шукаєш вигідного місця, де б ти міг над цим бодай думати. Але знаєте що? Я не вірю, що на вдасться коли цього наркозу позбавитись. Він в нашій природі.

У таких ось контрапунктах велася ця їх гутірка, іноді сюди чи туди, збивалася зі стежки, заходила в хаші непроглядности, але Віра слухала це з роззявленим ротом і години їх минали карколомно, так, що їй незчулися, як стукнула третя і їх жирафакельнер намагався їх позбутися.

А залишивши "Цур Зооне", вертались вже не до комітету, а до Тавбаху, а там знов шість кілометрів віддалі, що вимагали заповнення і збігли вони також непомітно, а при вході до села, збоку над річкою, кинувся у вічі силует людини з вудкою. Це Горенко. Диригент хорів з Києва. Він ось вже їх помітив і замахав рукою. А коли ті підійшли, він, як циган загорілий, з цигаркою в зубах, скорше ніж привітатися, гаркавим голосом, запитав: — скажіть, Несторе Павловичу, чи ті дияволи сюди прийдуть? Хтось там бреше, що вже завтра. — Ні, Нестор Євстафієвичу, (його також звали Нестором), завтра ще можете спокійно рибалити, — відповів Нестор. — А як після завтра? — питає далі завзятий рибалка. — Можете рибалити і після завтра, але так по парі тижнів — змотуйте вудочки, — каже Нестор. — А куди ж його з нами? — невгаває рибалка. — Отуди, — махнув Нестор рукою на захід. — А чи дадуть хоч які колеса? — питає рибалка. — Будем надіятись, однак власні ноги — найнадійніші колеса, — з посмішкою каже Нестор. Рибалка намагається посміхнутись також, але на заваді йому цигарка, яка, видно, не звикла лишати його рота. — А як ж ви, Вірочко? — питає далі рибалка. — Як і всі, — відповіла та спокійно. — Як і всі, — повторяє рибалка, а на його лице ніби находить хмарина. — А як рибка? — питає Нестор, щоб ту хмарину прогнати. — Не клює, паскуда... Сиджу ось, аби час забити, а народ панікує, все лиш куди та куди, а я кажу, не кудикуй кудикало, а збирай барахло і в Америку, — говорить повільно, мов би їхав волами, рибалка. — Нью Йорк! — додає він з натиском на це слово. — Чому Нью Йорк? — питає з цікавості Нестор. — Це такий злив, зливають туди всіх, що не мають куди, така Січ Заокеанська, де можна розносити владу, як звичайну сволоту, а хмарочоси від того ані руш. А візьміть такий Кремль — один якийсь там матюк і він вже валиться, а зухвальця печуть, як карася, а там такі мури і такий він недоторка, — говорить рибалка з філософським відтінком. — Бо хмарочоси на твердому ґрунті, під ними граніт, а Кремль на болоті, — відповів на це Нестор. — Отже, на січ! — каже рибалка і киває загорілою головою на знак згоди. — Килимом дорога! — відповідає Нестор.

Нестор з Вірою йдуть далі, вже берегом вздовж річки, завтра субота і їх Ваймар відпадає, як також і їх зустріч... Після завтра у Оберрінгені, у тітки Татяни розговіння. Однак Віра цим не захоплена. — Чекайте, чекайте, а що завтра? — питає вона інквізиторським тоном, на що Нестор зазначає, що завтра день суботній, єгоже сотворив Господь для відпочинку, на що Віра відспівує: — Скажіть краще, що хочете мене позбутися, що вам не вдасться. Запрошую вас на чай до себе о годині третій дня суботнього... Заперечення не беруться до уваги.

Коли прощалися перед самим Мелінґеном, рука її тепло, ніжно, довірливо лежала в його руці, при чому вона дивилася в його очі і питала: — Отже як? — Він посміхнувся і відповів. — Та хіба о третій.

В дорозі до себе Нестор менше думав про розговіння у Водяних, ніж про ті три години дня суботнього. Та дівчина, здається, головна тут сила і вона диктує. Але ж т мусиш розуміти, підшіптував збоку голос. Ах, замовчи. Що ти тут розумієш. Не бачиш, вона в розпачі? І хапається за соломинку.

Нестор має від Татяни доручення полагодити справу розговіння з Іваном, взявся за цю місію без ентузіязму, не хотілося більше мати діло з тим прокаженим, але він все таки зайшов до нього і застав його, у тій же піжамі і в тих же, на босу ногу, виступцях, що й минулого разу, з розпатланою чуприною й неголеною бородою зі зло ошкіреним виглядом голодного Бровка, якого прив'язано на ланцюгу і велено відстрашувати не бажаних переходнів. Так, видно, йому найприємніше почуватися на білому світі, нема до чого, хай йому біс, чепуритися, а до того треба відпочити, його корпуленція переладована втомою минулого, тож то перед ним нова втома майбутнього.

— О, це ви? — зустрів він Нестора, як видно, здивовано. — Сідайте. Що там ще недосказано? Наперед кажу — ні.

Нестор передав доручення Татяни. Іван відповів не одразу. — А як же туди дістатися? Як це далеко од нас? — було його першим питанням..! І при тому він запалив бичка. (У нього на нічному столику купа недопалків).

Нестор надіється організувати транспорт, це всього, як навпростець, яких дванадцять кілометрів. Виїхали у неділю, так біля години одинадцятої. Іван сидить на краю ліжка, пахкає димом і тяжко думає. І по часі годиться. Нестор вдоволений, встає з наміром відходити, але Іван враз озвався: — Слухайте, мій сусіде. Я б вам хотів порадити залишити мою дочку в спокої. Ви своє зробили, я вам вдячний, і на цьому, давайте, зробимо точку, — говорив той повільно, настовбурчено ...

— Мені здається, мій сусіде, що ця справа є значно поважніша, ніж це на перший погляд ока може здаватися — відповів на це Нестор.

— Може так, може ні, але я не бажаю, щоб до цього додавати інші ускладнення, — бурчав Іван.

— Що ви під цим, властиво, розумієте? — питав Нестор.

— Нема тут потреби щось роз'яснити, ви самі знаєте що, я лиш сказав своє і, думаю, ви мене зрозуміли.

— Так, я вас зрозумів, лишень боюсь, що ви себе не розумієте. До побачення... У неділю за вами заїдуть... Біля одинадцятої, — сказав Нестор і відійшов.

Іван, здавалось, хотів, було, ще щось гостре сказати, але вже не встиг. Він залишився знов сам зі собою, як звичайно, з відчуттям особливого осамітнення, над чим він багато думає і чого не може звести до ладу. Останні слова його супротивника особливо вражали, він таки на правду сам себе не розуміє, це такий крутіж дії, що в ньому не знайдеш початку, все лиш тікає і не думає куди, а Іван думає, а тому він на роздоріжжю. Йому лиш здається, що і тут мусить бути якийсь вихід... Не лишень той назад і Сибір, або той вперед і Америка. А де ж ділась та середина... Господи Боже! То ж він має батьківщину... То ж він нічого не зробив такого за що треба її від нього забрати. І хто це має робити? І яким правом? Якось дивно подумати, що йому, саме

йому це відбирають і таким нахабним, зухвалим способом, що його не збагне ніяким розумом.

Але ж ти знаєш, Іване, що на твоїй батьківщині сталося? Хіба ти не бачиш, не чуєш? Чому сперечаєшся? Я не сперечаюся, відповідав він на таке, я лиш не можу, вбийте мене, цього розуміти. Ви лиш подумайте... Мене вирвано з ґрунту і викинуто... Отак, ніби непотрібний бур'ян... З місця, яке належало мені тисячу років.

Скільки разів і при яких тільки обставинах, він завдавав собі це питання і ніколи не знаходив на нього відповіді, так ніби його заворожено, так ніби він не чув ніяких тих, роками й роками, день-щодень, від рання до вечора, завжди крикливих, доказів, показів, переконувальних. Візьми лиш любую газету, відкрий лиш радіо-апарат, зайти до першого-ліпшого кінотеатру і маєш чорне по білому.

Але Іван був завжди Іван, він міг все це бачити і не бачити, чути і не чути, всі ті минулі роки його не тільки не переконали, що він помиляється, а ще збільшили переконання, що правда по його боці. І що його супротивники, одного разу, мусять до неї вернутися, якщо хочуть жити по людськи. Як не тепер, то в четвер, а можливо й тепер. Тож перейдено смугу досвіду, що перед ним не встояв би сам люципер.

А тому Іван пробує... Ще раз пробує... Було-небуло — пробує. Це розпач, розуміється, у тому тисяч протиріч, смертельна загроза... Він це знає... Але це така арена і ти такий глядіатор для яких нема вибору. І тому він, з болями й жалями, але рішений і не лишень за себе, а і за свою дочку. І ніщо вже тут не змінить справи. Що він і дав зрозуміти тому самому Сидорукові.

І тепер Іван сам, довкруги сам, ніякий нікому сват чи брат... Але на розговіння чомусь, сам не знає чому, погодився. Вдарила якась нотка. Інколи це щось, проти чого не встоїш. Налазять згадки. Як там не кажи, а в тому сила, розуміється, сентимент, але такий сентимент, що заліз до крові і кости. А це вже щось, як закон і суперечка з таким не зміщається.

І наскільки той Іван сам, настільки Нестор не сам. Він на розрив зайнятий. Чергове його завдання, намовити Ірину на той самий подвиг що й Івана, лишень з іншого боку. Вона має проти цього свої застереження. — Між іншим, Несторе, — з виразом загодованості питала Ірина, — що є з тією красунею, з якою ти мав стільки клопотів?

Вже сама така характеристика цього питання насторожує, постає діалог, в тоні Ірини відчувається атака, в тоні Нестора оборона. — Вона має своїх, при чому тут ти, — говорила Ірина на завершення. — Мається на увазі комітет. Люди потребують піддержки, — казав Нестор. Сперечалися, але на розговіння Ірина погодилася. І цю точку було також рішено.

А наступний день суботній, на цей раз сірий, вікно, що виходить на сад, на яр, на поле — зачинене, за вікном по деревах топчеться вітер. І велика тиша. Навіть мовчать голуби. І лишень, вслухавшись, крізь тишу, доноситься приглушений гуркіт автошляху, що отам за долиною.

Заходили люди, а між ними, подібний на святого Сергія Радонежського, як його малюють у церковних календарях, бувший ректор Київського Політехнічного Інституту,

Сергій Миколайович Смолицький, який зайшов довідатись, "як там справи", а побачивши на столику Ірини дві червоні крашанки, мало не заспівав; — О, так! О так! Моя стара також гвалту пекти паску, мали золоту обручку, проміняли на муку... Це ж бувало... Пригадуєте? Дванадцята ніч, відвалюють від гроба камінь. Віками й віками, ось скоро тисячоліття. Бувало, як гримне хор Софії — "смертю смерть поправ" — здавалось, воно так і є. Ми, бувало, особливо діти, просто бачили воскреслого, що вирвався з гробу й несесться у небо. А за ті самі паски я мало не опинився в Сибірі. Котрогось там року, Великдень припадав на першого травня, а моя стара, візьме та й спече "бабки". І як то у нас водиться •— певне око підглянуло і донесло. І ціла буря. Тайфун. Ой, ректор та пече паски! Тягнуть, та суд, та комсамолія. Та які там, кажу, паски, то ж Першого травня. А чому така форма? То ж, кажу, "бабки". Не знаєте? Бачите. То ви, кажу, забули, що Перше травня, а що Великдень то не забули... Що трапляється разом раз на десятки років. Соромтесь! Такі ви комсамольці? Хто вас виховує! І вони настрашилися, а я видряпався з лиха... Але скільки це коштувало нервів... Це ніякий там жарт, це питання життя. Одного нашого знайомого... Був учителем... Забрали... Гримнуло, а він перехрестився. За звичкою, механічно. А моя стара оце й каже: давай спечемо паски! У відплату. Не пожаліла шлюбного персня. От до чого дійшли. То ж звичайна, як глянеш, худоба, тічка скажених собак, а провалились той режим — відвалювання від гробу каменя почнеться ще з більшою вирвою. І саме через оту тічку, — говорив Смолицький старечим голосом, його очі сльозилися і він витирав їх шматком зеленої ганчірки.

Сидоруки залишили його на обід, а по обіді, Смолицький і Нестор, позичили у господаря дому, ручного возика і поманджали до найближчого гаю по дрова. Старий скаржився, що його стара мерзне і не має чим заварити чаю. Стинали молоді кленочки, з яких стікав сік, розтинали їх на жердя і тягнули додому. І трохи забарилися.

Тож то вчора Нестор обіцяв Вірі, що на третю прийде на чай, а ось вже по третій. Відходячи, казав Ірині, що йде замовляти на завтра бричку... І було це йому неприємно, як і неприємно було відвідувати Віру у неї вдома, и;о подумали б її господарі, згадка про їх сина та ще дуже жива, але коли він вийшов на велику дорогу, вже здалека помітив знайому фігурку у строкатій хустині, ясному плащі, що його розкидав вітер, яка, вздрівши Нестора, побігла йому назустріч. Їй, мабуть, спішно, проти неї вітер, але біжить. Рожеві щоки, сяючі очі, розкриті сміхом уста. Вітаються за обидві руки. — Я не видержала! Чекала, чекала... Де ви були? — кричала вона ще на бігу.

— Займався хазяйством, — відкрикувався Нестор.

Віра взяла його під руку, йшли з вітром, вона розтягала кроки, щоб втримати такт, намагалась дивитись йому до очей. Нестор збентежений, це сценка з часів юнацтва, щось, мов би з гімназії. — Слухайте, стрибунко-душко. Чи конче треба нам йти з вітром? Пропоную зміну курсу, — озвався знов Нестор. — А чай? А мій чай?— швидко реагувала Віра. — Хіба ж можна оце довкруги замінити за любий чай? — показав він на поля. — То куди? Кажіть, ведіть, з вітром, проти вітру, у хмари, з хмари... Отак через

луг до того он гаю, — захоплено щебетала Віра.

— Давайте отак, — вказав він на пригірок вкрити зеленою пшеницею, по якій ще недавно гарцювали американські танки і полишали за собою виразні сліди.

— Біжимо! — як стій викрикнула Віра.

Звернули з дороги і бігли стежкою під пригірок. Вітер дув зліва, пшеничка мрижилась, краєвид за ними ширшав і по часі, засапані зупинилися. — Бачите? — питав Нестор. Перед ними долина, річка, протилежне взгір'я, автошлях, по якому туди і назад пробігали верхи силуетів джипів. І світило поміж хмарами гостре сонце.

— Бачу, — казала Віра з приложеною до чола долонею.

— Що ви бачите? — питав її Нестор.

— Не кажіть, не кажіть... Щось надзвичайне, — казала напружена Віра.

— Ті там на горі машини. То Америка. А внизу Ільм. Річка. В ній вудив Гете. А чи бачите оту там точку під вільхами на закруті? — говорив театральнo Нестор.

— Бачу, бачу. Рибалка, — швидко казала Віра.

— Диригент Горенко. З Києва, — казав патетично Нестор.

— То він, то він. Пізнаю, — захоплено кричала Віра, мов побачила чудо. — Я чула в Києві його хор. Цікаво, чому й він тікає, йому там не було зле, — говорила вже спокійніше Віра.

— Йому хотілося половити рибку в Ільмі, — казав усміхнено Нестор.

— Но, но, но! Це не жарт. Несторе! Осініть!

— Його хор звався, здається, "Думка", — казав сповільна Нестор.

— Ха, ха, ха! — розреготалась чомусь Віра.

— Вам, бачу, весело, — зауважив Нестор.

— Ні. Вибачте... Це не те. Я щось згадала. Ну? "Думка". Так що?

— Може він переконався, що така назва там не на місці.

— І тому втік?

— Може й тому.

— От і все?

— От і все.

— Що ж він буде робити тут?

— Як бачите. Ловити в Ільмі рибку, вволю надуматись. Там це люксус, а тут думай, говори, кричи.

— "Віють вітри, віють буйні, аж дерева гнутьсья" — заспівала враз Віра стертим сопраном звернена вбік долини, але одразу це урвала, підбігла до Нестора. — Це я для нього. Чи ви знаєте, що я також співачка?

— Чую. У вас цікавий голос.

— Стерся. Не було вправи.

— Що значить стерся? Скільки вам, бабцю, років?

— О! Багато. Рахуйте. На кожний мій рік кладіть десять. Роджена... Чекайте, чекайте. Коли я роджена? Двісті десять! Завтра... Ні, після завтра... Несторе! Після завтра мені двісті десять років Гратулюйте! — викрикнула Віра, кинулась на шию

Нестора і впилася устам в його уста.

Нестор збентежений, цей жест загострий. Уста гарячі, вогкі, жадобні. Рвучко її від себе відорвав. — Віро! — вирвалось у нього погрозливо.

— Це вам за бабцю. Будете сердитись — дістанете ще... Але ж, Несторе. Мені двадцять один рік. Я повнолітня. Змилуйтесь.

— Але мені двічі стільки, дитино, — говорив спішно Нестор.

— Запізно, запізно, мій тату! Дякую за зміну мого родочислення, це не допоможе. Краще — біжим далі.

Схопила його за руку і вони бігли навпростець пшеницею, розчервонілі й засапані, добігли до віядуку, де ще недавно ховалися від літаків і де ще валялися порозкидані предмети, що служили за сидження.

— Несторе! Більше не можу! Хо! — відсапувалась Віра і з розгону присіла на кам'яній брилі.

— Маєте ви сірники? — навздогін питав її Нестор.

— Еврика! Огню! Давайте огню! — вигукувала Віра і зірвалась на ноги.

Кинулись збирати все, що могло горіти, незабаром з того постала купа, яку вмить обернено на багаття, що диміло, горіло, тріщало, а спричинники цього засіли насупроти на куснях старих шпал, будь що говорили, з будь чого сміялися, Нестор пригадав, як то у їх селі, зночі під Великдень, хлопці й дівчата робили біля церкви багаття — залишки давнього культу огню, що очищав, аж до неба і спалював на землі всі нечистоти та приносив урожай добрий... А за християнства, це пов'язано з багаттям у преторії Пилата, коли Христос стояв на суді перед ним, на подвір'ю преторії горіло багаття, біля якого чекало висліду суду чимало всілякого люду, а між ним також один з апостолів Христа, що його розпізнала одна дівчина і голосно прозрадила, що він належить до прихильників підсудного. На це апостол мав сказати: не розумію, що ти говориш. Але опісля його розпізнали також інші, на що він відповідав: не знаю чоловіка того. Це повторилось з ним тричі, але за третім разом, це було вже опівночі, заспівав десь збоку півень і тоді апостол пригадав слова його учителя звернені до нього на Тайній вечері: "Аще же алектор возопіє троєкрати і ти, Петре, отречешся од мене". Апостол засоромився, "ізшед вон і плакася горко".

Віра, що уважно це слухала, запитала: — Чому то апостол так ні з сього, ні з того, зрікся? Здається, він був один з вибраних.

— Мабуть, зі страху, — відповів Нестор.

— Чого він боявся? Тоді ж НКВД не було. Лиш мале підозріння. А скажіть; як би ви на таке реагували?

— Можливо, Вірочко, так само, — каже через вогонь Нестор.

— Чому? — питала Віра з гострим, на це слово, натиском.

— Бо це страшно. Не належу до хоробрих.

— О, не вірю. Я знаю, що ви не боялись налетів, — казала Віра.

— Але боявся б тих біля багаття преторії.

— Але ж чому?

— Бо вони страшні. Фактично, за Христом не було ніякої вини і Пилат його не осудив. І умив навіть руки. Але його розп'яли.

— За що ж, ви думаєте, його розп'яли?

— За те, що він порушив правила суботи... Що звав себе сином Божим.

— І це вся його вина?

— Дуже велика. І Петро це знав. Ви згадали НКВД. Сьогодні, мені один київський професор розказував, що його мало-мало не розп'яли за те, що його жінка, у день бувшого Великодня, спекла печиво на подобу паски. це вже, рахуйте, щось, як дві тисячі років після Пилата. Так. Я не боявся налетів, але НКВД боюсь. І боюсь смертельно.

— Але ж чому? Ви ж його не переживали.

— Петро також не переживав розп'яття

— Про що ж фактично тут ходить? — майже з розпачем питала Віра.

— Я вже сказав. Про суботу.

— Ну, жартуєте... Не у нас.

— Як же не у нас? А у кого ж? У турків? Професора судять за...

— Чекайте, чекайте, — перебила Нестора Віра. — Давайте розберемося. Професора судять... Професора судять... Напевно комсомольці. Так. Це у нас бувало... Але ж це комсамольці. Сливе діти. Який там їх суд. Я сама до них належала, мене виключили за відмову якраз бути прокурором. Це щось, як... як, — Віра не знаходила слова як це назвати і їй поміг Нестор: — Як преторія Пилата, що кричала розпни! Це ви хотіли сказати?

— Ах, Несторе! Це таке все заплутане. І чому? Чи ви можете сказати чому?

— Я не можу сказати чому. В нашій природі існують прірви з незбагнутим призначенням. "Щось таки та значимо, коли так бояться нас" — пригадуєте такого дуже ліричного поета, який тішиться, що належить до такої прірви. Там не обвинувачують за злочин. Ваш батько не поповнив ніякого злочину, там обвинувачують, що ви не вірите в суботу, як вони вірують, в людині існує, наприклад, бажання карати ближнього за те, що той потрапить краще за неї жити. Іноді це звучить заздрістю, але цю заздрість аналізують і виводять з неї наукові теорії... Коли хочете — по моєму, нема справді бідних й багатих, є спроможні й не спроможні. От і все. От і істина. Але там... У тій науці... Там вам Сибір, каторга, чверть століття Воркути за... Що ви Іван, а не Мишко... Так воно чомусь є, •— говорив Нестор через полум'я багаття.

Говорили й говорили, Віра все питала... І дивувалася. Нестор, мов обвинувачений, намагався виправдатись і також дивувався. Це здивування їх виповняло, дуже швидко біг час, підкидали до вогню паливо, вітер шарпався вздовж залізничного валу, вривався під віядук, колотив димом, проривалося крізь діри хмар небо і зливало цебрами сонце просто на пшеницю, що нагадувала хустину зеленого шовку в руці дівчини, яка прощає в дорогу милого.

Нарешті їх час відходити, Віра перечить, їй і так дуже добре, але час, але сонце, але життя. Назад вертались в мовчанці. Нестор просив лиш Віру зайнятися організацією

транспорту... І заїхати завтра за батьком. Перед ними долина, скосе проміння сонця. Ану, чи побачать рибалку на закруті Ільму під вільхами? Даремно. Він вже зник. Але джипи на другому взгір'ю гуркотіли далі.

XII

Весь той недільний ранок Нестор з Іриною заняті збиранням в дорогу, хотілося блищати, Ірина в чорній, з широкими рукавами, суконці, яка їй личила вельми, Нестор в костюмі з пасистою краваткою, приходили знайомі, багато христосувань, на столику збільшилось крашанок. Погода також зм'ягшала, її вітер унявся, здавалось йому було досить вчорашнього дня.

Чекали на підводу, сподівалися на одинадцяту, але вона появилася ген біля другої. Це вносило роздратування. Під браму підкотилась бричка на високих колесах, пара гнідих, тяжких коней, на козлах Віра у дивній кепі захисного кольору з віжками й батогом у руках, одягнутих у чорні рукавички, поруч неї, з іронічною посмішкою, Я у ролі коопілоата, який почав польською мовою пояснити, чому вони спізнилися, бо він забарився в костелі... З Яном, згорблено й незграбно, у бахматому, але все так новому, бронзової барви, костюмі, вгрузло сидів Іван, який спокійно привітався з Нестором, з великим трудом зробив біля себе місце Ірині, тож то Нестор, полагодивши всіх і наговоривши купу привітань, присів насупроти Івана й Ірини на скрипці з оброком. При знайомстві з Іриною, Віра відзначилась зразком артизму, посміхнулась чарівною усмішкою, а Іван, у своїй величній незграбності, виявив таку силу кавалерськості, що його не можна пізнати. Він, як велить звичай древній, тричі христоснувся, був зело уважний, з місця взяв тон кавалера, почав розмову про погоду, згадав як то у них там "бувало" над Дніпром рікою, коли їхалось святити свячене. З Іриною, виявилось, вони земляки, Ірина зі Золотоноші, це ж рукою сягнуть до Канева. Батько Ірини, прокурор царського часу, знав Морозів, побував також на заслання, а вернувшись, перед самою війною, перебував у Каневі. Іван міг дещо про нього сказати... Жив в тяжких умовах, дуже постарів... Чи живе й тепер? Хто може знати.

Зараз за плечима Нестора, рівно й напружено, з віжками в руках, Віра. Привіталась з Нестором чемно й формально. Вона править кіньми, її руки простягнуті, її очі скеровані вперед, її волосся виринається з-під кепки і бавиться з вітром. Біля неї, з виразом професійної поблажливості, сидить Ян. Коні тяжкі, повільні, їх копита ступають рівно і твердо, колеса брички котяться ліниво байдуже. Одразу за селом, вони повернули до ліва на бічну, польову, м'яку дорогу, потягнулися вверх на взгір'я перекрочили широку, бетонову автостраду і плужились далі в напрямку півдня.

Погода ласкаво і, здається, переконливо підносила чоло, небо слухняно синіло, сонце розсипало свої щедроти, поля яріли бірюзово, чисельні жайворонки тріпотіли в повітрі.

Вірі інколи вдавалось доbitись швидшого руху, її биндюги намагались їй догодити, пускались швидшим клусом і за пару годин показалась їх мета.

Село при шляху, при долині, двоповерхові, старовинні будови, оточені муром подвір'я, вузькі, нерівні вулички. І велика тиша. Вулиці німі і порожні, брами закриті.

Тільки горобці та голуби, та зрідка собаки. І дуже зрідка люди, переважно старші, переважно жінки у широких, довгих, темних спідницях. На всьому значились смуток, жалоба, мовчазність.

Татяна й Микола Водяні мешкають у одній чималі кімнаті другого поверху більшого будинку головної вулиці. Браму відчинив урочисто Микола Іванович, Татяна темній, святочній сукні вибігла на зустріч. Рухнуло бурхливе христосування, докори за спізнення, посипались компліменти. — Іване! То ж ти красунь! — Вірочко! Ти цвітеш. — Пані Ірино! Ви розкіш. — Несторе! Моя ви стара любов. І навіть Ян дістав свою пайку, до чого спричинилась його висока шапка.

У відплату Тані дісталось також, наприклад, Іван вирік: — Ти мені нагадуєш мого тестя. — Миколу Степановича? Здурів? — казала Таня. — Таке саме руде волосся. — Коли судити по волоссю, то ти нагадуєш нашого Кудлая. — Га, га, га! — реготав Іван, можливо, вперше за весь останній час. Микола Іванович зразок коректності, по військовому, сливе на струнко, його темно-синій, залежаний у валізі, костюм тіп-топ гладжений, пасиста краватка агресивно в формі. Появилась також Мар'яночка. Кучерява, рожева, ніби знята з бонбоньєрки монпансьє.

З шумом, гамором, юрбою входили до будинку, дерев'яні сходи тарабанили й рипіли, кімната заповнилась рухом і говором. І, здавалось, вони тут самі, хто зна де ділись власники дому, на їх половині мертва тиша.

До речі, кімната готова прийняти бій, стіл хизувався сніжно-білою скатертиною, в центрі паска, свічка, шість крашанок, довкруги порцеляна, кристалі, срібло. — Ууум! — першим мукнув Іван. — Чудово! — дещо позичене, — поясняла Татяна і просила до столу.

Хоча з цим не було спіху, гості знайомились. Вір розмовилась з Мар'яною про писанки, Нестор в куті, на нічному столику натрапив на великий, критий оксамитом, фото-альбом. Розгорнув і ахнув. Стара Прага. До нього підступив Микола Іванович. Пішли пояснення. Знані обличчя, студенти, професори, діячі політики, учасники визвольних змагань. Відчити, з'їзди, академії. Масивне скупчення інтелекту України irredenta. — Похвально, що вам це вдалося зберегти, — вказував на альбом Нестор. — останні хвилини, — казав Микола Іванович. — Коли ми залишали Прагу, большевики були вже на Ольшанах, кілометрів з десять. Ми чекали американців, які були під Берандовим приблизно на такій же віддалі, здавалось, один тільки крок. Але знаєте, чехи... Братші русове... Тож так їх чекали. І дочекались. Нам прийшлося спішно відходити, в останню хвилину. Хапали, що трапилось під руку. Все залишили — бібліотеку, картини, меблі... Вирвались з парою валіз, але це, — він вказав на альбом, — взяти мусіли. Все таки, як не кажіть, той шматок нашої Праги залишиться в пам'яті не тільки нас, але й віків.

— Але чи всім вдалося вирватись? — питав Нестор.

— Яке всім... Багато не змогло. Деякі по старості, деякі з недбальства, деякі з апатії, деякі з наївності... Мовляв "вони змінилися". Багатьох арештували з першого дня, на вік не зважалося, дехто поповнив самогубство. Славінського... Пам'ятаєте.

Сімдесяти п'яти років. З ліжка, хворого. Вмер по дорозі, — говорив Микола Іванович.

— Це в їх стилі, — зазначив Нестор.

— Пані і панове! Стіл чекає! — втретє гукала Татяна.

Поволі сідали, Іван на головному місці, від нього по праву Ірина, по ліву Нестор, біля Ірини Микола Іванович, насупроти Віра, на завершення Мар'яна з Яном. Татяна во главі паради в чині генерал-господині і разом церемоніял-майстра, на її столі масивом їжа і пиття доведені, як казав опісля Нестор, до екстази, а Микола Іванович не тільки наливає чарки кольору бурштину, але й коментує, як це сталося. — Американцеві, на щастя, заболів зуб, вимагалось інтервенції доктор-Татяни і ось дві пляшки "Скач"-у, — казав він безпристрасно. — Хотілось по нашому, — спокійно додала Татяна. — Морозиха! — докинув Нестор. — Стоградусна, — казав Микола Іванович. — Дочка Григора... І в такому разі пом'янем тут і його душу, — говорив Нестор і підняв чарку.

— Христос воскрес! — окликнула Татяна.

— Воїстину воскрес! — відповіли всі хором.

Очі всіх звернені на Івана, він, мов би зацікавившись, закрив очі, здавалось тратив притомність. Віра готова кинутись йому на поміч, решта насторожено чекала, але це тривало лиш кілька секунд, він швидко прийшов до себе, струснув головою і вимовив: — Нічево, нічево. Ето прайдьот, — казав він по російськи і одразу перейшов на свою мову. — От, знаєте... Не звертайте уваги. Нерви, — бурчав він і підняв чарку.

Всі облегчено відітхнули, випили, набирали їжу. Микола Іванович наливав "на другу ногу" і ніби сам до себе говорив: — Як не кажи. Доба чортяча. Але ось чудо. Хто міг думати, що ми зустрінемось... І в такому місці. Ото ще раз! За чудо!

Випили ще раз. Усі. Навіть Мар'яна чарку чогось лимонадного. Іван випив і було видно, що в його гартованій плоті нуртують вибухи чуття, тому Ірина почала з ним мову про брата Андрія, якого вона знала з кіно-студії. Це і врятувало Івана від паніки, він входив у норму, а побачивши мису справжніх, пузатих і навіть зі сиром, вареників, він викрикнув: — Вареники! Коли ми з вами бачились?!

Це додало сприту, почались в перемішку, без керма і вітрил, гутірки в туманності чарки, згадували і Perezгадували хутір, а в тому рідних і менш рідних, а Віра, що сиділа на розі стола недалеко етажерки, на якій помітила кілька книжок знайомого вигляду авторства її дядька, в тому знаменний його „Розгром" і зовсім не знані "Тверді руки", про які щось було чула, але не бачила. — Тьотю Таню! — гукала вона крізь метелицю гамору. — Звідки ти маєш "Тверді руки"? Це пригасило гамір, обличчя повернулись до Віри. — Ми дістали, — казала Татяна. — Але ж у Києві ми їх не бачили, — говорила Віра. — Бо по виході їх скоро вилучено, — казала Татяна. — Я цього не знала, — відповіла Віра. — Нічого дивного, думаю, що й Андрій про це ні слова. До нас дійшло лиш пара примірників, — казала Татяна. — Це цікаво... За що їх зняли? З дядьком такого не траплялося, — дивувалась Віра. — У нас багато про це говорилося, казали, що там порушено питання мозолястих рук, що в революцію вважалося пашпортом пролетарськості, в протилежність рук білих, що символізували паразитів. Довідались, що вожді революції належали також до білоручок. От вам і проблема. — Андрій,

мабуть, пригадав Іванове весілля, — зазначив Микола Іванович. — А й справді. Тоді нас перевіряли за руками, — казала Татяна. — Тепер це "нельзя". Кажуть, що „вставайте гнані і голодні" там заборонене, — додав Микола Іванович. — Дивно, що дядько Андрій уникнув Сибіру — несподівано озвалась Мар'яночка, яка, здавалось, навіть цього не слухала. Очі всіх звернулися на неї, її обличчя залилось зніжковінням. На виручку їй прийшов Нестор. •— Ваш дядько виробив собі там особливий імунітет. — І взагалі... Андрій! Вірочко. Ти його найкраще знаєш. Що він таке? — питав Микола Іванович. — Ти думаєш, Андрій теперішній, — додала до цього Татяна. — О! Дядько Андрій. І це все. Він мене протегував, балував, привозив закордонні панчішки... Але чи я його знала? Ніколи ніяких розмов, ніяких питань... Щоденне, буденне — погода, їжа, часом спорт, одяг, взуття. Як спалося? Що снилося? І, розуміється, мій спів. Цим він переймався. Протегував, платив, бував на моїх виступах, розумівся на співі, як і на всьому, чого б не торкнувся. Але в його робітні я майже не бувала. О, можливо, два-три рази мигцем. Над робочим столом, вражав портрет Сталіна, стіни заложені книгами. Машинка, телефон... Але спитайте мене, що він коли робив і взагалі, яку грав роль — не скажу. А він грав роль... У Спілці письменників, в політиці... Без нього ніщо. Завжди в почесних президіях... Говорили ми на двох мовах, залежно від потреби, борони Боже якесь питання, навіть невинне... Як я вже опісля зрозуміла, він виробив не лишень імунітет, а й особливу спритність поведінки... Гостре відчуття в коливаннях ліній партії, вождів, а головне — головного, від якого залежало кожне дихання. І, як мені здавалося, він не боявся, як було з іншими привілейованими. Але його боялися. .. Навіть високі партійники. Тому, мабуть, він і ризикнув тими "Твердими руками", з надією, що це пройде, як жарт, як стара згадка, але не пройшло. Там не розуміють гумору. А що це зійшло безболісно... Дядько Андрій мав фори. На самій горі. І взагалі... Це складна, вражлива натура. Я його дуже любила, — закінчила свою мову Віра.

Усім це сподобалось, Микола Іванович навіть подякував, прекрасна, як він висловивсь, характеристика, Ірина глянула на Віру кілька разів, Нестор вдавав незучасненого, Татяна інколи вставляла якесь слово від себе, то ж то Іван — тріумф, він лиш слухав, але як слухав... Так дочка. Недурно її дід по матері був найбільший говорун, але Татяна все ще не вдоволена цілком, вона вимагає більше: — А як там, Вірочко, його Ольга? — питає вона крізь атмосферу за третьої чарки — "Бог трійцю любить". — Ольга, не знаю як тепер Ольга, а тоді це не Ольга, а Берта. Її рознесло. Бабця Лоханська була огрядна, але цю переогряднило... Андрія не може терпіти за якусь там артистку, і єдиним її кумиром — її Юрко, який дуже в неї вдався і який мріяв бути боксером. Вона все твердить, що це вона зробила з Андрія людину, що вона знайшла його в Харкові у якійсь ванній де його мало не з'їли воші, — казала Віра. — І Андрій все це терпить? — питала Татяна. — Не лишень терпить, він її раб. Одна в Советському Союзі людина, якої він боїться, — казала Віра. — А була така романтична пара. Ольга — цікава, гарна, буйне волосся... Стрибала, співала, зарадна, практична, Мар'яна проти неї... — Татяна урвала на цьому свою мову й питала: — А, як же, Вірочко, мама? — А, мама! З неї не багато лишилося. Протилежність Ольги... І на цьому

Віра зупинилась, було видно, що про маму говорити їй не хотілося.

Це, було, і закінчило цю тему, але заторкнуті питання не хотіли втихомиритись, Микола Іванович, що виглядав, як добре зрілий баклажан, продовжував мову, переважно через стіл з Нестором. — А мене це, кажу вам, сердить, — говорив він ажитовано, мов би його ображено — такий вам мудрий і сильний, а разом така ганчірка. — Нестор розумів про кого мова і питав: — Чому вас це сердить? — Може це, не так сердить, як інтригує. По перше: чому він її терпить? По друге: чому боїться? По третє: чому її рознесло. То ж там завжди бракує харчів, — з особливою прецизністю говорив Микола Іванович. — І ще одно: чому той їх синок мріє бути боксером? — додав він до всього.

— Наскільки я це зрозумів, — почав мову Нестор, який весь час здебільшого тільки слухав, — таємниця цього феномену в його природі. Вернімось до "Твердих рук". Я їх читав. І догадуюсь, що спонукало їх появу. І, здається, розумію чому їх "вилучено". І не тільки самі ті мозолі. Там зроблено натяк, розуміється в мові Езопа, що природа не терпить гніту. Положи на траву камінь — трава вимре. А та, що виживе — вийде блідою, покрученою. Коли ідеалом стануть "тверді руки", вийдуть твердим не лишень руки, а й лоби. В остаточному суспільство обернеться у стрибунів, боксерів, пожинати лаври арен куди простіше, ніж лаври дослідників, маси обернуться в істеричних клоунів, їх залишить ініціатива, мудрість, свідомість і все, що вони вироблятимуть, буде роблене "на авось", низької вартости. Боксер герой, боксер лаври, боксер гроші. До того безпечність. Ніяка політика. Хай живе боксер!

Так. Там, скажете, цінять також інтелект. Можливо. Але це не канон віри, це "надбудова", його поставлено на денне місце, його здевальвовано, він може бути, але й може не бути і згодом, згодом, він почуватиметься не обов'язковим і почне відмирати, як нижнє галуззя дерева. Це і спонукує сина Андрія стати боксером, а його батька продумати "Тверді руки".

А що до Ольги, — казав, тим же повчальним тоном Нестор, — це знов таки зударення з природою. Кажуть, її рознесло. Що там бракує харчів. Харчів бракує, але не для жінки орденоносця Андрія. В країнах, де домінує голод взагалі, людина, а особливо жінка, коли їй дати вистачально їжі, піде в тіло. Природа жінки заалармована голодом, вимагає забезпечення вдвоє більше ніж чоловіка. У ній безупинно працює лябораторія людомноження, це вимагає палива, роби, мамо, запаси, напихайся вуглеводами, не сьогодні — завтра будеш їх потребувати. Там, де голод диктує кодекс кальорійних норм, там про грацію годі думати. Це, між іншим, делікатно, з гумором, був натяк у "Твердих руках". Такого гумору ті безгуморні люди толерувати не збираються. І тому "знято". Не нада! Молчать й не разсуждать! І нарешті, Миколо Івановичу, ваше здивовання, чому він її терпить і чому боїться. Маємо на увазі Андрія. Що це таке Андрій? За нашими скупими даними, це там величина, це слон, і одружений він з Ольгою. Що таке Ольга? За тими ж даними, це маленька, масова людинка, така собі, трохи обжерта, миша. Цікава, можна сказати, пара. Хтось мав сказати, що слони не бояться левів, але бояться мишей. Вона може залізти йому у вуха, під хвіст, вона

його добре знає, вона може розказати про нього коли хочете й кому хочете, а там же НКВД, скажіть, хто не боїться НКВД? Така вам Ольга, що пройшла огонь, воду і мідні труби. Увага, увага! Чи вам, Миколо Івановичу, не страшно? — казав Нестор... І помітив, що його риторику слухає не лишень Микола Іванович... Навіть Іван розіп'яв вуха, а Віра "пожирала" його своїми великими очима. Занята обов'язками церемоніал-господиньства Татяна, здавалось, ось-ось задивиться і полетить сторч з мисою смаженим, здається, одна лиш Ірина більш думала, як би їй закурити, аніж слухати свого чоловіка, якого вона вже знає, як стару грамофонову платівку.

А що ж до Миколи Івановича, так той щойно в розгоні. — А як ви до його вислужництва? Кажуть, що його колеги не дуже це долюблюють, — говорив він зі заплющеними очима, ніби його щось сліпило.

— Ви читали його "Розгром". Читали... Розуміється. Було це вислужництво? На нього, було, накинулись, але врятував Сталін. З примхи... Не будь цього, і йому не оминути обителі Зосими й Саватія. А чи знаєте, що це за штучка оті самі колеги? Особливо дрібнота... У яких заздрість основна чеснота... Зацькують, заклюють... Лишень не Андрія. Це тверда капиця. Взагалі ж це арена... Святий-несвятий, а станеш чортом. Але Андрій тому Велзевул, — говорив Нестор.

— Але, шановні, але, милі! Не забувайте моїх голубців! — гукала Татяна.

— Хто відважиться! — говорив Нестор і моргнув на Миколу Івановича, який старанно знов підливав до чарок. — До голубців! — підняв він свою чарку.

— До голубців! — вторував Нестор.

— Але ж скажу, сестро, голубці! Століття вже їх не бачив, — озвався Іван.

— А чи пригадуєте хто у нас найкраще робив голубці? — питала Татяна.

— Як не пригадувать... Наталка. У мене в Чіб'ю вона заправляла хазяйством, — говорив Іван.

— А як це потрапила вона до Совету національностей, та ще й від зирян? — питала Татяна.

— Навчила їх гнати самогон з клюкви, а ті з вдячності й произвели. Там же все "липа"(*(* Фальш.) — говорив Іван.

— Це нагадує Мошка, що "ісполнял" негра в Комінтерні, — говорив Микола Іванович.

Почувся сміх, перейшли на анекдоти, Іван почав крутити з недопалків цигарку, до нього підсів Микола Іванович, Таня прибирала зі столу, Ірина з Вірою їй помагали, до Нестора несміло підійшла Мар'яночка і показала йому свій празький альбом фотознімок — табори, пластуни, Карпати, марші, танці.

Починало вечоріти, засвітилась електрика, Ян висловив бажання їхати, на що Татяна заявила, що він може їхати, всі ж решта лишаються. Ночувати? Тут? Але де, але як? — Отут... Покотом, валетом, — підбадьорювала Татяна. — А як завтра додому? — Пішечком. Ніженьками. Тут всі дорослі, — гомоніла Татяна.

У висліді — Ян урочисто возсів на козла і погнав свої битюги з двору, Татяна відійшла до своїх господарів позичати патефона, козацтво-лицарство згуртувалось біля

Івана з наміром почати нові філіппіки. Віра з Мар'яною примістилися біля відчиненого вікна з виглядом на город, де вже цвіли нарциси, відцвітали вишні і намірявся цвісти бузок. Погода виходила знов на рівень весни, сонце сідало за широким будинком клуні з обіцянкою, що завтра можна сподіватися продовження сьогоднішнього.

Зі своїм пластовим альбомчиком, Мар'яна оповідала Вірі, що це таке пласт і що це Прага, як там жилося. Багате, старе місто, великі магазини, повно товарів, найновіші моди... Товариство, зустрічі, танці... Вчилися в гімназії, розуміється — українській. У Празі були і українські школи, це демократія, кожний міг, як хотів, думати що хотів, читати, належати, до яких хотів партій. Її батько належав до товариства українських інженерів, до Історико-філологічного товариства, до Державного центру УНР. Що це УНР? Українська Народна Республіка, що постала за революції в Києві, яку москалі розгромили, але яка існує і до цього часу на еміграції. Чи чула Віра щось про Петлюру? Не багато. Там це ім'я заборонене.

Віра здивована, така дівчина, а стільки знає, багато з того Віра чує вперше, от хоч би національні свята — Крути, Першого листопада, Двадцять другого січня, Базар. Про все це у них говорилося, ось як сьогодні, одверто по різному. Знали про їх рід — хутір, діда, батька, дядька Андрія, Сопрона, Петра. І також про неї — Віру.

Віра вражена, схвильована, Мар'яна це розуміла, вона чула, що "там" все таке заборонене, ніяких таких згадок, ніякої політики. — А про що ви думали й говорили там? — питала Мар'яна. — О, як дістати суконку, як стати в чергу, "що там дають", закордонні фільми, закордонні переклади письменників... — відповідала Віра. — Але там закордоном завжди ганять, — казала Мар'яна. — Усе, що там ганять, сприймається добре, — відповідала Віра. — Там панує культ закордону, це мрія, — говорила далі Віра. — А чи знають там щось про нас тут? — цікавилась Мар'яна. — Не багато. І не дуже хочуть знати. По перше, це заборонено, по друге це... Ти не повіриш... Заздрість. Ми тут для них зрадники, але не "родіни"... А їх лиха. Ми повинні були терпіти з ними разом. Ми тут розкошуємо, "по кавярнях", у той час, коли там гинуть... — казала Віра, чого Мар'яна не могла зрозуміти і на що не знаходила відповідного слова.

Увійшла знизу Татяна і перервала їх мову. Без патефона. — Знаєте, — казала вона, — у них там таке... Сидять і плачуть. Сьогодні здалися їх армії, у них там два сини, один на сході, бояться, що він не вернеться. Я подумала — не гаразд нам у їх хаті тепер бавитись. Як би це виглядало. Обійдемося без музики.

Усі з цим годилися, навіть стишили мову, час минав і так швидко, у цьому маленькому світі так багато великих зацікавлень... Поважною головоломкою було, як розмістити всіх спати, за даними, які мала до своєї диспозиції шефка цього генерального завдання, — всі вони мали б зміститися у одній цій кімнаті, за винятком Івана, якого пощастило примістити десь там внизу цього дому. — О, скільки разів нам так приходилось. У дорозі... І ще гірше. Тут бодай не має алярмів, — вибачливо поясняла Татяна. Ірина квапилась їй на виручку; — Ми в Києві, родиною з трьох людей, жили п'ять років у пів кімнаті розділеній килимом, за яким жила ще одна родина.

•— У нас на хуторі було, наїде гостей, — казала Татяна. — На хуторі... Теж мені

порівняння, — казав Микола Іванович. — А що б ти думав. Улітку ще горище, клуня, шопа, а в зимі світлиця, куль соломи, покотом. — Змістимось! — резюмував Микола Іванович. — Отже, ахтунг! На мою команду! — казала Татяна. — Іван унизу, Ірина й Нестор — матрац на помості, Віра й Мар'яна — ліжко. За винятком Віри, всі годяться, вона не може спати у двійку на одному ліжку, тому коректа: Віра також поміст, сливе під ліжком Мар'яни. Як же я буду через тебе перескакувати? — питала Мар'яна. — Нічого. Ти можеш літати, — казав на це Микола Іванович.

Стелилися, гомоніли, сміялись, роздягались жінки — чоловіки одверталися, роздягались чоловіки — жінки одверталися, убиральня по сходах внизу, світло одразу за дверима, Ірина зовсім побіч ліжка Водяних, Нестор по середині помосту, біля нього, замість нічного столика — валіза, за валізою постіль Віри. Речі складали, хто де міг.

Біля години дванадцятої офіційно й остаточно починається ніч, гасне світло, глибока темнота, трохи згодом до високого вікна починає вкрадатись світло місяця, з темноти вилазити контури предметів, як також залишки мови.

— А знаєш. Віро, — чути шепіт Мар'яни, — там, під моїм ліжком я бачила мишу.

— О! Не кажи! — реагувала одразу Віра.

— Що ти, Мар'яно, вигадуєш! — сердилась Татяна. — Там ніяких мишей.

— •Я їх напrawdę боюся, — скаржилась Віра.

— Там біля тебе Нестор Павлович. Він тебе оборонить, — озвався Микола Іванович.

— Під моїм омофором, виходить, мають знайти схоронище аж дві жертви цього терору, — відповідав Нестор.

— Я мишей не боюся, — заявила Ірина.

— Лишень привидів, павуків і бомб, — відповів на це Нестор.

— А я тільки мишей, — відозвалась Віра.

— А і справді... Що воно страшніше — миша чи бомба? — філософував Микола Іванович.

— Залежно від синдро-індивідуалістичних суперечностей між біологічною і соціальною природою речі, — відповів на це Нестор.

— А що така мова мала значити? — питав Микола Іванович.

— Зміст супоставлення: бомба — миша, — говорив Нестор.

— Миша страшне. Бррр! Влізе тобі під ковдру, — перебила Мар'яна.

— •Маєш, дочко, рацію... То ж то бомба — бах! І нема, — казав Микола Іванович.

— Чи ви затихнете? — сварилась Татяна.

— Вона конче хоче загнати мене на ліжко. Не дамся! — казала Віра.

— Це коли ми, одного разу, на Поділлі, — почав, було, Микола Іванович, але його одразу перебила Ірина:

— Миколо Івановичу! Лиш нічого страшного!

— Це не страшне, тільки забавне... Такий епізод, коли наш відділ, на одному хуторі, зупинився на ніч, — продовжував Микола Іванович.

— Сподіваємось, там не було гоголівської відьми, — перебила його знов Ірина.

— А якраз і була, — вів своє Микола Іванович.

— Відьма! — викрикнула Мар'яна і так завертілась, аж тріснуло ліжко. — О! Це гірше, ніж миша. знаю, — бурмотіла Мар'яна.

— Звідки ти знаєш? — питала Татяна.

— Знаю. З книжок. Така баба. З носом, як гак. З мітлою, що летить. Ух! — продовжувала своє Мар'яна.

— А я відьом не боюсь, — казала Ірина.

— Лишень клямки, що сама повертається, — додав Нестор.

— Не нагадуй! — протестувала Ірина.

— О, клямки я також боюсь — озвалась Татяна.

— Ви? Воїн революції? Боїтесь клямки? — кпився Нестор.

— Ще й як боюсь. Коли лишаюсь сама, підпираю двері стільцями, заглядаю під ліжка, до шаф, — казала Татяна.

— Щось там знаходили? — питав Нестор.

— Нічого не знаходила, але чулась безпечніше.

— Доводжу до вашого відома, що ваш патент безпечности не лишень ваш. Наша Рена практикує його від прадавна. До того вона цілу ніч не гасить світла, привиди, мовляв, не зносять ясности... Ой! Але ти не щипай! — казав розважно Нестор. Збоку Мар'яни почулись смішки.

— А ти не прораджуй моїх патентів, — казала Ірина.

— Даремно, пані Ірино. Татяна знає їх ще з хутора, — казав Микола Іванович. — Ну! Хутір. На хуторах безодня страхів, моя Ірина ще в таких тарапатах не була, вона міська, там хідники... І електрика. На хуторах для привидів рай, там вони цілими ночами „їздять по конях", сплітають їм гриви. А відьми літають роями з димарів на мітлі, забирають від корів молоко, обертаються в чорних котів, наводять пристріт, вроки, зводять чоловіків, коли ті вертаються з корчми, б'ють горшки, гасають по бантах, вони там мали чим зайнятися, а що їм робити в місті, особливо советському, де люди живуть, як ось ми, глибою... Куди проникне хіба бравий руский клоп. Але чому ти мене щипаєш? — закінчив свою тираду Нестор.

— Щоб ти вже замовк, — казала Ірина і ще додала: — У місті також духи. По кутах, по шафах, під ліжками.

— І ще одне місце, про яке ти не згадуєш, — казав Нестор стишеним голосом.

— Де? — цікавилась Ірина.

— У чудовій, розумній голівці моєї Іриночки, — відповів Нестор і одразу відшарпнув руку, бо відчув дошкульний дотик її пальчиків.

Татяна нагадала, що ніч не стоїть, що треба все так здрігнути, заперечень не було, Микола Іванович, якому перешкодили оповісти його курйозний випадок на Поділлі, обіцяв оповісти його при іншій нагоді, в кімнат запала тиша, почалось повільне засипання. Лишень не всім це легко давалося. Наприклад, Віра не могла позбутися думки, що ось біля неї — простягни лиш руку, і торкнешся вогню. Хотілося простягнути, хотілося торкнутись, хотілося опектись. Який тут сон... Там те дихання... Його ритм зливається з її ритмом і зриває глибоке, тяжке зідхання. Віра, мов їжак,

осотана колючками, згортається сама в собі. Зірватися б і бігти. Крізь вікно плине свіжість ночі, контури предметів напівтонуть в темряву, виринають то зникають видива. Довга Вірина ніч... Замережана духами, привидами, спокусою, боротьбою.

Ранок почався сливе зі сонцем, дарма що пізно почалась ніч. Сонце, міцне й бадьоре, появилось зараз з будинками і змусило півнів кукурікати, голубів воркувати, горобців цвірінькати, корів мукати і цей такий коктейль звуків впоював кожну стеблинку, і все танцювало кан-кан. Товариство Водяних спонтанно, хоч-не-хоч, пробуджувалось, поворушивсь хтось — ворушилось все, позіхалось розмашно, питалось як спалось, що снилось, я поводитись привиди. Вставали жінки — одвертались чоловіки, вставали чоловіки — одвертались жінки, по черзі зникали в убиральні, по черзі залицялись до дзеркала, наперебій змагались жартами, гротеск майстер анекдотів Микола Іванович, розповів, як у Москві, сердобольна старушенція з провінції, шукала і не могла знайти, гріб Леніна дарма що була вона під самим мавзолеєм. — Бабушка! Каво іщеш? — запитав її міліціонер. — Да вот гроб Леніна, галубчик ти мой, — відповіла старушенція. — Как же ти не відіш... Да вон он! — вказав той на мавзолей. Старушенція витріщила на це очі і вирікла: — Так вот где сабака зарита!.. .(* Російське народне прислів'я для визначення здивування.) Усі сміялися. З анекдотами лиш зачни... Після не оберешся... Кожному свербить язик щось сказати.

Але сьогодні не до анекдотів, це день відмінний... Зрання Татяна покликала Ірину вниз до кухні, щось там вони чарували, згодом покликали туди Миколу Івановича, ще згодом і Нестора.

Іван все ще десь там вилежується, але Віра вже на ногах — бліда, не виспана, чеше своє пишне, з відблиском бронзи, волосся, а Мар'яна, що вже також встала, висловлює думку, що такий самий колір волосся, як каже її мама, мала і її бабця. А чи правда, що Віра подібна до дядька Андрія? — цікавилась Мар'яна. — Так кажуть, відповіла Віра. А чому? А чому? Віра сміється — хто зна чому, це в роду, у них у всіх каштанове, з відливом бронзи, волосся, за винятком хіба старшого брата Василя, що вдався у свою матір, яка була чорнявою. Але ж у її батька очі сірі, казала Мар'яна, а Віра сама дивувалася, як це так сталося, що ніхто з них не пішов у батька, хіба що вдачею... А Мар'яна цікавилась Василем далі... Хто він, і що він, і де він? О, це риба... Велика риба.. Військова. У Москві, відповідала стереотипно Віра, його мати померла коли було йому щось, як п'ять чи шість років, Віра й сама не знає цього точно, кажуть, що була красуня, вона бачила тільки її портрет роботи дядька Петра.

Дівчата так собі гомонять і гомонять, і зовсім самі, їх залишено й хто зна чому... Принаймні не може зрозуміти цього Віра, бо Мар'яна, здається, також поводить дивно, вона, мов би, нанялася засипати Віру різним питаннями і не давати тій оглянутись. І це триває добру годину, а ті, здавалось, ніколи не скінчать свого чепуріння, Віра така сьогодні, мов би змолочена, а це вимагає зусиль і уваги.

Але все таки, біля години дев'ятої, цей дівочий ритуал нагло вривається. І що це там, людоньки, за такий гармидер? Відчиняються двері, у них по середині тітка Тафтяна, у руках її татя, на таці округлий, кремового кольору торт, на торті

демонстративна цифра 21, з обох боків Нестор і Микола Іванович, у їх руках букети білих нарцисів, за ними, мов похила вежа Пізи, височіє Іван, біля нього усміхнена, Ірина.

А Микола Іванович, ніби вроджений протодиякон катедрального собору, гласом зело велиім, виголошує: — за мирного времені нашого, серця і тепла родинного, дорогій, пречудовій нашій Вірочці, в день її повнолітньої тезо-іменинності — многая і благая літааа!

Многая літа grimнуло, мов би з чистого неба. Віра гостро вражена, хто і коли згадував такий її день, на щоках рум'янці, на очах сльози, тітка Татьяна передає їй торта, Нестор і Микола Іванович не знають що їм почати з їх нарцисами, на виручку квапиться Мар'яна, забирає і торта і нарциси, а Віра кидається на шию кожному, цілує, дякує, а батька окремо у обидві щоки.

— Таточку! Рідний! Дорогий! — дістала від нього пакуночок з якого опісля вилонилась кремового кольору блюзочка. — Дякую! Всім дякую! Тіточко! Це ти, це ти! Я приголомшена!

Застелявся стіл, на столі нарциси, появився й сніданок, наливались чарки. На цей раз, "на покуті" Віра, всі очі на ній, зголодніла на ласку, вона сяє.

Появився і патефон, господиня дому сама запропонувала, знана "Кетъхен", знані вальси Штравса, танго "Заздрість", а тут так і просяться якісь „козаченьки", що засвистали і рушили в похід, та де їх візьмеш. Але й того досить, кімната по вінця в радості і протривало це до години третьої.

А там, як це в пісні, "час і пора" відходити, Ірина з Нестором збираються, Татьяна намагається їх здержати. Дарма. Все минає, все кінчається. Тоді і Іван з Вірою заявили відходити, але ж там ті дванадцять кілометрів, а повоззя ніякого, а у Ірини черевички, що годяться хіба до паркету, Татьяна в клопотах. А що, коли б так, мужі собі йдуть, а жени лишаються. Завтра до Ваймару підвода везе молоко і можна під'їхати. Це вже половина дороги, а там чудодій Нестор вже знайде засоби, як їм додому. Чи гаразд? Чи добре?

Не гаразд і не добре, Ірина не любить по гостях баритися, вона птиця домашня, але Татьяна майстер дипломатії. Вона завтра також відходить, у неї там пацієнти, і от вони трійкою... Возиком... З молочком. Га? Ірина годиться... Але Віра. Та тобі Віра. Гвалту — вона з батьком, у неї добре взуття, у неї справи. Які там у неї справи, але Віра є Віра, вона сьогодні диктатор.

Прощальних витребеньок — Господи Боже, йшли разом ген за село, обнімання, цілування, довге вимахування хустинами. Година, мабуть, була четверта.

А ті троє, двох лицарів і одна дама, спокійно без поквапу, м'якою, польовою дорожиною, прямують в бік північного сходу, зліва на обрію, в серпанку передвечора, контури міста з гаєм і замочком, у якому був-жив, во время оно, його світлість, камергер фон Штайн зі своєю Шарльотою, справа поля і поля, і гайки, і хутори, а навпрост взгір'я пересічене автострадою з її джіпами. Тож то понад усім — небо, сонце, синява. І прозоре безмежжя.

Віра між батьком і Нестором, її ноги ступають по землі, але її дух ширяє по верхів'ях блаженства, такий тобі вибраний день її щодня, така дітклива близькість найдорожчих їй істот. Коли б так та зупинити сонце.

Йшли, розмовляли, говорив Нестор, зачепились за той он, на обрію палацик, що поринав геть в зелені — казка на тлі не казкового, вигадка п'яного пройдисвіта, що хотів сфальшувати дійсність — Гете, Шарльота... Це смішно... Ніколи не було. Іван з хутора Морозівка, що над Дніпром, Нестор з лісів Волині, що над Горинем, звільнена рабиня з Києва, джипи з майстерень Детройту Америки — от вона справжність. Та хіба ще он ті, під небом, жайворонки в їх оригіналі, предки яких ще знали Гете, який напевно не раз дибав з Шарльотою цими стежками під захід цього самого сонця, що он спливає до низу огненною краплею.

Таку вам лірику розвів Нестор, він був п'яний, то ж випили "на колеса" по добрій чарці з Миколою Івановичем, а Іван мовчав, щось йому не до густу, його Віра готова до танцю і це непокоїло. Щось в тому скрегоче... І не конче до ладу.

— Знаєш що, дочко, — почав він, було, щоб щось сказати, — фантазія фантазією, а он бачиш, — вказав він на автостраду, — джипи!

— Але ж, батьку! Тут Гете, Шарльота, а ти джипи— казала Віра з докором.

— Що було — прогуло. Тримаймось того, що є, — говорив Іван невдоволено. — Від Дніпра почалось, на Дніпрі скінчиться, — додав він по хвилі.

— А чи знаєте, друзі, що цей самий Ваймар і ваш Канів на одній паралелі? — докинув до цього Нестор.

— Ну от бач. А ви мені Шарльота, Шарльота. Та Дніпро, а тут Ільм. Порівняй. Історія шукає більших просторів, а вони там, — говорив Іван.

— Питання лишень, що та історія з цим зробить. Кого поставить хазяїном, а кого наймитом, — говорив, ніби байдуже, Нестор.

— Поки ми там — ми там. Залишимо — прийдуть інші. Порожнечі земля не зносить, — парирував Іван.

— Буває, що ми там, а разом не там. "На нашій не своїй землі", як казав один канівець, — наступав Нестор.

Іванові не збувало іншого, як замовкнути, але по ньому видно, що він не думає здаватися, має свою думку і при ній лишається, хоча їх погляди на ці явища не багато розходились, а їх суперечки походили скорше з престижу, як також з упередження. Інколи бути з кимсь близько, але не могли переломити в собі особистого упередження, робить з людей непокданальних противників, яким тяжче узгіднитись, ніж ворогам справжнім.

Доходили до автостради, по якій шугали ті самі джипи, що їх бачили лишень здалека і які видавалися механізмами, що бігають самі від себе, як заведені дитячі забавки, але тут зблизька було видно живих хлопчиськів у одягах захисної барви і кепках з широкими, загнутими до верху, козирками, які тими механізмами правлять. Деякі з них, здавалось, щось жують, ось там один мав підняті до самої керівниці коліна, ніби йому не хватає для ніг місця, а один, побачивши мадрівників, весело викрикнув; —

Гей, фолькс! Гав ар ю? — і викинув їм під ноги якийсь предмет.

— Цигарки, — озвався Нестор, підняв пачечку з написом "Камель" і подав Іванові.

— Що ж... Америка, — резюмував на це Іван.

— Його розриває якась радість, — відповів на це Нестор.

Переходили автостраду, відкрилась долина, виринув Тавбах, спустились вниз, перекрочили Ільм, вийшли на шлях насупроти граничного каменю, на якому Нестор знайшов Віру. Знайома, освоєна дорога, як завжди, проходять втікацького вигляду люди, трапляються й знайомі — Христос воскрес — воістину воскрес! Не обійшлося і без, як велить звичай, великодних цілунків.

— А, що? Не чудовий мій батько? — питала весело Віра Нестора, коли з обома прощалися, бо їй ще три кілометри далі до Мелінгену.

— Не чудовий, а пречудовий! — відповів на це Нестор.

— Слухайте, молодий народ, я не ворона з байки, мене на лестощі не візьмеш, коли що — ремствуй на себе. А тепер добраніч! Спати! — говорив пригашеним тоном Іван.

Прощались, розходились, Нестор подався вверх вуличкою, виложеною округлим камінням з назвою „котячі голови", по яких пройшло поколінь з десятків, мав добрий настрій, за брамою двору погладив кудлату голову пса з ланцюгом на шиї, увійшов до будинку, але замість прямувати до себе, повернув до кухні, де, звичайно, "Телефункен" подавав останні вісті. Застав там лиш господаря дому у надто розпачливому вигляді. Гер Візер! Що сталося? — запитав Нестор. — А! Нема про що говорити, — відповів той з серцем. — Здалися! Фарфлюхте людер!

Надходила година вістей з Лондону і Нестор довідався, що цього дня, о годині 2.41, у головній квартирі штабу Айзенгавера в Реймсі, представники німецького головного командування, під проводом генерала Йодла, підписали акт безумовної капітуляції перед силами аліантів США, Великої Британії, Франції і Советського Союзу, і що завтра опівночі має зупинитися вся стрілянина на фронтах європейських воєнних дій.

— Ви перемогли! Їдьте додому! — кричав Візер.

Нестор дивився на цього бідного чолов'ягу і пригадав того вояка з джипу. Ось воно те. Переможені й переможці. Хто, як, і для чого поставив їх у ці відмінні становища? Одного — бути щасливим, радісним з бажання обняти світ і зробити щось приємне, навіть коли це буде звичайна пачка цигарок і другого — бути в розпачі, прибитим горем на краю повного упадку духа. Яка сила керує цим розподілом ролей і яке їх призначення? На обличчі Оскара Візера було виразно видно відбиток болю його душі. Болю дошкульного, справжнього, що обернув це просте, тверде, селянське обличчя у вираз незрозумілого страждання.

— Їдьте додому, — демонстративно казав Візер до Нестора.

Нестор дивився на нього з тією самою, злегка іронічною, посмішкою, з якою вступив до цієї кімнати, б не мав інших висловів, щоб сказати йому свою думку. Щоб він тепер не сказав, той його не зрозуміє. У ньом залито огонь його розуміння.

— Тепер мені все одно — руси-не-руси, хай вони забирають весь світ. Американці! О! Це вони! Вони нас віддали їм! Але одного разу. Прийде час і на тебе, дороженька

Америко. О, прийде! Я знаю — прийде! А ви, ви їдьте додому! Тут вам нема місця. Бачите! — казав з розпачем Візер.

—•Пане Візер, моя війна ще не скінчилася, — відповів на це Нестор.

—•Ваша? Яка ваша? Що за війна? — говорив пристрасно Візер.

— Моя війна. Зі Сталіном. З ССРСР, — відповів спокійно Нестор.

Візер подивився на Нестора, мов би на божевільного, але враз схаменувся. — Скільки ви маєте дивізій? — враз запитав той зовсім поважно.

— Жодної, — казав Нестор.

— А Сталін має триста п'ятдесят, — говорив Візер.

— На днях повідомляли, що з концентраційного табору випущено відомого патера Німоллера, який воював з Гітлером, не маючи ніяких дивізій. А скільки дивізій мав Гітлер? Хто з них переміг?•— говорив Нестор.

Ця така розмова мала всі дані розгорнутися, але до кухні увійшла господиня дому фрау Гільда у своїх, на босу ногу, патинках з дерев'яними підощвами, підперезана якимсь рушником, яка шепелявим, тюрингським діалектом сказала Несторові, що там до нього прийшла якась фройляйн.

Нічого дивного, до такого Нестор звик, до нього заходять часто і також фройляйн, але це трохи пізно. Він залишив кухню і в малому, півтемному коридорчику побіля сходів, побачив жіночу постать, у якій одразу пізнав Віру. Не встиг сказати слова, як вона кинулась назустріч і схвильовано казала: — Не сваріть, не сваріть! Наперед вислухайте! Я лиш на хвилинку!

Нестор вказав сходи, вийшли наверх і коли опинились у його темній клітині, Віра кинулась йому на шию, схвильовано горнулась, гостро, уривно шепотіла: — знаю, я знаю! Але я не могла. Зрозумійте! Сваріть, але зрозумійте! Я так бігла... Боялася!

— Але ж, Віро — намагався сказати щось Нестор, вирвався з обіймів, засвітив світло. — Та заспокойтесь... Сідайте... Отут, отут. Що сталося?

— Два дні! Цілі два дні! От що сталося! Несторе. То ж я не могла... То ж не можу. То ж це мука. Ви мене зрозумійте, — говорила вона швидко.

— Вірочко... Вірочко... Все це зрозуміле. Але ми.. Не забуваймо де ми... Що ми. Це ж, Вірочко, фронт. Ми з вами в бою. Боремось за життя. І все, що в нас — почуття, пристрась .. Я знаю... Можливо ми мусимо чимось ризикувати, але... — говорив Нестор збентежено, він тратився, не знаходив справжніх слів, Віра його відчула, її це разило, вона зірвалась, кинулась ниць на ліжко, її плечі здригалися плачем.

— О! Вірочко! То ж не треба... Нічого не сталося, то ж усе добре, — говорив Нестор, присів до неї, гладив її волосся.

— Бо я... бо я... Я знаю... — бурмотіла вона в подушку крізь сльози. — Ви бачили... Я трималася... То Ірина... Ви її любите... І такий день... І батько, і тітка. Я знала, що це ви... Тітка Таня каже: подякуй за все Несторові. Звідки ви знали?

— В лікарні ми виповняли запитник, а до того це підтвердив і батько, — відповів Нестор.

— Той мій чудовий батько... А я стратилась... Несторе! Дорогий! Я вас люблю... Ви

це знаєте... У мене ніяких надій — я це знаю також, але тут... Може це така примха, але я б вас хотіла просити — не співчувайте мені, я ніяка не жертва, звичайна жінка, яка закохалась, кажете, на фронті. Ну й на фронті... То ж моє ціле життя — фронт, а роки біжать. Знаєте, чому ви? — питала Віра і піднесла голову.

— Не будемо сентиментальними, — говорив Нестор.

— Я була бідна ...

— Ну... Катеринка... Кажете не співчувати ...

— Несторе! Я була бідна!

— Ну і що? Випадковість. Це вражає, розуміється... Але ми, наприклад, забули, що ви мій гість, що існує добра чашка чаю... Га?

— Ви маєте чай?

— Справжній, добрий ерзац.

— Почастуйте.

Нестор не пішов, а побіг вниз і не тривало довго, як він появився з тацею, чайником, двома чашками і навіть перекладанцями м'яса і сира. Віра не чекала його пасивно, встала, очистила від книжок столик, розстелила настільничок, що лежав згорнутий на підвіконню.

— Чудово! — викрикнув Нестор.

— Просимо до столу, — казала Віра з милою посмішкою.

Їли з великим смаком, настрій мінявся. Віра сиділа незручно на поруччі стільця, Нестор у стільці, права її рука на його плечі. Гомоніли, сміялись. Віра сміялася, як вона бігла, на порозі спіткнулася, гналась ніби в прірву.

— Це добрий знак, — жартував Нестор.

— Що я такий боягуз?

— Та прірва. Коміть головою... Щирість.

— Вам смішно.

— Саме в цьому вартість.

— У смішному?

— У тій грі. Така тобі симфонія.

— Вир. Такий вир. Глянеш — голова завертом. Ах, Несторе! Не потраплю сказати. І гарно, і страшно, і боляче. Я інколи себе питаю: чому я така? Що це за вибір? То ж я ганюсь за примарами. Мій розум протестує, але мій нерозум... Що ви на таке скажете? Колись казали серце, а що це тепер? Мені треба було родитися за мирного часу, щоб бавитись примарами, а тепер це лиш... Як би ви це назвали? — говорила захлинаючись словам Віра.

— Ви дуже в течії... Більше ніж хто. Ваші роки вимагають свого і ваше серце їм сприяє, — говорив спокійно Нестор.

— Але ж час, але ж час... Віро, бійся Бога, то ж ти готова себе розірвати, то ж ти вже була на грані кінцям це ось тепер... Несторе! То ж це моя лебедина пісня ...

— Ооо! Вірочко!

— Якщо батько мене забере ...

— Як то забере? Що ви якась річ?

— Чи ви не бачите, як хапають? Днями, ночами. То ж тисячі!

— Але ж він батько

— Одержимий. В його стані явища міняються. З батька може вилізти хтозна що, — говорила Віра з незвичним для неї страхом.

Нестор відповідав, реагував, направляв. Теми мінялися. Говорили про одержимість, про варварство, про Америку, про Москву... Про Париж. І закінчили про біблійного царя Давида... За той час Віра міняла не лишень теми, стиль мови, але й позицію. Вона ось приляже, чи він дозволить? Втома. Збабрана минула ніч, дванадцять кілометрів дороги. Лягла горілиць, долоні за потилицю — рівна, пружня. Ті її очі, хто їх забуде. Глибокий емеральд темного забарвлення — розженись і шубовсь ген з головою.

Нестор намагався тримати віддаль, говорив ноншалантно, Віра його слухала, а час біг шкереберть. Яка це година? Скоро дванадцята. — Вірочко, ви, бачу, втомлені, нам треба йти, — вирвалось у Нестора ніби між іншим.

Віра потягнулася, її груди піднялися, мов бойовий штандарт, очі заплющені. — Ах! Треба йти! Треба йти! Як би гарно було — не треба йти. Ну чому, мені скажіть, не судилося — не треба йти... А бути... У ці маленькій комірчині... З вами. І чутися безпечно, безпечно. Так ніби в цілому світі нікого, крім нас двох, не було. Почуття такої чудової безпеки. Коли я бачу вас... Ах! Ви не повірите, для вас це не зрозуміле... — говорила вона ніби до себе. А Нестор стояв, дивився, посміхався і ціла його постать виразно казала: а все таки треба йти, і хоча не було слів, але Віра це чула і бачила. — Це жорстоко! Несторе! Не встану! — казала вона і простягнула обидві руки. — Поможіть!

Та коли він намірився це зробити, вона пружньо зірвалася з місця і її руки миттю обняли його шию. Він підняв її і одніс до дверей. І поставив на ноги. Вона не сперечалася... А по хвиликах, вони сходили потайки вниз сходами, свіжість ночі і кудлатий пес зустріли їх за дверима, спокійний півмісяць сточувався поза мур, дві злиті тіні віддалялися вниз вуличкою, — по праву будови, по ліву городи, погрузлі самі в себе, оповиті тишею.

Проходили сливе попід вікнами Іванового мешкання, другий будинок від головної вулиці, його вікна темні, світло місяця освітлює його півхідника. Пройшли мовчазно і вийшли на головну дорогу. Долиною здовж Ільму клався прозорий туман. Не було мови, лиш чуття.

— Чудова ніч, — ніби ненароком вирвалось у Нестора, хоча він думав про щось інше.

— Ніч яка, Господи, місячна зоряна, видно хоч голки збирай, — продеклямувала Віра також в задумі, куплет знаного вірша.

— А чи знаєте, Вірочко, що воно, крім вашого дня народження, важливого сталося? — питав жартома Нестор.

— Для мене, у цілому світі, нема важливішого, ніж моя любов, — відповіла вона байдуже.

— Але тільки послушайте: минулого дня, о годині другій і сорок одна хвилина ранку, капітулювала німецька збройна сила. Війна скінчилася. Ми з вами прожили вже двадцять дві години і тридцять три хвилини в мирі — тим же тоном говорив Нестор.

— О! — відповіла на це Віра.

— Вас це не зворушує?

— Хіба це для нас?

— Для підручників історії...

— Дуже елементарних, — відповіла на це Віра. І додала: — Чи зможу вас бачити завтра?

— Не заборонено, — відповів Нестор.

— Тоді, до завтра, — казала Віра на прощання, не подаючи навіть руки, як демонстрація її незадоволення.

Це відбувалося під брамою подвір'я Врінглерів, де жила Віра.

Нестор повернувся і серед тиші нічної облитій місяцем, вертався до Тавбаху. І був вдоволений. Здавалось, він щось в собі переміг, що могло бути для нього навіть фатальним... І також, здавалось, що пристрасті Віри, ніяк наслідок її психічного заломлення, досягнули свого zenіту і тепер їх опановано силою волі її інтелекту. Головне, що тепер лишається, допомогти їй встати перед намаганнями батька забрати її на "родіну", де чекає головне її лихо, а це значить не лишати її до часу, аж поки це не буде остаточно вирішене.

Нестор мав добрий настрій і навіть було йому весело. Життя. Таке сильне життя. Такий небуденний відтинок часу, такі гострі події... І відчуття, що ти в них, що ти активний і маєш силу сперечатися з його химерами. Так, завтра він буде з нею ще бачитись, а можливо і післязавтра, але там вже буде виразніше видно, як воно що... Побачимо, побачимо... Два-три дні, тиждень і буде видно.

Нестор йшов швидко, було свіжо, дорога порожня, з протилежного боку долини долітали лиш поривно звуки моторів... Тиша, мир... То ж це мир. То ж це нарешті... Навіть не віриться. Війну зупинено. Перестали стріляти.. Небо спокійне... Глянь, які зорі... І та коцюба небесна, що западає десь отуди, як той у мороці, тихий Ваймар.

Нестор доходить до першої вулиці, що веде до його житла, по праву городи, по ліву будинки... Один будинок, другий... А ось і той, де живе Іван — широке, трьохпільне вікно, двері з піддашком... І враз Нестор бачить, що від тих дверей виділяється і йде йому назустріч велика, людська, не зовсім виразна постать. Несторові здалось відразу, що це Іван і що в ньому, це чути виразно, щось загрозливе, але він йде, злегка насторожено, думає що має сказати і вони сходяться... На досяг руки. Величезний Іван у своїй бухенвальдській блюзі перед Нестором.

— А! Так це таки ви! — заговорив він голосом у якому переважала виразно лють. — Я вам казав залишити мою дочку! — проговорив він згустками тієї люті...

— Іване Григоровичу... — почав було Нестор, але у той саме час, він відчув на лівій скроні такий удар, від якого він втратив рівновагу і полетів на нерівний брук дороги. І при тому, до його свідомості, дійшли ще такі сентенції: — Побачу вас ще раз з нею —

уб'ю! — Після цього невиразна постать у бухенвальдській блюзі зникла за дверима найближчого дому. І все знов затихло. І тінь від місяця... І невиразність думки в голові Нестора, який почав поволі зводитись, поволі ставати на власні ноги і, не обтрясаючи з дорожньої куряви одягу, поволі йти далі.

І було, навіть здалека, навіть в цім сумороку ночі, видно, що почувався він більш, ніж недобре.

XIII

Вулиці Ваймару цих днів, це муравлище, до якого кинуто камінь. Все в русі, метушні, крутежі, а цього першого дня миру, це торнадо. З головної квартири Айзенгавера, разом з вісткою про мир, прийшла також вістка, що всі громадяни ССРСР, мають вертатися "на рідину", повідомлення про це писане від руки червоним олівцем і підписане якимсь Коваленком, на всіх стовпах, "родіна" на всіх языках, дорогами нові ватаги молоді з червоним відзнаками, перед "Смерть фашизму" юрба застиглих облич, яка масою тиснеться до брами з двома вартовими там зникає, перед будинком Українського комітету, мітинги, сутулуватий чоловічина в одязі, що нагадував пів концентрак, вів советську армію, вів мову, його оточили зо всіх боків, як на ярмарку цигана, хриплим, махорчаним голосом, він говорив про мир і Айзенгавера. — Який там, скажете, мир... А чи там командує Айзенгавер? Зграя міжнародної наволочі — от хто командує. Питаєте, чи віддадуть Тюрінгію. І Тюрінгію і поза Тюрінгію, і Берлін, обіцяли в Ялті Польщу, а вийшла дуля, а тепер сер Черчіль крутиться, як миша в колесі, а Вашингтон набрав в рот води й не чую, не бачу, не знаю, гнилі банкіри затужили за чоботом, чекайте. Бог дасть їм чобіт. Не Бухенвальд породив Соловки, а Соловки Бухенвальд... Вони породять ще й Аляску... Знають своє діло.

Ця прокурорська філософія викликала реакцію, до гурту втиснувся хлопчисько у темно-синьому галіфе і чоботях з м'якими, заболоченими халявами. — А чого це ти сюди закотився — мудрець ти такий? — питав він напендючено. — А того, чого й ти! — відбивав йому попередній. — Ес-Ес дивізія! Громив робочу владу! Не вигоріло. Ось-ось вони прийдуть і випишуть маршрут, Соловки ще в формі.

— А хто ти сам? — почулось з натовпу.

— Холуй ґештапо! Спасеє шкуру! — хтось відповів.

— Вчора був за Бухенвальд, сьогодні за Соловки! Знаємо таких героїв! — викрикував ще хтось збоку.

Натовп ворухився, хлопчисько в заболочених халявах бачив, що потрапив не в ті двері, намагався, було ще щось сказати, але його оточили обличчя дуже виразного наставлення. — Змийся! — просичав до нього настовбурчено, як бойовий півень, перший промовець.

Той так і зробив... І був радий, що не настромили його на якийсь рожен і не засмажили... І миттю розчинився у драглистій вулиці.

Але мітинг тривав, говорили узміш, думки стрибали, на обличчях пропасниця. А ось ще з'ява... Постать жіночої статі, у доброму, англійського крою, сірому костюмі, зросту високого, волосся причесане... — Товариші! — почала вона оклепаним

прозвищем і тому, що вона інша стаття і голос її звучав мирно, натовп зняв вуха. — Чуємо, що тут почали розмовляти наші традиційні баби Палажка й Параска, байдуже, що вони в штанах і на вулиці Аймару. Так діло не робиться. Нас болить, зрозуміло, болить, але на все є медицина і зветься вона розум. Самим нервами далеко не заїдеш, тож то перед нами дорога далека. Ми все ще не вдома, а чужина — чужина, яка б вона і де б вона не була. І прийшли ми сюди не по своїй волі, а загнало нас сюди, кожного по своєму, якесь лихо, а в головному, війна, яка бушувала над світом понад п'ять років і що ось скінчилася вчора з великими жертвами в нашу користь. Наші воїни на руїнах Берліну, наші представники прийняли вчора капітуляцію ворога, який мав намір загарбати землю наших предків і зробити з неї тисячолітній райх есесів Гімлера. Їх намірам не пощастило сповнитись, але за це віддали своє життя і кров мільйони рідних нам людей. Батьківщина знов свободна і вона вимагає від нас, що живуть, жертви й праці... Відбудувати її руїновища, гоїти її рани, реставрувати її міць. І що нам тут лишається — добрий-недобрий, лівий-нелівий, всі туди, всі гужем! Батьківщина чекає з одвертими обіймами — сини і дочки, брати і сестри! Там наше, там...

— Сталін, — вирвалось гостро з натовпу.

— І Берія! Не забудь Берію! — гукали інші.

— І "чорний ворон"! — додалось до того.

— І голод!

— І Вінниця!

— Сибір! І Сибір!

— Товариші! Товариші! Дозвольте закінчити! Це правда. У нас були недоліки, але де їх нема. Переможна батьківщина це знає і вона їх виправить... — крізь вигуки намагалась говорити жінка в англійському костюмі.

— Слухайте, пані! Ви їдьте... З Богом Парасю! Як доїдете — скажете й нам. Але тепер це здохле діло. Залишіть і помийте руки, — говорив весело молодий, з гострим носом, у білому комірчику, чоловік.

— Слухайте... Я так дивлюсь та дивлюсь... Та це Ніна Миколаївна Плаксій... Викладачка математики Харківського Педінституту, — озвався Андрій Синиця, що стояв тут же в натовпі в товаристві Жевага.

— Я також знав Плаксію... Театральний декоратор — казав Жеваго.

— Її чоловік. Як вона сюди потрапила? І що це за мова? Ми знали її, як розумну людину, то ж її також чіпали, — говорив Синиця.

— Війна. Переможна, — відповів Жеваго.

У той час, та сама Ніна Миколаївна, скінчила свою мову, виходила з натовпу і наткнулася на Синицю з Жевагом.

— Ніно Миколаївно, — озвався до неї Синиця.

Та оглянулась, але ніякої реакції. Дивилась на Синицю, як на порожнє місце.

— Не пригадуєте? З Харкова. Андрій Федорович, — говорив Синиця.

— Вибачте, не пригадую, — відповіла вона холодно і відійшла геть.

— От тобі й на. Що за чудасія? — дивувався Синиця.

— Війна. Переможна, — відповів Жеваго.

— Вона мене добре знає, не раз зустрічалися... Ще студентами... Ну, але... Батьківщина. З одвертими обіймами. Боюсь, що вони для неї будуть заодверті, — говорив Синиця.

А довкруги народ, думки, мова... Перелітні птахи, що присіли на чужому пристановищі готові кожної хвилини зірватися, щоб летіти далі, гнані інстинктом самозбереження.

А поміж тим, появляються то знов зникають, на легких машинах, або спокійною ходою, росли хлопці в круглих, кольору хакі, шоломах. Їх ніщо не дивує, ніщо не бентежить, вони ситі, певні, безпечні на них дивляться з подивом, біля них, раз-у-раз, кружляють, мов метелик біля квітки, особливі сотворіння у коротких спідничках, звані "гірлс", вони курять і відкидають на бік недопалки, що їх, сливе на льоту, підхоплюють споживачі цього чародійного диму, з огляду на гостру кризу тютюну.

А також можна помітити і народ тубільний. Вони тут найменш вдома... Занедбані, мовчазні, одинокі, що заняті якимсь ділом... Розгрібають руїни, щось кудись тягнуть, зводять стовпи, сортують цеглу, закладають діри, сточують проводи. Раз-у-раз появляються вантажник з незграбними ззаду самоварами, у яких продукується дерево-газ, що ним ці возища рухаються, де-не-де між тим можна бачити старовинні вози-рольваги запряжені конякою, а також ручні возики, тягнені силою жінок.

І багато всіляких відзнак. На руїнах, на стовпах, на людських грудях, на лобах. Орли, тризуби, леви трикольори... І найбільше зірок — білих Америки і червоних Москви. І все це разом в перемішку. Єдина неділима, на цей раз Європа, під проводом Stars and Stripes, мов би виклик майбутньому.

А над усім май — свавільний, розгульний, мов закоханий парубок. Все в русі. Хідником Бельведерської алеї, де стоять тором танки, ступає дебела, похила постать в темно-брунатному одязі без капелюха. Іван Мороз, аліас Боровик. Біля нього струнка, в легкій картатій суконці, дівчина. Віра Морозівна. Вони поруч, вони вільні, вони не квапляться. Їх обличчя поняті, щось, як би гнівом. Мов би їм щось заважає.

Цього гарного ранку Вірі далєбі не пощастило, вона вийшла зустріти Нестора, а зустріла батька, і той настояв, щоб вона йшла з ним... Між ними, либонь, багато недомовлення, Іван про це дні і ночі думає, а недомовлення на місці. А час б'є на сполох. І нарешті ось капітуляція і, як удар бича, повідомлення зі штабу Айзенгавера. Іван зводиться, ставить над "і" точку, підписує рішення.

Лиш ота Віра. Цілу минулу ніч провів над цим питанням. Гори вертав, проходив огонь і смерть, зі всього вийшов, а тут... Ходив з кута в кут, пив чай, наповнив кімнату димом курива, гасив світло, запалював світло, знов гасив світло, відчинив вікно, щоб випустити дим, дивився на залиті місяцем городи... І коли так стовбичив, і думав, перед ним з'явилося і пройшло, залиті місяцем дві, злиті у одно, постаті, і враз його, мов би кольнуло. Не хотів вірити. Йому видалось, що це Нестор з Вірою. Але це нісенітниця, вона ж відходила до Мелінґену, подражнення уяви, злюча мана.

Одначе в ньому забренькали недобрі нотки. Бузина, розуміється, але той Сидорук,

цілий той святий та Божий... Одружений... Гідний бути її батьком. Лють заливала його розум, а от почекай... Ми тут заждемо... І побачимо.

Напнув на себе для більшого враження бухенвальдську блюзу, вийшов на поріг дому і чекав вперто, мов прикаяний, заливавсь гнівом, хотів, було, взяти якусь каменюку, не бачив поблизу такої, і лишився, як був. Його великі долоні згортались у твердий згусток м'язів і люті... І чекав, і чекав, щось з годину чекав... І дочекався.

Все, що опісля сталося — сталося спонтанно. І не так аж грізно, як це думалось, його удар був хвацький, нема мови, але все таки його "уб'ю", прийшов до себе, йому стало гей би ніяково. То ж він нічого про це не знає... То ж той хотів щось сказати. А, зрештою — сталося. На роздуми не збуває часу. Іван сердиться далі і це забрало йому спору частину ночі, вставав за будильником перед восьмою, поквапно щось з'їв і одразу вийшов.

І зустрів Віру, як і надіявся, по дорозі за Тавбахом причепурену, радісну, в своєрідному ореолі сяйва. Побачила батька і помітно стривожилась, його обличчя виглядало скорше насуплено, сказав одразу, що хотів би з нею говорити, а вона питала, чи не можна б цього відложити до вечора, що тепер вона занята, на що він заявив рішуче, що відкладати цього не можна, час наглить, вони мусять збиратися в дорогу.

Філософія дуже знана, але що вона на таке може сказати? Просто, нема таких слів та й годі. Батько бачить її вагання і спроквола, але твердо питає: — Звідки ти зночі верталася? І з ким?

Вона одразу станула дибки: — Дуже дякую, батьку, за сексотство. Чи не моя це часом справа де і з ким маю я вертатися? — говорила вона швидко.

— Більше ти бачитись з ним не будеш. Учора я з ним говорив, — казав він між іншим.

— Ти з ним говорив? Про мене? Без мене? А чи ти знаєш, що це таке? А коли так, то послухай! — і вона почала оповідати йому про себе. Про Сашка, про Еріка, про її вагітність, про те, як і де знайшов її Нестор, про шпиталь і нарешті про Нестора. — Чи ти знаєш, — казала вона піднесеним тоном, — що це був він, що мене врятував від смерті. Більше. Від заломлення духа. Бачиш, довкруги тисячі й тисячі людей, а спробуй знайти між ними одиницю, яка щось би таке доказала. А ти забороняєш мені з ним бачитись? Яким таким правом? Я і так нещасна, бо його люблю і безнадійно... Бо у нього жінка, яку він любить. І це все! І це, батьку, все. І коли хочеш знати, я не збираюся туди вертатися, я залишаюсь тут, з цими людьми, а тебе перестаю розуміти. І кого хочу бачити — буду бачити! — відтарабанила Віра, мов би напутив її нечистий.

Іван розторощений, такого не сподівався, перекапустино всі його пляни, як його справді з таким вертатися, то ж там це кровна зрада і карається така за найвищим мірами.

І що його тут скажеш. Перед ним продукт часу, його дочка, яку у три роки викинуто з її колиски на сніг і занесено худиг'юю з'явищ на край безвихіддя. Де тут знайти правосуддя?

Іван намагався щось ще сказати, але його обірвано на пів слові:

— І ти не думай, що ми з ним якісь любовники. І це лиш моя турбота. Тут ти, батьку, не можеш допомогти, — казала вона резолютно.

А Іваном це шарпнуло болюче, але він стримався. Образ того самого Нестора, що так обурливо заповонив його уяву, раптово зблід і відійшов на задній плян. На кону дикий балет, шабаш бісовщини. І як його з цим? Йшли непогоджено, між ними стіна мовчання. Цілковито погрузлі у морок безвихіддя.

І схаменулись, аж коли наблизились до брами "Смерть фашизму". Саме перед їх очима, з гуками й криками, туди в'їхало три американські вантажівки, вщерть начинені молодими людьми. Гармошка. Ура! Хай живе Сталін! — "Вихаділа на берег Катюша".

Батько з дочкою намагались чим скорше просмикнути крізь цю зливу звуків, Іванове обличчя помітно корчилось, мов би його вдарено, то ж то Вірине поняв страх. Тікали, мов би за ними гналися хто зна які страхіття, з кожним кроком це відлягало, спішили до Бельведерської з тими її танками і відлягло, аж далі, де вулиця Маріївська схрещується з вулицею Вілянда, і де, на залитому сонцем хіднику, побачили групу виразно своїх молодих людей, що нагадували байдикуючих нероб, які вийшли на прогулянку, і між якими вже здалека, Віра пізнає елястичну постать Сашка у ясно-сірому костюмі і темно-синьому береті, який, також здалека помітив Івана з Вірою, залишив своє товариство і пустився їм назустріч.

— Івану Григоровичу і Вірі Іванівній — привіт! Самі боги шлють вас на мене, шукав вас, Вірочко, тижнями по всіх "Елефантах", тее то як його, — заговорив він з театральним уклоном. Обличчя свіжо голене, погляд іронічно-усміхнений, настрій грайливий.

— Приємно вас бачити в такому апотеозі, — відповіла Віра з усмішкою.

— Добрий день, — сухо і глухо привітався Іван.

— У вас, бачу, настрої, але ж гляньте: сонце, Європа, мир. Куди, дозвольте спитати, благородні батьки і діти держать свій курс і чи дозволено мені до них приєднатися? — гомонів церемонно Сашко.

— Заперечень нема, — швидко відповіла Віра, боячись, щоб батько йому не відмовив.

— А що, коли б ми повернули наш рейд до парку? — казав Сашко з особливим піднесенням.

— Ви, молодь, можете повертати куди вам хочеться, але у мене діло, — відповів Іван з серцем і рушив йти далі.

— Вибач, батьку! Я зайду до тебе ввечері, — казала йому невздогін Віра.

Іван щось невиразне буркнув, а Сашко з Вірою, з місця повернули до парку, він взяв її під руку, дивився в її профіль.

— З нас, Вірочко... Тобто, для ясности — з мене і вас, могла б бути гемонська ефектна пара. От би якраз: мир, Америка... Але ж ми давненько бачились... Розумію, розумію. Мовчу. Рядили свято. Перейдемо краще, скажемо... Труханів острів? Чари Дніпра... Як то ми разом... Я вас слухаю? — мішаниною думок гомонів Сашко.

— Але я ж мовчу, — казала Віра.

— Однак я чую. Батько? Родина? Тривога! Може проллете трішки на це світла?

— Ви прекрасно знаєте.

— Лиш не можу збагнути. Він же дипломований експерт цих ритуалів.

— Це містика також і для мене, — казала Віра.

— Затужив за Сибіром.

— Він ще не втратив віри. Такі люди. Ви це знаєте.

— Та ніби знаю і разом не знаю. Логічно, це самогубство.

— Щось в тому з приречення. Це не ми з вами — всі п'ять континентів. Вибирай. У нього нема вибору. Лиш Дніпро.

— Йому тяжко розрізнити Дніпро і Червону площу з Василем Блаженим. А різниця істотна.

— Його бачення виключає Василя Блаженного. В цьому то й суть. Так само, як і Гімалаї. Вони для нього не існують. Така концентрація самого в собі, ізоляція від усього. '

— Він міг чути таке слово — політграмота... там... Ви знаєте.

— Боюсь, що не знаю. Вибачте.

— Вибачаю, прощаю. Це подвиг, й благословляю на нові подвиги. Доводжу до вашого відома мій подвиг: американськими темпами вчу мову єнкі з бруклінським акцентом і пакую валізи на... Знаєте куди?

— •Париж. Відомо.

— Абсолютісмам! Як скочня — Нью-Йорк. Також "родина", але Бальзака. Знаєте, кого з двоногих тварів на землі найбільше збожнюю?

— Допускаю, курку, як добре смажена.

— Це я заразив вас цинізмом, тому прощається. Ви знаєте: Оноре де Бальзак. Черевань. Смакун. Бабій... геній. Так мало на землі щирих геніїв... Нескромне питання: хто по вашому геній?

— То ж відомо — Сталін, — відповіла одразу Віра.

— Не згадуйте, коли весна і співають пташки, але вина моя. Яке питання, така й відповідь. Вернімося до де Бальзака. Ізречіть вашу опінію про страховище над рікою Сеною на ймення Париж, але не в таких екстремах, як з тим генієм. Пропоную адресу: Латинський квартал, вулиця Рибацького кота, мансарда Ластівка — Сашкові й Вірі. Га?

— Без опінії.

— Печально. Знаєте, що я знедавна змалював?

— Якусь жаську абстракцію.

— Найжорстокіший соц-реалізм. Портрет одного бухенвальдця. Питаєте чому?

— Підлабузництво. Напевно з паризьких моделів.

— Міністр уряду Блюма.

— Не чула такого. Де ви живете?

— У самого бюргермайстра. Тобто, бувшого. Хочете — покажу, ось тільки перейти Ільм, за парком, краєвид на Ваймар... За літнім будинком Гете — га, га!

— Ви мене приголомшили.

— Не падайте в непритомність. Це ще не все.

— Міністерія. Ви Мефісто. Перелесник. Як вас туди завіяло?

— Банальна історія. Віллу *seizet* для крупніших акул бухенвальдського виховника...

— Але ж ви ...

— Дозвольте... Скажемо. Ви зневажливо ставитесь до мого абстракту, за нього страждав мій престиж в чарівному ССРСР, але у віллі бюргермайстра Ваймару, зібрано чималу колекцію смакунів цього супермистецтва, переважно парижців і це вирішило. Все бувші чини, світила соціалізму, апостоли й пророки... Гітлер звів їх сюди з наміром зробити з них мило, але йому перешкодили американці. Я це помітив, зробив їм візиту, запропонував обезсмертити їх в їх піжамах портретами, вони поставились до мене сяк-так, чи не якийсь, сюди й туди, лицар, але я показав їм свою регалію "ост" і таку грамоту, у якій зазначено, що я знайшов у велико-німецькій державі заробіток собі і своїй родині, а тому я не смію порушуватись свобідно на місці праці, не смію праці покинути, а головне, не смію мати будь-яких стосунків з німецькими жінками. Це помогло. Парижани вміють розуміти такі заборони, я здобув довір'я, а коли черкнув пару портретів в стилі Пікассо кретинного штибу — довга шия, лапаті вуха, опалі плечі, я здобув не тільки довір'я, але й приміщення. Разом з найдостойнішими... Які, до речі, вже відкрили там біржу, бо треба сказати, що крім парижан, туди вкраплено чималу дозу спец-майстрів спекуляції, які почали з того, що пустили в рух торгівлю жирами. Найефектніший продукт епохи. Де вони, питаєте, його дістали? Америка. Її солдати дістають шинку навпіл з жиром, а жир у них в найгрізнішій зневазі, його вирізують і зневажливо викидають. Це і було помічено. І зроблено висновок. На чорному ринку появились каністри продукту перед яким сховайсь золото. За жиром пішли цигарки, за цигарками віскі, а там, гляди, і наркотики. Контакти з цілим світом... Нота бене! Ми довідались, що в тій віллі не жив бюргермайстер, а якийсь князь, але фама бюргермайстра їм найбільше імponує. Колись, як воно збережеться, буде для туристів така ж атракція, як Консьєржері Парижа, де засідав трибунал. Цікаві бачити? — питав Сашко свою супутницю на закінчення цього монологу.

— Згораю цікавістю... Буду першою туристкою, — відповіла Віра.

Вони повернули на ліво, перейшли мостик, вийшли на пригірок де колись жив-був парк оточений залізною огорожею з широкою брамою, а тепер ландшафт з місяця подовбаний кратерами зі залишками деякого рослинства, як це малюють його на картинах страховищ. А сама вілла з партером, бельетажем і мансардою, це також об'єкт царства страхіть, побита й пошарпана, але на власних ногах. До неї входили, з неї виходили, переважно чоловіки, деякі з бородами, деякі в пасьмужастих бухенвальдках. Сашко отаборився на самому аттику з найгострішими видами звалищ. Мав ліжку, канапу, фотелика, шафку, поличку, на стінах кілька його ж малюнків туманного вислову, на рококовому столику, що нагадував песика дакеля, барви, пензлі, палета, білий, ватоподібний хліб, ковбаса, сушені каліфорнійські сливи. Головне ж — два картони цигарок "Пел-Мейл" — самородки золота.

— Закурюй, Вірочко, — вперше перейшов він з нею із "ви" на "ти".

— Дякую. Перестала, — відповіла Віра.

— Як перестала? На чий реґлямін? — дивувався Сашко.

— На мій власний.

— Як можна модерну жінку уявити без диму? Без сорочки — так, але без цигарки...

Втече від сорому. Чи ти бачила останні паризькі моди?

— Ой, покажи!

— Заойкала. Любуйсь! — І він подав їй номер журналу мод.

— Де ти вискіпав?

— Вискіпав. У нас все. Хочеш птичого молока? І це дістанеш. Ось цигарки. Сусід приніс за його портрет. Він дістав двісті картоплин. За картоплини — пляшка самогону. Самогон — два картони цигарок. Мені це коштує два дні в поті чола... За картон дістаю тузін військової білизни і блокнот шкіцування. Портрет міністра в бухенвальдській піжамі гарантує перепустку до Парижа. Що ти на це, чарівна Морозівно? — говорив, увесь із захоплення, в ореолі величності, Сашко.

— Ти, бачу, весь у тому.

— Вірочко. Треба. Життя.

— В уявному Парижі. Що буде в Парижі дійсному?

— Не знаю. Але, будь певна, не мансарда Ластівка.

Я не роджений для сартризму. Моїм праотцем був Соломон, такий цар, смакун гарного. Кумиром духа... Я вже сказав — черевань, бабій, честолоб д'Бальзак. А поле бою — Нью Йорк. Так. І ніщо менше. Але чи не пора нам до "Елефанту"? — і Сашко глянув на свій наручний годинник.

Внедовзі, вони чинно, під руку, сходили сходами, як все ще прозраджували їх добротність, дарма, що покреслені зачерками бомб та позбавлені килимів. Все тут пашисть настроєм мармору, люстри, картин від яких зістались тільки відтиски. Достойне румовище, в якому сновигають тіні минулого, силуети теперішнього і один Господь Бог, у високому небі, знає, що прийде їм на зміну.

Вони вийшли надвір, пройшли браму, повернули на місто, їх мета "Елефант", але Сашко наворачтає на довшу дорогу через парк. Між ним і Вірою, він це знає, багато недомовлень і, здається, це вгодний час дійти з цим до ладу. Дарма, що Віра все ще не в акорді, вона збоку, її тіло тут, але дух де інде. Вона заповнена вщерть людиною іншого стилю і це те справжнє, але разом... Вона так залишена, їй там нема місця, а час нагнить. Батько, вона переконана, пішов „оформлюватись" і це вже кінець. І єдина протягнута рука — Сашко. Провела з ним весь день і, здається, як і колись в Києві, рішили їхати разом. Призначення Париж.

Хоча другого, наступного дня — середа, між дев'ятою й десятою годинами. Віра чапить осамітнено за селом на дорозі під плакучими вербами з надією зустріти Нестора. Було-не-було, можливо, востаннє... Втоплена й зневірена, мало й погано спала, вечором побувала у батька, не говорив, а кричав з нею, така лють, але вона рішена. Хай вертається. З Богом. Їх дороги розходяться і хто зна, чи не назавжди.

Їй пощастило, Нестор появився, гостра, мов удар, з'ява... З течкою, легкий, у сірому

одязі без капелюха. Глянула і... — О, Несторе! Нарешті! — вирвалось у неї, схопила його під руку, намагалась тримати крок, дивилась у профіль. То ж то він, то ж то він... Усміхнені уста... І, здається, на лівій скроні, мов би злегка підмазав черничником. Йшли швидко дорогою, сюди і туди народ, Нестор пригадує останню з Іваном зустріч і йому не хотілося, щоб щось таке повторилося.

— Хочете, покажу вам іншу дорогу, — грайливо озвався Нестор.

— Показуйте, — вирвалось у Віри.

Повернули на луг, перейшли мостик, йшли здовж річки, а там на ліво, вверх стежкою, серед жита, до гаю... Він зеленів, бринів, пахнув, його дерева горіли сонцем, його поляни залиті квіттям, роями метеликів, хоралам птаства.

Як його втриматись. Віра захоплена, зривалась і бігла з розгону сідала, гладила траву. — Дивіться! Трава! Які це квіти? — гукала вона, нахилилась до землі, торкалась устами голівок кульбаби. У галузі буків гомоніло їй птаство, в гущавині ліщини промигнула фігурка якоїсь тваринки. — Несторе! То ж чудово! Тепер ти мене звідсіль на витягнеш!

Нестор стояв, дивився, посміхався. Така собі чудова дитина, аж ніяково, справді, її звідсіль забирати... Віра ніби це відчула. — Несторе! А ходи! А сідай! А посидимо! — гукала вона.

Нестор вагався — де б його й як його, а Віра наглила:

— Отут. Біля мене. Дивіться який килим. Хто його такий, скажіть, виткав і то для нас.

Нестор присів, розглядавсь довкруги. — Чи ж насправді краса? — гомоніла Віра. — А ми ходимо і не бачимо. Але хто це був, що порубав стільки тих дерев? — говорила вона і вказувала на купи дрібного галуззя та голих сторчанів довкруги.

— Багато таких, а між ними також я, — відповів на це Нестор.

— Ви? Несторе? Ви? Як ви сміли? То ж це варварство? — гомоніла Віра і кинула на нього жменю жовтого цвіту кульбаби.

— Бо я варвар. У одного київського професора жінка має ревматизм і їй холодно, — говорив Нестор.

— Київського? — аж викрикнула Віра.

— Уявіть, київського.

— І він прийшов аж сюди, щоб рубати тут ці молоденькі, чудові дерева?

— Він не прийшов... його привезено.

— А чому? А скажіть чому? А чи є у світі таке просте, звичайне чому? Я знаю... Сонети, німці, комунізм, але ж чому київський професор мусів тікати аж сюди, щоб рубати ці дерева. І взагалі... Чому ви тут, я тут, мій батько тут, Сашко тут? — говорила швидко Віра звертаючись до Нестора раз на "ти", раз на "ви". — Як ти про це думаєш? — питала вона особливо підкреслено, ніби це їй дуже треба знати.

— Думаю, — казав на це Нестор, — що комусь з нас в голові не хватає якоїсь клепки. Питання, не об'єктивних обставин, а суб'єктивних до них підходів.

— Це по-професорськи, — казала Віра, — скажіть по школярськи. Просто, ясно,

зрозуміло. Раз і назавжди скажіть мені, чи я, наприклад, маю в голові всі клепки, чи мені їх трохи бракує? Ну, скажіть. Я перед вами... На лаві підсудних. Ви суддя, — лебеділа весело Віра.

— Звідки ви це взяли? Який з мене суддя? Хіба це справа клепок?

— А чого? А чого? Ну, то скажіть одверто.

— Чорт зна чого. Ви дика лошиця скитського степу і які тут клепки.

— Такий комплімент! А чи не думаєте, що ми та всі такі?

— І думаю, і знаю.

— Це чудово! Нарешті і я знаю. Дикуни, живемо імпульсами, здираємо один з одного шкуру, бо так нам хочеться, але ж там університети, —• гомоніла Віра.

— Недавно один професор такого університету оповідав мені, як його судили за те, що його жінка спекла печиво, що мало форму паски. До речі, це було в політехніці, де мала б домінувати математика.

— Пригадую, пригадую... У нас в консерваторії політграмоту викладав дядя, що нагадував жабу-ропуху. Не говорив, а квакав, і виквакував, що засади пролетарської моралі не визнають буржуазних норм поведінки. І справді, не визнають. Нічого не визнають. Навіть самі себе. Вчора ще був портрет, сьогодні нема портрета. На стіні тільки ясніша пляма. А що, скажіть, сталося б, коли б я знов туди вернулася? — говорила Віра.

— Плянета перестала б крутитися, Юпітер зірвався з осі і запурхав довкруги Кремля, мумія Леніна ожила б ...

— Несторе! Ви цинік циніків, я поважно! — перебила його Віра. — Учора я була в батька і він заявив, що забере мене, хоч би в кайданах. Там, каже, твоя мати, твій брат, твій дядько, твоя рідня.

— Це зворушливо, — перебив її також Нестор.

— Цинік, цинік, цинік! Для вас це жарт! — викрикнула Віра.

— Замовкаю, дороженька, обвинувачення, як кажуть англійці, *at rest*,*(* На спочинку.) а древні римляни казали *est modus is rebus*, це значить, що все має свої межі, мій цинізм також втомлений, — казав Нестор грайливо, хоча в тому відчувалися і нотки скорботи і бажання з цим скінчити.

Віра однак не здавалася, її наміри агресивні: — Ну чому, ну чому? — казала вона наполегливо, дивилась на нього жадібно, з нервом, готова, здавалось, на нього кинутись, душити, вдарити. Хотіла щось особливе сказати, але сказала зовсім інше і банальне: — Учора я весь день провела зі Сашком. Знаєте, що він мені пропонує? — Сказала і гейби злякалася, гостро глянула на Нестора, що він на це.

— Напевно, щось цікаве, — відповів Нестор без зворушення.

— Пропонує одруження і Париж, — майже викрикнула Віра.

— Браво! Єдиний, реальний голос в цій нашій голосній ситуації, — говорив Нестор, який чує це вдруге.

— Ви не перечите? — викрикнула вона знову.

— Продовження вашої дороги. То ж ви виїхали з ним з Києва. Сталася перерва, але

вона ось...— говорив Нестор, але в той самий момент сталося щось гостро несподіване. Віра зірвалась зі свого місця, кинулась на Нестора з викриком — досить! і вдарила його по щоці... Ті самій, що знедавна потерпіла від її батька. І одразу пустилась бігти геть. Нестор зірвався також, погнався за нею, наздогнав її швидко, схопив за руку, зупинив різко.

— Стійте! Що з вами?

— Досить! — викрикнула вона, вирвала свою руку і пустилась знов бігти. — Не смійте за мною! — крикнула вона на бігу.

Нестор відчув, що це вже не гра, тому залишився на місці... Прикро вражений... Зніяковілий... Дивився їй у слід, аж поки вона навмання зникла в гущі рослинства. Відчував жаль... І тягар... Почуття вини. Але не гніву. Так сталося... Прийшло і пройшло. І кінець.

Йшов в тому ж напрямку де зникла Віра, без стежки, через гай, оглядався чи не побачить де її — даремно... На узліссі, де починається засіяне житом поле, сполошив серну — живе, бистре сотворіння, яке миттю зникло в кущах, вийшов на широку, втопану стежку, що вела в напрямку міста.

Побував в комітеті. Евакуація там головна справа, німецька міська управа погодилася дати два автобуси місткістю на 32-х людей кожний і тепер вимагалось обчислення, як вивезти ними понад тисячу тих, які не мають можливості виїхати іншими засобами комунікації. Мета — провінція Гессен-Насау, що належить до американської зони окупації.

Відділ Нестора вже ліквідовано, він безробітний, його співробітники, або вже подалися далі на захід, або чекають черги на автобус. Амбулаторія Татяни Водяної також в стані ліквідації, але сама пані доктор все ще на своєму посту у білому халаті. Коли Нестор зайшов до неї, вона одразу спитала чи не знає він, що сталося з Іваном і Вірою. Вони вже не бачили його кілька днів і по всьому видно, що він їх уникає. А Віра мала зайти сьогодні, але не зайшла... І це їх тривожить. Нестора це також тривожило, але він не мав відваги сказати про свою пригоду з Вірою з надією, що це виясниться само від себе.

Хотів бачити Сашка, і тому пішов на обід до "Елефанту", де той, звичайно, буває. І також даремно. Ні Сашка, ні Віри. Лишень кілька знайомих, стурбованих облич з тими самими запитами — "куди їдемо?".

Додому вертався Нестор біля години шостої, в дорозі раз-у-раз його зупиняли. Те саме "куди їдемо", або "як їдемо". Для декого це вже відоме. Ручний возик, пара друзів, повільний крок, навігація Вест. Інколи це гурт випадкових супутників, інколи одинцем з торбою за плечима і ціпком в руці, мов на прощу. І все до заходу сонця, отуди, де воно ховається. В обійми ночі.

Наступна доба минає для Нестора в турботах. Зночі поняла хандра, почуття тривоги. Здавалось, — їх змагання даремні, що сили ворожі в перевазі. Таке інколи "находить" і затемнює ясність. Темно. Довкруги темно. Не видно доріг у вихід. Згадував також Віру. Недобре, дуже недобре, що воно так скінчилося. Хотілося б щось

направити... І знати як.

Тож то наступного ранку, у четвер, за дуже кольорової погоди, коли пішло на першу спеку з температурою понад двадцять, Нестор вибирається до Ваймару, при виході на головну дорогу все оглядається чи не побачить де радісного, свіжого, молодого обличчя, що його так часто тут зустрічало, але на цей раз... Вибачте, йшли, як звичайно люди... Багато облич, але ніде Віри. Ні. Вона таки відійшла. І, мабуть, назавжди. Питання лиш куди. І це тривожило.

А йдучи далі, Нестор побачив на лузі біля мосту річки згорблену спину, оздоблену зверху солом'яним капелюхом, і по її порожньому наплічнику він пізнає свого приятеля Луку Жеваго, який, не дивлячись на цілу цю довкруги метушню, сидів стоїчно на виступі берега з патином, що мав персоніфікувати вудку в руках і недопалком скрутки, що виконувала роль цигарки в зубах.

Приємне, мирне явище... І хто зна... При цій нагоді зачекати... Можливо "вона" все таки з'явиться. Нестор повертає в бік мосту і вже здалека жартівливо питає:

— А чи ловиться?!

Спина в солом'яному капелюсі повільно повертає свого наплічника і видає м'який, зі сильним східняцьким акцентом, голос:

— Ой, голубчику, не ловиться.

— А все таки не тратимо оптимізму, — атакує Нестор.

— Скорше для нервів. Ціла та свистопляска. Тікаємо. А чи від такого втечеш?•— говорив він спокійно.

— Головне, чи вернемось, — докинув, між іншим, Нестор.

— Щодо чи вернемось — вернемось. Як не в тілі то в душі. Нас забагато. Україну розкидано куснями. Але ось куди? Чи ви, Несторе Павловичу, вже щось вибрали? — питав він і зосереджено дивився за поплавцем з гусячої пір'їни.

— На думці Канада, — відповів Нестор.

— Так мало цю землю знаємо, а шкода, — говорив Жеваго.

— Степи, як і у нас, пшениця, як було колись і у нас, чимало вже там нашого люду, і велика свобода. Як було у нас за козаччини... Тільки без турків і татарів ...

— Головне ж, без ляхів і москалів, — додав Жеваго. — Без єдинокровних ...

— •З єдинокровними вони межа в межу, але у них виходить, — говорив Нестор.

— У всіх виходить, тільки не у нас, — говорив Жеваго.

— Ну, можна знайти і не тільки нас. Єдинокровність часто бунтується, взяти хоча б англо-дойців, — говорив Нестор.

— А воно й справді дивно. До нас учора зайшла Віра Морозівна. Хоче пристати до нашого гурту... А я їй кажу; то ж у тебе, голубонько, батько, та тітка, та й з Нестором Павловичем ви близькі. А вона... Розплакалась, почала на всіх нарікати... Скаржитись. Що вона сама, що її не розуміють, що хоче вибрати власну дорогу. От вам і єдинокровність. Здається, у неї нелади з батьком, а з тіткою також скреготи, бо виходить, що кожне прямує своєю дорогою, а та дівчина тільки в початках, її дороги ще не вказані, а світ перед нею — лови. А чи вловиш? Її покоління — зграсоване покоління,

особливо жіноче. Колись, було, дівчина —•дівчина, приятельки, дружки, співи, чекання шлюбу, а тепер... Як тільки подумаєш —•холоне кров. Що там з них зроблять, — говорив Жеваго з тим недопалком скрутки в роті.

Несторові це вістка до вподоби, це значить, що його опікунка в доброму товаристві, а разом, це значить, що вони будуть їхати разом, Жеваго й Сидоруки вписані до тієї самої тури... З тим самим призначенням — міст Герсфельд у Гессен-Насау.

Прогутурили десь з годину, а там хто куди. Рибка не ловиться і рибалка пошкандибав до себе, а Нестор, залишив свій Ваймар і вдався також додому.

А ввечері, одразу по вечері, вирішив все таки відвідати Віру. Як там не кажи, а таке завершення, як це сталося в тому гаю, його непокоїть. На подвір'ю старого Ганса, зустрів Нестора Ян, який голосно, польською мовою, з ним привітався та кивком голови вказав, що панна Віра нагорі у себе. Він піднявся поверхом вище, постукав до дверей, де жив колись Еріх, йому швидко відчинила боса, у короткій спідниці і легкій блюзці Віра.

— Несторе! — викрикнула вона радісно, ніби побачила чудо.

Але одразу отямилась, просила заходити. У неї була Емма, так само боса і в такій же короткій спідниці. Віра представила гостя, зробила йому на канапі місце. Мову почала Емма — повна, свіжа, усміхнена. Дуже добре, що він навинувся, вони саме розмовляли про чоловіків.

— Як ми, бідні жінки, будемо жити? У нас на селі жодного чоловіки, самі діти й недоростки. Пане Сидорук. Чи ви хотіли мати три молоді жінки і мене в тому числі?

— Але ж, Еммо! — озвалась на це Віра.

— Ну, а скажи, а скажи... Я вже два роки не цілувалась, глянеш на єнкі — голова йде ходором, як поїхав мій Гюнтер... — гомоніла Емма.

— Він вернеться, — потішав Нестор.

— А як і вернеться... На нього кинуться юрбою. І вже молодші. Ми вже на злам. А скажіть... Були ви закохані? — накидалась Емма.

— Але ж, Еммо! — повторила своє Віра.

— А чому? Це цікаво. Чи ти знаєш, що мені весь час сняться хлопці. Обійми, цілунки, а прокинешся — розпач. Хоч біжи за Яном. Але й Ян зайнятий, сусідка Гретель, дівчина-пуп'янок, а щасливі, щасливі. Яна кликали до табору — не пішов, за ним приходили — втік через задні двері. Не пустила Гретель і добре, на її місці, я також не пустила б. Нізащо. На смерть дерлася б.

Та Емма. Сиділа побіч Нестора, над колінами спідничка, округлі стегна, повні перса, сині, блискучі очі. Її перелито звабою, з неї пашисть жагою. Вірі це маркітно, вона хотіла б говорити про інше, а Нестор сприймав це скорше, як жарти, хоча в тому бриніла нотка далеко не жартівлива... На щастя Емму покликали і Віра з Нестором залишились самі.

— Як добре, що ти прийшов, я так чекала, минулу ніч не спала зовсім, рано збиралась знов бігти до Тавбаху. Ти мені вибач... Іноді я не в силі стриматись, — з виразом захоплення казала Віра.

— Вина за мною. Я прийшов вибачитись, — відповів на це Нестор.

— Вибачитись? За що вибачитись? — дивувалась Віра.

— Берім життя, яким воно є, а воно ніякий жарт. Перед тобою майбутність, я переконаний, що вона буде гарною. А серед цих наших трагічних буднів, ти дала мені багато днів святочних. Вірочко. Зрозумій і прости, коли я не був, яким ти мене уявила.

— Але ти, здається, прийшов прощатися?

— Не прощатися і не розійтися, як було вчора.

— Але як, але як?

— Щось, як спомин. Це також вартість. Не багато з тих, що їх бачимо можуть таким похвалитися.

Віра була розгублена, їй хотілось знайти особливі слова, щоб сказати особливі думки, але таких не було. Нестор мусить відходити. В будинку тиша, біля Нестора й Віри також тиша, здається, все сказано, мир встановлено. Віра його проведе, нашвидко взуває черевики, накидає хустину, вони йдуть вниз сходами, минають подвір'я, виходять на вулицю, далі долина, легіт травня, зоряне небо... Прощалися де дорога розворається — просто Тавбах, справа, на пригірку залізнична зупинка, що тепер без вжитку, як викинута бляшанка консерви. Обіцяли зустрічатися.

А наступного ранку, це була п'ятниця, о годині десятій, Нестор з Іриною вийшли на дорогу з наміром йти до Ваймару, там тепер готовились списки виїзду і треба було там бути. Погода погіршилась, віяло нордом, залягла сірість.

— Голова, як мішок з картоплею, — говорив Жеваго, якого нагнали в дорозі з його незмінним наплічником.

— Навіщо вам той наплічник? — питала його Ірина.

— Несу від самого дому. Там все. Денний раціон харчів, пачка сірників, ложка, їдунка, зубна щітка, складний ніж. По латині це буде *Omnia mea mecum porto*.*(* Все своє ношу зі собою.)

Йшли разом. Розмовляли на дуже абстрактну тему загробного життя, і почав її Жеваго, якому снилось, що він умер, його поховали, але він воскрес.

— Ви напевно спали на непевній постілі, — казала Ірина.

— На двох скриньках, здається, від прального порошку "Перзіль", на які кладеться дві дошки, які, інколи, роз'їжджаються. І провалююсь. І добре, що не в пекло. І хоча я вмираю, але воскресаю знову. А знаєте, Несторе Павловичу, що мене дивує не так те, чи я вмер чи не вмер, як те, що ми домовились з Вірою Морозівною сьогодні йти разом до комітету, я її чекав, чекав, а вона не появилась. І що це може значити? — говорив заклопотано Жеваго.

Нестора це також зацікавило, він же бачив її ще вчора, і хоча вони про ці справи не говорили, але, здавалось, з нею все гаразд.

— Може її щось задержало? — казав Нестор.

— Будемо бачити... Поговоримо з Водяними... Я вам казав... Вона хоче їхати з нами, — говорив Жеваго.

У комітеті справді зайшли до Водяних, застали їх обох, Татяна у своєму білому

халаті, як завжди, Микола Іванович збирав і пакував до валіз її знаряддя. Виявилося, що вони Віри давно вже не бачили, а довідавшись, як стоїть справа, Микола Іванович, як людина прямої вдачі, висловив свій на це погляд:

— Напевно, той ідіот вже щось накоїв... — Він мав на думці, розуміється, Івана, якого він, від певного часу, почав так величати.

І не довго думаючи, по короткій нараді, Нестор та Микола Іванович, рішили цю справу в'яснити. Ігноруючи обідню пору, і залишаючи Ірину в товаристві Жеваго і Татяни, вони, як стій, вирушили до Мелінгену. І знайшли там лиш стурбовану родину Врінглерів, при чому Емма, захлинаючись, оповіла, що воно сталося минулої ночі, деś скоро після того, як відійшов Нестор. Всі спали, до брами загрюкали, Ганс пішов глянути, що там сталося. Йому сказали відчинити, а коли відчинив, до брами вринулось троє чоловіків, а між ними і батько Віри, які наказали показати її кімнату.

— Ми були, — казала Емма, — перелякані, один з них мав револьвера, у Віри зчинилась тупотня, викрики, і по часі її та її речі тягнули вниз, де на них чекало авто. Віра борюкалася, кричала, Ян, який бачив це зблизька, запевняє, що це був батько, який втиснув її до авта. Все діялось в поспіху, вони квапились. Помогти їй не було змоги, — казала, все ще перелякано, Емма.

Вони квапились, нема сумніву, посеред ночі. Така вже їх вдача. І, здається, ця драма скінчена, заслона закрилася. Ані Нестор, ані Микола Іванович не мають на це слова. А коли вони відходили, то старий Ганс своїм шепелявим тюрінгським говором питав:

— То вони все таки до нас прийдуть?

— Прийдуть, діду, прийдуть... Не сумуйте, — казав на це легковажно Нестор з виразом, ніби той дід в чомусь тут винен.

— Mein Gott, mein Gott,*(* Мій Боже, мій Боже!) — шепеляв Ганс.

А коли прощалися, Нестор потиснув старому руку сказав:

— Дякую вам за ту дівчину. Ви поводитись з нею по-людськи.

Той лиш похитав головою, потрібних для цього слів у нього не знайшлося більше.

Наступного, знов сонячного, вже суботнього ранку, під годину одинадцяту, без поспіху, одинцем прямував Нестор звичною дорогою в напрямку Аймару з досить відмінним, ніж звичайно, настроєм. Чується вільним і безробітним. Всі його тут справи відійшли геть. Залишається чекати виїзду. Той маленький період, що його пережито в цьому просторі, насичений великими діями історії, і його думка не хоче миритися з дійсністю, що саме тут йому суджено це бачити власними очима і пережити чуття власних дотиків душі і тіла. І чому це мусіло статися? Йому, що так далеко від цього місця, появився на цей світ і що так відмінно бачив і розумів явища цього світу. Дивиться назад і бачить далеко за собою маленький хуторець під лісом, маленька вздовж доріжка, маленька річка, що в'ється лугом, і тільки велике над усім небо, і велика довкруги тиша. І спокій, у якому, здавалось, розчинилось все на що лиш гляне око. І також здавалось, що той спокій — вічність. Що так було завжди колись, так є завжди тепер, так буде завжди в майбутньому. Що того маленького хутора з його

маленькими справами не зрушить з його місця ніяка земна сила, що це якась незрушима скеля істини, що поставила його там сама рука сотворителя вічного во славу і добро вічного, його призначення було — бути. Існувати. Займати шматок місця у всесвіті, як той он камінь, що лежить при дорозі.

Але враз, але якось так непомітно, весь той хуторець, весь той спокій, ціла та тиша, мов би птах, здіймається у вись і розчиняється, мов сон, при дотику дійсного. Було це чи не було? Перед тобою ось, бачиш... Вавилон... Сто народів. Америка. Гете і Шіллер. І чому, і нащо? І ті довкруги люди, і той там Бухенвальд, і те "Смерть фашизму"... І Іван з-над Дніпра, і Сашко з Києва, і Віра зі Сліпого перевулка на Хрещатику, і Жеваго з Донбасу, і поети "Граалю" з Коломиї, і професори наук різних, і тати, і мами, і їх діти... І вожді, і їх чвари, і храми Божі з Херувимською Бортнянського.

Все воно тут. І щоб його бачити в нагій подобі, квітесенції, у збірниках Божої благодаті, у серцях, у муках, тобі треба пройти цей шлях через цей Ваймар, інакше де б ти, людино, з маленького хутора, могла це бачити у такому розкішному розквіті горя. Як також уповання на час відпущення й збавлення.

І коли Нестор так простував сповільна, бо спішити не було вже потреби, тією втоптанною віками дорогою, яка, здавалось, мов старий літописець, розповідає тобі повість временних літ краю цього, та коли розкидався мислями на всі боки з намаганням впіймати суть і сенс того, що бачать його очі і чують його вуха, він поволі наблизився до звороту, що веде до мостика через Ільм і далі зводиться на друге взгір'я, де то поклалася та сама бетонова, схід-захід, автострада, він почув звідтіль несамовиту мішанину галасу, що складався з крикливого співу, надривних вигуків, нерозбірних звуків гармонії і реву моторів, який виривався, мов би з-під землі звідтіль, як то гай на обрію і наближався все ближче і все гучніше, що згодом вирватись і летіти жмутами людських голів, густо втиканих на тягарових, американських, відкритих автомашинах, над якими бурхливо маяли червоні — серп-молот, прапори і стирчали портрети й транспаренти. І кожний такий жмут голів кричав щось окремо, кожний, здавалось, намагається перекричати один одного, і нарахував їх таких Нестор аж шістнадцять. Люди, що йшли дорогою, або працювали на полях, зупинялися, дивилися, дивувалися. І справді, це було диво. Виняткове, неописальне. В тому виразно відчувався розпач, тих людей хтось гнав батогами, їх хтось полюсував і вони кричали.

І Нестор, який це чув, вичув, вислухав і який це бачив, не мав сумніву, що в тій вирві галасу розтопились і розвіялись у просторі дві найцікавіші постаті, з яким він випадково зустрівся в цій своїй судьбоносній мандрівці. І був цим, мов би вдарений. Поставало питанн центробіжності сил природи не зважаючи на ніякі загрози ніякого спротиву. Як також питання, чи той Іван, у цій грі противенств, вийде переможцем.

Тим часом Нестор йшов своєю дорогою. Десь за пару тижнів, разом з рештою своїх земляків, він залишив Ваймар.

НАЗАД ДО ХУТОРА

І

Вихід мільйонових мас народу українського за межі землі їх предків в наслідку

Великої всеросійської революції, як також Великої другої світової війни, свідчить про те, що справа, яка до цього спричинилася, переповнила створені їй греблі, перелилася через їх край і розлилася далеко й широко у просторах Вільного світу. І це вже годі звати "еміграція". Це вже похід. Це вже розширення меж і засобів дії. Це вже закон.

Нестор та Ірина Сидоруки підпорядковані цьому закону, з початком 1953 року, вже громадяни Об'єднаного Королівства Великої Британії, оселені в місті Торонті, що над озером Онтаріо в домінії Канада і власники будинку на вулиці Ґотик, а одночасно вони приналежні до півмільйонної групи людей з назвою ukrainian. Так. Вони зложили присягу вірності її Королівській Величності королеви Великої Британії і всього Коммонвельту, вони цим зобов'язані, одначе їм не заборонено виконувати, як у думці, так і в ділі, зобов'язання їх роду і їх переконань. Вони в атмосфері найбільшого привілею людини бут свободною.

Так, наприклад, цього названого року, жовтня чотирнадцятого, у годинах ранніх, Нестор Сидорук, виїжджає таксівою до станції автобусів на вулиці Дондес, його проводить Ірина, щоб о годині восьмій, тяжким, двоповерховим, сірим "Ґрейгаундом" вирушити в дорогу. Призначення — Нью йорк.

Дві години згодом, вперше за свого життя, він переїжджає границю З'єднаних Стейтів Америки, яка пересікає міст "Свободи" на річці Ніагара з пашпортом громадянина Коммонвельту Британія і почуттям великої певності на землі, яку, між іншим, весь день завзято знецінює проливний дощ, бо зводить видимість всього до, не більше десяти метрів, і тим самим можливість першого бачення цього дива до дуже скромних засягів.

Але все гаразд, все в порядку. Незграбному "Ґрейгаундові" це не назаваді, він виконує своє завдання без найменшого закиду і згідно з розкладом, біля восьмої вечора, зі звинністю моржа, він поринає попід Голландським тунелем Гудзону, щоб за певну кількість хвилин, грайливо виринути на другому побережжі з кокетливо назвою Мангеттен.

Нью Йорк. Нарешті! Дозвольте, дозвольте — що таке Нью йорк? В контексті явищ урбаністики — злиток заліза, бетону і людського генія у гігантський вислів будови... Фантазія здвигнута до висот хмари, тріумф і твердиня потужних, апотез ентузіястів грандіозо.

Наступного дня, о годині восьмій вечора, у будові з написом "Український Народний Дім", що на Другій авеню цього грандіозо, під зарядом Об'єднання Українських Письменників, публічний Сидоруків виступ — "Література, як ідея й міраж". Переповнена, на пів тисячі публіки, аудиторія, люди Києва, Львова, Харкова, атмосфера високого наснаження тіла й духа.

Бути в Нью Йорку, а почуватися в Києві — привілей вибраних. Ми не еміграція, ми міграція, вибір позицій, стратегія незломних. Література їх мови наснажена тим же патосом, в її лабораторіях монтуються двигуни дії, одночасно це міраж, блукання пустель, царство незнаних, лагуна заперечених.

Такі ось думки, вириваються вони пристрасно, сприймаються спрагло,

розцінюються марнотратно. Думай, супереч, кричи, це форум, це арена, це змагання істин, боротьба безсилля перевести їх в життя, коли всім, масою, нараз хочеться сказати все, щоб не сказати нічого. Свобода вино і незвичні до нього суб'єкти, швидше ніж треба, тратять тверезість. А одночасно, це настрій весни, в повітрі розчини тепла і надії, ось-ось заgrimить, полле дощ і все заяскравиться.

А скільки тих несподіванок і які вони гострі. Знайомі й знайомі обличчя, патетичні обійми. Де це й коли це бачились, за ними таке побоевище, роки великого ярмарку і нарешті ось, мов би зібрано разом в особливому місці для особливих несподіванок.

При вечері в ресторані цього ж таки Українського Народного Дому, де подають, і борщі, і вареники, і голубці, мов би це було в театральному ресторані перед оперою Києва, на Нестора чекає особливий удар. Довгий стіл, багато знайомих і в тому... О! Тож Татяна Григорівна, жива-живісінька і ще величніша, ніж було. І так обійми, мов би вони зливали людей, як огонь метал. І Микола Іванович! Денді. З голочки. І їх Мар'яночка... Як зоря, що вийшла із-за гаю. І ще більше; свят, свят, свят! То ж Сашко. Він. Доторкнись... У всій своїй винятковості... А за ним... Мій ти Боже! Привид чи сон? Неможливо, ніяк неможливо. То ж Віра! Жива, як бачиш і чуєш.

З цього воно й почалось наново. Довгий стіл, товариство, Нестор в центрі, підносяться тости, дзвенять чарки, гомонять промови, а Сашко, змовницьким тоном, ніби він нарешті прийшов до справжнього слова, яке він давно для цього приготував, казав з полегшою:

— Ну, от, Несторе Павловичу — сталося. Ми ось і вдома. Ви переконаєтесь, що в ніякому вашому Луцьку, не знайдете такого вдома, як в цьому Мангеттені. Тут ви нарешті не якийсь фунт клоччя, а Ви з великої літери. І звучить це, як там не кажіть, гордо, отже п'ємо за ще одного світового — ре-мі-до-ля — українця, почесного громадянина сталєво-бетонного Нью Йорку, Нестора Павловича Сидорука!

Аж тепер Нестор помітив, що перед ним шампанське, а коли випив, відчув, що і від нього вимагалось слова. Але де його взяти? Він так і сказав; — Дорогі! Коли бачиш чудо, — помахом руки він зробив знак параболи, — де взяти мову? То ж я, власною особою, провів цю лейді, — він вказав на Віру, — в дорогу "на рідину" разом з її батьком. Коли це, спитаєте, було? Пам'ятаю, пам'ятаю, десять років тому, дванадцятого травня. І як це сталося, що я бачу її тут, сьогодні, мало не у вигляді статуї з факелом свободи? Чудо це, а чи просто реальна реальність зложена з чудесного, як вода з Га-два-о? А коли реальність, Сашко правий, ми в Луцьку і шампанське чудове! Салют! — говорив Нестор з наміром закінчити тости розмовитись особисто.

Однаке не той настрій, говорення лиш в старті, поет Самонюк, прочитав вірш "Пожежа". "О, так, це пожежа, бурлить її жерло, розшматаним шматтям вирує огонь, ми в гарячі болю ступаємо твердо назустріч епохи новітніх змагань".

— Феноменально! — викрикнув Сашко. Бурхливі оплески. Професор Балюк, бувший в'язень Воркути, що за північним кругом, оповів, як то в Харкові з будинку "Слово", ночами, "Чорний ворон" вивозив поетів та письменників. — Це було, — казав він, — зморно. Як тільки, о другій годині ночі, на подвір'ю гаркне мотор, будов вмирала. Тиша

гробова. На думці лиш, чи не за мною? Коли той скінчив, Сашко зауважив:

— Воно ще і тепер зморно. І лишиться на тисячоліття. Здобуток гідний революції геніїв.

Але найзавзятішу мову вимовив інженер Зеленко, давній, ще з гімназії приятель Нестора, який закінчив будівельний відділ політехніки Данціґа, прибував до Мангеттена і працював у відомій фірмі будівництва "Блізне анд Ко." Він вказав на стіни з портретами Петлюри, Коновальця, Шевченка, Франка, на тризуб і на жовто-синій прапор і, затиснувши долоню в кулак, мов би він намірявся шмагнути когось по пиці, вирікав:

— І тому ми тут. Це факт. Цього домоглись "Чорний ворон" і геній людства. Нас розкидано, але ми не збираємось згинуті. Це добрий ґрунт росту і ми вернемось. Підношу цей тост за вернемось! Вставай, Кальнишевський Соловок, Мазепо Бендер, Петлюро Парижа, Коновальцю Роттердаму! Вам дано право безсмертя і тим самим — вернемось! Вставай, народе залізної волі, титанічної непокори! Ти переможеш!

Це звучало, збентеження велике, а Сашко додавав пари: — Нічого, нічого. Ці стіни й не таке чули. 1915 року тут промовляв Троцький, він громив Романових ще чистіше, цей будинок звався "Лейбор темпель", на його стінах царював Карл Маркс, але, як бачите, часи міняються, і не конче в нашу некористь. Браво, Зеленко! Вернемось!

Настрій зростає, бажаючих говорити прибувало, однак збувало часу, а тому промови вривалися, столи звільнялися, гості роз'їжджалися. Нестор зупинився, було, тут же в Давнтавні, готель "У Тіфані", під опікою колег з Об'єднання, але ситуація круто міняється, Сашко з Вірою конфіскують його безоглядно і ось, вони всі троє, плюс валіза Нестора, урочисто виповняють нутро їх Шевролета, Сашко при керівниці, біля нього Віра, біля Віри Нестор і машина біжить каньйонами вулиць в чисельному товаристві їй подібних, мов гігантська миша гігантської нори за якою, зо всіх боків, гоняться червоні й зелені світла, півморок ночі, луни сирен, гомін моторів. І така близькість. То ж оце зліва, рука до руки — Віра. Повніша, поважніша, спокійніша, але та сама. Нестор вірить й не вірить, виринає злива згадок, то ж було, то ж лишилося ж не забулося. Як це зміряти, зважити, оцінити? Якою валютою?

І їх житло на енному поверсі енної вулиці високо в просторі. Від землі вверх, несе їх коробка обложена сірою тканиною, над входом моргають цифри — один, два, десять, дев'ятнадцять — стоп! Розсуваються двері... Коридор видається хистким, двері їх мешкання ніби врізьблені в сірий граніт, при дотику ключика вони відслонюють простір, стіни якого обшальовані деревом кольору каштану, з великим дзеркалом й галереєю графік на синіх паспарту в чорних рямцях.

Двері навпрост зачинені, тож до права — дуже прошу, це передгра вітальні в присмерку привітного світла з фотелями подобі собак Бернадінів завжди готових до послуг з чого й скористався Нестор, весь понятий приємним здивованням. Кокетлива легкість, демонстративна затишність... Та ось, у сукні кольору кави, пані... І це має бути Віра, а той рослий, з нахилом до повноти, панисько, це Сашко. І ціла та світлиця, зі заслоненим вікном, яка може бути однаково світлицею, вітальнею, як також виставою

старанно зібраних зразків мистецтва барви. Чи це вони ті самі, яких він знав колись? Можливо, можливо... Але на них вже почав діяти інший клімат. Це вже екзотика, затишок лагуни... Все тут своє, рахманне, вдоволене у легких, м'яких тонах.

— Ну, і от... — вирвалось у Нестора, який погруз у фотелі, розкинув на поруччя руки, мов би цим хотів все сказати, що було між ними колись.

— Ми у себе, — продовжував думку Нестора Сашко.

— Це шок. Усі ті минулі десять років, я був переконаний, що наша чудова Віра зі своїм могутнім родителем блаженствують в обіймах "родіни", а тут воно он як. Обман зору. І не знайшлось навіть душі, яка б захотіла з цього блуду мене вивести. Але зроблено. Добре зроблено. Хвалю! Ґратолую! — говорив Нестор з виразом блаженного вдоволення.

— Такий був стан, ми недавно отаборились, не хотілось накидати комусь свої клопоти, кожний мав їх досить власних, але давайте про це завтра, то ж то сьогодні, ще на сон грядущий, Вірочка погостить нас... Щоб ви воліли? Чай? Кава? А може б ще раз по чарочці? Маю добрий бурбон, — говорив Сашко і кинув головою на розчинені двері сусідньої кімнати, де світилося світло.

— Признатися, волів би сидіти отак і думати... І дивуватися, — говорив Нестор.

— Без бурбона... В Нью-Йорку... Не вийде, — говорив Сашко.

— Хай живе бурбон! — викрикнув химерно Нестор.

— А мені шеррі... Але поки, вибачте... У мене там інший народ, — казала Віра і направила до другої кімнати.

Сашко відійшов також і вернувся з двома пляшкам і трьома чарками. — Ми ж люди сімейні, — говорив він на пояснення відходу Віри. — У нас дочка. Наталка. П'ятий годок. Спить. Під доглядом наглядачки.

— Гідне уваги. Як давно на цьому дев'ятнадцятому? — питав спокійно Нестор.

— Третя річниця, а взагалі в Нью-Йорку від сорок сьомого. Перед тим Париж.

— Отже ваші мрії не були лиш мрії, — говорив Нестор і брав чарку, яку налив Сашко. — За мрії!

Вони випили, Сашко говорив:

— Мені щастило, дістав замовлення оформити пару фільмів, головне ж рекляма... Побачите мою майстерню — гори реклями... Тут людина любить себе представити... Патетика враження, романтика успіху...

— А як же з Парижем? — питав Нестор.

— Також романтика. Наше століття йому не під силу. Розуміється, Париж є Париж, але він так опарижився, що йому навіть в Європі забракло місця, людина та хотіла б бути нетлінною, зітканою зі самих насолод, не турбуючись її банковим контом. Після того, як там побували наці Гітлера, він в дечому відсвіжів, але це скорше мода, ніж природа і вона скоро минеться. Де Голь, що поривається там до влади, навіть своїм ростом переріс норму, а морально він там байстрюк. Париж не зможе його стравити, — говорив Сашко стоячи біля ватрану, на яким висів, щось як портрет людини старшого віку, виконаний у стилі модерн з нахилом до компромісу реального, що наводило на

думку, що темою цього міг стати якийсь спогад з минулого і чи не був це відгомін старого Мороза. Вдивляючись в нього, Нестор питав: — як же там народ наський?

— Є! І це цікаво. Він там має своєрідний привілей. Точкою його опертя є ріг вулиць Ст. Мішель і Расін.* (* Де було, 1925 року, вбито С. Петлюру.) Довкруги цього все там обертається. Організації, преса, бібліотека... І кожний українець, що відвідує Париж, відвідує також і ріг Ст. Мішель і Расін. Ми з Вірою там бували й бували, у ресторані на Расін 9, де він обідав, ми часто обідали також, у магазині на Ст. Мішель "Сто тисяч сорочок", у якому була куплена та сорочка, що її прошито семи кулями, ми купували також, я зробив панораму з тераси коледжу де Франс на вулиці з готельчиком, де він жив і, здається, тяжко повірити, але для українця, якого б переконання він не був, той факт являється центром Парижа і це, я переконаний, так буде доки Париж Парижем, а українці українцями.

Для Нестора ця мова ще одна несподіванка, Сашко, здавалось, говорив спокійно, але коли наливав чарки, рука його нервувалася. Увійшла Віра і внесла розрядження, сказала, що Наталочка гарно спить, що відправила "бейбі-ситер"-ку, похвалилась, яка у них гарна дочка, підносили чарки вже втрійцю і відчувалася велика інтимність, ніби ці троє людей пов'язані таємницею чогось більшого, ніж звичайні людські взаємини.

І у них тут дуже затишно і дуже безпечно, їх мова нічим не гамована, нема питання, якого б вони боялись торкнутись, по часі перейшли, наприклад, на мистецтво, якого тут стільки й переважно абстракт і цікаво, чому Сашко, така вишукана конкретність, борсається в тих туманностях. Для Сашка це ніяке питання. По-перше, це мода, по-друге — дійдено до краю ясности... Далі туман. Не так ще давно, людина знала, що Господь Бог взяв шматок глини, дихнув і плюнув на неї, і вийшов мес'є Адам. З Адама, той самий кудесник, вийняв ребро, дихнув і плюнув і вийшла мадам Єва, зовсім готові для вжитку. То ж то тепер, це процедура міленій, туманність, еволюція, якась креатура в подібні орангутанга, з якої протягом десяти тисяч років вилазить, скажемо, Бетговен. Амбіція мистецтва проникнути в ті джунглі.

— Бачите того он кретина з опалими, як коромисло, руками, бульбастим носом і вузьким чолом на довгій шії. Це Аполлон. Нам хотілося затерти ясність того суб'єкта, повернути його в туманність минулого, затупати ногами, набити в морду. Що це мені за такий бог? Подавай кретина, хай живе неясність. Діти народної школи хапаються наркотиків... Ликнув пілюльку і ти в тумані, тисяч років далеко, такий тобі пітекантропу, що метушиться, кричить, протестує, шукає справедливости. От вам і Париж сьогодні... І Сартр, і Пікассо, і Торес, — говорив Сашко і помахував правою рукою з розчепіреними пальцями, ніби диригував оркестрою.

— Так, — казав він резолютно, — дійдемо до краю ясности... Далі туман. І нові абстракції... І взагалі кумедія, мось пане... Але ж, Несторе Павловичу! Ми нічого не чуємо від вас — схопився Сашко піднесеним голосом.

— Бо ти, здається, монополізував всю мову, — відповіла на це Віра.

— Але ж ні. Вибачте. То ж цікаво... Що ви, де ви, як ви? — заатакував він Нестора.

А той, що в солодкій дрімоті пригублював свій бурбон і з приємністю вислуховував

Сашкові трелі, — спурхнув, ніби сполоханий з квітки метелик і не знав на яке питання скорше дати відповідь.

— О, я! — казав він ліниво... Пестун долі. Знайшов шматок плянети, який зветься моїм, заосмотрився, як кажуть, громадянством Деї Грація Регіна Великої Британії, здобув над головою дах, під дахом стіл, на столі "Ремінгтон" і чого, скажете, людина мого штибу, може потребувати більше.

— Той ваш "Ремінгтон"... Це інтригує. Прозрадьте, що він хоче сказати світові? — грайливо питав Сашко.

— Існує, наприклад, такий сомнамбулізм — Київ-Москва-Варшава, мій "Ремінгтон" заплутався в тому по вуха. Або то хто ми і що ми, як етнічність. Старе, як світ — "ким і за що закуті", набридле говорення в набридливих умовах, але ось для нього виринають нові аспекти. І виявляється що в тому говоренні безліч недоговореного. Віками з нас настирливо ліплено своєрідну породу людей — пів людина, пів осел, пів... Взагалі — креатура... Матеріяли раба в дусі. Герметично сепарованого від поля діяння нормальної людини. І дійшло до того, що наша територія стала символом провінціальності, геть включно з „матір'ю городів руських", як ви кажете, Києвцем, людина росла духово не ввись, не вшир, а вглиб і тим самим ми стали тундрою карлуватого рослинства.

Це стало проблемою. Переважно забороненою. У двадцятих — тридцятих роках вона спричинила погром влади, партії, комсомолу. Але ось ми користуємося з особливого привілею, мій "Ремінгтон" з ласки Деї Грація Регіна Великої Британії, безоглядно цим занятим, — говорив, бавлячись словами, Нестор.

— І, видно, не страшить його ніяка їх залізо-бетонова цензура, — підкинув до цього Сашко.

— Лиш підбадьорює... Бо свідчить, що одне наше слово сильніше ніж ціла їх словесна буря, що бушує та ось скоро пів століття. Це прекрасно! Це прекрасно! День у день, рік у рік, десятиліття в десятиліття говорять, кричать, співають... Дивізії такої, сякої і он такої поліції, сотні дивізій армії і бояться-бояться, трясуть штанятами... Ну ж і скажу вам чудо-юдо на землі. Ура! Ура! Ура! — розкричався також і Нестор. Він вже був під враженням бурбону і пора була під тим самим враженням, годинник витанцьовував десь другу ночі, коли вони вирішили зробити підсумки минулого дня і віддати данину відпочинкові.

Нестор дістає своє місце для цих справ у просторі робочого кабінету Сашка. Все тут насичене доторкально наглядною думкою і не дивлячись на нерухомість, видається все в русі, мов би збиралося до лету. Словники, енциклопедії, монографії, річники журналів, папки ілюстрацій, картини в рамах, картини без рам, картини на мольбертах, зошити шкіців, точки проєктів. Ось воно де те золото, що з нього вилито ціле це мешкання дев'ятнадцятого поверху мангеттенського хмарочосу. І все воно першорядної якості, найкращих видань найсолідніших фірм, найпотужніших розмірів.

Постіль Нестора — широка, розкладна канапа, біла і зваблива. Сашко з Вірою провели його до самої її зверхності, побажали доброї ночі. Він утомлений, час пізній, але розставатися з цим таким днем все ще не хочеться. Все тут зваблює. Насупроти он

двоє завішених тяжкими, сірими фіранками вікон і вони запрошують. За ними, в глибині, висоті й широті ночі космос, гіганти будівель, галактики світла, провалля, в глибині якого рухливі точки машин, моргання реклям, циферблат годинника, показник температури, які підказують, що це друга година ночі і шістдесят один ступінь Фарангайта. Нестор стояв і дивився, в уяві оберталась планета з її океанам дива і в тому це гігант-місто поставлене тут з волі людини. І він був вдоволений. Здавалося, що і він сам, у якійсь мірі, до цього причетний.

І з цим таким поблажливим відчуттям минула ця його ніч, а наступний недільний ранок почався для нього досить пізно у сповільненому темпі, дарма, що його гостителі Сашко з Вірою починають свій день за визначено нормою вже перед годиною сьомою, що його, до певної міри визначає Наталочка, яка керується власними вимогами її буття, о годині сьомій вони вже снідають біля малого напівкухонного стола, як звичайно, не чекаючи поки появиться їх гість, що користується з прав екстериторіяльності, що було наперед з ним домовлено, а тим самим, він не квапиться, його рухи довільні, він поволі встає, поволі бере душ, поволі голиться, а коли появляється у просторі загального житла, його зустрічає лишень Віра у довгому, попелястого кольору, сатиновому халаті, тож то Сашко з Наталкою, відійшли вже до Центрального парку на звичайну недільну прогулянку і вони скоро вернуться. До речі, значно покращала погода, над Нью Йорком повно сонця, по вчорашній зливі лиш приємне посвіжіння.

— Добрий день! Як вам спалося? — вітається Віра — рівна, усміхнена, волосся схоплене гребінцем.

Нестор дякує, спалося добре, нічого не снилося, почуття дизгармонійне, забагато нового, його просять одразу до столу і не до того півкухонного, а до великого, що в їдальні, застеленого ясно-сірою скатертиною з диспозицією великого асортименту їстівного.

— Маю враження, що голодні не будемо, — говорив Нестор.

— Прощу сідати... І вибачте. Ми вже снідали. Каву? Чай? Соки? — говорила Віра.

Вибирається грейп-фрут, кава, варене яйце, булочка з маслом і шинкою. Віра робить гостеві товариство, спочатку їм щось заважало, у повітрі доторкально товпились привиди минулого, які вимагали уваги, але згодом вони розмовились і почав це Нестор зовсім свobodно з переконанням, що все, що було — було і відійшло, і загуло з вітром, а тому над ним хрест. І як щось починати знову, то починати від нового. А, як його диктує безоглядн сьогодні.

— Повірте, Віро, зо всіх фантастичностей, що їх не бракувало нам в минулому, найбільшою фантастичністю для мене є цей факт, що ми сидимо з вами біля цього ось стола, — говорив Нестор, і при цьому обома руками вдарив по настільнику перед собою. — Я був переконаний, що вас і вашого батька проковтнула "родіна" і то навіки. І тому поставив на цьому крапку... І не мав щастя довідатись щось про це від інших.

Віра на це казала:

— Не хотілося більше вас тривожити. Ви були нами втомлені.

— Але ж тут не про втому. Чи ви можете уявити, що ваш батько є для мене втіленням корінного представника нашої раси? Мені хотілося б знати про нього не лишень з теперішнього, але й з минулого... В його предках. Це рідкісний феномен, можливо останній могиқан того етнічного матеріалу з якого збудовано основну формулу цього явища. З вашої цікавої родини він ще один і зберігся в його автентичності, бо його брати і навіть сестра, це вже виродження... Це вже початки іншої породи, тому він мене особливо цікавив, і чи можете ви сказати, що з ним сталося? — говорив зацікавлено Нестор.

Віра глянула на нього поглядом, у якому блиснули іскорки радості, що Нестора дивувало.

— Ви не повірите, але він також тут, — сказала Віра тоном вдовolenня.

Нестора це вдарило, він робить великі очі.

— Але як? То він тоді не від'їхав? — майже викрикнув він.

— Від'їхав, — казала спокійно Віра. — Але вернувся.

— Неймовірно. Іван Мороз? Цікаво. Яким таким чином? — викрикнув Нестор.

— Але це факт, — казала Віра.

— Може скажете, як це могло статися? — питав Нестор.

— Цього ніхто з нас не знає. Не говорить. Він появився ще того самого року, коли нас ловили, а виринув в таборі ДіПі в Ульмі десь роком пізніше під прізвиськом Сенишин. Ми були тоді в Парижі, він, видно, багато пережив, тому став відлюдком, не прораджувався з цим нікому, навіть Водяні, які жили в Регенсбурзі, довгий час нічого про нього не знали, а ми довідались, аж почався виїзд до Америки, сорок дев'ятого року ми спровадили його до Канади, спочатку до такого містечка Сан Тома в Онтаріо, а опісля ми купили йому недалеко містечка Оранжвілу невелику ферму, де він живе і тепер зовсім самотньо, ми до нього інколи цілою галайстрою заїжджаємо, багато мови, але про себе він ні слова. Мовчить, майже нічого не знаємо що з нашою мамою, дядьками, знаємо лишень, що дід і баба Лоханські померли і це все, що він нам прорадив.

Отаке щось говорила Віра про свого батька і була, видно, стурбована, бо та батькова мовчанка впливала на неї бентежливо, бо їй здавалось, що з ним щось психічно не зовсім в порядку... І просила Нестора, щоб той його там, сливе по сусідству, відвідав, побачив на власні очі і, можливо, щось про це ближче довідався.

Це дуже цікаво, Нестор з цим годиться, але пригадуючи свою останню з ним зустріч, як також його психічне наставлення, взагалі він не переконаний, що з такої зустрічі могло б щось позитивного вийти. Він це намагався пояснити Вірі.

— Люди, типу вашого батька, — казав Нестор, — дуже горді, вони переконані, органічно переконані, що вони є, як у нас казали, пуп тієї землі, і що вони все знають, і все краще знають, і ніхто інший у світі не має чого їм казати. Вони хворіють хворобою всезнайства і це їх переслідує так само, як шизофренія звичайних шизофреніків. Вони бояться нової думки, вони не визнають своєї неспроможности, вони ненавидять тих, що намагаються їм допомогти і особливо відчують і бояться тих, які їх розуміють. Цих вони

вважають прямими своїми супротивниками і ведуть з ними боротьбу не на життя, а на смерть. Ніяких компромісів. І я боюсь, — казав Нестор, — що моя особа для вашого батька, саме і є такою.

Віра вислухала це уважно і казала:

— Я це розумію. Мій батько належить до еґоцентриків такого порядку, але ми помітили, що з ним щось, дуже поважне, сталося. Він якась інша істота. Там на тій своїй фермі, він, мов би, новонароджена людина, зовсім відмінна від тієї, яку ми знали колись. І я чомусь переконана, що тепер, він з вами знайшов би спільну мову, це видно також і з Сашком, з яким він просто не міг спокійно говорити, тож то тепер вони розмовляють годинами. І розуміються.

При цьому Нестор цікавився, що там з ними сталося взагалі, як це було зі самою Вірою, на що вона, без найменшого вагання, оповіла таку історію: тієї фатальної ночі, до будинку де вона жила в Мелінґені, під'їхало автом троє чоловіків, і в тому числі також її батько, які наказали їй негайно збиратися. Вона протестувала, намагалась ставити спротив, але її перемогли, винесли з дому і втиснули до авта. Біля неї сидів батько, який намагався її втихомирити, на передньому сидженні, біля шофера, сидів дебелий козарлюга в американській уніформі при револьвері, який говорив по російськи, і який був в цьому головним заправником.

Була ніч, мабуть північ, вони скоро доїхали до табору "Смерть фашизму", де було дуже рухливо, саме тоді увігналися якісь польські офіцери з американським військовим поліцаєм, які намагались знайти якихсь там своїх громадян, таборове начальство було заняте, вони з батьком були змушені чекати збоку між натовпом, освітлення було досить слабе, і вона почала розглядатися, як воно й що воно, і між тим батько відійшов, а в той час до неї підступив шофер, який їх привіз і стишеним голосом сказав:

— Слухайте, дівчино... Якщо хочете — можу вам допомогти.

Вона на це й схопилася.

— Поможіть, ради Бога — допоможіть!

— Йдіть, — каже, — до мого он авта, воно порожнє, входьте до заднього сидження і лягайте на дно. Будьте обережні. Я зараз маю виїжджати.

На роздуми чи здивовання не було часу, вона негайно кинулась до авта, що стояло збоку в тіні, втиснулась до середини, згорнулась у три погібелі, прилягла до дна, скоро почула, що на неї було щось накинута, і також скоро загарчав мотор. При виїзді з брами маленька зупинка, шофера щось питали, він щось відповідав, вона була ні жива, ні мертва, але це тривало секунди, машина рушила кудись, їхала, брала швидкість, час тягнувся, вона почала боятися, хто його зна, хто він і що він і куди він її везе, але по часі машина зупиняється й вона чує:

— Ей, дівчино! Можете вставати. — І вже по українськи, бо до цього часу він говорив лиш по російськи, і в голосі чулася довірливість. Було темно, стояли бо-зна де, як звичайно руїни, а шофер каже:

— До чорта з ними! Я також не збираюся вертатися, мені того досить, надивився, що не забуду до смерти. Спочатку воно все йшло добровільно, але дедалі люди почали

сперечатися... Далі боронитися. Їх хапали... У таборі вже нема місця сісти, а їх тягнуть і тягнуть, поведінка жаська, людей б'ють, як худобу, деякі намагалися тікати, їх ловили і тут же стріляли за будинком, скидали до ями. Багато самогубства. Минулої ночі в сусідньому селі ми приїхали брати жінку і знайшли її з петлею на шиї. Щоб не лишати слідів, ми забрали її до табору і вкинули до загальної ями. Треба мати чортяче серце, щоб таке бачити і з ним годитися, мені того досить, кінець! Тепер лиш скажіть, куди з вами? Маю, між іншим, дівчину, і ви могли б прилучитися до нас, їдемо на захід, сюди скоро прийдуть "визволителі".

Пропозиція була приваблива, але Віра була так перелякана, що боялась всього, у нього те авто, за ним можуть шукати, до того, Віра не мала зі собою нічого, крім того, що на ній, а тому треба було шукати нових виходів з положення. Думала про Врінглерів, про тітку Татьяну, також про Нестора, і пригадала Сашка з його пропозиціями, вона знала його як людину, його до неї відношення, знала де він жив, а тому... Сталося і сталося добре.

— Я була винятково щаслива, — казала спокійно Віра. — У цій співпраці таких грізних сил я врятувалася, мені ж було три й пів року, коли мене вперше, серед зими й ночі, викинуто з моєї рідної хати... І ось щойно тепер я знайшла її знову. Бути гнаним, під загрозою, не знати чому і за що... У такій атмосфері, повірте мені, не тяжко стратитись. Але мені щастило... І завдячую за це Сашкові. І тут не лишень те матеріальне, розуміється, що і це дає особливу приємність. Але головне, ми віднайшли себе духовно... То ж ми були призначені на випадки... До звальної ями. І це був Сашко, що відгадав це одразу, знайшов він мене не випадково. Він знав становище наших батьків, зрозумів їх приречення, збагнув помилку їх взаємин і забажав хоч би частинно це направити. Ми походимо з ним з різних історичних просторів, ми різні біологічно, але наша спільна катастрофа народження, змусила нас зробити компроміс. Я слабо розуміюся в питаннях родової спадковості, для мого батька, це мало не трагедія, для моєї бабці Марії це було б ерессю віри, це саме, можливо, повторили б й рідні Сашка, але ми, як вирвані з ґрунту істоти, відчули, збагнули, зрозуміли, що раз нас породжено на цей світ, ми повинні знайти в ньому й відповідне для себе місце. І ми його знайшли.

Таке ось говорила Віра і, здавалось, що їй хочеться перед Нестором себе виправдувати. Тож між ними, свого часу, відігралась своєрідна драма серця, яка без сумніву, не залишилася без наслідків на її життя взагалі, і причиною цього була їх спроба оборони перед тим, що сталося пізніше. Спроба покvapна, розпачлива, але дуже органічна і, мов крик природи, зухвала.

Нестор відповів на це глибоким мовчанням, у якому відчувалось таке ж глибоке розуміння. Слів не було. Це виходить поза межі вислову, але це факт. Намацальний, гострий, вражаючий. Атмосфера плянети це мусить в собі розчинити, тому наша воля також... Віра це, здається, розуміла й зрозуміла і дивилася на Нестора дружнім поглядом, що нагадував їх минуле.

Ця розмова забрала їм годин зо дві, невдовзі появилася і Сашко з Наталочкою — гарненька, кароока дівчинка у червоній сукеночці, білих панчішках і чорних, лякових

черевичках. Підбігла до Нестора і запитала:

— То ви той дядько з Канади?

— Так, це я. А ти Наталочка? — відповів Нестор. Наталочка зніяковіла, вагалася, що їй ще сказати.

— Чи ви знаєте того віршика? Чи знаєте того віршика? — запитала вона несподівано, і цим вирвалася зі свого зніяковіння.

— Може ти скажеш якого?— питав Нестор.

— А того... А того... "Питаються жабенята найстаршої жабки", — пояснила Наталочка.

— Ага. Про того пана, що „в жупані і чоботях і все ходить по болотах", — казав Нестор.

— Уму, — хитнула Наталочка головою.

— Наталочко, — озвалась Віра, — може ти скаже дядькові того іншого віршика?

— Якого, мамо?

— А того... Мова рідна ...

— А! А! Знаю. Чекай. "Мова рідна, слово рідне... хто вас забуває... той у грудях не серденько, а... а... лиш камінь має", — продеклямувала Наталочка.

— Браво! — викрикнув Нестор і заплескав в долоні.

— Це віршик, — казала Віра, — якого вчив мене ще старий наш учитель Афоген в Каневі, я також деклямувала його при гостях, та одного разу мені сказали, що того віршика деклямувати не слід. Я питала чому. Як виростеш — будеш знати. І от ми вирости. І знаємо. А тому хочеться, щоб це знали також наші діти і діти наших дітей.

На це озвався також Сашко, який висловив цілий монолог.

— У моїй школі, яка формально була українською, більшість предметів викладали по російськи, але фізика належала до тих, що її подавали по українськи. Був такий, досить впертий "хахол" товариш Копач, навіть з козацькими вусами, які мене особливо провокували, і одного разу, я вирішив розпочати проти нього атаку. Я етава язика не панімаю, заявив я визивно. Всі там знали хто мій батько, знав це і товариш з козацькими вусами і уявіть, по кількох днях, той заявив, що викладатиме по російськи. Але ця справа на цьому не зупинилася. Ще по кількох днях, нашого Копача не стало взагалі, він не з'явився, всі знали що з ним могло статися і всі подумали, що це діло моїх рук, на мене дивились, як на страховисько, але говорити щось боялись. На місце Копача прийшов інший викладач на прізвище Фельдман. Єврей. Плем'я, якого русифікаторство стало професією. Але уявіть... Наш Фельдман, ту саму фізику, почав викладати по українськи. Мій великоросійський патріотизм гостро вражений, тож у нас було вдома "только на русском".

— Саша, — питає, було, мене мама. — Где ти взял это гнусное слово „спокуса", разве ты не знаешь, что по руски это будет "искушение"? Мене в тому дивувало одне; моя мама походила з такого містечка Сквир на Київщині, де її мама продавала дядькам оселедці і де про ніякі такі "іскушення" ніхто не міг чути. Ти в етой мужіцкой школе совсем іспортіш рускій язык, тебе нужно перевести в рускую школу, заподадливо

гомоніла мама відомим єврейським лементом і, уявіть, мене це обурило. І насторожило. Розуміється, я вважав себе "руським", офіційно євреєм, борони Боже — жидом, але тепер в мені все стало дибки, в голові метелиця понять, а до того той Фельдман... На його лекції я все ще брикався з моїм "не панімаю", а Фельдман... Він мав великі, сильні окуляри... Він ті окуляри зняв, старанно витер хустинкою, наложив знов, підняв голову, куцозоро в мій бік глянув.

— Хто це там "не панємаєт"? — запитав він з ноткою іронії.

— Я, громадянин преподаватель! — відповів я.

— Як ваше прізвище? — питав він далі.

Я відповів.

— А! Рокита! Знаємо. Де ви живете? — говорив він з виразом кпини.

— Это не ваше дело, — відповів я пишно.

— Але моє діло сказати вам, молодий чоловіче, що ви живете в Києві... Столиці другої по важності республіки СРСР, і вашим обов'язком є знати мову республіки, якої ви є громадянином. Це азбука азбук, і хто її не розуміє, вважається неграмотним. Чи ви мене розумієте? — питав Фельдман не лишень мене, але й цілу клясу. Дивився настирливо, чекав відповіді, але її не дістав. Всі дивилися також на нього, але як на якесь диво... То ж він рухнув з глузду. Завтра-позавтра і він щезне, як на сонці роса.

І воно так сталося, Фельдман зник, фізику викладала одна жінка і знов по російськи, то ж я потрапив у неймовірну халепу. Справу Фельдмана я розповів батькові, той, на моє здивовання, не виявив з приводу цього особливої уваги, мав дивний, не звично, стурбований вигляд, запалі, втомлені очі. Знаєш, синок, почав він казати, не раджу тобі втручатися до всього того чортовиння, це дуже комплікована тепер справа, переживаємо час несамовитої паніки, в самому нашому уряді вже беруть за шором, пропускаємо тисячі невинних, за ними сорок мільйонів жертв і це вже перебрало всяку міру. Навіть мою. Зі мною також кінець, казав він і закрив долонями очі.

Це пахло розгромом, але чому, але як? Батько, який любив, було, погугорити іноді про всілякі такі діяння, на цей раз мовчав, було видно, що не мав що сказати, що для нього це вже був тупик, були лиш питання, але не було відповіді.

Хоча в скорому часі відповідь прийшла сама від себе. Одного морозного ранку, в кінці лютого (це було славетного 1937 року), він відійшов на роботу і не вернувся. Мати пішла довідатись, що там з ним сталося і також не вернулась. Тоді я кинувся сам... Добивався, домагався, стукався — нет, мовчанка, мур, а ще за пару днів і мене знято. Спочатку з комсомолу, опісля з квартири, там і з школи. І опинився я на вулиці, і побачив суть цілої тієї затії, що її наші батьки з такою помпою накинули тому народові. Я побачив безправних, вигнаних, голодних, я побачив уярмлених штучно, непотрібно, я соромився, що я також, у якійсь мірі, був до того причетний зрозумів, що найстрашнішими для добра людини є ті теорії і ті їх виконавці, які стають доктринами. Вони роблять це задля свого покликання, як акробат, що виконує своє сальтомортале. Спасіння людства стає пристрастю, звичайною жорстокістю. І головне, воно нікого не спасає, бо спасаючи одних, нищить інших, дуже часто вартісніших, ніж ті, що їх

спасають. Спасіння, по моему, має відбуватися інтимно і не словами, а ділом. Не томи гарних слів, а багатство доброго діяння. Я переконаний, що в майбутньому людство це зрозуміє, бо це ясно, як сонце. Чарує в тому лиш патос болю, наркоз самовдоволення, часто це еротика... В кожному разі, це патологія духа, для декого бісовщина... Пригляньтесь лиш в обличчя любого з тих "геніїв" і ви це бачите виразно.

— Мені, — казав Сашко вже піднесено, — пощастило з того вибачитись, але те, що я тоді пережив, переставило мене на інші рейки життя назавжди. Це революція. Примітивний засіб перебудови дійсності.

На цьому Сашко закінчив, вибачився за бурнословіє і додав, що він вже давно не мав нагоди наговоритись так від серця, як казав колись один мій приятель, з яким ми працювали у кельнській майстерні одекольону... Ходив розмашно по кімнаті, хотів, здавалось, вирватись з себе, помагав собі руками, мов птах крилами, щоб зірватись і летіти.

То ж то Віра сиділа у своєму ранковому капоті біля столу і тільки слухала і, можливо, не так слухала, як спостерігала; поглядала раз на Сашка, раз на Нестора, шептала щось Наталочці, яка не мала терпеливості сидіти на місці і слухати чого вона не розуміла. Було цікаво, все це відголоски, луни, життя, досвід, його не затре і не вирвеш з пам'яті.

Опісля переходили до вітальні, ще раз обговорювали Сашкову творчість, пригадали Луку Жеваго, якого Сашко також знав і який вже не жив. Зустрічались, бувало, з тим ентузіязом цього мистецтва, вислухували його наболілі розважання про наболілі справи і яка шкода, що йому не було суджено закінчити його свободні заміри у свободних умовах. У тій його вічній дорозі з тим незмінним наплічником, його зломила туберкульоза і кинула до ями осамітненої могили у чужій землі.

— Мені здавалось, — казав Сашко, — що він був прямим нащадком скитського племені... Безпосереднє пов'язання з степом, з кочівними, інстинктами побуту, символом чого і був той його наплічник.

— З домішкою слов'яно-козацького сентименталізму до певних традицій, от хоч б того тютюну, який допоміг йому завчасно розпрощатись з життям. Тож Тарас Бульба загинув також із-за люльки — говорив, з ноткою іронії, Нестор.

Розмовляючи, переходили з кімнати до кімнати, від картини до картини, а коли опинилися в майстерні Сашка, на робочому його столі озвався дзвінок.

— О, о, о! Нас кличуть, — казав на це Сашко.

Вони повернулись до вітальні... Їм назустріч входила пара молодих, веселих людей і Віра почала представляти їх Несторові.

— Кузинка Мар'яна, її чоловік Прихода Адріян — інженер.

— То ж ми знаємось і знаємось, — казав на це Нестор. — Але ж ви вирости, — додав він до того.

— І перевирости... Маємо он дочку, — казала Мар'яна.

— Надіюсь, не ще одну Мар'яну, — жартував Нестор.

— Ні, ні, ні. Уляну. Досить Мар'ян.

— Уляну? Несподівано, — казав Нестор.

— Його вибір, — казала Мар'яна і вказувала на свого Адріяна. — Я хотіла Параску.

— Чому не Палажку? — сміявся Нестор.

— Мені здавалось — Параска агресивніше, Уляна заніжне, Палажка зашироке, — жартувала Мар'яна.

— Але що це все дочки та дочки. Пора вже й на сина, — казав Нестор.

— З пацифістичних залогень, — відповів Сашко.

— Хай живе мир! — озвався Адріян.

— Добрий мені мир, — казала Віра. — Кричить мир, а будує джети.

— Джети?!

— Джети. Ося ось невинна парочка... Вона нас залишає, — казала Віра.

— Залишає? Що значить залишає? — питав Нестор.

— Залишає... Немилосердно, жорстоко... Переноситься на другий берег стейтів... До Каліфорнії. Сан Дієго. Цей молодий добродій дістає там якусь грізну посаду, — казала Віра.

— Ніяку, Вірочко, грізну, звичайне виробництво моторів, — казав Адріян.

— Додай джетових, а ти ще не грізних, — сміється Віра.

— Для мирних, Вірочко, потреб, — сперечався Адріян.

— Але джет, але джет! Тисяча двісті миль на годину, — гомоніла Віра.

— Щоб ти скорше прибула, скажемо, до нас, — казав з посміхом Адріян.

— А чи ти, Мар'яно, сіла б на такого чорта? — питала Віра.

— Ніколи. Для мене досить старого, доброго Доглеса на шістсот миль, — казала Мар'яна.

— Що ви за плем'я? Колись наші добрі конотопські відьми виконували більше на звичайній мітлі, — сміявся Адріян.

— Дякую, дякую... Ми ніякі відьми, — відбивалась Мар'яна.

— Говоримо стисло про техніку. Не пільотаж. Питання фізики, — боронився Адріян.

— А що, справді, з твоєю фізикою? Ти, здається, збиралася стати астро-фізиком? — звернувся Сашко до Мар'яни.

— Забудь. Моя фізика он... — вказала вона на Улянку.

— Браво! — говорив Сашко. — Улянка, а там Улян ...

— Ніякий Улян, а Григорій. Наш дід, — казала Мар'яна.

— Скажи прадід. Дід наш Іван, — зауважив Сашко.

— Знайдемо місце і для Івана. Америка велика, — казала Мар'яна.

— Гриць, та Гриць, та ще раз Гриць. Вірочко! Допоможи урізноманітнити тих Гриців, — вигукнув Сашко.

— О, Сашко! Перший наш син, пам'ятай — Гриць! — казала Віра.

— Гриць, Іван, Мар'яна, Татяна, Морози, морозів, морозам, морозенята. Мені вже морозить поза шкурою, — сміявся Сашко.

— Маємо — Водяні, Приходи, Рокити ...

— Вірочко, не пронось мого імени всує. Четверта заповідь, — говорив Сашко.

— Але ж, Сашко. Давно хотіла запитати... Де це ти вискіпав таке ...

Це питала Мар'яна і Сашко, що стояв опершись на ватран зі склянкою "мартіні", негайно її перебив.

— Сам Господь Бог своїм божественним перстом начертав його на скрижалях моїх предків. Зрештою, я тепер не Рокіта, ані Рокита, а Русіта, або Рузіта. Я мав необережність вписати своє ботанічне прізвище англійським спелінгом через подвійне О і замість ер-о-кі, вийшло ер-у-зі — Рузіта. І це прийнялось. Тепер в телефонній книзі Нью Йорку, не шукай мене під Рокита, а під ер, о-о, зі, ті, ей. Англійська мова збільшилась ще одним непорозумінням, але фахівці з цим розберуться.

— Признаюсь, я не багато з того зрозуміла, але будемо мати на увазі, — казала Мар'яна і одразу перейшла на інше: — А що це не бачимо наймолодшої генерації Рузіт?

— Заняті. Сплять, — відповіла на це Віра і просила гостей до їдальні, де вже чекав на них накритий стіл, на цей раз білою скатертиною з приборами на п'ятьох та порядною кількістю рибних і м'ясних закусок, як також відповідною кількістю мальовничих посудин спірітуального змісту, що все разом звалось "обідня перекуса" бо ж то справжній обід, за нормами цього краю, припадав на годину шосту вечора.

Нестор, як гість, змушений зайняти в тому чоловіче місце — зліва Віра, справа Мар'яна, візаві Адріян, нарадою командує Сашко.

— Сьогодні, — казав він, підносячи перший тост, — маємо виняткову приємність, дуже сентиментального і разом драпіжного змісту: вітаємо між нами знаменного свідка багатьох наших пригод. П'ємо за його здоров'я!

Випили всі, а Мар'яна швидко казала:

— Але, Вірочко. Чи ми таке видержимо? То ж це справжня запіканка, сказав би мій батько.

— Підтримуйтеся оселедчиком, сказав би також ваш батько, — говорив Сашко.

— Вибачте, але я в боргу перед паном Олександром — казав Нестор. — Дякую за спіч. І додаю: ця наша зустріч завершує й замикає одно вражаюче коло дій і подій. Ще один тост!

— Чи можливо й мені вставити слово? — запитала Мар'яна.

— Увага, увага! Слово має моя жінка, — жартував Адріян.

— Чоловіче — мовчи! Це справді варте уваги, — казала Мар'яна, щічки якої швидко крились рум'янцем. — Для мене це продовження роду, хутора, минулого. Спом'янем же і їх — живих і неживих, по цілому світі розсіяних... І додаймо до цього мого батька, полковника армії Української Народної Республіки, а також полковника тієї ж армії, батька мого чоловіка, якого на днях випущено з Воркути, куди його запроторено було з Праги чеської, після "визволення" її "братші русами". Ми ось дістали повідомлення, що його випущено і робимо старання, щоб його з мамою дістати до Сан Дієго.

Це викликало загальне захоплення, говорили влад і невлад, Сашко розгортався, роля доброго, дотепного підливателя чарок і виголошувача співів йому личила, настрої підносився, кожному хотілось представити себе якнайвиразніше і хоча це було в тумані, але кожному було видно кожного, наприклад, Нестор аж тепер побачив Віру,

яка трималася рівно, майже урочисто, ніби на троні, її очі і уста посміхалися стримано, що значило вдовolenня... А також свідомість перемоги над усім тим, що було в минулому.

Викликали також Водяних, Сашко зірвав усіх до телефону їх бруклінського мешкання, говорили по черзі, а в тому і Нестор почув у слухавці знайомий, міцний голос Татяни, яка запрошувала його до себе, після чого в тій самій слухавці забубонів стакатий бас Миколи Івановича, який повторив запрошення Татяни і дякував за вчорашній Несторів відчит.

А після цього телефону, ще один телефон — Торонто, 766-5210, пані Ірина Сидорук.

— Іриночко, це я, — говорив Нестор.

— О, це ти? — чув захоплений голос Ірини.

— Розуміється я, — говорив Нестор.

— Як там є? — питала Ірина.

— Прекрасно! Знаєш кого зустрів? Сашка і Віру, — говорив Нестор.

— Та не може бути! — викрикнула на це Ірина.

— Уяви, що може і є. Розкажу, як приїду. До побачення. Цілую. Тут ще хочуть чути тебе інші, передаю... — закінчив Нестор і передав слухавку Вірі.

— •Добрий день, пані Ірино! Так, це я. Уявіть — сталося. І ми тут... І ми тут... Зі Сашком. Нестор Павлович у нас. Так, обідали. Шкода, що й вас не було з нами, іншим разом. Це чудо. Дякую. Будемо в Торонті — обов'язково заїдемо... Тут ще хоче говорити з вами Сашко.

— Ірино Федорівно! — загомонів до слухавки Сашко. — Чи ви ще пригадуєте? Я пригадую. Дуже добре. О! Ми тут. Усі... Так, так... Разом. Яке випили? "Випив чарочку не більш", пригадуєте, як казав запорожець за Дунаєм, а ми тут за Гудзоном. Так, так, так. Зустрінемося! Вдома, зовсім вдома. До скорого побачення! Обов'язково!

Після цих телефонних екскурсій на чергу приходять патефонні екскурсії, почалося з барвистого ансамблю Верьовки з Києва, перейдено до надхненного хору Горенка, що ото порибалював на Ільмі в Тюрінгії, тепер в Монтреалі Квебеку, де він розгулює по широких водах Святого Лаврентія, а завершено капелею бандуристів Китастого, тепер з Детройту у стейті Мічіген. Забриніла дівчинонька, що „по гриби ходила", засумувала "Гуцулка Ксеня", бризнуло бравурою козака Нечая, заройлося від „орлів гайдамаків".

І це тривало, пізно розходились, роз'їжджаяся хто куди, Адріян з Мар'яною на береги Пасифіку, Нестор до свого Онтарію, Сашко до Чікаго, тільки Віра з Наталочкою залишались на місці, хоча Віра має також свій край вимандру. В її маленькому кабінетикові, побіля кімнат Наталочки, маленький столик, на столику маленька "Сміткорона", до якої, день-у-день підсідає Віра і сторінка з сторінкою, воскресає з небуття "Хутір Морозів". Спогади... Про які, крім авторки, знає лишень Сашко, а тепер втаємничено до цього також і Нестора Сидорука. З переконанням, що такі точки на землі предків не сміють бути затертими.

А наступного дня, криштально ясного, о годині шостій по обіді, літаком лінії „Американ" з летовища Ла Гвардія, Нестор лишає Нью Йорк для Торонта. Бурхливе, від

восьмої ранку прощання, відвідини редакції газет "Свобода" за Гудзоном у Джерзі Ситі, Української Вільної Академії Наук на 26-ій вулиці Мангеттену, Наукового Товариства ім. Шевченка на вулиці Тринадцятій. Все це шматки землі його предків, без них Нью Йорк не був би Нью Йорком і Нестор знає цю таємницю. Прощай. Дякую. В літаку біля вікна, за чаркою коктейлю, в блаженному настрою, можна спокійно переглянути враження. Вони визивні. Нью Йорк, це був Нью Йорк, але для Нестора, він не був би таким, коли б там не було й Києва. Це схрещення почуттів, амальгама особливого бачення. При том гвалтовно розсувались обрії зору, планета наближалась до самої точки ока і ставала досяжною, мов на шкільному глобусі. Читати її розміри стало звичайною азбукою.

А літак напружено здійсмається в простір, простягнулись краєвиди ньюйоркського стейту, підсувалось озеро Ірі пересічене вздовж шарлатним мечем сонця, що стояло в його заголов'ю, починалась Канада, що сягала до самого полюса цієї нестямної кулі, що її звуть Земля.

II

Тож то, Іван Мороз знов на хуторі, він, мов би вернувся додому звідки вигнано його чверть століття тому, але це вже не той Іван, якого ви знали на хуторі біля Дніпра, він зовсім інший і тут не лишень роки та зовнішність, також весь зміст його духа. І бачення світу, і місце під сонцем. Ферма Протон, півтори години автом на південний захід від міста Торонта в Онтаріо південно-східньої Канади.

Панорама пригірків, лінива річка, узлісся та ліс, живопліт обополи межами, сто й десять акрів простору та будинок на два поверхи кольору цегли, критий темно-сірою шифрою... І "баар", тобто клуня, величезної містоти, під якою розташовано приміщення для домашньої тварі, тепер заглохло порожні... А далі вниз річка, а за річкою ліс, і підліс, і поляни.

Попередній "льорд" цього роздолля любив, видно, розмах. Два поверхи житла, вісім кімнат, і все це розлоге, довкруги краєвиди. Тут, видно, містилась чимала родина і багато руху. Тепер тут одна лиш людина... Куди лиш не глянь — порожнеча, найближчий сусід за два кілометри, Іван тут, мов би з неба скинутий, сам самісінкий, діти його "влаштували" та й покинули в товаристві мовчання, електричної плити, електричного холодильника, електричної пральні з додатком телефона, телевізора, радіо-мовника і "Фольксвагена" з умовою, що фірма опалової оливи "Роджерс", за холодних днів забезпечуватиме його теплом і вдовіллям.

І хай там хурдиґа-нехурдиґа, а ти сидиш собі перед каміном головної кімнати з книгою на колінах, температура 72° Фаренгайта>(* 22°C), на очі сходить дрімота і обертає тебе в сірого кота, якому байдуже чи земля крутиться, а чи стоїть непорушно. Яка там різниця, коли ти ситий і коли не чіпають тебе блохи.

А влітку це вже просто шматок, розміром сто десять акрів раю, скинутий з високого неба під Іванові ноги. Від дороги до нього провадить заросла шпоришем і бабкою, тридцять метрів довга, алея бозу зі залізними воротами на колодочку та поштовою скринькою на стовпчику з написом Сенишин. Передній, "парадний" вхід до будинку

виходить на прогнилу веранду з прогнилими трьома східцями, до яких кожного літа додається зарослий деревієм, лопухами, кущами фльоксів та півників, шматок безладдя, що колись могло сміливо правити за квітник і доріжку, то ж тепер це лиш вимріяне пристановище коників-стрибунців, метеликів та іншого творіння Божого, що його рясно розсіяно по цій теплій землі, коли до нього не втручається рука творіння людського.

До будинку входилось бічним, кухонним входом з прибудівкою, яку можна було колись звати ґанком, тож то тепер це лиш обшльогана стихіями спорудка, призначенням якої було тримати на собі розгалуження здичілих, повзучих рож, які почували себе тут зовсім вдома і відплачувались за це вибухами краси прикметної для невгамованої природи.

Навіть той, зараз за будовою, шматок городу гуляв дозвільно. Спочатку Іван, було, обурився, мовляв, марнується така благодать і чи не варто заповнити її корисною рослинністю. Пролилось чимало потів і все це забуяло картоплинням, бурачинням, цибулинням, капустинням, ген включно до сонячничиння, але у висліді, як навідалась осінь, Іван переконався, що його поти пролиті не раціонально, на його продукти нема збуту, для цього тут, мовляв, існують великі фірми і між ними, таким кустарям, як Іван, нема місця. Це ринок, це біржа, це розміри. Тутешні фермери йому сказали, що тільки у великих розмірах це тут оплачується, а поза тим, це лиш для домашнього вжитку.

Іван з цим годиться. Він переходить на домашні рейки, отак для розваги, щоб "забити час". Щось подібне сталося і з другим його підприємством — скотарством, яке він, було, затіяв поставити на ноги. Море незужитого пасовиська, трава в пояс, чи не було б доцільним завести кілька десятків ось таких тварин Божих, що їх величають бичками. Ціле літо пасуться над річкою, а на осінь продав і маєш свіжий гріш в додаток до його старечої пенсії. Задумано — зроблено. Минулого літа його пасовисько зарясніло біло-чорними, куцорогими, лінивими тваринами, які десь там самі паслися, самі з річки поїлися, самі під кущами глоду таборили і, здавалось, це лиш самі ростуть там, мов гриби після дощу, доляри. Та коли прийшов час збуту, ринку, біржі, цін — шкода й думати. Забагато метушні і ледве покрились видатки... А фермери знов те саме, мовляв, рентується лишень у великих розмірах. Іван це розумів і він би дав собі з цим раду, але ж його роки. І нема потреби. За його хліб-сіль дбає Оттава, а ферма Протон це лиш місце під ясным сонцем для відпочинку й роздумувань. Так воно й має бути.

Іван залишився сам у товаристві здорового псюри, якого назвав Негусом і цього, здається, йому вистачає, самотність стала для нього наркотиком і необхідністю, бо коли ти сам, ти краще бачиш свою істоту в часі й просторі, мов той порізьблений ієрогліфамиobelіск на площі Конкорд в Парижі.

Саме чогось такого і шукав Іван після свого бурхливого минулого. Затишку, твердого ґрунту, безпеки. Раз на тижні запустив „Фольксвагена", майнув до найближчого містечка, вступив до Ей-Джі-Ей, нагорнув соли "Віндзор", цукру "Вестекен", муки "Фор розес", молока "Карнейшен", кльозетного паперу "Сван" і ти

вдома. За все твоє тут буття, ти ще не бачив як виглядає поліцай, ані не знаєш чи така порода людей взагалі тут існує... І навіть тяжко щось таке розуміти. Ніяких приписок, ніяких пашпортів, мов би птах, що прилетів, посидів де йому хотілось і полетів далі.

І ти дивуєшся, тобі хочеться це збагнути... І порівняти з іншим, що зісталося там за тобою. І шукати розв'язки питань, які, здається, ясні, близькі й зрозумілі, одночасно загадкові і далекі, як планета Сатурн.

Зимові вечори, горючий ватран, глибокий фотель, чашка чаю і завали думок, що проходять, мов би на екрані фільму. Ви сидите, закриваєте очі, але бачите... Обличчя, речі, докільля, кольори землі і неба, дня і ночі, сходу і заходу... Чуєте запах повітря, розораної ріллі, спів птаства. Непомітно постає з туману хутір... Як воно все близько, простягни лиш руку... Смереки при в'їзді, старий штахет, гілля антонівок, що переливаються через нього, тінисті горіхи, що розпаношились хмарою глибині саду, і стежка до пасіки, і купи косатих лілей, і кущі кропиви-жижавки по краю старого, занедбаного суничника. А ті он поля, зліва луг, справа ліс Гісин. Йдеш, було, ранком, босі ноги, холодна роса і пугукання пташки-бугая з далекого луку. Перед тобою черідка худоби — тяжкі, ліниві з порожніми вим'ями корови, кількоро легких, мов би готових до танцю, теличок, пара впертих, зарозумілих бичків і все це разом спокійно, порипуючи ратицями, мандрує вузькою дорожиною поміж двома стінами зеленої пшениці, яка починає, ось-ось, "вибивати колос", в напрямку Гісена, де то на схилі видніє широка шматка сірого пару.

Бути пастухом, вставати разом зі сонцем, для хлопця десяти років ніяка радість, але тепер, з висоти і віддалі років це щось, як подих тепла серед морозного дня. Саме те вставання, з-поза темного лісу, жовтогарячого кола огню, наповняє тебе містерійною силою щастя. Ти, мов би загоряєшся сам, і мов би світиш. Без ніякого особливого наміру ти починаєш співати, мов би ти був частиною пташиного хору, що розпочав свій концерт у глибинах темного лісу.

І все тут довкруги це ти сам. Весь той там хутір. Древній кудесник, весь в білому, батько... Суцільна, простота, незломна воля, невпинна послідовність, основа основ будівлі буття. А ген далі каскади сонця, чар вечорів, матінка ніч, осокори Придніпров'я, що виступають в тумані вечора, облиті задумою і зорі — ясні і гострі спеціально для цього краю сотворені.

І він сам в тому... Рослий, здоровий... Ходив на Дніпро, ловив у плавнях окунів, зникав на вечорницях... І його в Черкасах гімназія, яку на сьомому році демонстративно лишив, бо "вирішив бути господарем", а "не лізти в пани", йти по слідах батька — найпочесніша справа, бо ж то решта братів — хто куди, Софрон "вдарився на легкий хліб", "подався в город", щоб опинитися в Омську чи Томську кондуктором Дально-Східньої залізниці, а Петро вже з Двоклясового училища виявив нахил художника, від слова "худо", як дражнився Іван, а Андрій, Андрійко, Андрійчик, мамин пестунчик, Танін мазунчик, так той вже з раннього рання кинувся "в стихі", спочатку під Пушкіна — "Зіма, крест'янін торжествую", а там несподівано перейшов "на вірші" і повісив на стіні своєї кімнати подобизну лисої людини з підписом

Шевченко. З цього й почався хутір, як і "та Україна", на "тій мові" з якої Іван покпивав добродушно, особливо коли 1901 року, повернувся "з москалів" і приніс поручника артилерії запасу.

Але увагу, але престиж, але славу хутора, ген-ген як пам'ять, тримала Татяна — сестра, хазяйка, володарка. На цілі сім років від Івана молодша, вона закінчила не лишень відому в Лубнах гімназію Алексинії, але й пробувала, було, з медичними курсами в Петербурзі, що їй перешкодила війна, а головне, коли 1904 року, досить несподівано, на запалення легенів померла їх мати і Татяна повинна була стати хазяйкою дому... Спочатку бодай номінально, тож то згодом — фактично. А пригадуючи маму, яку свого часу було, по своєму, виключено з центру уваги, як якусь самозрозумілу механічну функцію, Іван тепер з віддалі, з глибини свідомості, починав бачити її очима абсолютного здивовання. Загоріле, худе лице, запалі, пригаслі карі очі... Заклопотана, втомлена... О, мій Боже! Тож це була вона, що дала всім їм їх долю. Лишень подумати... Через її призму душі пройшли всі їх приречення і, можливо, Іванові дано з того найщедріше і тому він не пішов добровільно "у світ за очі", як це сталося з рештою його братів, які почали шукати "легкого хліба", бо ж земля, де піт і вузькі обрії, як день, як ніч, той самий під тобою шмат простору, мов би ти був прикований до одного причалу на віки вічні. Іван навіть цим хвалився, це було його Я, це він, це його доля. І як добре, що земля і небо тут у згоді, що ти на твердому місці, який би світ не був вулканний. Він, було, носився з думкою поставити це „на широку ногу", перегнати батька, взяти комерційний курс, йти за Європою.

Гай, гай! Даремно. Як його все те назвати, що опісля сталося, не збагнеш, такого розумом не візьмеш, це загадка над цілим світом... Томи і томи напишуть, проллють ріки крови, а тайна лишиться, бо є це перст з висока, що вказує куди тобі йти. Бувало, Афоген Васильович Левицький на уроках древнього Риму, згадував слово "пролетаріят"... "Позбавлений власності індивід, спричинник упадку Риму"... Що його ніхто з учнів, Афогена Васильовича, не брав поважно. Це було, це було давно, це минулося... І де Рим, а де Крим... Але враз, Іван довідався, що, наприклад, його двоюрідний брат Мишко Калиниченко, також "пролетаріят". Свят, свят, свят! І де був він, що зсадив Івана з його трону та розвалив його Рим. А чому? Тільки генії можуть таке збагнути.

Іван, було, сперечався з цим приреченням сливе до загину, йому здавалося і здається тепер, що той Мишко ніщо інше, як звичайна морська свинка, на якій випробувано певні бацили і, мабуть це було від його матері, від її молока, що Іван не визнав Мишка і не піддався його волі до останніх днів свого життя.

Земля і ґрунт, і колос збіжжя, і запах розораної ниви ствердились в істоті Івана і хоча переміг тут Мишко, він ніяк в таку перемогу не вірить. Це скорше їх поразка. Навіть ті там на ґзимсах мавзолею Червоної площі Москви в день Першого травня, його не переконують. Вслухайтесь в ті їх "ура". Це плач, що відбиває твердий крок перед обличчям решти світу. Змилуйтеся — ради Бога!

Іван ці відтінки буття чує, як гнаний пес, у ньому бунтує його природа і тому ця

його теперішня осамітненість видається йому лябораторією, у якій можна зібрати всі фокуси дійсного в один фокус бажаного, сказати невисказане, вникнути в глибини глибин недосяжного. Він ось здивований, що ступив на шматок землі, де генерально панує одна виключна сила — тиша. Вийдеш вечором чи раннім ранком, і довкруги безпека. Тиша й безпека. І свобода душі. Ти, мов би, вирваний з бурі і закинутий, як зірваний лист дерева, у затишшя святині. І хочеться тобі відгадати причину цього. Чому його хутір і цей хутір, що стоять на тій самій плянеті, такі неподібні і кому було треба, щоб ця така неподібність стала причиною двох протиставлень озброєних зброєю атома, здібного розірвати на шмаття саму плянету.

До речі, не слід забувати, що до цих міркувань Івана, інколи втручається його дочка Віра. "Дорогий Батьку! Учора знов багато про Тебе думала, — писала вона загодя з Нью Йорку. Моє сумління не може погодитись, коли уявляю Тебе у Твоєму осамітненню. Я вже Тобі казала і кажу знов — залиши Ти ту свою ферму на попас сернам і бодай на зиму, переходь до нас. Сашко не дає мені з цим спокою. Кажеш — боїшся Нью Йорку? Даремно. На вигляд грізний лев, а в дійсності — пудель з дзвіночком на шиї. У нас тепер ..." — Звичайно, вона описувала подробиці їх щодення — поїздки, успіхи Сашка, поведінку Наталочки, гостини, а оце, досить докладно, описала йому гостину у них Нестора Сидорука. "Знаю, ти маєш до нього упередження, але Ти також знаєш, що він..." — І тут, з особливою настирливістю, яскравими барвами подано характеристику тієї особи. „Він єдиний, міг би допомогти Тобі розібратися з Твоїми питаннями".

А, той мені Сидорук! Натуркала мені ним вуха, а було вже й забув. Ще одна незагоєна скалка його амбіції, з давніх-давен, нехить до суб'єктів кращезнайства справ, яких вони „ані не нюхали" в їх автентичності і не проходили дресури справжнього, болючого, доторкального дійства. Десь в глибині Іванової істоти, сидить чорт, який запопадливо оберігає досвід 101 камери його "Катеринок" усі ті "стулі" та Ухт-Печорські, які оцінює, як єдине свідоцтво "твердої школи", що дає атестат зрілості людині сучасного. А тому, той там Сидорук, який здається, дивиться і бачить Івана, як об'єкт психо-дослідництва, в очах Івана, ніщо інше, як дилетант з поверховим баченням цих явищ.

Але все таки, з ним варто іноді зударитись. Ті його національні проекції, від певного часу, почали тривожити Іванове національне кредо первородним гріхом і докучати, як ревматизм. Як там не кажи, а він з діда й прадіда, кість від кости, дитина землі предків і коли та земля порушила питання своєї суверенності то це значить, що це питання є також його питанням... І його не затерти звичайним "не хочу", бо воно дерево пізнання суті. Потрібно більше рівноваги. Без державного оформлення ти лиш каліка на чужих милицях.

"Дорогий Батьку! Ти не відповів на мої думки про Сидорука, — писала згодом Віра. Ви там сусіди..." На це Іван також не відповів. Але в темниках свого пізнання шукав слова, якого не міг знайти, як не міг порушити свого пустельництва, щоб сказати дочці — так. Він ось пробує... Нещодавно, наприклад, він вперше порушив свою недосяжність і втяв штуку гідну уваги — запустив свого "Фольксвагена" і пустив вздовж шляхом,

понад сто миль, до самого Торонта. А Торонто, як не кажи, понад мільйон люду, і там, на вулиці Батерст, під номером 400, побудова з широкими сходами, зліва від дверей якої бронзова таблиця — "Українська Православна Катедро св. Володимира".

От сюди то й потрапив Іван. І хоча не все тут по православному... От хоч би ті довгі лави для сидження, що порушують лад православія... Але Іван не мусить ними користатися, а стати попри праву стіну під зображенням хрещення Христа у ріці Йордані і спокійно слухати звуків мєльодій, які воскресають в ньому почуття глибокої давнини. По своєму це дар неба і коли до Івана підходять "з тацою", він кладе "п'ятку" і то доларів, коли інші відбуваються "кводром" центів. То ж чому така щедрість, коли мати на увазі, що той же Іван не мав звички бути жертвенним на що будь взагалі?

Це данина і не так катедрі, як минулому, давно з його обріїв зниклому, що його він, бодай частково, знайшов на цій вулиці. Церква. Храм Божий, розливний спів, сяйво свічок, блимання лямпадок. Роки і роки, і завжди злиті з цим місцем під склепінням якого, в маєстаті і сяйві божественности, формувалось його дитинство, хлоп'ятство, юнацтво, парубоцтво... Тут також зведено його вінцем "на главах" з його дружиною, тут переживались містерії поєднання землі й неба і тим самим дано йому ім'я з відлунням божого, серед темряви диявольської. Щось, що було, що діяло, що пройняло його наскрізь, що було забрано і не повернуто.

І ось... Океан, друга півкуля, і Іван в дорозі своєї втечі, мов би знайшов щось згублене. Для цього Іван готовий навіть на жертви.

Але чи був він, дозвольтє спитати, справді релігійно понятим і церковно побажаним? Це питання ніколи його не турбувало. Був таким, як був, за вимогами певного ладу віків минулих. Родився "у вірі предків", його хрещено за обрядом Канівського собору св. Покрови, день-що-день повторяв "вірую во єдиного Бога Отця Вседержителя", як також "Ісуса Христа, сина Божого" і це так ствердження сприймалось ним беззастережно, як істина, аж до днів, коли воно стало своєрідним злочином державного кодексу моралі. Іван був здивований, але не підпорядкований до вимог тих кодексів, маючи інші клопоти дошкульнішого порядку і щойно тепер, він віднайшов в собі дещо занедбані залишки релігії його предків, з якими хотілося нав'язати ближчі стосунки.

Взагалі ж, якщо Івана сотворено згідно з твердженням Божеського одкровення, "по образу і подобию Божому", то зроблено це з почуттям міри й вдоволення. Йому вдмхнуто здорову, суцільну, просту душу, у таке ж просте, суцільне, здорове тіло, його не міряти мірами глиби чи широт, а мірами земного, пересічного розуміння природи людської. Ніякі бактерії, ніякого розкладу не мали до нього легкого доступу, його зіткано, чи краще викувано з першорядного, за якістю, матеріялу, а тому, за всі його тверді роки, не багато годин затратив він з лікарями.

Щось там, десь там, якийсь зуб, якась дрібниця і щойно аж тепер, на цьому острові дозвілля, почалися турботи з лівою ногою, чи не наслідок перестуди в Бухенвальді, особливо ночами, особливо під гіршу погоду. На щастя поблизу його хутора трапився ще один хутір, і то лікарки, і то землячки, на ім'я Надія Маланюк, яка його відвідала, як

опісля виявилось на доручення Віри, і хоча Іван почав, було, сперечатися з таким непроханим втручанням до його особистих справ, однак лікарка не великого росту, але великої енергії, його оговтала, зміряла тиснення його крові, діяння серця, знайшла "ніби все в порядку", але "на всякий випадок", маючи на увазі ту його неспокійну ногу, приписала загальний лікарський перегляд у лікарні містечка Оранжвіллу, при чому погрожувала навіть Торонтом, бо їй здалось, що крім ноги, він має "деякі симптоми" шлунку, що вимагає докладнішого перегляду і що налякало Івана, бо ж то за всі роки його перебування на цій планеті, нічого подібного з ним не траплялося, а лікарі — відома річ, лиш їм піддайся, здоровим тебе назад не випустять, завжди щось тобі наворожать.

Але все таки, бурчи не бурчи, Іван запряг свого "Фольксвагена", і поїхав за вказівками лікарки. Там його роздягали, одягали до білого, клали на біле ліжко, садили на возика, везли на оглядини, оглядали всі його утробки, лікарі мали загадковий вигляд... Не розуміючи їх мови і не маючи змоги порозумітися, він був змушений перебувати в стані цілковитого відокремлення, тим самим цілковитий безвісті, а тому, чи не вперше в житті, він почав пригадувати, що існують в житті всілякі несподіванки, а в тому і така, як Смерть і то з великої літери, що її треба брати поважно. У цій затишній атмосфері, де він ось опинився, відчуття такої перспективи стає найвиразнішим, це ж бо домена її діяння, поле її агресії, арена її тріумфів. Все тут в білому — уніформа воїнства борців з нею і контраст до темноти її володарства.

Іван почав навіть дрейфити, а що коли той там "симптом", ніщо інше, як звичайний, нотарійний злочинець злочинців, якого називають пістряком, за яким віками гоняться, а впіймати не годні. І невже Іванові судилося закінчити своє земне існування з волі такого монстра?

І у зв'язку з цим, Іван, також, здається, вперше почав цікавитись питанням, що це таке смерть... Куди, властиво, відходимо, а чи відходимо взагалі? А чи не гаснемо, як гасне свічка, на яку дмухнули. Іван весь в білому і на білому, як закамуюфляжений воїн на становищі з далекоглядом, що оглядає передпілля бою. І нічого не бачить. Темно. Порожнеча. Безмежне ніщо. І хтось незнаний Іванові нашіптує: саме туди ми, чоловіче, відходимо... Та розчиняємось і зливаємось з вічністю, що тягнеться ланцюгом безсмертя в абсолют незбагненності. Але як же, Іване, з твоїми поняттями про безсмертність душі, про „тамтой світ“, „воскресіння із мертвих“? Це питання залишається без відповіді, його, мов би скреслено з програми дня, як неактульне, попередні роки й десятиліття вирішили його і відложили до актів думання минулого... Хоча Іван не зрікається минулого, навіть коли воно звучить як забобон, бо хто його знає чи життя взагалі різниться від забобону, у якому розчиняються у безвісті всі уявлення.

Такі ось думки... Викликані тиском умов... У людини, яка не звикла думати абстрактно. Але вони й на цей раз скоро урвалися. По тижневі досліджень, пересвітлювань, мірянь Іванового тіла, йому, мов би пригадали, що він має також і певні до нього обов'язки, що він вже давно не механізм без суперечностей, а

організація функцій, до якої вкралось чимало елементів злякисного завдання, з якими Іван мусить сперечатися. Тут виступили на кін уваги також роки. Пам'ятай, Іване, що теперішні твої роки даровані тобі лишень з ласки Неба. І вони примхливі. Для усвідомлення цієї істини, Іван дістав цілу конституцію параграфів своєї поведінки не конче привабливого порядку, як перевірку тиснення крові, такі і сякі обмеження харчові, унормовані стосунки з алкоголем, зречення нікотину... Щось таке... Просто нечуване... Але після цього, одного ранку зайшла до Івана така Гайка, звичайна медична сестра, одинока в цій установі, що розуміла певну кількість слів Іванової мови, на цей раз з особливою усмішкою... (Іван весь в напруженні)... спокійно повідомила, що він, тобто Іван, весь, від голови до п'ят перевірений, і він може відійти. Ось тільки випишуть звільнення, і гуд-бай!

Іван зривається, і того самого дополудня його сірий "Фольксваген", мов скажений, погнався до хутора. А там...

Господи Боже! Кольори, птахи, кудлатий Негус, бур'яни... І під самим його порогом, таборувала, видно, череда якоїсь тварі Божої, чи не, бува, буйволів, які іноді несподівано появляються і так само несподівано, зникають, залишаючи за собою багату колекцію візитівок зеленого кольору, як знак подяки за дружню гостинність.

Іван був на верху блаженного захоплення, все йому тут подобалось, геть включно з тими буйволячими кізяками, за ним всі його клопоти здоров'я і він навіть шкодував, що він не має з ким цим настроєм поділитися.

III

І саме в такому стані, за яскравої погоди, у понеділок двадцять четвертого травня, в день канадського державного свята королеви Вікторії, після довгих блукань, знайшов Івана Нестор Сидорук, на наполегливе домагання Віри і Сашка Рокитів.

Нестор виїхав з Торонта вранці о годині восьмій, Шевролетом, на ачей, з наміром, будь-що-будь, відшукати того відлюдка і спробувати знайти з ним "якусь мову", не дивлячись на всі їх суперечності в минулому, бо ж головне про що тут ходить, це Іван, як питання, як вислів, як типаж. Виняткова людська істота виняткової долі, а, можливо, й виняткового призначення. Можливо, первоістотність, з якої постала нація... Зо всіма її добрими і злими прикметами.

Зрештою, Іван добре Нестора пам'ятає, це ж бо був він, що попереджував Івана перед тією "родіною", що вказував прямо в точку ясности, що її Іван демонстративно, проти власного переконання, злегковажив... Іван знав також вартість такої трагічної легковажності, як заштрик морфину проти болю, але він був понятий фурією спротиву, проти якого не було іншого засобу лікування. Але тепер... З віддалі часу і простору... Але після досвіду... Віра, наприклад, писала Несторові: "Я хотіла б, щоб Ви з ним побачились... І його вислухали... Це завершило б конструкцію розуміння ферментаційних процесів на тлі "стрибкоподібних змін", які відбувалися в нашому просторі і про які Ви мені колись говорили".

Саме тому Нестор виїхав гуляти по квадратах мапи онтарійського фермерства північно-західнього напрямку, бічними, критими гравієм дорогами, раз у раз

розпитуючись куди і де повернути, щоб добитися до цілі і по часі, опинитися перед одними закритими на колодку ворітьми, збоку яких, на стовпчику хизувалась поштова скринька з написом Сенишин, оповита глибокою безлюдністю й тишею, мов би вона сама одна на цілій планеті.

Але це воно те і є. Сенишин. Розуміється. Символ часу. Зречення минулого. Нестор зупинив машину, відкрив віконце, дивиться, слухає... Алея розквітлого бозу заросла споришем і кульбабою, в'їзна дорога, свіжий слід авта, з-за кущів далі визирає другий поверх, облитого сонцем цегляного будинку, і це все свідчить, що там мусить бути життя.

Так. Там життя. І перш за все, з тієї масивної тиші, поміж хмарами бозу, вирвалось здоровенне, чорного кольору, собарно, яке наповнило тишу надривним, сердитим гавкотом. Нестор намагався, було, нав'язати з ним примирливу мову, але де там... У таких випадках компромісу не може бути. Чужинче! Хто б ти не був — рушай свої колеса і манджай далі. Тут ти виразно непроханий. І увійдеш ти сюди хіба через мій труп.

Це, розуміється, був Негус — страж і товариш Івана, і поки між ним і Нестором відбувався цей діалог, у алеї, поміж бозом, показалась ще одна, виразно людська, постать, одягнена у незграбний, з великими кишенями, сірого кольору жакет. Не можна помилитися... Здалеку видно... Іван Мороз... З голови до ніг. Час лиш додав до кольору його волосся трохи срібlistки і дещо нагнув його стовбур. А поза тим та сама дебелисть, тесана звичайною сокирою зі звичайного дуба.

Відбувається швидке пізнавання, несподіване здивування, як тільки Нестор назвав себе, він одразу побачив, що Іван тепер не той самий Іван, якого він знав в минулому. Назверх хіба той самий, але підзверх... Гай, гай...

— Нестор Павлович! — викрикнув він захоплено, так ніби він довго його чекав і нарешті дочекався. Заметушився, забігав, погнав ген Негуса, що не хотів втихомириться, спішно відмикав ворота, а коли Нестор зі своїм Шевролетом втиснувся до розбуялого квітінням алеї і зупинився просто на розкиданих млинцях, що їх ласкаво позалишали буйволи, то першим його привітанням було:

— Іване Григоровичу! У вас тут рай! — кинувся вітатися, мов би зустрів батька рідного.

— Як бачите! Як бачите! Дичина. Сам один. Радий вас бачити... Оце лиш повернувся з лікарні, — обнімаючи гостя, казав Іван.

— З лікарні? Щось поважного? — стривожився Нестор.

— Яке поважного... Змарнував тиждень времені. — Але ви... Обережно, — вказував він на буйволячі гостинці. — Буйволи. Коли нас з собакою не було вдома, приходять отакі гості, — говорив він вибачливо, йшли до зарослого рожами ґанку, до великої кухні, до великої, що справа, кімнати — висока стеля, високі троє вікон, високий камін, фотелі, канапа, під ногами килим... І багато, не звичного для Івана, патосу, коли то мова і рух збиваються у крутіж на подобу торнада.

Починається, як велить закон, з гостини, появляється забута пляшка фінляндської

горілки, що має вигляд шматка льодини, миса ковбасної крайнки, наливаються і підносяться чарки „за зустріч”, Іван виразно "в ударі", бо тут, диви, отаке... Хто б міг сказати. І думок у нього сила-силенна — визрілі й перевизрілі, що лиш торкнуться, то так і сиплються.

А коли дійшли до справжнього, що найбільш, до самої кости їх мучило, Іван звівсь дибом.

— Може ви, — казав він, — і розшукали мене, щоб побачити, як виглядає старий дурень, який дався ще раз посмакувати, що таке "родіна". Пам'ятаю, пам'ятаю... Ви ж мені казали ... Але знаєте, голубчику — я не каюсь, я далеко не каюсь, моїм гаслом було — не здавайсь поки дихаєш, а тут же Вавилонська вежа, двадцять п'ять років із себе рвуться, щоб створити соціалізм, а це ж, річ ясна, голод... Перманентний, хронічний, і мруть же масами і душаються, як голодні щури. І хотілося б щось допомогти, але що тут скажете... Яка рада. Ну докажи такому лобуряці, що то серп і той молот, це не оздоба його будьоновки, а знаряддя твердої праці, і що жати хліб, чи дубасити молотом не те саме, що хліб їсти чи стріляти когось в потилицю... Цього ти їм не докажеш, на таку філософію його не візьмеш, він тобі — "матеріалізм", та "діалектика", та "ковзалість", а на полях бур'ян, а на вулицях черги — що там дають? Яке тобі собаче діло, що там дають? Стій і чекай, пролетарію всього світу! За це ти громив трони, проливав кров, виривав все, що сіяло хліб і, голубчику, чекай. І чекай! Твердо чекай! І кричи ура.

От що ще раз хотілось бачити, думалось, тут щось скаже війна, тож мільйонами йшли в полон... Протест, якого світ ще не бачив, ну, але що ж... Цього не бачив не тільки світ... Цього не бачив Гітлер в Берліні, цього не бачив Рузвельт у Вашингтоні, і сталося так, що найбільше з цього "ура" дісталось Сталіну... А той чорт та причавив... Коли б ви їх тепер бачили... Триста мільйонів... Від Одри до Камчатки... Голод, голод і голод. Це, кажу вам, досягнення гідне подиву і та там мумія на Червоній площі Москви заслуговує ті черги цікавих цілого світу, що хочуть таке диво бачити.

Бачити, щоб якось повірити... Тож не може, здавалось, бути... Тож бійтеся Бога, за що, скажіть, вмиралося, але хто там думає за що... У давньому Єгипті був такий бик Апіс... Йому ставили храми і приносили жертви... І все тому, що вважали його богом... І спробуй там сказати, що це ніякий бог, а тільки бик, коли все кричало бог. Людині без байки ніяково на білому світі, у нас створено Апіса, що пролетар може сіяти хліб і навіть керувати державою і спробуй перечити. Сибір. Двадцять п'ять год. Ти, либонь, рухнув з глузду. До псіхушки з тобою. От чому воно й голод. От чому я туди перся. Щоб бачити. Щоб торкнутися ран. Щоб сказати нарешті: Так! — говорив Іван піднесено. І було видно, що ці питання заповнили ціле його єство, він розібрав їх по кісточці.

— А чи ви не бачили того там і раніш? — питав Нестор з виразом спокійного спостерігача.

— Бачив... І знав. — підняв ще вище голос Іван. — Але були ще "ставки"... Навіть "на німця". Становище в'язня, який думає, що за дверима чекає воля. Надіялось. Тепер все ясно: Пабеда! Коло замкнено.

— І нема виходу... — говорив Нестор.

— Хіба їх безвихіддя... Тріумфальні арки. Це, здається, Наполеон сказав, коли ти переступив поріг тріумфальної арки, пам'ятай, що далі хіба Ельба, — говорив зневажливо Іван, так ніби ціла та "пабеда" звичайний нюх табаки.

Нестор здивований, він пригадує Івана часів Ваймару так, ніби його підмінено, і головне тут не те, що він каже, але як каже, затрачено подив, ніяких окликів. Незабуваємо, — пробував, було, казати Нестор, — що у їх порядку денному походи на Азію, на світ. Ось лиш підкормляться.

Іван лиш махнув на це зневажливо рукою... І сплюнув. — На Китай... На Індію... Туди нема чого їм нести. Ті мають свій голод. Голод на голод. Не піде. Паризький ситий буржуа піймається скорше з чистої примхи, але той звук до *liberte, egalite, fraternite*, а тут тобі Сталін та Берія, та всілякі закуски... Не піде... Не піде... От хіба ще там якась бананська нація, яка думає, що ленінський голод смачніший, ніж її власний, а поза тим... Ні, ні, ні! Найкращий доказ — "сателіти", кажіть там що хочете, а їх час проминув і не так у їх чінгіз-ханських стратегіях, як у самій людині, господин пролетар советського виробу, це вже, більш-менш інженер, директор хоча їх там від раннього-рання, начиняють половою політграмоти, але людина, яка має мозок, хай навіть заповов'яний, для пролетарських пригод ледве чи надається, а Європа, а світ це все самостійність, незалежність, геть з колоніями... Вилазять назверх такі миші, які сиділи під під мітлою століттями, а це для чарівного, братнього союзу ґаз-іпперіт. Протримайте француза без лібертенімця без вуршта, англійця без циліндра пару років, баль скінчено. Чуєте, як вони глушать "Голос Америки", а це ж з-за океану, друга півкуля, а що сталося б, коли б це гримнуло з вежі Ейфеля?

Вони там, бачите, зарвались зі свободою, а світ свобода... Таке тобі миршаве циганча і те — свобода, а що тоді англійський лейбор, для якого страйк все одно, що для Сталіна люлька, забори йому страйк і він задушиться з горя, а там же страйк забобон Уол Стріту і це значить Сибір.

У цьому якраз і гвіздь справи. Свобода. Там "нельзя" зі свободою, тут "нельзя" без свободи. От вам і весь отченаш. Їх людина в свободі, як ведмідь в порцеляні, це значить тренаж, кільце в носі, повід, бич — така вам комсамолія, "завжди готов", а ви бачили, що сталося, як по них вдарено? Мільйонами пішли в полон. Матроси тікають, балерини тікають, чекісти тікають — "завжди готов", а як же, а як же, а тому ми тут, це розкіш, невинність серця, два-три мільйончики таких собі вітрогонів в порівнянні до тієї масивної гущі "завжди готов" тікати, аби лиш трапилась діра...

— Але все таки воно держиться, — перебив цю риторику Івана Нестор.

— Держиться! — викрикнув Іван. — І ще як... То визволення... Тож пролетаріят... Тож трудящі... То лиш послухай: вніманіє, вніманіє! Гаваріт Масква! А та такі на вербі груші, що сам чорт пустить слинку, у них ж і приказка — ґоль хітра на видумці, а людина, особливо сердобольна, брехню любить і треба їм признати, у цьому мистецтві вони не перевершені... І взагалі політика ... От воно німець — і пиво, і Кляузевіц, а прийде до політики, або Версаль, або Гітлер... То ж то вони... Ті вам і з воші зроблять

політику, пригадуєте, казав Ленін: ми чи воша? І вийшло ми. Мужика заїдала воша, але що воша в порівнянні, скажемо, до нагана і це вже політика. З мужика зроблено шовк, його далі гризе воша, але над ним наган і вибір тут ясний: набивай туфту, пий водку і горлань ура. От вам і держитися, — говорив, з виразною насолодою, мов би він їв вареники зі сметаною, Іван.

І взагалі, Іван помітно зм'як і навіть всміхався, чого з ним не бувало колись, його сірі очі замрижались блискучою вогкістю, у них, на самому дні, видно, мов би рештки затопленого там корабля, битого буревіями й негодами, що і спричиняло його настрій. Тому і ця мова... Ніби скарга на суді, ніби свідчення.

І було це прологом до довшої мови, що тривала мало не три дні, з якої виложилась довга одіссея Іванових років, з волі приречення, що його він аж тут почав дотикатись свідомістю, бо ж то там, не маючи віддалі, він сприймав це як нормальність несамотньої дійсності. Втеча, стрибання по купинах, шукання опору... Був одороблий, щоб зміститися в хаосі того безладдя і не мав час думати над своїм лихом. І аж тут, аж тепер, він з того вийшов і почав бачити... Себе, явища, обрії, життя.

І особливо чітко в пам'яті Івана вирізьбилась границя його виходу з написом "Русская зона", яку він переступив, вертаючись з останнього ударення з "родіною" на місці, де донедавна знаходився центр вельможної Прусії з назвою Берлін, і де тепер лежали звалища руїн, подібних до руїн Помпеї, яку знищено вибухом вулкану Везувію. Замки кайзерів, палаци Третього райху, все це лежало під ногами, як звичайне сміття, але Іван не звернув на це найменшої уваги, бо ж то в його уяві були інші видива, не менш важливі, ніж весь той Берлін, коли в його істоті відбувалась виняткова дошкульна операція розриву з його минулим, що простягалось в глибину незчисленних віків.

Перед ним виринав зовсім інший, для нього новий світ, і провадив його туди його власний син у пагонах советського полковника, Василь Іванович Мороз, який довів батька до однієї купи звалищ, де все ще виднівся порваний напис "кафе ам..." і кивком голови вказав прогалину.

— Та третя стежка і ти в Америці, — сказав він притишеним голосом з повагою знавця топографії. — Щаслива путь, батьку... І не забувай! — додав він до цього і провів поглядом його спину, аж поки не зникла вона за купою інших звалищ, щоб опісля повернутись і зрезигновано відійти назад.

А Іван пішов, і пішов, і пішов, границя під ногами невидимо щезла, спереду ніяких перешкод, хтось зробив цей такий вихід для нього навмисне, можливо ті тонни американських бомб, що впали на це місце, можливо наука Марксова, що говорила про пролетаріят, який не має батьківщини, можливо "Майн Камф" Гітлера, що вимагав "простору" для його раси, а можливо це воля неznаної сили, для якої вулкан Кракатао був так само потрібний, як і лагуни Біская, в кожному разі Іван пройшов крізь цей розвалений Берлін, знайшов там американців, сів на їх транспортний тягач, щоб перенестись до Вест Джермені, і опинитися знову в Україні.

Гессенщина, річка Фульда, місто Герсфельд, розбита за містом цегельня, дерев'яні барачки, висока щогла і на ній жовто-синій прапор. І багато дуже близьких за виразом

облич, на яких здалека видно, позначилось багато всячини лиходійного вчинку. Чоловіки, жінки діти... Дерев'яні бараки, горять ватри, вариться борщ, гомонить мова... Та сама, що гомоніла, було, на хуторі Івана, але якої не чув він на вулицях навіть Києва. А тут, диви ... Розмовляють і хоч би що. М'які, співочі слова, чиста невинність, хоч клади до рани, тож то там, це злочин... Динаміт... Ціянкалій з наліпкою — увага! "Буржуазний націоналізм", путівка в Сибір. І щоб уникнути цього, вони вибрали цю ось розбиту цегельню на Гессенщині колишнього Третього Райху.

Іван це бачить, цього торкається і так, ніби, вперш це пізнає... Ще ось донедавна, там у Ваймарі, він бачив ці самі обличчя, але там були вони ніщо інше, як тільки жертви марки "Ост", які прагнуть вертатися... Тож то тут, диви, це республіка... Самостійна, незалежна, соборна... У тому он барачку, що, видно, правив за вартівню цього табору часів Райху, засідає їх уряд, видаються закони, підписуються міжнародні домовлення.

Як це розуміти? Маскарад це, а чи жарт? А чи реальність — протри лиш очі. Маса у вигнанні, уряд у просторі. Біблія. А для Івана катастрофа цілої його світобудови, він змушений торкнутися одної рани, якої оминав торкатися, однаке ці тут — професори, лікарі, священики, сіячі хліба, люди села і міста, в такій масі, як це обійдеш? Коли ти не дерево, не камінь, не звичайна худоба істота, яка має розум і серце людського кшталту. Цим людям заподіяно кривду, болючу кривду і Іван починає розуміти яку, і чому, і за що, і ким. Пригадує мову з Андрієм в тому парку Києва кілька тижнів перед цим і це свідчить, що справа і там не стратила значення. І взагалі, крізь нього пройшла гостра течія відчуттів, мов би він торкнувся проводу високого напруження електрики.

А довкруги та мова, така тобі Полтавщина, гомонять, сміються, можливо, їх і не вигнано, а лишень перенесено на інші позиції... Обійдуть так світ і повернуться, головне мова, а вона з ними, на щоглі їх прапор. Ось вони і концерт роблять у великій готичній церкві міста, де взявся той диригент з вишитою пазухою і весь той хор барвистий, вишиваний, скажіть, звідки взяли ті плаhti, як вони зайшли аж до цього готичного собору, тож, здавалось, їх залив час і то на віки.

А ось воно тут знов на зверх вийшло, під звуки органів, що прогрімili густими тонами, щоб одразу за ними, зі самого неба злетіло і вибухнуло: — "Ой, зійшла зоря вечерова, та й над Почаєвом стала". Визивно, незалежно, а його диригент, чи не з самого, бува, Києва. Така в ньому владність старовинного ладу.

І, як так там не кажіть, таке хапає, Іван це відчув з першого дотику, його вдарено. Він мав місце в найдальшому закутку, не бажав випинатися, але й тут добре. Дивиться понад голови до самого переду, здалека барвіє хор і це все. І досить. Звуки, люди, близькість, однаке він сам і так добре, навіщо кому хто він і що він, не дуже є чим хвалитися, а дещо треба б забути, коли б це було можливо ...

Але враз... О, так! На самому переді. Пізнає, пізнає. Сидоруки. Іваном шарпнуло. З ким вже з ким, але з цим не може стати віч-на-віч. Не в його силі. То ж спитають ... І перше що спитають... То ж напевно Віра... І що їй скаже? Не знайде слова. Таке воно ще живе і так кривавиться.

І перше, що він рішає — тікати. Далі тікати. Від самого себе... В глибину небуття. Одразу, з місця... Не дочекавшись навіть кінця концерту, тихенько, на пальчиках, мов тать, під звуки "Благослови" Бортнянського... Так воно найвгодніше... Дійде до табору, забере своє манаття і зникне. Камінь у воду.

Йшов в поспіху, до цегельні за містом, шмат дороги, а тут ось хилиться до вечора, хотілося б рушити за світла денного, байдуже куди, байдуже як, аби лиш далі... Від людей, від очей, від сумління. Швидкості до цього додала ще і така пригода: в дорозі, біля готелю "Фульда", що його займали "єнкі", він нарвався на жінку, яка вже здалека осяяла його таким здивованням, ніби побачила чудо.

— Ей, ей, ей! Дядя! То ж ми з вами верталися...

— Так це ви? — перебив її Іван бажаючи чим скорше її спекатись.

— Я! Я! Нюрка! Удрала. Мене изнасіловалі... Прохора убілі... Штихом... Всьо потеряла. Я знала вашу дочку, где ана?

О, ти мій Боже! Що тут їй скажеш? Його пройняла лють... І паніка. Підозрював, що це була вона, що донесла на Віру... Але тут це її "изнасіловалі", „убілі", "всьо потеряла", і Іван, який пройшов весь той порядок, не має відваги щось тут сказати. Він збентежений, механічно кидає слова, а на думці скорше б лиш з цього вирватись і тікати.

І ще цього самого вечора, на всю ніч, на пішак, Іван залишив Герсфель. Прямував від півдня, як Баварія, як ті там Альпи, без вітрил і керма, як бачить око, найкраще якась діра, щось "приватного", менше б зайвих очей, але як і чому знов таки потрапив до табору, годі до пуття сказати. Здається, це був гаманець... Забракло тих райхмарок... Не знаходилось і вільного місця для зупинки, схиялось до жебрацтва, а це вже не в Івановій вдачі, краще вже табір. До того ж навинувся земляк з бувших "остів", який то й спричинився, що Іван закітвився у пристані ДіПі,* (* DP. — Displaced Persons. — Переміщені особи.) під прапором УНРА,** (** UNRA. — United Nations Relief and Rehabilitation Administration. — Управління допомоги і реабілітації Об'єднаних Націй.) навігатором якої був сам колишній мейор Нью Йорку Ля Гвардія, з місцем осідку Новий Ульм над Дунаєм, в казармах Райгольда, колишнього війська Третього Райху.

Велетенське, на кілька тисяч, людське муравлище, що не обличчя — земляк, але Іван тут ікс-ігрек Сенишин, оселений на горищі колишньої конюшні, два кроки вишир, три вздовж конурчина, полога стеля, широко-низьке вікно, краєвид площі до заходу, де то, як день, так ніч товчуться люди і де то сонце, кінчаючи свій трудовдень, любило зайти до Івана, щоб сказати йому добраніч.

І виглядало це хоч би кому, Іванові не першина, а додавши добродія Ля Гвардію з Нью Йорку, що докидав до цього білий хліб, пушки м'яса, сушені яйця, порошокане молоко, та цукор, та каву, та всілякі інші витребеньки, включно з торбинкою захисного кольору, у якій ви знайдете голочки, ниточки, ножички, наперсточок. Після "родіни", це виклик всім ленінам і щоб віддячитись, Іван вирізав з ілюстрованого "Ляйф"-у, фотографію нічного Нью Йорку і повісив її над столиком в рамцях, мов би портрет якоїсь величі... А одного разу, з приводу цього зайшла дискусія. До Івана випадково втрапив

поет, чи не з того самого ваймарського „Граалю“, який жив на цьому самому горіщі.

— Навіщо ви це повісили? — запитав поет, вказуючи на Нью-Йорк.

— Мені воно подобалось, — відповів скромно Іван.

— Що в тому може подобатись? — питає поет.

— Нью-Йорк, — відповів Іван.

— Чи знаєте скільки там сламу, злочинів, бруду? — питає поет.

— Доводжу до вашого, добродію, відома, що за своє життя я бачив стільки сламу, бруду й злочинства, що в ньому могли б втопитись сотні Нью-Йорків.

На цьому їх дискусія урвалася, думки зударившись, переконання найшли на переконання, але Нью-Йорк залишивсь на своєму місці. Тож то Іван, щоб більше такого не трапилось, почав старанніше замикає за собою двері.

Але чи зможе він зберігати таку свою незалежність на довше? Здається, не туди він для цього потрапив, тут, що не крок — відкриття, куди лиш не глянь — дивовижа, зиркніть хоч би на ту дошку при вході головної управи, Львівський Драматичний театр дає „Мина Мазайло“, Київський хор „Думка“ виступає з концертом. Капеля Бандуристів ім. Шевченка відзначає 25-ліття, товариство письменників „Ланка“ відбуває загальні збори, військово-товариство ім. Мазепи... І так далі, і так далі... Це вам ніякий не табір, це Київ, перенесений з-над Дніпра на Дунай, його командантом — полковник армії УНР Андрій Долуд, Іване, це тверді факти, землю твою пущено в похід, вона втопилася у своїх берегах, мов застояла копанка, її організм вимагає руху. Іване, тримайся, не збийся з ніг, бачиш он той тризуб над трибуною залі — сим побідиш.

Читались реферати, промовлялись промови, співались гімни, не сьогодні — завтра Україна свободна, незалежна, соборна, розпочата, двадцять вісім років тому, баталія триває, її армій не зломлено, миру не підписано, а буде вимога, це піде в покоління.

У цій такій екстатичній атмосфері, одного разу, Іван побачив і свого шваґра Миколу Водяного... Відбувався військовий з'їзд, наїхало видимо-невидимо козацтва-лицарства, а між ним і Водяний, йшов хідником в товаристві коменданта, Іван ледве його пізнав, на ньому уніформа з орденами, мов би у маршала Будьонного.

А Іван, на цей раз, і не думав тікати, на нього найшла впертість, був зацікавлений, сунула публіка і він з нею, вступ вільний, вщерть наповнена людом заля, спереду підвищення, на підвищенню президія, на стіні, битий золотом, тризуб, під тризубом три літери УНР, по боках прапори, хоругви, значки і ряд постатей за довгим столом, між якими також й Водяний.

Гімн, реферати, промови, оплески... Іван слухає, бачить, пригадує. Воскресає хутір, революція, їх дискусії, здавалось, все воно було, загуло, розвіялось з вітром, втопилось в крові, а тут, диви, знов живе, простягни лишне, вірний Хомо, руку і торкнися ран, у Іванових грудях, він це виразно чує, розтає та поволі зникає, його скепсис, тому, опісля, коли вони зустрілися, вони кинулись в такі обійми, що треба було боятися за їх кости.

— Невже це Іван? — вирвалось у Водяного, ніби він побачив воскреслого з гробу рідного батька. Посипались питання і перше, що вдарило Івана гострим щастям, що

його дочка Віра жива, живе в Парижі і пишеється Рокита.

Рокита? Таке тобі болюче терня, але на цей раз ... Господи Боже! Як це вимовить. Поможіть! Такий був тягар... Живе... В Парижі... Ні, ні, ні! Розкажу все... Лиш не тепер. Проговорили шваґри мало не всю ніч, лиш не про те, як було з Вірою і колись з Рокитою. Це такі вам, простіть мене грішного, вчинки, що їх не заїси ніяким калачем і ніяка мудрість з її розтлінням не зможе розчинити їх в безвісті.

Іван тепер вирівнявся, звівся на весь зріст, не повірите, як легко, бува, коли ти збавився думки, що ти вбивник власної дочки, Іван це пережив, до мозку костей пережив, він це кожним рубчиком серця знає і тепер одно лиш чергове завдання: Париж! Це напевно вгодне його дочки на землі місце. Рокита це знає, будь, батьку, спокійний, перед нами відкриті обрії.

І ще одна подія затямилась Іванові з цього табору. Відбувався з'їзд письменників і в тому доповідь — "Ост", як проблема". "П'ять років тому, — говорилося там, — один зухвалець двигнув у наш простір похід, але він забув як ми зветься і охрестив нас "Остом". За це він мусів себе спалити, але факт лишається, ці три літери наснажені викликом, бо подумані, як тавро худоби, а стали символом, на подобу римської шибениці, що стала знаком одної релігії.

Тут нас цікавить, — говорилося там, — не тільки ця зовнішність, яка може й забутись, але що не забудеться — сама суть, що під цим криється. Бо ж чи ми знаємо, яким іменням нас хрещено? "Монголи, Монголи" — кпився Шевченко свого часу, але чи й сьогодні, на бульварі того самого Шевченка в центрі Києва, ви не знайдете тих самих монголів в генеральських пагонах, а їх таких, в пагонах і без пагонів, мільйони, по штабах, по редакціях, по Донбасах — тавро, безіменність, яничарство, рабство. Тому і післано нас до цих казарм, щоб могли ближче про це сказати.

Доповідь переходила в проповідь, доповідач сварився, а Іван, що це слухав, почав відчувати, що це впрост до нього говориться, ось той монгол, йому минуло понад копу років, а спитай якої він нації — запнеться, як шмаркатий школяр царського часу. Прикро це, вельми прикро, а головне, хто це вам каже. Сидорук. Знов він на його дорозі... З протягнутим на нього пальцем. Це ти! Блукаюча туманність... Виконавець завдань загарбництва.

І після такого, диво-дивні розважання вривалися до центру Іванового думання. Геть! Все геть! Відчиняй вікна! Провітрити душу! Бачиш он ту за вікном площу? Східняки-західняки, католики-православні, бандерівці, мельниківці, але разом це й ти, від Дніпра і Дністра прикований обов'язком долі до спільного гужу.

І, можливо, вперше відчув Іван дотики ще однієї, до цього часу не знаної думки. Чому ці тут зібрані люди, маючи за собою довгу минувшину, потрапили саме в так становище... Мов би їх за щось проклято, вигнано ... Заметено слід. І чому це, Іване, ти з ними? Чи не затрачено тут почуття якоїсь міри? Рівня? Рівноваги? Відношення самих у собі? Недотягнення якоїсь нотки, щоб вийшла гама.

Іванові здавалося, що питання таких ось таборів залежало від півсекундного недотягнення чи перетягнення якогось почуття, від міліграмного недоваження якогось

нерву, від мікроскопічної зіпсутости якоїсь думки. Не будь цього, ці люди могли б бути де мали бути, говорити, як їм говориться, сіяти хліб, як його сіється — найпростіша з простих істина, але тобі, Майстре, цих простостей, заманулося зробити з цього кпини "на сміх людям, в наругу сусідам". Твоє діло. Але даруй! Ми з цим не годимось. І не погодимось.

Іване, мовчи. Не виходь з цим на люди. Пам'ятай, люди є люди і сотворено їх з різної глини, яку де знайдено під рукою. І все це тому, щоб були очі чорні і очі сині, і поет міг творити на кожні з них окрему пісню і тим самим дати тобі більший репертуар радості. Це саме діється, куди лиш не глянеш. Уяви, щоб у природі пташиній були самі лиш ворони, або папуги, або, навіть, соловейки, як би це виглядало. Або цвіли лиш одні соняшники, або у водах плавали лиш самі карасі... Чи ти можеш уявити таке життя? Це саме діється із нами, чоловіками й жінками, що їх звуть в нашій мові людиною. Жах! Як виглядав би наш світ, коли б в ньому господарив один лиш енкі з хмарочосами, або один лиш чумака з мазницею. Ти перший повісився б з туги, коли б таке бачив. Але хмарочос, енкі і мазниця чумака, коли брати їх в перспективі їх визначення, творять чудовий натюрморт для оздоби цього нашого глобусу... І тим самим нас самих. А тому все тут має свою частину обов'язку, ген включно з тими он мельниківцями-бандерівцями, яким дано завдання, щоб в цьому таборі не було сонного ладу, а лиш постійне бойове напруження. І, можливо, одного разу, це себе виправдає. А як і не виправдає, то ніхто не посміє тобі закинути, що ти лежав десь "гнилою колодою" і не намагався навіть побити за це комусь морди.

Такі ось думки навіяли на Івана багато бадьорости, геть розсіявся його песимізм і, мабуть, тому, що він знав, що його гріх Ваймару з дочкою, обернувся у щастя в Парижі, а тут знов швагер з орденами і той чортів Сидорук з його повчаннями Мономаха, а там, диви, ввірвалась бурею Татяна, що пригналась найшвидшим потягом з Регенсбургу, з якою вони просварилися цілу ніч і все за ту саму Віру.

— Ти, Іване, — казала вона, — зсунувся з глузду, — як можна їхати в те голодне пекло, коли воно в тріумфах! Та ще й тягнути туди таку Віру. Ти самашедчий! — вжила вона навмисне це слово, щоб підкреслити свою до цього зневажливість. А Іван затиснув міцно губу, щоб не вирвалось звідти якесь нове чортовиння, бо не хотів гиркатись, а лиш слухав, до втоми слухав, як його на всі боки чесано, мов зарип'яшену вівцю.

— Но, сестро... — казав він на закінчення. — Я знаю... знаю. Ти у нас най-най-найдотепніша, але твій цей браток родився для того, щоб понюхати власним нюхом, я воно пахне. І скажу тоді. Я не помилився. Воно пахне першого сорту дияволом, від якого ще може зачмихати світ. Хіба не варто про таке довідатись з першого джерела?

— Ну, гаразд! Ну, довідався! А що ж далі? — питала шорстко Татяна.

— От ти це скажи мені, що далі. Ти експерт в цьому — говорив, з ноткою іронії, Іван.

— Наш семафор — стояти. Нью Йорк, — казала Татяна.

— А що далі? — невгавав Іван.

— Далі нема. Стоп. На землі тепер лиш дві точки — Москва — Вашингтон. Вибирай.

І ми вибрали, — казала Татяна.

— А як з тією третьою? — питав Іван загадково, для Татяни несподівано, бо вона знає, яку ту третю він мав на увазі.

— У нашій проекції, також Нью Йорк. Чуємо, Рокефелер будує там казарму Об'єднаних Націй. Надіємось знайти там кутик, — казала непорочно Татяна, мов би про це вона вже з кимсь домовилась.

Але Іван мовчав. Через його загорілу шкіру обличчя помітний сумнів, але його не випускалось назовні, не випадає йому тепер шарпатись з такими аргументами, йому й цього досить.

А сестра... Наговорились, наговорились... Залишила йому вузол всячини, у якому знайшлись і автентичні хуторські пиріжки з м'ясом і від'їхала. Іван вдоволений. Сестра є сестра, та ще й яка сестра. Рве людям зуби, але чи бачили ви, щоб вона хоч на мить, перестала бути головною частиною її розкиданої по всій землі, родини, що не турбувалась, що там діється десь з їх Софроном, або на яких лаврах спочиває Андрій, а щодо Івана, то це у неї на списку перший. Такий тобі найболючіший зуб, така брила людини, така кров і плоть, таке спільне серце і така недосяжність. Пішли вони такими різними дорогами, аж чудно. І наскільки Татяна обрала щось ясне, пряме, освітлене зо всіх боків сонцем, настільки той вибрав такі джунглі, де самі бестії, з яких він до днесь дня не годен вирватись. Така собі окаянна впертість і це мучило Татяну жасько і не було на це ради.

Але ось тепер, їй щось видалось, ніби той її первородний брат знайшов і її. Той його запит третьої точки її здивував... Ген до цих днів вона не помітила, щоб він якимись точками взагалі цікавився, а вже цією третьою... Такого не було на його плянеті. І ось тепер воно з'явилося. І взагалі остання їх розмова, це вже скарб. Було щось відкрито... Відімкнуто якийсь заржавілий замок ... Впущено чогось свіжого... Ну, і гаразд. Це вже багато. Він виринав й виринав... Перед Миколою, перед Татяною... Оминав лиш далі Нестора. З цим ще треба чекати. Тут ще не знайдено спільного знаку оклику. Самі лиш коми.

Однак... Як вже сказано... І цього було багато... А оце вневдовзі нова ентузіастика — лист. Роки і роки не мав діла з поштою, і враз! Синій конверт, мес'є Сенишин, печатка Париж. О! "Дорогий, дорогий Тату!". Це удар, це вдарило... По всіх нервах. Великі Іванові пальці, що це держали, понялись дрожжю. Це вона, це вона! Має її ось в руках. Нарешті! "У мене празників-празник; Таня з Миколою нас сповістили, що Ти між нами. Слава, слава! Нечуване, духзабиваюче! — спішно, ломаним письмом писала Віра. "Я вже, було, скаржилась Божій силі, що Тебе втратила, не знаходила спокою, що Тебе зрадила, бо скориставшись однією нагодою, вирвалась з того кошмарного "смерть фашизму", стала жінкою Олександра опинилась в Парижі, де ми не найгірше влаштовані, одначе не збираємось лишатися тут на постійне, а готовимось до виїзду за океан.

Дорогий, дорогий Тату! Вибач мою розгубленість. Пишу одразу, як тільки цю вість дістала, думки рвуться, не знаю, що перше сказати. Дуже і дуже добре, що Ти

вернувся, розумію Твоє розчарування, але я переконалася, що для нас там вже нема місця. Там ми, як не кажи, колонія, де мусимо вдавати захоплених і кричати ура.

Дорогий, дорогий Тату! Хотілося б, як найскорше з Тобою бачитись, говорити, довідатись, головне про нашу чудову маму. Як вона там бідна? Любимо Тебе, боліємо Твоїми болями, цінимо жертви, які Ти приніс задля мене... І тепер єдине, чого мені особливо хотілося б, хоч би частинно за це Тобі віддячитись. Але тепер... Сподіваюсь... Нарешті... Зустрінемося... В умовах Свободи. Правдоподібно, це станеться в Америці, де нема драконів, які завжди стояли на перешкоді між нами. Головне — Ти тут. По цьому боці. З нами. А там вже, ми з Сашком, приложимо зусиль, щоб... Вибач! Тільки що прийшов з роботи Сашко і він хоче сказати Тобі також кілька слів...

„Іване Григоровичу! — писав Сашко своїм бароковим письмом. — Нас приголомшила вістка, що Ви тут! Вітаємо! І сподіваємось зустрінутись в Америці. Сашко". А Віра додала; "Це поки все, дорогий Тату! Цілую Тебе! Пиши. Негайно! Багато! Твоя неловима дочка, — Віра".

Так, це удар, дайте отямитись. То ж це безодня, глянеш і крутиться голова. Іван метнувся шукати пера, паперу, а коли знайшов, присів до свого заваленого консервами столика і у нього вирвалось — Дорога дочурочко! — І зупинився, мов би його сіпнули за руку, миттю змінив тон і папір і писав далі: "Дорога донечко! Зворушений Твоїм листом і щасливий, що воно так сталося..." — писав він обережно, вдумливо, шукав справжнього слова, намагався не калічити незвичного українського правопису, бажав сказати багато такого, чого б не сказав ніколи в минулому, не гамувати чуття, бути батьком, другом, людиною... Вперше за все своє життя, відчув виразно й діткливо настрій свободи... Думати, що треба думати, сказати, що хотів сказати, ніяких оглядів, горе лишень, що його думання і його мовлення, за всі ті довгі роки мовчання, мов би вичерпались у своїх джерелах, завмерло високе дихання, погас огонь тепла.

Але в ньому лишився батько, негасимий огонь роду... Іван писав, писав довго, виривав із себе слова клав на папір. "Дорога донечко! — закінчив він своє писання. — Можливо, Ти вперше почула мою справжню мову і, можливо, ми зможемо також, хоч це для мене і пізно, почати жити справжнім, людським життям".

IV

Таке розповів Іван Мороз, аліас Сенишин, на своїй фермі канадського Онтаріо, колишньому своєму антагоністові, тепер довіреному Нестору Сидоруківі і, здається, без особливих зусиль... Все, видно, було думане й передумане, зведене до ладу і складу, готове для людського слуху і розуму з наміром відслонити частину таємниць його бурхливого життя.

Що ще лишилося сказати, це час його повороту на "родіну". Найпекучіша смуга, найокаяніша зона його життєвого мандру, одна згадка якого наводить на нього спазми нехоті... І чи варто до того вертатися навіть думкою, чи не краще вирвати з пам'яті, як отруйне з городу зілля, запалити і пустити з димом по вітру.

За останні свої роки Іван так і поводився, ні з ким ні слова, що було — було і що кому до того. Але воно не лишень було, воно десь там тліло, і пекло і турбувало

сумління, і розпикало сором, і вимагало суду й осуду, сліз гарячих, чому і для чого воно сталося, чому та людина до такого рівня знизилась, де вже нема пізнання а лишень ганьба, як стиль і норма. Такого не обійдеш, не замолиш, не заворозиш.

Іван це пам'ятав... Тієї зморної ночі, з одинадцятого на дванадцяте травня сорок п'ятого року, у тому розторощеному на череп'я Ваймарі це почалося. Старовинна, трьохповерхова будова, брудно-жовті мури, залізна брама, двоє в ній вартових і полотнище „Смерть фашизму“.

Всіма дорогами стягалися туди молоді люди, хлопці й дівчата, прибрані, причепурені, у очах огники, за плечима крила. Обвантажені тягарями, вони, одначе, не йшли, а летіли, бо ж то додому, бо ж стільки про це мріялось, бо ж так чекалося, бо ж така була та неволя, чужина, ганьба сповнена тугою, страхами, непевністю. І чекалося того визволення, як світла сонця в темноті і холоді, як краплі води в спрагу...

І ось воно щось таке сталося, і вони квапляться, бо хто його знав чи хватить їм там ще місця, чи вони часом не спізняться. І при тому діла дивні з ними творилися.

Чим ближче зближались вони до тих там мурів з тією брамою, тим мінявся чомусь їх настрій. З гарячого ставав поміркованим, з поміркованого — холодним, а коли переступали поріг брами з тими вартовими, їх обдавало морозом, вони, мов на команду, робились сердитими, кричали ура, мов би збиралися у якусь атаку.

Для Івана це ніяка дивовижа, ані несподіванка, звичайний ритуал звичайного приречення. Починалась бо "родіна". Метушня, сварка, гістерія... І тягар страху, мов би з нього зіткане все повітря.

Але ж все це треба перейти, пройти, віддати данину, обсмалити брови, так воно написано на зорях, Іван це знає від коли він Іван, це його клімат і його дім... Тому як тут ще вагання. Він вже в русі... Злигався з тим он Бушлатовим, якого знає ще з Бухенвальду на становищі "капа" одинадцятого бараку, з кличкою Кашалот, тепер керівник репатріяції. А, Мороз! А, Бушлатов! Как там дела? Как сама бела. Жівьом! Ждьом родіна!

Просто вам братня зустріч, хоча для Бушлатова, весь той Мороз, що більмо в оці, свідок його капства за яким багато дечого варто б, для ясности, змазати... До того це "фрукт" з тим його „У“... Знаємо, знаємо... Самостійництво, незалежництво... З такими балами на "родіне", за винятком Сибіру, нема місця.

Познайомився Іван і з іншими grosмайстрами цього діла... Комендант Петухов, начальник перевірки Хомутов, керівник охорони Дерев'янка — вражаюче сузір'я констеляції Бухенвальд, експерти вислужництва, фахівці поганяйства. Що для Івана ніяка містерія, брудне діло вимагає таких саме й рук, головне тут — вихід, перейти трясовиння, вийти на суху путь.

Однак сцена, що тут розігралася, перевищує всі Іванові невразливості. Ні з сього, ні з того, на очах всього табору, не дивлячись на мури і варту, зникає враз Віра... Мов би її поглинула земля... Здавалось, цього не видержать. Само вже те "зникла" наводить жахиття, за Іваном величезний досвід "зникання", але ж це, але ж тут... Це вже вам, як не кажи, над міру. Кинулись в розшуки ... Але ніч, але тіснота, тіло на тілі, ніде ні сліду

Віри, камінь у воду.

І як його тепер, тож на ранок виїзд, що йому скажуть, що скаже він, їхати, а чи не їхати, головне ж де вона ділась? Тож під цією будовою, кажуть, є льох, а це значить... Іванова думка від цього обертається в камінь. Господи Боже! Він же мусів це знати, він же це зна... Тож вона боронилася, тож її розірвуть.

До самого ранку Іваном це шарпало, години повзли смолою, він, зі своєю валізкою, притулився вниз біля діжи, ген від людей, сну не було, лишень чад, та кошмар, та змора, душила спрага, не знав де вода, а тільки вибила шоста, жовтий будинок усіх трьох поверхів, почав кипіти, на подвір'я виливались юрби молоді, все рухалось, появилось також начальство, почувлись оклики, наказувалось шикуватись, середнього росту парубій, з червоною на кашкетці зіркою, перебрав команду, викликав прізвища, читав літанію, головне ті пакунки.

— Мать вашу перемать, ви що? Барахлом обліпились... Думаєте, американці це вам повезуть? Викидай, викидай!

Даремно. Не в ту ноту пісня. Барахло не барахло, тобі зась. Колона валіз, мішків й куфрів стояла муром, готова до якої хоч баталії. Це ж майно, скарб, тяжко зароблений, там вдома неоцінімий. Не дамо! Через наші трупи!

Іван Мороз від раннього рання також тут, по дочці ні слуху, вдававсь по начальству, а Бушлатов лишень гаркнув:

— Слухай, Мороз! Та твоя дочка цікавить нас, як здохла курка, обійдемося без неї, а ти краще ставай он і мовчи. Ради власної шкури.

От воно як, Іване, говорить "родіна". Зустрів, було, таку Рябову. Нюрка. Пригадуєте? З Мелінгену і та, до самого його вуха просичала:

— Не бачила і добре, що не бачила, не туди їй дорога. — А сама Нюрка — на грудях червоний бант, довкруги вантажі, у очах рішучість. А Іван відчув і зрозумів, що єдине, що йому лишається, це злитись до гурту і втопитися. Стати нічим. Зрівнятись з рештою... Дарма, що це з ним не так просто, він тут єдина, старшого віку особа, виразно осамітнена, обличчя зшерхле, барви попелу, не гаразд голене і зовсім згублене. Для нього, здавалось, нічого тут не існує... Воно навіть не помітило, коли і як появився той гармоніст з його розкамаринським, де взялися прапори, плякати, портрети і як це потрапило до його рук шорстке держало з портретом Сталіна.

— Тебе, дядя, асобая честь — Сталін, — почув він при тому. — Ура, таваріщі! Ура Сталіну! — чув оклики.

— Ура! Ура! Ура! — гримнуло зо всіх боків. — Ура родіне! — Ура! Ура! Ура! — Ура победоносною армії! — Ура! Ура! Ура! — Виступила, інтелегенського вигляду, жінка у сірому, англійського крою, костюмі з червоним у руці прапором, яка, спочатку українською, опісля російською мовами, почала говорити, який це для всіх них, особливий сьогодні день. Повертатись назад до своєї отчизни... До дорогих і рідних... з тяжкої, ворожої неволі... Дякуючи великому, мудрому... — Останнє слово цього речництва зникло в новому зриві ура, як рвалося з кожних уст, кожного вікна, кожного кута. Все, що було тут живого і могло кричати, навперейми кричало, маяло прапорами,

портретами, а Іван, що стояв непричетно з тим його Сталіном, намагався також кричати, але забув, що над його головою само божество цього гамору в нерухомому стані, тому до нього підбіг молодик з великою червоною на грудях розетою і викрикнув: Сталіна! Вверх Сталіна! На що Іван почав з місця вимахувати своїм Сталіном, мов би він диригував всією цією веремією, з якої, раз-у-раз, намагались вирватись оклики жінки в англійському костюмі, що їх вже не слухали.

І це тривало, мабуть, з годину, можливо й довше. Чекали, видно, на транспорт. Заповняли час ура та ура, та звуками гармонії... І щойно отак біля дев'ятої, у брамі табору з'явилося кілька перших військових тягарівок з написом U.S. Army, що на їх вигляд, за винятком гармоніста, все враз замовкло великим таким мовчанням.

Біля брами почались наради вантаження і по часі, міцний, округлий чолов'яга в уніформі енка, ломаною російською мовою, заявив, що вони мають вивезти не лишень людей, але й все, що вони мають у відповідь на що, по обличчях багатьох пробігла і швидко зникла, радісна усмішка.

Почалось вантаження, брали за чергою, Іванові з його Сталіном прийшлося всідати сливе першим, біля нього опинилась, з її вантажами Нюрка Рябова і молода пара з ручною швейною машиною, і також та сама громадянка, що поривалась речнити, яку Іван вже десь бачив не так давно в інших місцях.

Вантажилися спонтанно, захоплено, масою. Мов би птахи, що зривались до лету. Машина за машиною... Грюкоти, брязкоти, легкий гомін... Всідалось, втискалось, і десь так по годині готові рушати.

І тільки рушило шістнадцять машин, це й почалось. Геніяльному Сталіну ура! Ворошилову ура! Маршалам ура! Армії ура! Родіні ура! Ура за урам, ура за урам, машина за машиною... А там знов "Катюша", та "Полюшко поле..." А дорога рівна, тверда, сяє сонце, швидкість вісімдесят, призначення — Дрезден, годин вісім їзди.

Але десь так, по годині другій гону, все це раптово, на рівній дорозі, серед чистого поля, як стій, вривається. Що там, до дідька, сталося, такого в програмі не значилось? Совітська зона. Посередині американський джип. І хоч джип американський, але ті, що в ньому, як є, ваньки, числом двоє, з фінками начерезгрудь, це значить стой! І короткий обмін "мненій", а по тому — "все слазі" і "стройся..." Тож то енка зі своїми возищами, повертають "гуд бай" і швидко зникають у просторі.

От воно й є, "стройся!". І "бистро, бистро!". „шагом марш!". Що можеш нести — неси, що не можеш — "к чортовой матері". І коли це все, трьома валками рушило, за ним лишилося всякого скарбу, а в тому, і Нюрчина скриня, і швейна машинка молодої пари, і треба було бачити обличчя їх власників. Не обличчя, а біль зуба... І щоб це загоїти, спереду кричали: — Чаво нос на квінту? Песня! На що знов озивалась "Катюша", як то розцвітали десь там яблуні і груші та, як то виходила на бере Катюша, коли ноги її звеличників ступали по бетоні дороги Тюрінгії, під сонцем, яке цього особливого дня, особливо смажилось зробити з них вишкварки.

Одначе ті йшли, рухались, чвірка за чвіркою — прапори, портрети, транспаранти, з полів дивились на них люди, раз-у-раз гналися машини армійців, падали оклики!

— Ух-ха! Бляді німецькіє! На Сібірь спешіте? Скатертю дарога! — Песня! Песня! — гукали на таке спереду. Тяжко зривалось "Полюшко поле", бетон, здавалось, липне до ніг, сонце сипало приском, очі заливала солоня жижа.

І так година, і ще година, і далі година... Уста шершила спрага, відкидалось все, все нові і нові коштовності, он, диви, Нюрка з Прохором, вони позбулися своєї скрині, але на дрючку у них все ще чамайданисько, якого двигают удвійку, як пара волів. Обличчя червоні, піт зливаю, а ті двигают. І мовчать. По всьому видно, що їх ранено, їх мучить спрага. Води! Хоч краплю б води ... Але де та вода, коли треба квапитись... Жде ж „родіна". Біля них он та ораторка, що кликала їх туди квапиться, звуть її Ніною Миколаєвною, вона теж бореться зі спрагою, але дивись, як тримається... Беріть приклад. Ніякого барахла... Лиш малий, за плечима, наплечник і мала, чорна в руці валізочка... І до того держак портрета... В'ячеслав Молотов... Великий стратег "победи". Так воно й має бути... Вона не скаржиться. Її обличчя також заливає піт, але винне тут німецьке сонце. Вперед! Все вперед! Перемога за нами.

Або он, диви, та молода парочка. Михась і Таня. Де їх швейна машина? Тримаються за руки, ніби бояться, що їх розірвуть, ступають нога в ногу, розчервонілі, як зрілі помідорини, за плечима тільки торби, все решта пішло, і нехай йде, головне тут вони, як вони і ніщо інше.

— Чи ти знаєш, Михайлику, куди ми йдемо? — питає пошепки Таня. Їй щось ніяково. Так ніби за нею хтось женеться і вона не годна втекти. На вигуки отих "бойцов", що проїжджають машинами, тремтить, як зірваний лист і горнеться до Михайлика... Єдиний її захист.

— Додому, Таню, — відповідає відсутньо Михайло. О, так! О, так! То ж додому. Таня, мабуть, забула. Така та під ногами твердість і така, Господи святий, спрага.

Було далеко за полудень, коли провідник, що йшов спереду, зарядив привал. Малий пригорок, горстка ялин і струмок води, що спадає по камінню до самої дороги. Треба було це бачити. Люди кинулись на той струмок, мов би хотіли порвати його на клоччя. Пили, лили, милися... Розривали ту воду на шмаття. Хто лежав, хто сидів, хто дививсь, як дурна сова, на все, що діється. Але ставало легше... Як не кажіть — легше. Змивавсь той піт, та сіль, та горяч, виймалося хто що мав, американські міт-консерви з тюрінгською водичкою смакували божесько.

І під час цього такого бенкету, від будинків, що стояли там далі, вийшло пара військових, які зупинились збоку і дивились на все, що діється... А Михась Танін, що трапилось, був від них найближче, підійшов до них і почав, ніби жартом, мову:

— Що ж, товариші, війні то кінець, — почав той.

А один з тих, що кутив цигарку і мав на грудях орден, сплюнув на бік і так ніби ні до кого, каже: — Кому кінець — кому не кінець.

— А то ж як це бачити? — питає Михайло.

— На списку у нас Америка, — казав той зневажливо. — Ми йшли на Берлін, ти підеш на Вашингтон.

— Тим часом, йдемо додому, — вибачливо казав Михайло.

— Скатертю путь. Кланяйся там тітці Колимі, — казав той і одвернувся.

Мову скінчено, сказано, видно, все, Михайло ні в сих, ні в тих, дістав облизня, спокійно відходить і думає, що мав би значити той Вашингтон і до чого та тітка Колима? Ага! Почекай, почекай. Щось в тому іншого.

Михась вертається до Тані, присідає біля неї на теплій землі, дістає шматок консерви, горстку бісквітів, консервну бляшанку води і вони обідають, дуже родинно, дуже тихо, на них з боків дивляться, але хай дивляться, кожний знай своє... І лиш опісля Михась обережно, стисненим голосом, каже:

— Той там натякає, що буде знов війна. А Таня махнула кулачком, у якому держала коржик бісквіту і вирекла:

— А!

— Той так каже, — говорив Михайло.

— Яка там війна? З ким війна? Не досить їм того? — мало не сердиться Таня.

— Натякає на Америку, — стихшено каже Михайло.

— Чи, бува, не здуріли! — сердиться Таня.

— Не так голосно, — каже Михайло. — І що мене ще добира, — каже він, — йдете додому? Кланяйтесь там, каже, тітці Колимі.

— Що за така тітка? — Таня робить великі очі, дивиться на Михайла перестрашено й каже:

— Ой, Михайле! Чи не думає то що інше? Чуєш, кричали — Сибір та Сибір. Колима. Мій дядько Хведь там був... — На цьому слові мов урвалася, довкруги ж люди, але не урвалася їх думка і це не вперше, тож думалось й передумалось, цілими ночами, не додому ведуть ці дороги, ой, не додому. Але серце сварилося з розумом — підеш побачиш. Бог зробив ніч, але дня не забуто, якимось то воно буде. Таня боялась вельми, але її Михайло, в колгоспі, казав, також можна жити, головне вдома.

Так вони мовчазно, одно з одним, розмовляли, слів не було, але очі кричали криком. Та Татяночка. У неї вони такі шовкові, ясні, чисті... І такі перелякані.

А подріблений на хвилини час їх відпочинку біжить скажено, а ось і година — •піднімайсь! Стройся! Сірою смугою у відблисках сонця, стелиться, як бачить око, шлях, написи вказують Дрезден, це вже Саксонія, обополи пригірки, та гайки, та поселення, і до вечора минали Хемніц, висувались зариси взгір'я, у ногах залягала втома, спрага корчила уста, хрипота затягала горло, з вантажів залишились тільки рештки, хоча Нюрка з Прохором далі дричили свого "чамайдана", Прохор хотів, було, його збавитись, але Нюрка гомоніла благально:

— Але ж. Прохоре. Миленький. Там же дарунки. Уяви, як там вони будуть тішитись. — Прохор розумів хто ті "вони" й замовк, його обличчя гей би вуджений окіст, але він тримався, як всі решта з тими портретами, що їх несло, як хоругви супроти сил нечистих.

Минули Хемніц, хилилось до вечора, готувались ось-ось до нічного привалу, підтягались під пагорок з чубком ялинок і було довкруги тихо, як це бува, коли сонце спадає за обрій, і зграя качок стрімголов поспішає додому, і все жде ночі, що несе

кожному постіль, сон, відпочинок, посилення...

І враз воно сталося... Якраз перед тим горбиком... З тими облитими сонцем ялинками... Десь-то отаборився відділ танкістів, які, видно, розважалися тим, що розвісили на гілці німецький військовий мундир і гатили по ньому з револьверів. І враз вони уздріли на шляху валку тих там людей і один з них вигукнув:

— Мітька! Свежій товар! — І як був, кинувся їм назустріч. — Астанавісь! — кричав він і вистрілив в повітря. За ним гналося декілька інших, і валка зупинилася... І понесло тривогою.

Жінки відрухово ховалися за своїх чоловічих товаришів, до Нюрки, що весь час була спереду, підбіг той перший і зграбнув її до себе.

— Прохоре! — крикнула Нюрка...

На це кинувся Прохор, але в ту ж мить полетів на бетон. З лівої його скроні потекла кров від удару кольби револьвера, тож-то Нюрку підхопили вихором і потягли до лісу.

Почалась оргія, жінок хапали, як зляканих курей, але маленька Таня вчіпилась за шию Михайла з криком — Михайле, рятуй! А Михайло ричав люто: — Одійди, сволоч. Це моя жінка.

— А! От воно! Сволоч! Вот тебе! — викрикнув той і вистрілив в живіт Михайлу.

Михайло звалився під ноги, Таня різко зойкнула, кинулась на напасника, той почав боронитися, з натовпу виступила Ніна Миколаївна з портретом Молотова, схопила Таню і казала схвильовано:

— Солдат. Отямся. Ми вертаємось з ворожого рабства, ви не маєте права з нами так поводитись.

— Вот тебе право, курва ти немецкая! — викрикнув солдат і вистрілив в груди Ніни Миколаївни. Та, з викриком, прокляті! впала на бетон, запала глибока тиша, з якої вирвався викрик:

— Портрет! Підніміть портрет! Портрет негайно підняли, але на цьому не скінчилося. На сцену вирвався ще один, також з портретом, і був це Іван Мороз, який кинувся на солдата, але в ту саму мить, удар кольби положив його побіч Ніни Миколаївни. А Таню, яка розпачливо кричала: Звірі ви! Нелюди! — потягли на пригірок, прив'язали до сосни і на очах усіх, пострілом револьвера вбили.

І на цьому кінець. Ззаду під'їхав з групою солдат вантажівка, з якої вискочив старшина з револьвером, який з криком — астанавісь! гнався на пригірок, кричав там матюками, танкісти втихомирились, а тим там на шляху, казали рухатись далі.

І тривало все це не більше десяти хвилин.

Валка рушила, багатьох в ній не вистачало, за нею зісталось два трупи й Нюрчина валіза, на пригірку маячів, прив'язаний до сосни труп Тані. Іван з Прохором очунявши, намагались наздогнати решту, їх обличчя закривавлені, а Прохор, як тільки збагнув, що сталося, кинувся вбік лісу, за ним кричали, стріляли, але він біг і скоро зник за деревами.

Хилилось ущіль до вечора, люди ледве тягнули ноги. І все-таки тягнули. І протягнули так з годину. І зупинились на узліссю, знов при потоці... Як з-під землі,

появились і автоматчики, але кому там до них. Люди падали хто де стояв, масою тягнулись до води, їли хто що мав, мати сира земля розстеляла їм лігво, западала глибока тиша.

А Іван Мороз виглядав в тому особливо ефектно, розбита вилиця, закриті ліве око, заплямлена кров'ю сорочка... Намагався привести себе до якогось ладу, мився в потоці, перев'язував, чим міг рану, жував повільно бісквіти, запивав їх водою з потоку, приліг горілиць під сосною, плутано передумував минулий день, не хотів сам собі вірити, що таке могло статися і єдине, що його тепер тішило, що з ним не було Віри. На своєму житті він бачив види, але станься з його дочкою щось таке, як з тією там Танею... Це значило б кінець. Кінець. Усьому. Він би того героя розірвав на кусця і тоді будь-що-будь. Не має це значення. Провалились навіть ціла земля.

Іван заснув непомітно і заснув твердо, і ніч промигнула миттю, ранок вирвався з-поза взгир'я свіжий і радісний, але ті, що його тут зустріли, були громом вдарені. Після твердого забуття ночі, це було ударом. Незнайоме місце, гола земля, згадка вчорашнього. Це шок. Це параліч. Це змора. Прокидалися, зривались на ноги, мов попечені метушилися, гуртувались ватагами і марш далі.

І було помітно, що багатьом з них за цю ніч випало, але кому до того собаче діло.

— Не уйдьот! Паймают! Са дна моря витягнуть, — гарчав провідник. І на цьому баста. А ті, що зісталися не нагадували вже тих вчорашніх ура, портрети та прапори неслись далі, але Катюша, на весь день, хоч ти вбий, замовкла.

Лиш пражило сонце, лиш весна на всі боки покотом, та машини "бойцов", сюди і туди, з їх, мать-перемать, привітами.

До знаменного Клотчинського Переселенського Пункту для громадян ССРСР, на околиці Дрезден-Вест, дотягнулись аж на день третій, у годинах пополудніх, де їх при брамі привітав напис: "Ми перемогли! Вас ждють родина!"

— Смирна! Родіне ура! З останніх сил рвалося те ура, піднімалися прапори, підносились портрети і вливалось в масу до них подібних, в числі шістдесят тисяч, обведених колючими дротами, під відкритим небом, без ніякого харчування, ані достатньої кількості нужників. Людей зганяли, розбивали на батальйони, і в супроводі автоматників, гнали вісімдесят кілометрів далі на північ з призначенням — Кенігсбрюк, Фільтро-Перевірочний Пункт, номер 74. На цьому пункті, по тижні часу, опинився також і Іван Мороз.

Простора просторінь, довкруги два ряди, три метри високих, колючих дротів, залізна брама, при брамі буда варти, за брамою, зліва дерев'яна, на два поверхи, білого кольору, будова, розлога площа і обополи — сірі, одноповерхові, дерев'яні бараки, за якими одразу шатра, буди, лігва, вози, конов'язі, коні й корови, чоловіки, жінки й діти, купи гною і рої мушні. Між тим, димлять ватри, при ватрах варять, їдять, сплять, б'ють нужу.

У бараках, до краю, повно, окремо чоловіки, окремо жінки, відокремлено також молодих, поборового віку паруб'яг, як також старих шкап і нездар. Іван Мороз потрапив до цих останніх і поміщено його до найкрайнішого бараку, у камері, чотири

на вісім метрів, до якої втиснено пару тузинів людського лому, між яким Іван виглядав як старий биндюжник в табуні, до краю загнаних шкапин. Їх лігва на три поверхи по двох на кожному... Харчування — три рази денно "кіпятик" і чотириста грамів субстанції вигляду торфу і назвою хліб.

Та і це ще, як не кажіть, привілей, чотириста грамів! Га-га-га! Ті там за бараками дістають дулю з вітром і живуть, спасибі тому, що привезли з собою... Їх коняк та корів меншає й меншає, тягнули їх від самої Полтавщини, від Дону і аж тут знайшли вони справжнє призначення.

Розуміється, що найкраще виходили з цим згадані паруб'яги. Ніяке диво. Їх посортовано, як сірників, пачками, на кожній "батальон", щоранку муштра, щополудня "словесність", виняткова нагода спокутувати гріх перед "родіною", заносить новою війною — "будь ґатов!". І пам'ятай, що Москва й Вашингтон, на одній планеті, зміститись не годні. І тому ті збільшені грами, пайки їжі, що їх зуживають майбутні ці герої, більше ніж виправдані.

А ще більше вони, без найменшого сумніву виправдані, маючи на увазі тих, на яких ця інституція держиться. Комісарство, сексотство, обслушництво, охоронництво. До цих слово "їдять" навіть не личить, найкраще тут вже підходить "жеруть", сиріч обжираються. І яке диво. Тож диктатура, тож пролетаріату. Маса завдань... І нема таких, щоб рука здригнулась.

Для прикладу візьмім випадок, що тут на днях стався. Ні з сього, ні з того, пару тузинів остовців, переважно дівчат, під охороною батальйонщиків, вигнано за дроти і сказано копати їм, метрів на двадцять довгу й зо три широку, яму. Що це, й для чого це? Огненний знак питання. В атмосфері дихнуло озоном страху.

Але в скорому часі, десь так до полудня, прийшла і сама відповідь. Вихадіть! Всім вихадіть! Навіть тій калічній Іванового бараку. І гуртуйся отам насупроти тієї ями. І дивись. І мовчи. І чекай. І як усе так чинно й масово встановилося, на шляху вбік Дрездена, появилось кілька вантажівок, щільно навантажених людом чоловічої статі. Пошарпані одяги, покривавлені лиця, пов'язані ззаду дротом руки. Було видно, що з тими хлопчиськами сталося, щось дуже прикре. Переважно молоді, переважно, здавалось, військові, переважно простоволосі, зі збитими на віхоть патлами.

Їх підвезли до самої ями, поставили вздовж, вийшов комендант Протасов, який зичним, різким голосом зачитав папір, що ті, над ямою, люди — вороги народу, зрадники родіни, вислужники Гітлера, тому їх покарано найвищою карою воєнного правосуддя — розстрілом.

Впала команда "плі", затріщали автомати, люди з пов'язаними руками, посипались до ями, а з-поза дротів дивились на це яких п'ять тисяч люду, яким сказали крикнути три рази ура і розійтись.

До вечора, на місці довгої ями, появилась довга грядка петунії, чорнобривців, гвоздик, а по кількох днях згодом, до того додано тесаний камінь, на якому значилось: "Саветскім воїнам разстріляним фашистами в январе 1945".

Тож то в таборі, невідомо якими радіо-аґенціями, ширено вістку, яка дійшла і до вух

Івана Мороза, що тими "зрадниками родіни", числом двох сотень, були кавказці, члени військової організації "Свобідний Кавказ", які боролись за незалежність їх краю.

А вже наступного ранку, після ідилії з чорнобривцями, таборову площу знов заповнено людом і той самий Протасов, тим самим зичним тоном, сповістив, що від завтра, почне тут діяти спец-комісія, завданням якої є прискіпити, всім тут присутнім, поворот на родіну. Почнуться особисті перевірки, і єдина при тому буде вимога — подавати про себе точні й правдиві дані, це бо єдина можливість злагодити вашу вину перед родіною. Родіна, як добра мати, може багато зрозуміти, багато простити, але вона вимагає правди... Вірності... Відданості. Інакше, ремствуй на себе, від неї нічого не сховаєш, її око бачить наскрізь, її каральна десниця тяжка.

— Бачили ви, що з тими там сталося? — гримів Протасов і вказав рукою на квітник за дротами.

— Бачили! — відповіло на це кілька голосів.

— Чи вам це понятно?

— Понятно! — відповіло значно більше. — Хай живе наш друг, батько народів, геніяльний стратег, генералісімус Йосиф Віссаріонович Сталін! — Ура! Ура! Ура! — крикнула вся площа.

— Разойдісь! — востаннє прогрімів Протасов і вся площа рухнула в розвал.

І справді, другого дня, чи краще цієї першої ночі, почались виклики. У білому будинку на другому поверсі засіла СМЕРШ, без скорочення — "смерть шпіонам", взагалі звичайна, та з косою смерть, втілена у кількох незграбних бюрократів, в розпорядження яких кинуто до ям тисячі молодих людей. Викликали одних за дня, інших за ночі, одні верталися, інші не верталися. На допитах вимагалось "правди", і не лишень за себе, але й за своїх ближніх. Це звалось "сипкою", і коли ти умудрився "сипнути" не менше п'ятьох інших, тебе звільняли від додаткових викликів, і твоє "діло" вважалося спеченим. Інакше ти проходив крізь шістнадцять "отделеній" чистки, для чого створено професію "сипкарів", вишколено фахівців "свідчення", вимуштровано експертів фабрикації вини, встановлено кодекс кари, при чому, звичайна праця на фабриці дитячих забавок нагороджувалась Сибіром, що значило "дарування вини", тож то "винуватих", виводилось за ночі тут же в лісок за табором, стрілялося в потилицю, вкидалося до ями і навіть не садилося чорнобривців.

Не було сумніву. Десниця родіни справді тверда. Іван Мороз, як тільки знаходив змогу, намагався про це думати... Але яка тут думка. Ти на краю безраддя... атмосфері насиченій зрадою. На ліжку з тобою інше живе тіло, яке не лишень смердить давно не митим брудом та є врожайним розсадником вошви, але також блискучим знаряддям "сипки", що Іван відчуває також кожним атомом свого немитого тіла.

Знищити тебе, знищити себе — ідеал приречених. Іван лиш дивується, чому саме йому приходить мати з цим діло... На якого чорта йому це кимсь приписано, що це за така дурна гра, при чому здавалося, що тут з ним особлива стежа, його одноліжник, кат би його стяв, заводить і заводить катеринку, то про се, то про те, а взагалі про щось гаряче, наприклад, про тих кавказців, що вони, як там не кажи, герої, змагались за

свою незалежність, а Іван це слухає, слухає, а опісля й каже — Герої то вони герої, але ти замовчи, якщо не хоч, щоб я не побив твою морду.

О, ні, о, ні! Його не забули. Однієї отак півночі, коли Іван вихрапував свої трелі, його досить не чемно, штовхнули під бік. Ніякого здивовання. Його співложник робив це інколи також, але на цей раз... Громи й блискавки! Сам комендант табору... Весь той Протасов.

— Фамілія? •— почув Іван щось хрипле. Іван відповів. — Собірайсь! С речами!

Те "собірайсь" і те "с речами"... Сам комендант... Звучить грізно... Процедура гаряча. Але головне тут не дати волі нервам, найкраща ставка на спокій, виконання — поволі. Поволі вставати, поволі натягати взуття, поволі збирати барахло, ніяких зайвих звуків, виставка байдужості. Можна навіть недбайливо позіхнути і хрипло буркнути: — Пішли!

І йти також, мов би тобі це до смерти знане, мов би ти ціле своє життя так ходив... Порожня площа, мертві бараки, повний місяць, дві балухаті тіні, білий будинок, ліхтар при вході і другий поверх, вікна якого завішені чорною бібулою, мов би це ще з часів бомбардування. І ясно освітлена велика кімната з портретом Сталіна, у якій, мов би все плавало в гущі тютюнового диму.

Це і є СМЕРШ. За великим, заваленим паперами столом, сам його Люципер, ім'я рек не сказано, на обличчі груба верства втоми, на столі Іванове "Дело", кивком голови вказано на крісло.

Іванові, як стій, ця личина здавалась знайомою, чи не було це ще у Ваймарі, коли то одна комісія американськими джіпами приїжджала на оглядини табору у школі Гердера, у якій був і цей кремезняк — дубове обличчя, коротка шия, широкі плечі тоді в американській уніформі.

Тож то тепер це начальник СМЕРШ-у у власній подобі, який вийняв анкету, що її виповняв Іван ще у Ваймарі, деякий час до неї вдивлявся, щоб опісля підняти на Івана заспані очі і сонним голосом казати; — Відповідай! Чи відомості тут подані згідні з правдою?

— Так, — відповів таким же тоном Іван.

— Де твої речі?

Іван вказав на свою валізку.

— Відкрий.

Іван відкрив, начальник швидко перебрав зміст валізи, нічого не виявив підозрілого, а опісля, ніби між іншим, запитав:

— Як, кажеш, твоє прізвище?

— Мороз. Іван Григорович, — спокійно відповів Іван.

— А де дівся Боровик? — з іронією запитав начальник.

Іван нарешті прокинувся від сну, цей запит — несподіванка, Боровика до анкети він не давав.

— Так. І Боровик — казав Іван, намагаючись втримати спокій.

— А чому ти це затаїв? — і в цьому почулася їдь.

— Бо це не урядове... По лінії матері, — далі спокійно говорив Іван.

— Але ти ним користуєшся. Коли треба маскуватися — говорив той в'їдливо.

— Інколи так, — зниженим голосом казав Іван.

— Іншими словами — ти брешеш, — казав той злобно і було видно, що це творило для нього особливу приємність. Іван мовчав. Начальник вперто на нього дивився, уста затиснені, на обличчі вираз дракона, що збирається дихати вогнем і газами, але тому, що за цю ніч він пропустив багато інших Іванів, у ньому, здавалось, не хватає більше ані огню, ані газів. — Тааак! — протягнув він це прислів'я, мов би хотів вложити до нього по можливості більше зневаги до тієї істоти, що сидить перед ним, його рука тягнеться механічно за новою цигаркою, яку він запалює запальничкою, глибоко втягає в себе дим, видуває його пружним струмом і зповільна міркує: — Так ти, голубчику, хоч і старий віл, але брешеш як щеня... Розказав нам байку про білого бичка і думаєш, що тобі клюнуло. Але ти забув одне: що замилити нам очі блявканням ще нікому не вигоріло, не вигорить воно і тобі, бачимо тебе наскрізь і далі, знаємо про тебе, що ти й забув, признаєшся чесно, розкажеш, як воно там було — нагородимо знов честю советського громадянина, не признаєшся — ремствуй на себе, заженемо куди Макар не ганяв телят і точка. Ну? — говорив той заучено, механічно, незацікавлено.

Іван, одначе, не виявляв зворушення, мов би це не до нього.

— Ну? — повторив той ще раз несподівано різко.

— Що маю на це сказати? — озвався Іван.

— Признавайсь!

— У чому тут діло? — питав Іван.

— У твоїй брехні. Набрехав, як шолудивий пес. Пишеш, що брат твій, не більше не менше, відомий... Ну, знаєш. Кожне нахабство має межі, а тут... А син просто таки полковник, заслужений... Твердиш, що німці тебе полонили і так далі, і так далі... Побував в Бухенвальді... Але ось послухай, що ти був в дійсності: ніякий ти, голубчику, Мороз, ніякі тут німці, а прибув ти сюди добровільно з наміром увійти в контакт з певною емігрантською сволотою, на заклик твого шваґра, відомого бандита часів революції Водяного і повертаєшся оце назад, як їх агент. Як це, кажеш, все зветься? Комітет чого? Визволення? України? Не більше, не менше. Да, да, да! Украї-ни! І твоє в тому завданнячко — агентура! Шпіонаж! Бунтація! Гесс-Гіммлер-Геббельс у одній шкурі. Під маркою жертви Бухенвальду. Геніяльно. Але чи знаєш ти, свиняче твоє рило, чим це у нас пахне? Кулі в потилицю тут замало, у нас ще знайдеться і щось почище, а признаєшся... Знайдеш полегшу.

Для Івана все це удар, грім з ясного неба, він, було, дечого сподівався, але не аж такого, одначе він це слухав і, здавалось, навіть не слухав, не Іван, а сам чорт цибатий і де він такий взявся. Начальник намагався витріщити розпухлі, заспані очі — і що це за така зараза?

— Та говори! — викрикнув він через зіпсуті, зі золотою коронкою, зуби.

— Яке ж тут говорити... Найдикіша саламаха, а ти говори. Про що? Що я не верблюд? — вирвалось у Йвана.

Начальника це осьогануло.

— Що? Заперечуєш, що ти злегався з такими горлорізами, як той Бандера... І ціла та банда... До якої ми ще доберемось. Бачив там тих кавказців? Це саме і їх чекає, — говорив він, мов би жував жувачку.

— Чуєш. Фантазія гнилого мозку! Нічого подібного не чув, не бачив, не знаю і знати не хочу, — не міняв тону Іван.

— Може скажеш — не чув, не бачив такого Сидорука? — вів свою ноту начальник.

Іваном це злегка цукнуло, на хвильку він запнувся, начальник це помітив. — А! А! Не чув? Не бачив? А ми тобі допоможемо пригадати. Свідками. У нас тут їх легіон. Не тільки чув, не тільки бачив, а належав до їх банди... Виз-во-лення! України! Ха-ха-ха! — при цьому начальник розкашлявся і недокінчив сміху.

— Ви можете тут доказати, що я тмутараканський принц, але правда в тій анкеті. Я вже бачив і гірше, не збираюсь з вами перечитись і повторюю: я потрапив сюди, щоб рятувати з неволі мою дочку. І це все... І нічого більшого, — заговорив Іван виразніше.

— Ага! Дочка! — швидко заговорив начальник. — Ось ми і вдома. Дочечка... Яблучко від яблуні... Кажеш, вивезли? Насильно? Але факти кажуть: прибула добровільно, гуляла з німцями, нагуляла дитину. Знаємо, знаємо... Кажи, кажи далі.

Іван нарешті розторощений, опустив голову, запер віддих, його мучитель слідкував за ним з насолодою, здається його піймано.

— Ну і що? Заперло дихання? То ж признаєшся? А чи вибираєш — куди не гонить Макар телят? — говорив переконливо начальник.

— Поки що... Здається... Нема вибору, — говорив злагіднено Іван. • — Але, як можете — зверніться до штабу командування, запитайте про мого сина і брата... З тієї самої анкети. Якщо ви цього не зробите — знайду інші дороги. Знаю хто змотав цілу ту байку, як і знаю для чого. Ми ще про це поговоримо, а тепер ні слова більше — резолютно казав Іван.

І, здається, це вплинуло, начальник завагався, обдарував Івана ще одним поглядом дракона і натиснув на столі електричного гудзика. Увійшов сержант.

— До лейтенанта! — буркнув начальник. Іванові вказали на двері справа і він туди направився, а там, за таким же заваленим паперами столом, дрімав зовсім сонний молодець рудавої голови в чині лейтенанта, який лиш глянув на Івана скоса й не зацікавлено буркнув:

— Так що? Признаєшся?

— До чого? — наївно питав Іван.

— Сам знаєш, дядя, краще признайся і чорт з ними. У мене тут... — вказав він на купу паперів. — Всі призналися. Інакше — біда.

— Яка там біда, — почав, було, Іван, але той його перебив.

— Забратъ! Досить! Полюбязничаєм завтра, — звернувся той до сержанта.

Сержант вказав головою на вихід, Іван рушив виходити, але за ним потягнувся й сержант, а коли внизу проходили побіля головної брами, сержант шепнув:

— Дядя! Диви — нікого. Тікай.

— Нема часу, — відповів Іван легковажно, а сержант лиш мотнув головою в бік бараків і вони йшли спорожнілою площею, а при наближенні до Іванового бараку, сержант знов озвався:

— З тобою, дядя, дрянно... Єдине — драпак. Приємних снів. — І після цього він повернувся назад.

На що Іван відповів лиш кивком голови і направився до бараку, йому все це смерділо провокацією, або поганим жартом, бо ж то тікати — значить боятися, а боятися — значить почуватися винуватим, а Іванові здавалося, що вони там з тими їх байками, не дуже в сідлі, вимагалось лиш видержки.

У бараці спали згустками черви, лягаючи нероздягнутим на своєму пів-ложі, Іван мусів відсунути свого співложника, який переліг межу їх володінь, на що той викрикнув:

— Ну, так що? Вже? Ну, а як?

— Не хвилюйся, — відповів Іван.

Він ліг, але сну не було, заважала картина допиту, той там начальник, напевно приятель Бушлатова і, напевно, це вони все це спартолили з боязні, що Іван їх знає і може стукнути. А то там сержант чи не в їх змові, темна, дуже темна вода... Тож то лейтенант... Іван ще не встиг його розкусити, але, видно, армієць, а це значить не отесаний, можливо для нагляду над тими прахвостами, які рятують свої шкури шкурами інших. "Тікай!". Може й тікай. Хто тепер не тікає, так цей світ змайстровано. Бушлатов, Хомутов, Нюрка... Хаща плюгавства. Не розберешся.

Під цю таку літанію Іван і заснув, і навіть міцно, прокинувся — світило густо сонце, камера зяяла порожнявою, два інваліди її замітало, хмара куряви нагадувала бурю в пустелі, через відкриті вікна гнало гамором, свіжістю, гуркотом машин. Інваліди, видно, з полонених, одного на грудях орден Суворова.

Іван також вийшов, мав намір вступити до кухні і був здивований, коли там, до його порції торфу, що звалось хлібом, вперше додано ложечку маргарини американської марки. Америка, як видиться, і сюди пролазить потайки з мудрим наміром підкормити майбутніх своїх погромщиків... Ой, та Америка! Гра в банк... Вивезе — не вивезе!

Три дні і три ночі не чіпали Івана, ходив по таборі, мов індик поміж курами, обдумував і обдумував все в коло, те саме й те саме. Буза — розуміється, але на бузі вони вирости, це їх хліб насущний, а ти доказуй, вилазь з шкури і в наслідку... Виведуть у той там гайок і прощай життя під щєбіт соловейка.

Тож то третього дня (таки вже за дня), Івана покликали знову до того смердячого СМЕРШ-у і просто до лейтенанта, а той також з орденем здається, Суворова, за тим самим, заваленим папір'ям, столом, зустрів його з усмішкою, мов би приятеля.

— Садітєсь! — було його першим словом, навіть на "ви", тож то Іван, насичений досвідом, не квапився сідати, будучи переконаним, що з цим сторчить чергова якась козня. — Садітєсь! — повторив лейтенант. Чемність за чемність. Іван присів. Лейтенант здійняв голову, мов би збирався виконувати довший монолог, продовжував:

— От яка справа, дядя. Ми післали запит до штабу командування. Задоволений?

Але увага: запит-незапит, брат-не-брат, а діло-ділом. За вами брудна-пребрудна справочка... Не допоможе ніяка пілюля. Вимагається ясности.

— Лейтенант! — відповів на це Іван простодушно, мов би говорив зі справжньою людиною. — Ви знаєте, як і я знаю, що справа ця тому брудна, бо майстрували її брудні руки. І знаю чому. Нагадайте тим майстрам, що я бачив і жирніші кавалки. Чули ви таке слівце „ежовщина“?

Лейтенант закліпав рудобровими очима і кивнув головою.

— Ну, от... Так за тих часів, подібних, як моє, "діл" пройшло мільйонів із двадцять, і в тому також моє. Сам за це того майстра ...

— Дядя, — перебив лейтенант Івана, — така розмовонька зі мною не вигорить. Що там було — було, а тепер є, що є. Вам закидають „самостійну й соборну...“ Під проводом Америки. Будьте певничкі... З тією добродійкою ми ще розправимось, для нас з нею на плянеті місця замало, ми зробимо з неї Берлін, а тоді "будем пасматреть", як казав один Іцек. Тож то ваше, дядюшка, діло, як казав той самий Іцек "плохо дело", воно нам до букету не підходить, знаєте ж, що ніякої такої, ані самостійної, ані соборної, як казав один царський міністр, "нет, небыло и быть не может". От вам і весь сказ. І тому ми схильні, під виглядом якого хочете верблюда, запроторити вас до такої Сахари, звідки вас не вигребуть ніякі Вашінгтони. Фертіг. Шлюс. Дефіляція скінчена... Йдіть собі, дядечку, до себе, добре це передумайте, на брата, ані на свата не надійтеся, а напишіть, як воно й що воно і чекайте. Ми вас не забудемо. Допобачення! Щасливої нової зустрічі.

Ця така "розмовонька" навіяла на Івана мало не паніку, його таки в "серьйоз" возводять в атамани "самостійної й соборної", що у них вважається злочином номер один і карається відповідно. І навіть, доказавши свою невинність, плями яку на тебе кинуто, не змиєш ніяким милом. Ти вже штампований і єдине для тебе на плянеті місце•— Сибір... В найкращому випадку. Іван це знає.

І що за іронія. Як світ-світом, ніякою такою політикою Іван не переймався, це домена Андрієва, це, було, той край та перекроював бідну імперію на "самостійні й незалежні" і, диви, гокус-покус. Той там в герольда "єдінства братських народів", а цей тут, не більше й не менше, Петлюра чи Бандера і признавайся, і підставляй печінки та селезінки. Іван ще пам'ятає "Катеринки" та "стулі"... Коли він пурхав метеликом. Можливо, вони захочуть і тут обернути його в метелика. Спротиву так справедливці не зносять, це для них газ іпперіт.

Але все таки Іванові, будь-що-будь, не хотілось коритися. Нескоримість — закон його раси. А знаючи "своїх", єдина рада; брутальність контра брутальність, розторощ крісло на його черепі і постав точку.

А тому, коли Івана, по кількох днях, знов таки покликали до самого начальника СМЕРШ-у і знов за доби нічної, він увійшов на ту арену з виглядом тореодора, яки виступив на бій з биками. Впевненого, рішучого, добре голеного, на всі гудзики заціпнутого. Начальник, на його вигляд, просто таки розлився компліментами.

— Ну, от... Ну, от... І прекрасно. І правильно. Причесався. Так і видно, що хоче

сказати правду без ура штихів. Ось тут і списочок того, за дозволом сказати, комітету виз-во-лення і що нам залишається, це приложити під ним твій підпис і діло в шляпі, — воркутів той, мов голуб перед голубкою, підкладаючи Іванові лист паперу.

— Начальник! — озвався на це Іван голосом, мов би він мав діло зі звичайним шулером карт. Той підняв різко голову і насторожився. Іван же продовжував: — Знаєш, братику, що? У нас по нужниках не видно паперу, от би цей твій списочок якраз би там пригодився...

— Сучий ти, таку твою мати, сину. — гаркнув той так рвучко, що з його пухнастих уст бризнула слина... Схопив зі столу револьвера і з розмаху вгаздилив ним ту саму щоку Івана, що потерпіла знедавна і ледве пригоїлась.

— Сержант! — крикнув начальник розпачливо.

А Іван, було, похитнувся, але схопив стільця, що стояв біля нього і шпурнув ним на начальника. Увігнався сержант, за сержантом ще двоє військових, схопили Івана під руки і рвонули до виходу.

— До карцера! Розстрілять! — гістеришно кричав начальник, а Івана з грюкотом тащили вниз по сходах, з його обличчя стікала кров, його сорочка заплямилась червоними стьокми... І так його гнали порожньою, нічною площею і опинився він у квадратному, два кроки, просторі з бетонною, по кістки з водою, долівкою, де вже стирчало дві людські постаті, з яких одна ще трималась на власних ногах, а друга лежала у воді без руху.

Іванова поява не зробила тут враження, дарма, що виглядав він як бундель залитого кров'ю стерва. Його рана кривавилась, його одяг пошарпано, він витирався брудною шматкою, яку змочував у воді під ногами, намагаючись вгамувати кров, в голові відчував гострі болі.

Слідує довга, могильного клімату, смуга настрою, коли людина переходить у стан безпідметности карусельного руху, крізь який прориваються, порвані на ганчір'я, мляві думки. Іванові могло здаватися, що за весь свій макабричний вояж десятиліть минулих, він чи не вперше опинився на краю прірви, через яку не було переходу. Це вже шах і мат. Повна й абсолютна порожнеча, у якій нема за що схопитися. Ти поволі гаснеш, поволі зникаєш і єдине, що його ще рятувало, це його міцне американське, військове взуття, яке він дістав по виході з Бухенвальду. Його ноги все ще були сухі і втримували тепло. Його тіло з кожною годиною, все більше і більше наливалось, мов би оливом, але він міг рухатись і його дух все ще жеврів. Він держався волею особливої сили, що її, в таких випадках, посиляє хтось з-поза меж недосяжності.

І це тягнулося, ніяких визначень часу, ніяких щілин світла із зовні, під стелею мляво горіла електрична лампка, у просторі мертва тиша, у якій випадковий плюскіт води видавався грюкотом.

Коли це і як це все таки сталося, Іванові годі сказати. Тишу враз порушено, за дверима, що мали вигляд вічка гробу, зчинились порухи, відчувся брязкіт заліза, але Іван це збагнув, аж коли в тих дверях, разом з хвилею гострішого повітря, появилось три постаті і почулось похмуре:

— Вихаді! Все трое!

Вони виходили, Іван все ще ногами власними, тож то тих потягнули, як бундель мокрих лахів. І направили їх в бік будівлі, що стояла ген збоку під самим ліском. Згасла Іванова думка блиснула вибухом. Це вже кінець! Там же льохи. Був день, було сонце, але там льохи. "Магазін". Виразний напис, здалека видно, але Іван знає. Скажи, Іване, хоч „Отченаш". Прощай, сонце! Дякую, що ти мені світило, але ось і час згаснути. Не зважай на мій вигляд. Так мені суджено... І присуджено.

Та коли Іван переступив поріг того магазину, йому просто під ноги кинуту жмут лахів.

— Роздягайсь! Мийся! Переодягайсь. І раз-раз! Там он душ, — командував молодий пацан у червоних трусах. Іван здивований, але що тут скажеш, скидає швидше штани і під воду. Благо! Коли він щось таке мав? Де ті хлопчиська, що були з ним? І що це взагалі? Неважливо. Нічого не знаю. Вода, і мило, і свіжість... Навіть та вулиця, мов би втішилась. Іван миється зверху до низу, миється, йому хочеться затягнуть пісню, таке облегчення тіла, а в тому й душі, дарма, що він знає — за цим криється, який новий трюк. З чистого людського милосердя тут нічого не робиться...

А як тільки він залишив душ, чистий, як аптечна склянка, ним одразу зацікавився санітар, щоб вкоротці, його голова нагадувала старий, поліплений м'яч, а він сам, як цілість, ніби вершник, що впав з коня і злегка пошкодився. Чиста білизна, майже чистий, сірого відтінку, одяг, зі старого лишилося хіба мокре взуття та брак краватки... А ще, коли піднесли йому склянку справжнього молока та лустку білого, з маслом, хліба, картина була завершена, а Іван переконаний, що всі ці добродійства, після того, що сталося минулої ночі, не така собі просто ідилія з вовком і ягням, які лежать поруч і люб'язно визбирують одно одному блохи, а за цим мусить критися якась нова і звичайно капосна, козня, як це вже не раз, в минулому, з ним траплялося. Пригадався такий Котлас на Північній Двині, коли то з нього справдешнього з/к арештанта, на помах чарівної палички, робиться грізний начальник Ухт-Печорського строю, або то київські "Катеринки", де виряджали його в провокатори... Щось подібне може чекати його і тепер... Скажуть вертатися назад до Ваймару, увійти там в довір'я комітетів, постачати їх про це відомостями. На таке вони спеці.

В цьому такому підлатаному вигляді направляють Івана назад до СМЕРШ-у. Сонний, стопудові ноги, голова в туманах, на душі грязько з переконанням — будь-що-будь, а голими руками його не візьмеш, на ніякі шахер-махері з тими кретинами він не піде, а це значить... Диявол його бери... Гинути так гинути... І так все осточортіло.

Але Іван був дивом вдарений, коли, зараз при вході до білого будинку, йому переступило дорогу два козарлюги в уніформах виразно старшинських рангів. От чого-чого, а такого не сподівався. Чи не продовження це, либонь, марень карцеру? А чи не помиляється те ще одне його зряче око? Тож бий його грім ясний, тож це Андрій, брат рідний... А той другий... Дебелий, мало не копія його самого, з тим орденом... Не може бути! Тож Василь! Скільки тих років і років, пізнає скорше чуттям, ніж зором, а то ж син. Здивування дух-запираюче. Морози. В такому місці!

— Іван? — першим озвався Андрій. У голосі його щось володарне.

— Він і є, — відповів той на диво стримано, мовляв, нічого такого особливого не сталося, щоденна й буденна процедура. І його розуміли.

— Ну й пішли! — резюмує Андрій. Там все оформлено.

А коли відходили, Василь по-гусарськи комусь та крикнув:

— Начальник! Всьо в порядку! Паехали! — І при тому глянув мигцем на Івана з його поліпленим глобусом, на обличчі його щось, мов би огида.

Сходили, троє сходи, сходами до машини чорного кольору з шофером у військовій уніформі, який відчинив їм спочатку дверці, до яких втиснулись Іван з Василем, а опісля передні з Андрієм, а коли шофер заняв своє місце, — Пашлі! — кинув Андрій вдоволено і в ту ж мить загурчав мотор.

Машина рушила, висувалась з брами табору, вартовий віддав честь, відкривалась вільна путь — на право, на ліво, взято на право, мотор набирав швидкість, Іван все ще в нестямі — сон-не-сон, ти гостро вдарений несподіваністю, паралізований здивуванням, за тобою прості безвихіддя, перед тобою арка тріумфу, біля тебе син і брат, уніформи „пабеди“, машина трофейного порядку, бетон найкращих шляхів Європи.

Лиш не відомо хто ти і що ти сам. Коли Іван намірявся щось спитати, йому вказано на спину шофера... Іван зрозумів. Говорили про погоду, Іванові речі... Погодою відає сила з високого неба, а речами Андрій, і вони у схованці авта, яке гналося зі швидкістю 100, ніде не зупинялося, і під годину третю з полудня, розгонно врізалось в мальовничі руїни, що їх, свого часу, на карті Європи, звано Берлін. Звалища грузів, там то там, написи, десь-не-десь люди... Повернули на право, повернули на ліво, і по кількох таких поворотах в'їжджали до залізної брами з будкою вартового, алеєю тополь і палацом на два поверхи барокового крою, перед сходами якого, авто зупинилось.

— Доехали, — бадьоро сповістив Андрій. — Вася забирай батька, відправляйся на квартиру, а я займусь формальностями... Чекайте! — звернувся він до Василя.

Висідали. Перед ними широкі сходи, тяжкі, різьблені двері, шерех машин, уніформи військових. Василь з Іваном входили бічним входом, довгим, з високими вікнами, коридором, зупинились перед високими, сіро ясної барви, дверима, що їх відімкнув Василь довгим ключем, за якими відкрилась величезна світлиця з величезним ватраном, величезними вікнами, заставлена канапами, фотелями, столами і двома, недопасованими до цілості залізними, військового типу, ліжками. Рококо, шовки, канделябри, картини...

— Ось ми і вдома. Розташовуйтеся, батьку, — говорив Василь. — А тепер би щось пошамать. Зараз, зараз... Влаштуємо... — Він підійшов до переднього, збоку, столика, де стояв телефон і підніс трубку. — Алло! Тут 115. Мороз. Три обіди. Борщ, біфштекс, пюре, салат, кофе, солодке. Окремо. Дякую. Ну, от... — він поклав трубку і додав: — І водочки, розуміється... — Відчинив невеликий, рококового стилю, буфетик. — Є! Браво! Чи пригадуєш, батьку, наш хутір? Тут також хутір, але більший. У нас, було, ковбаса, але й тут знають це діло. А тебе, бачу, здорово ті твої американці... У нас тут лікар ... Він тебе огляне, — говорив уривно Василь.

— Це вони тебе так інформували, — озвався спокійно Іван.

— Начальник, СМЕРШ. Привезли, каже, тебе в неможливому стані, але й він сам, здавалось, не в лучшому — докинув пораючись Василь.

— Ми з ним трохи посперечалися, — додав Іван.

— Але маєш щастя... Це вредна штучка... Забарись ми деньок... Але тепер ми, більш-менш, в сідлі, хоча ти ще не звільнений. Передають твоє діло до Києва, ми взяли тебе на поруки, — говорив Василь, витирав склянки, краяв ковбасу.

— Чи бодай знаєш, що вони там наколотили, — питав Іван.

— Та знаємо. Галімаття — розуміється. Але щастя, що той там... Пригадуєш? Лейтенант... Товариш Андрія. Власенко. То ж то він і телефонував. І добився. Але це, кажу, не грає ролі, сам знаєш як то у нас, справа тут не в фактах, а в процедурі. Стукача, що тебе всипав, пустять в розход першим, але з того нам не буде легше... Тепер же, батьку, поки суд та діло... Сідай. Забудь. Чортяка з ними. А ось і Андрюша.

Увірвався Андрій з малою, чорною валізкою, яку кинув на бите шовком рококове крісло.

— Знаєш, братику, — говорив він похапливо, — отой твій обідраний чамайдан, наробив нам конфузії, його там перетрясли, твої речі смерділи, як стара курва, ми передали їх у відвошивню. Завтра дістанеш.

Іван лиш махнув рукою, видув на підпухлих губах криву посмішку, а Василь зауважив:

— У нас тут, батьку, гігієна... Але, Морози! Готово! Атака! Займай позиції!

Сідали біля круглого, посередині кімнати, стола, прикритого тяжкою, зеленавою прикривкою облямованою по краях гаптою лілей, підносили склянки кришталеві "за зустріч", Іван відчув настрій, що влився до нього, мов кип'яча вода, він був вирваний з місця і не було слова цього сказати, виглядав, як зшитий дротами баняк, а те випите наповнило його втомою, одне його не запухле око злипалося, вимагалось сну, але принесли обід, як слід, на тацях й тарілках, дві прислужниці у білих халатах, почався бенкет, а Андрій, щоб заповнити мовчанку, почав оповідь про вечір у якогось генерал-майора Потапова.

— Знаєш, — казав він захоплено, — скільки там було випито?

— Не знаю, але уявляю, — відповів на це Василь.

— Літра на рило, плюс шампанське. Все лягло ладом. А коли б ти бачив особняк. Тринадцять кімнат... І стільки ж прислуги. Лакеї... У фраках... Сорок гостей... Срібло, порцеляна, кришталі... Смажені поросята, пудові окісти, кури по київськи. А Ганна Семенівна, його благовірна жена, мене питає: чому не прийшов Вася. Ти знаєш, вона до тебе втріскалась, я це знаю, плакала на плечі. Мігрена, кажу. Ти ж мав запрошення... На що Василь відповів:

— Та мав... Я ще не вичухався від іменин генерала Алябова, — відповів Василь.

— Ганну Семенівну, — продовжував Андрій, — вітали, многоліття гриміло, гора дарунків, від генерала прибор срібний і каракуль, тости за тостами, пили навіть за її бородавку, що на лівій щоці, а коли дійшли до чортиків, хтось нагадав, що на іменини

на щастя б'ють скло, генерал тяжко звівся, схопив величезне блюдо з рештками підсвинка:

— Анюта! На щаст'є! — і жбурнув ним у двері. Гості в регіт, а генерал хапав і хапав, що тільки трапилось, гості за ним і сорок приборів порцеляни ляснуло. Знай, чорт бери, наших! Ганна Семенівна регоче... Льонічка. Міленькій! Та на чому пити кофе?

— Музика! Трепака! — гукнув генерал. Вдарив трепак, все пішло впляс, патефон мало не тріснув, на долівці череп'я, але кофе пили. Льонічка гукнув на лакеїв і за годину стіл знов блищав порцеляною.

— Даа! Це чорт бери, — буркнув Василь.

— І що це за такий генерал, — не втримався з питанням Іван.

— Такий Потапов, — відповів Василь. — Спецуповноважений по демонтажу індустрії, ми з ним ніби по одній часті, моє діло з джетами.

— Оповідать, як мав він діло з Гаррісом, — продовжував Андрій. — У Жукова було прийняття — кілька американців і такий лейтенант Гарріс, який говорив і по-російськи. Потапов любив так намазати американця, а той піде з ним у трепак, або відправиться в Ригу, але Гарріс виявився не з тих, пив не менше Потапова, але в трепак не пішов, ані не мав діла з Ригою. Співали лиш "Волгу", обіймались, клялися в дружбі, Гарріс запросив Потапова приватно в гості, той погодився, хотів, мовляв, побачити як живуть ті чортові ковбої. Гарріс гостив гостя "по руски" з водкою, ікрою, білінами — хто його зна де він того набрав і в запалі цього братерства, щоб не вдарити в грязь мордою, Потапов запрошує Гарріса також й до себе... З думкою, що той відмовиться. А той візьми й погодись. А Потапов, як протверезиться та як подумає... Братику! Та це ж діло пахне наслідками. За таку дружбу у нас по голівці не гладять. Єдина надія, що той роздумає приїхати, а той, як на зло, візьми, та й приїдь, та ще з таким гуком, кошик чоколяди дамам. Потапов сичить, ричить, рветься... Телефонує до СМЕРШ-у, прибувають двоє агентів, яких садить в гардеробну і так приймає він того Гарріса: пили, співали "Волгу" і говорили... Дві години говорили про спорт і то советський.

— От воно так і є, — озвався на це Василь. — А ти, батьку, забудь їх, а там положимо тебе і спи.

Іван це слухав і не слухав, його цікавив борщ зі сметаною, такий тобі справжній, полтавський, якого, як бозна-коли, не бачив і вражаючий кусень м'яса званий біфстейком, і гарнір, і компот, і кава, а головне... Іван би цього й не помітив, та воно б'є у вічі — порцеляна зі золотою обводкою і вензликом "Б". Про це би хотілось Іванові щось довідатись, але Андрій та Василь, у них там стільки того, скінчили ось з Потаповим, перейшли на Русакова, Андрій пригадав прийняття у нього, у місті Торгау, після зустрічі з американцями на Ельбі, де то американського генерала Гейнгардта так підкарадили, що то пішов вприсяд під балалайку і кричав, що він любить рашен більш за все на світі.

Для ілюстрації, Андрій показав фото: генерал Русаков, на цілі груди ордени, галіфе, червоні лямпаси, кашкетка, п'ятикутна зірка... Біля нього Гейнгардт, без орденів, але в шоломі з двома зірками й літерою "Е", серед гурту советських офіцерів знятих в русі,

між якими Андрій показав і себе в довгій шинелі з пляшеткою.

— Чи пізнаєш, Іване, ось цього? — вказав Андрій на молодця в гімнастюрці і ордені. Іван глянув байдуже.

— Чому б ні. Пацан, що погрожував мені соловейками в ліску за табором... Й вимагав признання.

— Подякуй, — каже Андрій, — Аллаху, що той пацан мій приятель і земля з Андрушків, Власенко. Він подзвонив мені, я Василеві, Василь Чуйкову і ось наслідки...— вказав він довкола.

Іван не відповів, розглядав уважніше фото, міцні, барчисті козарлюги, переважно середнього зросту, у різноманітних, ніби для кожного окремо шитих, уніформах, числом із двадцять з розгорнутим спереду прапором серпа й молота і додатком, на самому заді, прапору Америки і ще одного енка в шоломі... Тож то на чолі всієї цієї кавалькади, певно ступає міцний, з перев'язаним правим оком, парняга в уніформі НКВД і з автоматом на поготові, при чому очі всіх там присутніх, за винятком Гейнгардта, скеровані на того автоматчика.

— Прикметна картина, — спокійно зазначив Іван, відложив її на бік. Андрій та Василь на нього лиш глянули і змінили тему.

Переважно, це мова про "доставання"... Харчів і речей... Мистецтво, яке доходило до верхів віртуозності його чемпіонів вкривалось лаврами, як переможці олімпіад, аналізувалось їх техніку, де і як це сталося, скільки і яким чином відправлено того додому, які при цьому траплялись пригоди, як боронились від вищих сильніших "доставал", як виривались з прикрих становищ. З джерелами й засобами не робилось вибору, поняття власності не бралось до уваги... Сполягалось на інстинкт, на сприт, на безоглядність. І говорилося про це тоном адорації, ніби обговорювалось постановки опери.

Говорили й говорили... Причиною був Іван... Але ні слова особистого. Не питали, де він був, що робив, як потрапив в халепу. Ні слова про рідних. Бо вони знали, що їх болі не мали тут прав горожанства, це було контра правила. Весь той світ, з якого вийшов Іван, заборонений світ, його закрито завісою, з цієї точки бачення, його немає і не сміє бути.

Як і самого Івана. Він тут брат, сват, батько, а разом він зеро. А якщо й якась вартість, він прокажений, торкатись заборонено.

Але він є, він тут, він дійсність. Він чує, бачить, розуміє, його ломить втома... Ломить втома... Ломить втома. І, як був одягнений, звалився на рококову, яснокремового брокату, канапу і з місця провалився в сон. Василь ледве встиг підложити йому під голову подушину зеленого шовку, і було зворушливо бачити його ноги, все ще не висохлих, як слід, вояцьких черевиках, на поруччі канапи з візерунками якихсь екзотичних квітів.

V

Від цієї рокової канапи й почалися Іванові мандри в глибину його приречення. Все ніби гаразд вкладалося, передбачався скорий від'їзд до Києва, а тим часом Іван

приходив до себе, знайомився з умовами, не дивлячись на суворі секрети, йому пощастило довідатись, що, наприклад, палац у якому він так безпardonно використовує рококову канапу, належав чи не одному з канцлерів Райху часів кайзера Вільгельма Другого і що конфісковано його для потреб штабу команди розмонтовування й вивозу індустриально-господарських об'єктів країни порядком воєнної контрибуції, що до того штабу належить і його син Василь, видатний науковець зброярської штуки, якому доручено справу уславлених ракет Фау.

Тож то Андрій, також штабовець, але не зброї заліза, а зброї пера, кореспондент преси Києва "з театру воєнних діянь" при штабі головного командування Західного фронту і живе він у комірному племінника Василя на правах родинності.

Тут їх таких легіон, ранга на ранзі, всіляких професій з генеральним завданням розмонтувати і вивезти, з цієї країни, все, чого недорозтрошили бомби Америки й Англії, від найскладніших комбінатів індустрії до звичайної зубної щітки.

Іванові не могло й снитися, що він стане свідком експропріації чужої власності такого розміру, його раціональний глузд не хотів з цим миритися, але він розумів, що це наслідок зриву суспільних норм від сімнадцятого року двадцятого століття, в удареннях певних істин...

— Так воно, батьку, є, — казав на це його син Василь, самотній з Морозів, якому пощастило вийти з цієї операції неушкодженим, ані фізично, ані духовно, бо трапилось, що його шлях життя проходив нейтральною зоною воюючих протилежностей, уникаючи безпосереднього з ними контакту. Він був — механіка... Математика руху... Незалежна інстанція організму, без якої той не міг діяти... А тим самим його цінено, як вартість саму в собі всупереч вимог ідеологічних критеріїв, під диктат яких формувалось їх діяння.

— Так воно, батьку, є, — повторяв той Іванові, якому не пощастило взяти крок з дійсністю. — Це ти сам знаєш... Пригадай свої Ухт-Печорські. А чи знаєш чому почалась ця війна? Щоб очистити нам терен для нових досягнень. Те, що вона зруйнувала у нас, давно належало на звалище, для нас це поштовх і претекст... Нам потрібна техніка... І ось нагода. Бери. Порядком справедливості. І не плач, сльозам тут не місце. Нам сприяють сили небес.

А! Іван це краще, ніж хто, знає. І якраз ось тут на брукатах згадує, і Ухту, і Чібію, і свій танк, і палац. Як він надриравсь, заганяв в гроб, прирікав рай... Так. Це було. Він не перечить.

— Ти не можеш, — казав йому його син, — втримати кроку, тебе все ще путає хутір. Забудь. Це буря світового закροю.

— Ти думаєш, — казав на це збаламучений батько, — що для цього треба голодом вбити сім мільйонів ні в чому невинних?

— Батьку! Не сім, а сім раз по сім. Хто рахував, — говорив Василь, мов би тут мова про звичайні банкноти.

— Ні, сину, ні. Я пробував не рахувати. Болить. Повір, що болить. Людина. Я також іноді цього не бачив, але людина все таки людина і для чого, скажеш, город городить і

капусту садить, коли станеш гатити нею греблю. Який в цьому, скажеш, сенс?

— Сенс? — питав бистро Василь. — Кажеш сенс? Нагло, серед мирного, білого дня зривається Кракатао... Бачиш, що з тим Берліном сталося. Сенс? Вождь тут, вождь там, гайль тут, ура там. Меси. Кричали, кричали і докричалися. Маєш. Дивись. Завтра кричатимуть мир, братерство, а після завтра... Ми, наприклад, збираємось ошчасливити людство апетитом "грабуї награбоване" і, здається, маємо шанси... А тому, перестань, батьку, слюнити, це не в твоїй вдачі, а техніка нам потрібна і ми її здобуваємо, так воно є.

Між іншим, ця така повчальна літанія відбувалася сам на сам, Василя з батьком, у відсутності навіть Андрія, притишеним голосом, бо ж то обидва були свідомі, що таке на чоку і підлягає обліку, а Іван тут все таки гість... Йому, наприклад, ласкаво замінено його чорну валізочку на два, брунатного кольору чемодани солідної місткості, і як тут, скажете, противитись, коли ти їдеш до Києва в товаристві героїв "вітчизняної", де, як йому шепнули, відчуються „гострі труднощі", а тому ті валізи наповнялись до відмови з додатком наплічників, про що подбав той самий Василь, виряджаючи батька в дорогу.

І одного гоного дня, в кінці травня, це сталося. Одягнений у костюми з голочки, цивільний Іван та його супутник, в пагонах капітана, брат Андрій, залишають Берлін. До станції їх проводить полковник Василь. Довжелезний, вщерть набитий потяг з написом — Берлін-Варшава, Бресть-Київ. У одному з його вагонів, в гущі героїв в орденах і без них, знаходять вони своє місце. Атмосфера випитих "шнапсів", в клубах диму махорки, у співах і реготах, вирушалося в дорогу.

Минали розгромлену Германію, перетинали соціалістично-братню Польщу, наближались до священних рубежів "родіни", коли то почав мінятись і краєвид зовні, і найстрій нутра. Назовні, це розгортання обріїв, тож то в нутрі, це їх згортання. З наближенням "священних рубежів" у вагонах робилось тихше і тихше, і нарешті тихо зовсім. З облич зникали маски героїв і накладались маски боягузів. По вагонах протискались певні товариші у певних уніформах, перевірялись документи, розкривались мішки... Трофеї обертались в "барахло", подарунки у "ворожу пропаганду", герої лишались тільки з довгим носом і короткою "нормою".

На щастя, брати Морози мають змогу оминати "норму", їх поїздка "особливого відрядження", їх валізи "виняткового призначення"... Подбав про це, наймогутніший з них, спец з Фау, Василь. Ані "певні товариші", ані "священні рубежі" не роблять на них враження. Два дні і дві ночі і вони в Києві.

Київ. Що таке Київ? По перше, доценту спалений вокзал, і люди. І їх багато. І так ніби вперше вони їх бачать. Втоплена, зжужмана маса... Стягнуті лиця, зношені одяги. І все обвантажене. Торби, клунки, валізки... І тиша. Мова півтону.

Десята година ранку, над містом, отуди, як Софія, здіймається сонце, вздовж хідників зеленіють дерева. Меси виливаються на майданчик перед вокзалом і розливаються вулицею Комінтерну. Ніде ніяких засобів комунікації, лиш руки і ноги, Іван і його величний брат, з місця обертаються на звичайних носіїв вантажу, їх одяги зім'яті, їх обличчя не миті, їх очі заспані, їх бороди вимагають бритви, а з високого,

чистого неба, летіть і гріє, особливо для Києва сотворене, сонце і це додає їм ще більшої картинності.

Брати тягнуться до бульвару Шевченка, повертають вгору Пирогівською і обліті київськими потоми, опиняються на Ленінській, звідки вже видно "Роліт" — будинок "інженерів людських душ", тобто письменників, у якому, на третьому поверсі, квартира з цидулкою Андрій Мороз.

Ось воно й є. Нарешті і ті три поверхи за ними, вони вдома, після їх берлінської квартири, все тут зухвало зменшене, цидулка на дверях тримається криво, самі двері поколуплені, ніби вривались до них вломники. І безлюддя. І німа тиша. Після їх бурхливої дороги, це тиха, залишена пристань з легким запахом смаженої цибулі.

Та коли Андрій потиснув гудзик дзвінка, за дверима озався вольовий, жіночий голос, що його пізнав навіть Іван. Ольга.

— Хто там? — питає голос.

— Свої! — відповів Андрій. Двері відчинилися і в їх обрамленні, жінка, що нагадує базарну сидуху царського часу. Товста, брезкла, посивіла. Іван, який не бачив її від часу хутора, приголомшений.

— Андрюша! Добро пожаловать! — заговорила жінка... Ніякого здивовання, ніякого ура. Мов би повернувся він щойно з прогулянки.

Наперед втягались валізи, за валізами їх власники, мокрий від поту Андрій обняв суху Ольгу.

— А ето кто будет? — вирвалось у неї дуже безпосередньо, дивлячись на Івана. Іван стояв при дверях, злегка посміхався.

— Та ж Іван! Не впізнаєш? — казав на це Андрій.

— Іван! — викрикнула нарешті Ольга, мов би прокинулася від сну. Її очі збільшилися і заблищали.

— Та він же й є, — буркнув той, ніби сам не був цього певен.

Вони обнялись, на щоках Ольги з'явилися сльозини... З іншої кімнати вийшов, високого зросту, у розхристаній сорочці юнак, дуже подібний до Ольги в часи Канева.

— Це наш Юра, — казала Ольга. — Привітайся з батьком, — додала вона.

Юнак подав Андрієві руку, Іванові кивнув головою і сказав басом: Очень приятно.

Це і було все. Ніхто нічого не питав, найбільшою увагою користались валізи, Ольга одразу забрала їх під свою команду, Івана забрав Андрій до своєї робітні... Почалось роздягання, вмивання. Ольга готувала сніданок, їли сливе на ходу, Андрій збирався відходити, Іванові вказали на канапу, де він може прилягти. Все це діялось швидко, байдуже, без ніяких розмов.

Навіть Іванові, з його досвідом в'язничного "молчать", це тут видалось дивним, балакуча Ольга, балакучий Андрій втратили мову. Іван ледве видобув з Ольги кілька слів про Петра та його Катерину. Петра забрали в армію й він не вернувся, його чудова Катерина Львівна довго трималася в Києві, пережила навіть німців, але не пережила "наших"... Скінчилася недавно з голоду, як і багато інших, особливо громадян старшого віку.

Але ближчих, детальніших відомостей про це місто Іван так і не зміг дістати. Все зацікавило. Навіть не скажуть як перед тим звалась та вулиця. І все таки, єдиним джерелом інформації для Івана, лишилась Ольга. Мовчить, мовчить і враз вирветься:

— Ти, Іване, здається, зовсім рухнув з глузду. Ну, на якого дідька, скажи, ти сюди приїхав? Чи ти знаєш, що з тим нашим Києвом сталося? Його били татари, били німці, але добили аж тепер "наші". Він ще дихає, але його нема. Ти бачив киян? Прокажені. Не торкайся, стратили голос... Не кажу — український. Про те вже забудь. Але й взагалі. Все зацікавило. Тебе тут не припишуть... Де дінешся? Тут, Іване, для тебе нема місця, ніколи не було, а тепер... Навіть не думай. Там ти ще був, але тут нема.

Така ось вам та Ольга, таке могло з неї вирватись, але тільки з Іваном і суворо сам-на-сам, мала до нього ще довір'я, відчувала, що це ще змотлошене відлуння давнього Канева, вона не мала поняття, що з тим Іваном весь час діялось, але вона знала, що його гнали, як лисого чорта, по всіх пекельнях, а це значить, що в ньому ще щось тліє з чеснот її мами. Такі не зраджають.

А одного разу, Ольга навіть на таке відважилась:

— А де ж та твоя Віра? Казали, що ти за нею їхав...

Іван тут до того стратився, що виглядав, як битий пес.

— Ми її втратили, — вирвалось у нього, мов би там підпалили порох.

Ольга не питала більше, це було і так нечуване, Івана, видно, вразило це за живе, він кривиться. Віддячився їй своїм питанням, що вона знає про Мар'яну.

— Та нічого не знаю, — казала та з серцем. — Вона в Каневі... А туди ніяких доріг. Батьки померли.

От воно й все, що могла то могла, за більше вибачай. Але Іван з цим не згідний, він збирається, будь-що-будь, знайти туди дорогу, ось тільки впорається тут з Києвом, він же мусить відвідати святее-святих цього мовчання під назвою НКВД.

Бо ж то Київ, як не кажи, все ще жив, дуже по своєму, загрозливо, погрозово, кволо... Горіла електрика, совались сюди й туди, трамваї, виходили сердиті газети, масово, куди лиш не глянь, подобизни „батька народного", а коли йти вулицею, от хоч би Леніна, та аж на диво, цвітуть каштани.

Отже Київ все таки є, це живий факт, в нім треба за щось зачепитися, це зветься "приписатися", за чергою дістати документи — слово, що звучить урочисто, у Івана ж бо лиш папірець з печаткою комендантури міста Берліна на переїзд до Києва і на цьому крапка. Кінець. Мертва зона. У якій чекає на нього "діло" СМЕРШ-у.

Як його, скажете, з цим таким впоратись? Потрібна помічна рука, але хто її подасть? За Іваном існує ще магічне слово Андрій, але Андрій був лиш Андрій, у Берліні — його сіятельство князь Волконський, за панібрата з маршалами, "гей ухнем" за столами, але тут він, як і всі, сіра порція в масці страху, навантажена обов'язками, вічно зникаюча, нікому нічого не говоряча. Гляньте, либонь, на його мундир і той вам скаже. Лиш пагони стричать, як пагони, все ж бо решта — дегенерація недавньої могутності, можливо тому, що там був у нього "денщик" Кузьма, тож то тут лишень Ольга, яка одразу, заявила, що денщиком його не збирається бути, а самому йому не

збувало для цього часу.

Не збувало у нього цього і для Івана, тому він мусить впоратись на власну руку. У Києві ніколи не приписували приходнів отак на добрий день, тепер же ця справа унеможливилась взагалі. З ніякими документами. Тож то з Івановими — забудь думати.

Одначе, він таки, будь-що-будь, — йде, з дуже не легким серцем, спочатку до міліції району, знаючи, що йому там скажуть: Гражданин. Прошу абратітсья... Да, да, да! Ви знаєте. Назвуть навіть вулицю й номер, хоч ви і так гаразд знаєте, хто це і де це.

Це нагадує Іванові один червень, сімнадцять років тому, коли його позбавили хутора. Тоді він так само швендявся по цих вулицях... І тоді було літо, і також гаряче, хоча на серцю, як тоді, так і тепер — мороз. І порожньо в цілому світі, байдуже, як там спинається дибки Хмельницький на тому бронзовому огирі. Давно, вельми давно, це діялось і, здавалось, минуло, але ось вернулося... І хтозна коли скінчиться.

А коли вже "по інстанції" опинився на тій площі Софії, перед тим Богданом, у тому пласкому будинку НКВД, бо не хотілось відкладати на завтра болючого зуба, випало воно аж не так зле. Можливо, той його папірець берлінський, не був аж таким вже папірцем, на нім підпис гідний потрапити в історію з любим Кутузовим, а по-друге — Іван не втримався, щоб не зазначити з яких він Морозів.

— Да, да, да. Учтьом, учтьом, — відповіли йому учтиво, вказали до просторого, застеленого перським килимом кабінету з портретом Сталіна, казали сідати, старанно слухали, на машинці все писали, а коли скінчили, чемно сказали:

— Гражданин Мароз. Етаво пака давольно, ідіте дамой, ми вас визовьом.

Іванові, така їх поведінка, видалась мало не чудом, як-не-як це ж НКВД, можливо він не потрапив в ті двері. Але ось воно й ще одне чудо, можливо, навіть чудо з чудес. Коли він збирався відходити, той таки прищуватий молодий хлопчисько, в тій його, з малиновими кантами блюзі, що ото нотував його сповідь, вийшов за ним в коридор, відкликав на бік і вирік дослівно таке:

— Слухайте, Мороз. Якого чорта, будучи там, вернулися сюди. Як вам, так і нам на клопіт. Ви ж мусите знати, що всі ті, які побували там, втратили місце тут. Не покладайте надій на сина чи брата. Вас тут не лишать. Хотите бачити жінку — їдьте, цілуйте і змийтесь. Куди хочете. Інакше — Сибір. Будьте здорові. — І він швидко відійшов.

Розуміється, що Іван таки приголомшений, це, чорт бери, аж ніяк не в їх стилі, можливо, це чудо, а, можливо, звичайна, не мудра пастка. У них рука не здригнеться, це їх фах.

Одначе... Одначе — хто зна. Людину може злякати бич війни, особливо такої, як ця минула, і вона почне боятися навіть себе самої. Таке, наприклад, НКВД, смердяче місце в арсеналі людського духа, але й там життя і, можливо, також люди... І, можливо, до цієї категорії слід зачислити і ту молоду істоту тієї там установи. Та їх різних чимало. Це ярмарок, а на ярмарку товар всілякий.

Але, як сказано... Можливо це звичайний гачок. Ловись, мовляв, ловись, рибко, у воді темній. Але Іван бита личина, на будь-що його не візьмеш, слід би поговорити з

Андрієм, той цю музику знає достатньо. Наближається дев'ятий вал, пахне Сибіром.

Так, порада Андрієва була б вельми придатна, але де його і як його знайти для цього, дарма, що живуть вони в тій самій кімнаті. Той весь по вуха у своїй біготні і хто зна чи вистачить його для чогось власного. У Івана створилось враження, що кожна істота подоби людської, яка важила до цього ось "переможного" часу, духовно спараліжована і не спроможна на жодні вияви свого особистого, як колись казали, Я. Все нормалізовано. Всі знали, що треба казати, що бачити, що чути, що знати. Величезні досягнення! Нечуваний добробут! Найщасливіші люди. Нестримна течія перемог.

Андрій весь в цій течії, його статті надавали цьому напрям, Іван почав навіть його боятися, сказати чи не сказати про свої клопоти?

Але раз щось таке трапилось...в робочому Андрієвому кабінеті. Іван одважився. Слово-по-слову, так і так, мовляв... Що би він на таке порадив.

А Андрій, замість радити, лиш запитав:

— Чи ти знаєш, де є парк Пушкіна?

Іван здивований, його очі збільшилися.

— Який такий парк? І де він має бути? — питає Іван.

— Парк! Пушкіна! В Києві!

— При чому тут парк?

— Знаєш, чи не знаєш?

— Та знаю.

Андрій бере кусник паперу і пише: "парк Пушкіна ... Година три тридцять... Сьогодні... Чекаю... Трамвай три... Зрозумів?" Іван це прочитав, кивнув головою, зрозумів, тож то Андрій подер писульку, вкинув до убиральні і спустив воду.

Виглядало це на гротеск, але не Андрія з Іваном, для них це велика драма, так воно є і не може бути інакше. А коли, опісля, в тому самому парку, мов би двоє випадкових людей, вони зустрілися та перевірили, що біля них нічого підозрілого, Іван таки не втримався:

— Виявляється, що ти і мене боїшся!

— Йду на ризик, — відповів Андрій з посмішкою, якій відчувалась іронія й нехіть. — Ти для мене все ще стара морозівська шкапа, гідна довір'я, остання на нашому білому світі, а от жінки боюсь, сина боюсь, стін боюсь. І навіть боюсь повітря. І не думай, що це така моя патологічна прикмета, це наш стиль поведінки, ми опинились в гущі таких протиріч, що інакше не йде. Інакше ми не були ми, а зубний порошок. Яка в цьому, питаєш, логіка? Думати тут категоріями логіки значило не думати взагалі, найістотніше тут вижити, а це, як ти знаєш, ще з підручника зології нашої народної школи, інстинкт... І як ти його маєш — живеш, не маєш — йдеш на звалище. Протягом усіх моїх років у рямцях цієї системи, я керувавсь цим компасом, більшість мною написаного під його диктат. Лінія. Балянс порухів. Словом більш, словом менш і ти в халепі.

Ти питаєшся, чому таке зі мною сталося... Отже я був, пригадуєш, така тобі логіка.

Хутір. Мої ораторії. Викроював з тіла імперії — УНР, Петлюра, я був весь в тому, це була моя, пригадуєш, домена діяння, бачення, розуміння світу, але ми програли... І не так, можливо, програли, як потрапили не в ті двері. Юнаки, що, пригадуєш, пішли на ті Крути, можливо і були герої, але матроси балтійської фльоти, що їх розторошили, були звичайні горлорізи і в цьому весь секрет. Зударилась гімназісти Києва і ЧеКа Петербургу, демократія Центральної Ради і диктатура пролетаріату і, розуміється, всього світу, хто переможе було наперед ясно і от тобі вибір. І я вибрав... Сам знаєш кого... Наша революція така стерва, що в ній одно тільки місце, коли ти не хотів стати емігрантом і, здавалось, що ти тут потрібніший, УНР не було скінчено, розгорталась нові фронти, до розпуки комуфляжилось, корчилось блазнів, ліпилась Пролітфронт, гралось в банк з дияволом і результат? Сам бачиш. З нас залишено кістк... Все живе обгризено до кости. А що далі... Я стопроковтий оптиміст, остання з останніх курва, але вірю гранітно... І чорт з ним — лишаюсь до будь-що-будь... Але ось ти... З тобою шляпа. Тобі тут не було, нема і не буде місця, легіон подібних давно зникли, а що тим ще в плоті і кості, це випадок один на мільйон, і от моя тобі рада; їдь до Канева, привітайся з Мар'яною, вертайся назад, а ми з Василем підкинем тебе американцям... Інакше Сибір — говорив Андрій, здавалось, незучаснено, й мов би це йшла мова про звичайну погоду.

А Іван, що це чув і це бачив, не вірив своїм вухам і своїм очам, що це Андрій. Звідки у нього ця така мова, така тобі замерзла, здавалось, істота і враз отаке диво. Тож над ним двадцять п'ять років діяла злива огню перетоплення — билось, кувалось, гартувалось. І враз отаке.

Іван здивований, але він глянув на брата і посміхнувся. Брат посміхнувся також. І хитнув головою. Так воно, мовляв, є не дивуйся. — Нам сказали, що ти грізний бандеровець, перший з Морозів, що потрапив в таке товариство, чи тобі не соромно? — посміхнувся знов Андрій.

— Ха-ха-ха! — відповів на це легким сміхом Іван.

— Ну от! Ну от! Тепер ми розуміємось, — говорив на це Андрій, — а пригадай хутір. Чи ти думав коли, що з того вийде?

На це Іван не відповів, йому не до жартів, у ньому вирували почуття далеко не жартівливі, здавалось він приймав якесь рішення, на хвилинку запала мовчанка, брати йшли доріжкою молодого березняка, пахло свіжістю зелені, в повітрі відчувалась сила життя, в небі ковтунуватись мишачого кольору хмарини від яких погрожувано громовицею.

— А! — озвався Іван і махнув зневірливо рукою.

— Це воно і є, — відповів Андрій, — з таких А складається наше сьогодні, сама психологія. Колись, можливо з цього будуть сміятися, але тепер... Могли, мовляв, жити, а вони мучились.

— Моя карта бита, — відповів Іван остаточно.

— Стій, стій, стій! — з поспіхом говорив Андрій. — Яке бита...

— Не в моїй це вдачі кивати п'ятами, — бурчав Іван.

— Забудь! Яке п'ятами... Хіба це тільки ти? Мільйони. Пересування місць опору. Те, що тобі казав, то там, в уряді може бути провокація, але й звичайна рада... Забагато того тепер набралось... Тепер висилатимуть вас не лишень до Сибіру, але й розсилатимуть по всьому світі. Аби лиш збутися. Бо шальки ваги їх справедливості перестають грати, вони не знають з якого місця боронити свої позиції. Нема передпілля. Нема зон нейтральних. Сьогодні ти велике цабе, а завтра втікач. Втікатимуть довірені чекісти, діти достойників, танцюристи балету. Дифузія інстинктів — розумієш, що це значить? Світ поділено залізною завісою, але ж світ це не саджавка гнилої води. Його вітри — сьогодні Москва, завтра Вашингтон... Зірви цю гравітацію, і океани поллються на зорі. Це сказано образно, але в нашому, моєму, твоєму випадку, це неухильна дійсність. Ми мусимо змінити місця, точки бачення, кути світла і тіней... Інакше ти розчавлений кізяк на дорозі подій. Пам'ятай: люди призначені щось робити, але не призначені це розуміти. Так воно, братику, хоч-не-хоч, є. Отаке то, Іване... Щоб ти знав. Повторяю: тобі тут нема місця, але ти знайдеш багато місця де-інде, піди отак по широтах далечай, і зупинись десь, де ще є біла пляма соціалізму, і жий, і жий, сядь перед радіо-скринькою, слухай "Гандзю" з Києва і дивуйсь, що планета стала такою маленькою... Гей би футбольний мяч, яким може бавитись кожний Іван ...

А я лишуся тут... Бачиш? Берізки... Небо... Київ. Я в це вріс.. Ген до пупа. Писатиму про щасливе й радісне... Яке мені діло до щастя й радості? Я — механізм, закрутили і крячемо, бо все таки і тут хтось "з наших" бути повинен, а коли ти потрапиш виконати роль справжнього сина суки, тебе обвішають і тим, і іншим, навіть ковбасами зі "спеціального розподільника"... Га, га, га!

А при цьому хочу сказати, що зі мною також "не харашо", ми вивертались завжди на всі "ізнанкі", що було видно кожний твій нерв, але тепер "пашлі дальше", відрікайся, зрікайся... Тікай! Як можеш далі... Ти вже не ти, ти маса... Радянська... Такий тобі коктейль. Отже, я вже коктейль. Додай до цього мої сто-порвані нерви, я вже кандидат до верховної ради Байкова... Но, но, но! Не сприймай це, як секрет. Ніякий це не секрет, ми вже потріпані, ніяке диво... А ти, Іване, йди. Там "вільний світ"... Та Париж, та Рим. Та Ватикани, Бастії... Мене самого інколи сверлить ревматизм волі, але я вже... Забудь. Не вернеться, загуло, сказало Синє море.

Для Івана така мова — абстракція. За краєм досягнення. Він хотів навіть запитати брата, що він під "вільний світ" розуміє, але здержався, не було б це до речі. Брати йшли нога в ногу доріжкою, криту гравієм, говорили повзнесено, міняли зміст мови, переходили на родинне — Софрон, та Петро... Згадали Тетяну. Іван ж її бачив, розмовляв, сварився... На згадку про неї, Андрій мало не вирвався з себе. Це сестра! А скупий на слова Іван, змушений представити її у всій її теперішній подобі, ген разом з її отаманом Водяним. Така тобі реліквія давнього Запоріжжя, яка все ще, не дивлячись на віки і диктатуру пролетаріату, тривожить уми і серця його нащадків.

— Братику, То ж це Запоріжжя! І воно все ще дихає! — викрикнув Андрій. — Його величності гвардії капітан і все ще отаман.

Бозна від коли він не був в такому захопленні, але це одразу зникло, як тільки

згадали Віру, було видно, що для Івана це рана, краще не торкатися, Андрій це бачив... Одначе, коротко Іван розповів скільки сам знав, а Андрій, щоб сказати щось втішного, вибухнув:

— Звідки ти знаєш? А може вона там є, жива-живісінька, от приїдеш, а вона з квітами. Це ж молодь.

Для Івана виглядало це, як легковажний жарт, але ті слова все-таки діяли. А може... А справді... А що, як... Це було посиленням його рішення, вщухали вагання, він годиться, видиво — жива-живісінька, брало верх... Обговорювали деталі, це вже дрібнички. І був це день середа, двадцять сьомого червня. Для Івана ця дата закована в його пам'ять тяжким молотом тяжкого часу. Він її до кінця життя не забуде.

Верталися брати з цього парку не разом. Андрій відійшов першим, вийшов на Брест-Литовський тракт і повернув направо в напрямку Кіно-Фабрики, де мав справи, а Іван, через півгодини повернув наліво, біля Політехніки піймав трамвай і поїхав до бульвару Шевченка.

А наступного дня, в годинах ранніх, обтяжений валізою, Іван відчалював до Канева. Мов на замовлення, у цих днях, розпочато навігацію Дніпра кораблем "Йосиф Сталін", До причалу проводив Івана Андрій... Товпилось чимало люду, останнім Андрієвим побажанням було: Не барись.

Нема потреби про це казати, Іван це знає, його тут час зведено до годин, він вже в дорозі, а це лиш відхилка і, можливо, навіки прощальна, дуже болюча, бо цим шляхом, бувало, манжалось, а особливо в пам'яті дві такі дороги — листопад 1918 року, коли верталось з німецького полону, і тридцять другого року, коли плив з першого ув'язнення. І цікаво було бачити, як ця ріка на очах мінялася і все на гірше, а тепер ось, це вже зовсім не вона, її замінено чимсь іншим, де ділись її зелені, кучеряві ліси та гаї та багаті поселення, та ситий, соковитий настрій... Куди глянеш — голі скелі, порожні яри там он чудом залишений явір, здається, сам собою здивований, що він все ще тут і все ще зелений. Прощай, голубчику, не згадуй лихом, ти тут не сам такий, на таких більше. Вибач.

Як тільки вступив Іван на цього "Йосифа", так і погруз з місця в гущу дійсності. Кораблик ветхенький, латаний, мабуть ще з тих часів, коли він звався "Святий Володимир", перезваний опісля "Косіором", а тепер ось ... Як бачите... Сам... Господи Боже! Не вживай цього імени всує. Дивись он портрет! Він тебе бачить.! Все тут, мов з лица зняте... Зашуране, заношене, пожмакане, все в торбах, торба на торбі, мов би в тому весь зміст їх існування. І все твердо мовчить, аж соромно, хоч би який матюк вирвався.

А чи пригадуєш той самий листопад вісімнадцятого. Чи не цей самий, бува, корабель... Скільки то було гармошки та співу, та реготів, та "далой тиранів", крилось все матом, мов би громом ясним. І де воно ділося? Звідки ці торбоноси?

Хто скаже... Мовчанка й тільки. Ніяких звуків. Лиш сопухи поту, лиш німі погляди і хоча воно літо, а шапки вушанки, та фуфайки, інколи з орденом, а там он валянки — збиті, затоптані, але валянки, зима то минула, а фуфайки так і лишилися, чим їх

заміниш, було "все на фронт", а тепер мир... І "победа"... І літо. Іван в тому, що тобі лорд який, костюм, видно здалека, "западний", на нього гаплять, а той он з орденом Суворова на заяложеній гімнастюрці, чи не збирається ще раз в атаку, дарма, що довкола так мирно, мов би це не люди, а череда худих корів. Все, як слід, гомонить стиха, інколи ворухиться, але ні шпетки захоплення. Лиш чується, мов би розлито тут якусь зневіру, якесь розчарування, на лицах, мов би засохла їдь.

"Йосиф Сталін" посувався вздовж ріки, без поспіху завертав до причалів, когось висипав, когось підбирав, ніяких зустрічей, на причалі. Зарубенці, інвалід з орденом, порушив нагло тишу:

— Ти сматрі! Йоп тваю матъ! — Це була реакція на вигляд його села, що лежало в руїнах. Але це не зробило враження, "Йосиф Сталін" плив далі і так ід годині третій, підпливав, Іван бачить здалека, під Канів.

Але чи був це Канів? Коли Іван виступив на його берег, йому, мов би це снилося. Так і не так, все переставлено, нічого на місці, там де була шопа, росте жижавка, де були візники — калюжа, дорога, що вела вверх стала стежкою, але Іван не збирається розглядатися, ані сперечатися, тут би лиш швидше від зору, повертає на ліво вздовж берега і там, де колись стояв кіоск з написом "Содовая вода", а тепер калюжка після вчорашнього дощу, повертає направо, а це вже і є та сама Полтавська, на якій то, там далі, "собственный дом Др. Николай Лоханский" під зеленою бляхою, з ґанком і садом. Іванові сниться далі. Так, дім то воно дім і число 26 на ньому ще видно, але він не лишень має за собою тридцять п'ять років давности, але й якусь, видно, пережив він чуму чи трясцю... Де дівся, наприклад, його ґанок? Що сталося з його стінами, вікнами, дверима, дахом? Чому і для чого їх так знівечено? Де дівся той ззаду, до самого яру, сад? Усе це тут, мов би його, хтось злісний подер, пожмакав і викинув на смітник. Живуть тут ще чи не живуть? Дуже мовчазно. Вулиця, як глянь, також порожня. Іван прямує до дверей, не знаходить дзвінка, обережно спочатку стукає, не чує реакції, стукає дужче, напружено слухає, потерпає чи йому відчинять...

Але ось, за тими дверима, якесь шпортання, вони поволі відхиляються, в їх щілині шматок людського обличчя з виразним зарисом носа, з якого вилонився притишений, здається, жіночий голос:

— Вам до кого?

— Чи тут живе Мар'яна Миколаївна Мороз? — запитав швидко Іван, ніби боявся, що той ніс може зникнути.

— А ви хто будете? — запитав той же голос.

— Наперед, чи вона тут, — відповів Іван.

— Вона там... За домом... На городі, — відповіла щілина з носом.

— Я її муж, — відповів Іван швидко.

Щілина збільшилась, у ній появилась жіноча постать в хустині, бліде, широке лице.

— Вона там... На городі... — повторила вона те саме і зробила вигляд, що він може зайти.

Іван ледве кинув „спасибі", підхопив валізу і вмить опинився в коридорчику, який

він добре знав, але який видався йому незнаним, направо й наліво двері, навпрост до затилля, куди він негайно вдався і вже здалека побачив жінку у чоловічій, бахматій блюзі з копачем в руці.

Та це ж вона і є. Купа розбитого, сивого волосся. Побачила Івана, рушила йому назустріч, але замість вітатися, лиш сказала:

— Ходім до хати! — Так ніби це значило — тікаймо. І вже в хаті, головній, бічній, з двома вікнами на город, колишній "дівочій" кімнаті, вони, без єдиного звуку, кинулись в обійми і лишень плечі Мар'яни зраджували, що з нею діється щось надзвичайне, тож-то Іван держав її, мов би зловлену пташку, і боявся, що вона йому вирветься.

А опісля вони, лице в лице, дивилися, не було слів, лиш здивування, великі, каштаново-карі очі Мар'яни повні сліз, тож-то сірі Іванові, не дивлячись на все, світилися гнівом, якого він не міг стлумити навіть гостротою цього випадку. Ти все-таки вернувся? — казали без слів очі Мар'яни, мов би перед ними повстання з гробу, а Іванові на це відповідали: вернувся і не вернувся. Це нам лиш сниться. Ось лиш прокинемось і все зникне. І було видно, що в ньому змагається дві грізні стихії — любови й ненависти, ніби вони зударились в одному серці в смертельнім двобою.

Така знайома ця колись затишна й сонячна просторінь, на стінах все ще ті самі почорнілі літографії "Палати Доджів", розкладний стіл, що стояв у їдальні, перемандрував сюди, щоб нагадувать ситість і служити службою кухні з примусом в центрі і разом їдальнею... Так здивування. Нема мови. І знайома тиша, ніби ті решта кімнат порожні... Першим зрозумілим реченням Мар'яни було:

—Ти, мабуть, голодний... А у мене нічого. Дістала он лободи.

Іван, не кваплячись, розкриває свою брунатну валізу. Це шок. Щось нечуване. Консерви. Що це, звідки це? Негайно зашумів примус, негайно накрилась половина стола, появились старовинні, лоханівські дві тарілки з синіми краями — ностальгійний спомин борщів та вареників... Цей стіл, цей стіл, за тією отам стіною... Соковитий баритон доктора, м'яке сопрано Марії Олександрівни, дзвінкий гомін дівчат... Ці стіни все ще цим насичені, далекий відгомін далеких і вже не років а віків, бо все воно відійшло в таку глибину часу, де вже нема виміру навіть коли б це було вчора. Явища можуть до невпізнання мінятися не лишень в розмірах часовості, але й в розмірах уявності людської. Іван з Мар'яною відчували це дуже діткливо, навіть коли про це й не думали, бо їх думка, це їх дочка Віра, про яку Мар'яна боїться питати, а Іван боїться казати.

— Я знаю... Я знаю, — казала по часі Мар'яна.

— Її вже нема. — І Іван поволі, поволі і сказав, як було. А Мар'яна на це казала:

— Я не знаю, чи була б вона тут щасливішою... З тим її минулим.

Єдиною мовою Івана була мовчанка, у якій Мар'яна чула більше, ніж в мові звичайній, але все таки, трохи згодом, він оповів, що з ним сталося на що вже мовчала Мар'яна. У неї лиш раз якось вирвалось:

— Господи святий! — І це все, що вона змогла. Єдина апеляція до єдиної інстанції, яку тільки знала.

А про себе, на питання Івана, Мар'яна сказала таке: коли він відійшов, тоді "за німців", було ще сяко-так. Говорили й говорили... Брали, виганяли... Почали отам горою мостити дорогу... Минув так рік... Зі сходу наближались "наші" і тоді почалось. Всі на всіх. А коли ті прийшли... Одні полишали все і пішли з німцями, а ті, що лишилися, розпинались у вірності... Доноси, доноси... Топили один одного, а ті брали всіх... Не розбиралися. Зганяли гуртами і гнали на міни, під танки з голими руками, почавили того видимо-невидимо. Все, що було чоловічого, від хлопчача до старика, стерто до ґрунту... Вернули тридцять роки, забрано все, що було їстівного, воцарився знов голод, мало за тиждень померли батьки, не було усім їсти... Мар'яна залишилась ... Прийшла зима... До Києва боялась, казали, що там вішали на площі Софії, перед собором на виду Богдана Хмельницького. Їли, що де бачили, палили, що лиш могли, тоді і пішов з димом їх ґанок, і книжки батькові одинока стара груша, що ще отам над яром стояла, її бідну розпатрали на галузочки. А що найгірше — запав страх. Люди замовкли. Все захворіло на донос... Здавалось, що це єдиний рятунок — втопити ближнього, всі стали винними, від низу до верху і так воно лишилося ... І так воно є. І так буде ...

Мар'яна говорила про це не охоче... Мляво, спокійно, стисненим голосом, здавалось, без жалю і, напевно, вперше за все своє тут перебування, тяжко ранена, духом ослаблена... Але "йому" вона мусіла це сказати.

Надходив також вечір, в будинку одчинялись й зачинялись двері, всі його кімнати заповнені, цілий день тиша, а під вечір вертаються хто звідки, чуються кроки, там то там голоси. І, здавалось, ніби сьогодні там рухливіше, можна думати, що там вже знають, що сталося, завтра будуть знати про це й уряди, тому Іван воліє не показуватись зайво де не треба, краще не виходити, зачекати аж все вляжеться.

Дійшло також до слова Іванове лихо, слово-по-слову, розповів, як воно з ним є. Мар'янина голова поникла і так застигла. Не було вибору. Не піде ж він знов до того Сибіру, хіба що повезуть його туди трупом, а тут нема місця. Він не міг навіть цього, як слід, пояснити, бо сказати, що це втеча... Як можна. Іван ніколи ще не втікав... Але беруть роки і він втомився, і що лишається — чужина. Ласка добрих людей — Христа ради! А це ранить. Кому це потрібно коли вдома стільки місця.

Мар'яна з цим також годиться, властиво, як годиться, її згода — серце облите кров'ю, однак той Сибір... Можливо там також люди, де їх нема, однак, як сказано, для них того вже забагато. Вертайся все таки кудись, де не лишень люди, але й людські люди. Одначе, коли Іван почав мову, що і їй також слід відійти з цього місця, от хоч би до Києва, то вона зробила головою такий порух, що Іван замовк. Цього місця до кінця її днів вона не лишить, тут жили її предки, тут їх могили, тут вона народилася, у цій ось кімнаті виросла, тут вона... Цього вона вже не доказала, не знайшла сили вдержатись, припала до грудей Івана і так, у спазмах німого ридання, застигла. Іван же незграбно її горнув і чи не вперше в житті відчув, що його очі залило рідиною. Так. Іван плакав, хай Бог простить, не беріть йому цього за гріх.

А так згодом, вони, мов би дійшли до їх ладу, говорили свобідніше, було про що, а з

годинами скупю. Вирішено, завтра раннім кораблем, він відійде, нема більше ради і хай там буде, що буде.

Надходили вечір, ніч, лагодились до сну, Мар'янина постіль на двох не розрахована, виникла суперечка, кому стелитись на помості. Переміг Іван, а коли вляглися і згасла під стелею жарівка світла, Іванові не йшло на сон. Налетіли, хмара за хмарою думки та видива, та чорна-пречорна лава згадок. То ж вони розходяться... І, можливо, на віки... І треба б щось сказати. Здавалось, треба одного лиш слова... Але де воно таке слово? На землі ще не створено такої над мови, це було б понад людське, ми лишень, і то немічні, люди.

Іван прислухався, чи вона спить, але яке там, мій Боже, спить, така ніч і спить. Боліла, духом кривавилась, томила у спогадах, від самого шлюбу до цього ось дня, саме паскудство. А це ось знов... Прощання... Заживо... На віки.

— Чи ти, Мар'яно, спиш? — почула вона з темноти шепіт. Аж здригнулася. Здавалось, з безмежності. Він це, чи не він.

— Ні, Іване, — відповіла вона таким же шепотом.

— Я хотів ще сказати... — почула вона з темноти, і їй здавалося, що воно за голосно, що це можуть чути і там, за стіною, тому вона його перебила:

— Ти краще присядь сюди, — шепотіла вона і зробила біля себе більше місця.

Іван поволі звівся, його велика постать майнула на фоні вікон, він присів на краю ліжка, так що вони опинились на віддаль дихання, лице в лице. Було тепло, навіть душно, їх тіла доторкалися, але вони були тепер не в тілах, а далеко, в інших сферах буття і це вирішувало.

— Я ось думаю, Мар'яно, — шепотів він до самого її вуха, — я таки одійти мушу. Ти знаєш... Я перечив ... І я не дав на це комусь згоди. І ніколи не дам. Але знаєш, також, що? Ти тут сказала, що місця цього не лишиш. Я донедавна це також твердив і пішов на цю звабу, але ось таке сталося... Я торкнувся такого... Що мене пропекло. І спалило. І я хочу тобі сказати... Можливо, ми якось тут чогось недобачили. Місце то місце. І, можливо, наше... А ось прийшли, відібрали, забрали, зотіли, і загнали до кутика, де ми боїмося стін. Чи ти думаєш, що це вгодне людині місце? Чи так можна і варто жити? Тому я ось що: я хочу ще пожити... І побачити. Кажуть, є ще на цій нашій плянеті світ вільний... Де людину не женуть силоміць куди вона не хоче... І не відбирають їй її людського. Богом даного. Таке є, я це сам бачив. І міг вибрати. Але у нас з тобою, у нашій крові, серці, мозку... Ми приковані до місця, яке од віку було нашим, а разом не нашим. Така, ось бачиш, скорбота. Ми, було, з цим помирилися... Погодилися. Не чіпай мене, залиши мене... Я буду — що хоч буду. Не торкайся. А так воно в людському світі не водиться. Людина людині вовк — християнство-нехристиянство, чим більше вона кадить, тим більший вовк, ставить собори, щоб голосніше кричати анатема, коли ти боронишся. Ось таке, Мар'яно, це наше місце. І справа не в тому, чи сидіти в якомусь кутику, на подобу миші і тремтіти, чи тебе знайде кіт, а чи щось робити... Шкода. Я пізнав це запізно... Шкода. Не вернеться. Ще раз шкода. І не тільки за себе, щось в нашій крові не ладно, у великих урядах, на самих верхах, за широкими столами, там

воно те. Роблять голод, а кажуть щасливе-радісне, і кричи ура. А тих, що перечать — геть. До сьомого коліна. Їх ідол — біда, їх ідеал — голод. А ми, Мар'яно, з таким не погоджуємось, а тому і місця нам тут годі. Пригадуєш Мишка... Як то він, було... "Тобі, Іване, єдине в Саветському Союзі місце — Сибір". Царство йому небесне... Чванився Сибіром — дістав Сибір. А щодо мене — вибираю, що знаю, плянета ще не вся Сибір, побачу з іншого боку, як воно зроблено... А тобі... Все таки перейди поки до "них" (Іван мав на увазі Андрія з Ольгою), біля них ще можна, а тут ти, чи видержиш... Сама. Чи дадуть тобі спокій... Довідаються про мене... Ти ж їх знаєш. А я думаю підшукати місце для нас обох. Хотілося б ще разом... Бодай до смерти. Я маю думку... — говорив Іван пошепки і на цьому втих... Чекав в темноті, що вона скаже, їх тіла торкалися, їх серця билися одним тактом, їх кров кружляла в одній каруселі...

А по часі, Іван почув шепіт:

— Ні, Іване, я вже сказала, моє місце тут. А ти йди. Знайдеш що, чи не знайдеш, — знай, я з тобою, як було завжди, як буде завжди... До самої смерти. Усі ті минулі роки, я була тобі, Іване, вірною, не тому, що я з вірних родом, а тому, що ми злиті горем, якого не висловиш... я стала молитись... Мені здається, що десь мусить бути сила більш від нашого горя... Почує вона мене чи не почує, а мені з такою думкою легше, навіть у цій маленькій дірці. Я тут, правда, сама, нікого вже з наших, чужі довкруги люди, але вони не знають мене, я не знаю їх і, здається, вони ще нещасніші, ніж я, бо я все-таки на своєму. Бачу тут матір, батька, сестру... Дорогих Левицьких. Іноді ми тут всі разом за отим он столом... А інколи навіть здається, що життя і сюди вернеться, тож життя є життя, тож воно всесильне. Ще рік-два і, може, будемо ситі, прийдуть люди як люди, а там, може, скинемо й мовчанку.

Мар'яна на цьому замовкла, знайшла Іванову руку, її пальці затиснулись, і це тривало... А ніч йшла, квапилась, мірялась секундами. Плянета, в таких випадках крутиться швидше.

Тож-то наступного ранку, разом зі сонцем, почалось вставання, збирання. Корабель мав би відходити зрання, але розкладу не було, тому спішилося. Відходячи Іван лишав все, що лиш міг — повну валізу, кілька зім'ятих карбованців, стерті п'ятаки, запряну хустину, літнього плаща і навіть спідню сорочку. Все це тут вартість, а він обійдеться... І навіть приємно так відійти... Обтрусити порох взуття.

Погодились, що Мар'яна не буде проводити, ані виходити на вулицю. Подальше від зайвого ока. Їх прощання тяжке, кілька хвилин заніміння, на лицах біль, але слів не було. Лиш коли Іван, у одній блюзі, мовби він вийшов пройтися, нестримно відходив, Мар'яна крізь вікно в коридорі проводила поглядом його широку спину, її очі залило й вона втратила зір... Бігла до своєї кімнати плакала вволю.

На причалі Іван чекав ще годину, о восьмій і п'ятнадцять хвилин, це була п'ятниця, двадцять дев'ятого червня, за свіжого ранку, Іван залишив Канів. І його корабель, ніби на диво, звався "Тарас Шевченко".

Про таке, одинадцять років пізніше, з особливою увагою, йшла мова на одній фермі

канадської провінції Онтаріо, що на другій півкулі планети. Іван Мороз, аліас Сенишин і Нестор Сидорук, присвятили цій згадці три повні дні. Говорили зацікавлено, вдавались в деталі, робили висновки, вкладались філософські концепції. Робилось це при ватрані великої кімнати за чаркою віскі "Зіграй", за прохідки дорогою попід коронастими яворами ген до мосту річки і назад, мандруючи морогами ромашок й суничника навпростець до лісу, сидючи над річкою з вудками, де зрідка траплялись форелі... Для Івана це звіт, сповідь, облегчення серця, для Нестора пізнання певних істин, для обох разом — осмислення таємничої незбагнутості їх долі, як людей і як членів спільноти до якої належать.

— Ми народжені в країні сонця, але живемо в смузі туманів, за якими, як каже одна пісня, "нічого не видно", — говорив обережно, шукаючи вислову, Іван. — З дуже строгою послідовністю дії... Їх природа порядку стихійного, ладу безладного, товку чуттєвого, щоб в такому кліматі вижити, вимагається сильних інстинктів самозбереження диктованих законами природи. В перевазі•— люди поезії, а це значить мешканці надземних вимірів суспільних, у яких закони прозаїчного ладу буднів не знаходять вжитку... А деякі з них, як наприклад, політика, діють отруйно, людина тратиться на подобу замотеличеної вівці, ніяких границь, ніяких держав, а щоб втриматись місця, твориться з нього культ... "Нема на світі України, немає другого Дніпра"... І це воно є! Це прикувало їх до їх огнищ, байдуже хто там зверху, я ці слова, — казав Іван, — пізнав не так давно, але їх значення було в мені від моєї колиски... І щоб воно було, коли його не було, я був чим хочете, лишень я не був Я, тільки частиною туману моєї чарівної лагуни. Мене було легко взяти під яку хочете владу, але не легко вирвати з місця, де родились і вмирали мої предки. З цього користали, користають, і будуть користати кому лиш заманеться. Північний наш брат заявив просто, що ми лиш його задвір'я, а німець охрестив нас Остом, такий тобі чарівний Остик, місце, де ріки течуть з молока, а плоти городжені з ковбас. І де живе Іван, якого хата завжди з краю, коли прийде потреба боронити його право, десь поза хатою. Приходь і бери... Лишень не чіпай мене.

Питаєте, що з того вирине? Вавилонська вежа... Пруський крок, барабани, храм Василя Блаженного, гробниця преподобного отця нашого Леніна, низка фігур на її карнизах в день святого Жовтня. І до Цар-Пушки та Цар-Дзвону, додасться ще один Цар-Голод. Найефектніший здобуток Жовтня, яким вони прагнуть ошчасливити всі п'ять континентів світу, — говорив Іван з піднесенням, що з ним не часто трапляється.

А Нестор дивувався. Перед ним Іван, нема сумніву, але разом і не Іван. Та його мова...

— Думаєте, вони візьмуть верх? — ставить він таке ось питання.

— Хто, скажете, їм перешкодить? — викрикнув Іван, ніби його кольнуто. — Той там цимплик Європи? Пацифізм, соціалізм. Їх ще покличуть... Підуть, визволять, — говорив Іван, ніби скаржився на біль зуба.

— Там ще є єнкі... Білий дім, — підливав оливу Нестор.

— Єнкі! Їх там струять, як блощиць. А Білий дім? Що ж Білий дім. Його оточать,

обмочать, запаморочать. Стільки тих в світі голих та босих, та голодних, та втікачів. І все то дай, а це ж безодня, а тут унії — заклують, обгризуть до кісточки, а ті там чекатимуть вгодного часу і вирушать на чолі бананових республік. Білий дім стане Кремлем, Аляска — Сибіром, по всіх стейтах Леніни, Леніни, Леніни.

— Іване Григоровичу! У них там свій соціалізм — перевикрикнув Івана Нестор.

— Такого не забудеш. Їх соціалізм і цей соціалізм — різного поля ягоди. Їх призначення робити з тебе вовка, а цей — ягня. Їх обдирай, цей дай, а вислід черги за хлібом, а черги зброя, вовк та ще й голодний — грабуй награбоване, докинь до цього "родіну", Василя Блаженного, гробницю Леніна, "Калінушку", і ти вибиваєш трепака у яких хочеш Версаях, — деклямував Іван з особливим смаком, мов би знущався над самим собою, мовляв, я там програв, але й ви тут не виграєте, бо ж то наша ставка на ситість, а їх — голод... Атакують голодні.

— А я вам на це от що: чули ви щось таке, як "робочий клас"? Від станка, від конвеєра, від серпа і молота? Сотворіння, у якого більше шлунку ніж мозку, якого загавкаєш любим пролетарством, але до часу, поки його черево порожнє. Як тільки наповниться — баста. Кінець. Подавай машину. А ще гірше, постав його в чергу з фунтом хліба. Не допоможуть ніякі леніни. Давай! А як даси, коли поля твої сказилися — недород та недород, а тоді що? "Вставайте гнані і голодні!", яке вони співають від дитинства, а як ні — Че-Ка, Ге-Пе-У, НКВД, КД — пілюють досить, але кожна пілюля дає "побічний ефект", часто фатальний, — говорив спокійно Нестор.

— Тоді що? Революція? — grimнув Іван.

— Штрайк... Повальний. Все стане, — ласкаво підносив чарку Нестор.

— А тоді що? — шарпавсь Іван.

— А тоді ніщо, — зрезигновано казав Нестор.

— Здохнути? — клепає своє Іван.

— Яке здохнути, — підносив голову Нестор. — Цілющі джерела. Енергія, роботи. Електронні раби. Сто роботів і сто тисяч "робочого класу" — сито. І ніяких штрафків. Роз'їжджають по Бія-Ріцах, співають "Алілуя", танцюють Рокен-Ролл... "Робочій клас" потрапить також бути "буржуазним класом", для того він "клас".

— Слухайте! Слухайте! А як же Кремль? — невгавав Іван.

— Музей. Звалище мумій. Мощі преподобних, — виразно сміявся Нестор.

А Іван потрясав сивим чубом, таке в його голову не хотіло лізти, навіть підмазане жартом.

— А як же та "наша" справа? — питав він обережно, мов би торкався якоїсь невинности.

Нестор на це мав також рецепту:

— Наша справа давно вже не наша справа, в Нью Йорку, на Іст Рівері, висока будова "Об'єднаних націй", це їх справа. Ми там на списку також...

— А! — тріпнув рукою Іван.

— Після кожного А слідує Б. Це азбука. Кожний грамотний...

— Які там нації! Командує Кремль! — grimнув знов Іван.

— Відкомандував. "Робочий клас". А той за Рів'єру, — говорив Нестор.

Це жарт, Іван розуміє, вертались з прогулянки, насичені думками і травнем, перед ними вечір, арогантна тиша, марнотравна барвистість, за шпичастими туями обрію стояло сонце, а переходячи річку по розкиданих вздовж глибах каменю, Нестор, між іншим, спитав:

— А як же, Іване Григоровичу, було там з вашими? Чи ваша така операція пройшла їм безболісно?

— Переболіли. Особливо Ольга. Донесли, розуміється. Але Андрій відпекався п'ятьма роками Москви, Василя перенесли на будівництво Атомграду в Сибірі, а Ольга... Її почесним завданням було доносити, що діється біля Андрія. Вона це й робила. Привілеї, вигоди... Але на цей раз зірвалося. "Наговорила їм у вічі правди", як писали недавно... За що нагородили її десятком років Казахстану, минулого року мала вернутися, але не вернулася, ніхто не знає чому, до неї поїхав туди і її синок Юрій, за вдачою, викапана мати, за професією боксер, виступав в Алма Аті, пожинав лаври... Оце і все, що я довідався, розуміється, від Мар'яни, бо ані мій брат, ані син мене не знають... І Бог з ними. Але Ольги шкода, востаннє, коли її бачив, була наскрізь жовч, Андрія ненавиділа, возилася з сином, допускаю, що в тих урядах наробила халепи... Змарнувалось таке життя, хто бачив її за дівочтва, не повірив би...

Нестор це слухав і чув, такий тобі протокол серця, така тобі панорама чудес, реальність і надреальність, віриться і не віриться і як би воно не було суджено, в остаточному хотілося б бачити це очима доброго. Хто одважиться першим підняти той камінь, що мав би каменувати нас, грішників? Були, які були, є, які є, будемо, як будемо. Так воно виписано на зорях і так вложено в чудову мозаїку всесвіту, як не повторність, і як не змінність. Це істина. І в пошуках за нею, було проведено і ці останні три дні зустрічі цих протилежностей: Іван — Нестор. Будьмо уважні! Горі серця!

А згодом, коли Нестор виряджався до свого Торонта, та всідав до машини, він, мов би для жарту, казав:

— Знаєте, Іване Григоровичу, було колись на нашій земельці загадкове плем'ячко Інків, і був у них за бога орел, званий Кондором, і приносилось йому багато жертв людської крові, бо вірилось, що в ньому втілено їх бути й не бути. Кожного ранку зносився він на височінь неба, і зносив за собою сонце, і кожного вечора відносив його до бездонної лагуни на відпочинок. Коли Кондор старів і його пір'я починало випадати, він поринав до священного озера в Андах і виринав знову відновленим. Це повторялось багато століть, і думалось, так буде вічно. Але тепер в тих горах не стало Інків, не стало і їх бога Кондора. Одне сонце далі щодня зноситься на висоту неба і западає до бездонної лагуни на відпочинок.

Так воно є. Будьмо! — тріснув дверцями машини Нестор і пустив мотор.

Іван, широко й довірливо, посміхнувся, підніс на прощання правицю, великий, оливкової барви, Шевроле з табличкою ВТУ 095 і муркотом лінивого ягуара, потягнувся поміж кущами розцвілого бозу, проминув ворота, повернув направо, подав прощальний

сигнал, збільшив швидкість і зник з погляду Івана за кущами черемхи, що росла валом попід коронами берестів.

І на цьому, здавалось би, можна цю розповідь про Морозів вважати закінченою, коли ж то, достеменно, роком пізніше, Нестор Сидорук одержує лист з маркою Нью Йорк 24.5, такого знаменного змісту: "Дорогий Несторе Павловичу! Не писала Вам довгий час, бо ми цілою нашою зграєю були вельми зайняті пасією поєднання наших батьків у одну цілість. Нью Йорк, Сан Дієго, Торонто, Київ, Москва, гужем — гей ухнем! заповзялися, на зло всім ворогам, вирвати маму з її сідла і перекинути через океан до Канади. Мали діло з драконами, що дихають вогнем і чадом, і тягнулось це повні чотири роки, іноді, здавалось, всі ті зусилля безнадійними, але ось, коли відійшо нарешті в царство тіней геніяльний... (Не будемо під вечір називати його імені), можу сказати, що нам пощастило доконати справжнього чуда. Вона приїжджає, вона буде з нами! Слава! Слава! Слава!

Перемагати приходилось не лишень режим універсальної осячости, але й століттями нашарованої природи нашої мами, яка за ніякі скарги не годилася лишати Канева, що ми всі дуже гарно розуміли, одначе, не могли зректися думки, що нашим батькам належить право, бодай на схилі їх років, бути разом в нормальних умовах нормальних людей. Тим більше, що наша планета, ніяк не більша ніж колись було Канів — Київ. Ми забезпечимо її апаратом, який допоможе їй чути й бачити Київ, коли їй лиш захочеться.

Перемога за нами, і якщо Ви, Несторе Павловичу, нас розумієте так, як розуміли завжди, то Ви, разом з Вашою чарівною дружиною, зробите нам ще одну приємність, коли в п'ятницю 28 червня, прибудете на хутір патріярха нашого роду Івана, сина Григора, Мороза, на цей раз в Онтаріо Канади, щоб поділити з нами цю епохальну, сливе неймовірну, подію.

І підписала це бурхливе посланіє своїм лапатим, резолютним письмом, — Віра Мороз-Рокита — Вам завжди вдячна.

І як, скажете, було Нестору Павловичу та його "чарівній дружині", з чогось такого не скористати... А тому, вказаного дня вони виїхали, знаним вам Шевроле на згаданий хутір, де вони, в годинах пообідних, вже застали біля десятка автомашин різних кольорів, різних марок і різних походжень, з табличками від Нью Йорку, через Нью Джерзі, Іллінойс і ген до Каліфорнії, і де вони знайшли місце і для свого Онтаріо... А коли вони з нього тільки висіли, як їм назустріч кинувся мало не весь хутір Морозівка, що на Дніпрі і все сяюче — Віра з її Сашком, тітка Тетяна з уенерівським полковником (тепер генералом) Миколою Івановичем, колишня Мар'яночка, тепер вельможна пані зі своїм інженером летунства Адріаном... А ахів, а охів... А чоломкань. А захоплень. Це ось наша Уляна! Вже аж така? Скоро студентка... Маємо ще й Григора... А як же... Тож обіцяли, Сандієжське видання, в пам'ять прадіда. Щоб ви знали... Земля крутиться.

З окликами й процесією зближалися до хати, по дорозі нові знайомства, — доктор Гута з Джерзі Ситі, — "як шя маєте", pleasure to meet you!(* Приємно вас зустріти.) А! А! Осінчук! Скільки літ, скільки зим! Чи пам'ятаєте? Бункер Берлін-Ангальтербангоф.

Пересиджували... Пам'ятаєте? Те велике бомбардування третього лютого. А це, знайомтесь, мій син, також інженер, Тарас. А це... І так далі, і так далі. Годі протиснутись.

А само це місце. То ж не впізнаєш. Де ділась заросла лопухами пуста, куди лиш не глянь — кльомби, пригадуєте, либонь, той "парадний" вхід з прогнилою верандою, тепер це, тіп-топ, оновлене, скляні двері, всеосяжний вхід до сальону і сам той сальон... Пригадуєте? Закопчена кузня, запах мишей... Тепер, лиш гляньте! Новенькі шпалери, чистенькі канапи, легенькі фотелі, тяженькі драперії, а на стінах... Гай, гай! Запорожці, що пишуть султанові і регочуть гей би вітри степу, на зовнішній стіні поміж вікнами, либонь хутір з тополями і синім небом з підписом "Сашко", тож то головна стіна, над полицями книг — тризуб, масивний, державний, різьблений з дуба.

І ось, у фотелі, під краєвидом хутора з тополями, пані старшого віку, у легкій, літній накидці, буйне біле волосся, високе чоло, старомодного типу окуляри, прямий, делікатний ніс, злегка усміхені, зів'ялі уста. І тут же побіч, також у фотелі, чітко різьблений, колишній Іван Григорович, в новому костюмі, чепурній краватці сірого кольору. При вході Ірини й Нестора, він швидко встав і по-юначому викликнув:

— Ірино Федорівно, Несторе Павловичу — вітаю! І будьте знайомі. Моя сиза голубка... Злетіла з неба... Ще пахне Дніпром! — вказав він церемонно на пані в фотелі.

І треба було бачити цю, звичайно незграбну, постать, хто б одважився звати її тепер Іваном Морозом, вже сама її мова змінила звучання, а сірі її очі так збільшились, що нагадували херувима. Виняткове, насправду, знайомство і не лишень з "голубкою", що "пахне Дніпром", але й її голубом, який ще недавно ричав раненим левом при кожному дотику... А коли Нестор брав руку небесної гості, йому здавалось, що це шматок чуда і його голос тремтів від зворушення.

— Мар'яно Миколаївно! Ми стільки про вас чули! Дозвольте до вас бодай доторкнутися, бо не віриться, що ви з нами.

— Доторкайтесь, доторкайтесь! Сама не знаю, чи це не сон, — казала вона весело.

— Вітаємо вас... І будьте як вдома! — говорив захоплено Нестор.

— О! Щодо вдома... Будемо намагатися. Але на це вже ледве чи вдасться, — казала гостя.

— Вдасться, Мар'яно Миколаївно, вдасться! Ми ще повернемось! — вигукнув Нестор з жартом в голосі.

— О! Дай то Боже! Але щось не віриться, — казала поважно гостя.

На це відповіла Віра, що стояла з Сашком при вході.

— Мамо! Вдасться. Повернемось.

На що її мама, збуджена виглядом дочки, якої вона стільки років не бачила і яка так виразно, під кожним оглядом, змінилася, тоном зневір'я казала:

— Дитино. Ти не уявляєш, що там робиться. З ними вже нема мови. Вони дуже сильні.

— Ми також, мамо, дуже сильні, — казала Віра, яка розуміла про кого йде мова.

А її мама хитнула на це головою і притишеним голосом сказала:

— Ми лиш втікачі... Вигнанці.

А Віра підбігла до матері, присіла на поруччі фотелю, обняла її рукою і сливе до її вуха казала:

— Ми, мамочко, почесні вигнанці... Небезпечні вигнанці... Походимо від того вигнанця, що сто років тому казав "встане і розвіє тьму неволі". І він повернувся, ще й як вернувся. А скільки то було. Азія, казарми, п'яні солдати, він сам між ними. Далеко. Тобі твоя подорож сюди взяла дванадцять годин, а його місяці. Нас тут мільйони, куди лиш не глянь, континенти. Бачиш скільки нас ось тут? І які ми. О, мамцю! — і Віра міцно її поцілувала.

І в той час блиснуло кілька гострих світел, три фотоапарати направлено на цю сценку матері з дочкою. Браво! Вирвалось від дверей. Загальне фото! Швидко, спонтанно формувалась група довкруги Івана з Мар'яною, потягнули й Нестора з Іриною, Тетяна височіла в самому центрі, Микола Іванович з орденом "Залізного хреста" біля Тетяни, Віра одразу за матір'ю, молодь спереду, старші ззаду, за фотографів Сашко, Адріян і доктор Гута, що опісля змінитися і собі „вийти" з іншими, фотографування стало масовим, всі зо всіма групами й поодинці, з'явилося з десятків апаратів і кожний намагався "схопити" гостю, а та розгубилася, намагалася щось сказати, але апарати її заблискали і їй не залишалось нічого іншого, як скоритися.

Але найгірше, що з нею тут сталося, це коли до всього додалося гостре світло двох прожекторів і з дверей, що ведуть до їдальні, зашумів кіноапарат, яким завзято орудувала внучка гості, також Мар'яна, тепер Прихода, якій допомагала мала Уляночка, правнучка гості, від чого ціла кімната обернулася у муравлище рухливих постатей, з яких кожній хотілося грати в тому якусь роль і одна лиш гостя до того розгубилася, що почала протестувати:

— Але ж, дітоньки! Що ви, що ви! Для чого це? — Здавалось, вона перелякалася, але до неї підбігла мала Уляночка, яка її мовою, з англійським акцентом, швидко казала:

— Це, бабцю, для гістори... Щоб знали...

Для чого, та бабця, видно, не зрозуміла і Віра, намагалася їй пояснити:

— Вона хотіла сказати — для історії.

— Для історії? — дивувалась бабця. — Яка з нас історія? Діти мої! Ми лиш втікачі... Від нашого лиха. Як вони там довідаються... У нас там рідні...

— Мамонько! Дорогенька! Забудь! Забудь те "вони". Тут є ми. І зараз йдемо обідати, — казала, обнімаючи матір, Віра. — Пані і панове! Прошу скерувати свої стопи до тієї ось кімнати і займати там за столом місце, яке кому найбільш до вподоби, — додала Віра, яка правила тут за господиню.

Цей такий отверезуючий заклик змінив стиль всієї сцени, згасли прожектори, затихли апарати, змінився курс дії, публіка, що заповняла сальон, коридор і веранду, потягнулась у вказаному напрямку. Вставала також і Мар'яна, яка стурбованим тоном говорила до Івана.

— Але, Іване... Я не хотіла б, щоб це десь публікувалось... Ти там був, ти їх знаєш.

Там наші рідні...

— Мар'яночко! Не бійся. Все буде добре, — казав на це Іван.

— Нам тут добре... Але там... Але там, — невгавалась Мар'яна.

—•Ходім. Нас там ждуть, — казав Іван і подав Мар'яні руку.

У просторій кімнаті, що мала сполучення з кухнею, за розлогим столом, критим білим накриттям з масою порцеляни, кришталю і іншого такого приладдя, споро гомінкого товариства, очі якого звернені до того он входу, де мають з'явитися спричинники цієї паради... А ось і вони. Висока постать Іванова, на голову нижча Мар'яна... Всі встали... Веремія оплесків... Зривається бравурна мелодія "Ой, злітались орли, славні гайдамаки" зі запису капели бандуристів. Іван з Мар'яною займають місця на чолі стола під самим широким вікном, перед ними букет червоних рож, Сашко та Микола Іванович розливають шампанське, а коли всі келихи заіскрились цим благородним питвом, Сашко зайняв своє місце попереду біля Мар'яни, підняв свій келих і тоном, як звичайно, грайливим, сказав:

— Пані і панове! Вітаємо між нами пару голубів. Вибачте. Не моя це така зворушлива інтерпретація їх гідності, її копі-райт належить їм самим, але при цьому пригадується одна пісня, яка в певній ретроспективі, відповідає нашій темі. "Деся узявся коршак із темної хмари, розбив голуба з голубкою з пари". Однак ми тут сьогодні зустріли їх піснею орлів і в цьому ударенні любови, хижацтва й благородства, перемога за любов'ю благородством. І так воно бути має, бо коршак той з "темної хмари", а хмара явище минаюче, після неї з'являється сонце, а воно світить вічно, як любов, як благородство. Підношу цю чарку за їх поєднання, за їх незломність духа — щастя, успіх, здоров'я! За їх перемогу! Слава!

Слава, слава, слава! — бризнуло все довкруги.

І після цього почалось. Приносилося їжу, розливалось питво, зривались тости, Іван з Мар'яною з голубів стали героями, борцями за свободу, жертвами тиранії, знайшлися знавці їх біографії, пригадався їх шлюб в Каневі, їх весільне прийняття, на якому з'явилися перші передвісники їх лиха, а Нестор Сидорук намагався одразу увібгати це в певну філософію, мовляв, історія іноді зчиняє такі витівки, за які буде опісля соромитись, одначе, як це бачимо з прикладу дорогих, чудових... — Слідую довга черга суперлятивних визначень, з яких Мар'яна Миколаївна і Іван Григорович виходять переможцями лиха в ореолах слави. Згадується цивілізація, двадцяте століття... Відповідальність... І врешті-решт справедливість. Та сама, що існує, як казав поет, у віках, у просторах, глибинах вічного.

Говорив Нестор, говорили інші, говорили всі, а тоді ще тост і багатоліття... Бурхливе, радісне... І нарешті до слова просять "пана молодого і пані молоду", це ж бо їх справжнє весілля, перешкоджене на початку їх одруження і відложено до цього ось дня на другій півкулі Матері-Землі... І першість тут належить "пані молодій", як гості з того далекого полону, вона тут центр уваги, до неї говорено, на неї звернені всі очі. Бо ж цікаво ... Бо ж "що вона скаже", бо ж "вона звідти"... Все бачила, все пережила. Від неї дійсно ще пахне Дніпром.

І нарешті, по всьому, вона годиться порушити свою мовчанку. Запала велика тиша, запиралось саме дихання, а Мар'яна, не встаючи, почала:

— Люди мої, діти мої! — казала вона дивною, ніби давно не вживаною мовою, — ми щось тут забули. Ми забули, що десь там... Знаєте, про що хочу казати. Тепер там... — але далі у неї не вийшло. Запнулася. Не докінчила думки. Намагалась, мов би вирватись зі себе, але замість слів з уст, полились сльози з очей. Всі це зрозуміли... І відчували гостро... І тиша ще збільшилась. Віра привстала, обняла матір, цілувала її у щоки й чоло... Іван також встав, намагався щось сказати, одначе й він не зміг і стояв розгублено. Мар'яна витерла очі хустинкою, силилась всміхнутися, казала стиснено:

— Ну, от... От вам і моя мова. Як бачите. Це не тому, що ви бавитесь, це тому, що я не маю сили бути з вами... Що я все там. Бачу, бачу... Ви тут прості, чисті, ясні... Вам би все сміх. Може воно й сміх ... Мені це тяжко навіть сказати, але я вже забула, що так сміх. І навіть, що таке наша мова? Чи ви знаєте скільки літ я нею мовчала? І мовчала взагалі?

І коли Мар'яна це спитала, вона почала знов хвилюватися, її уста затремтіли, а Віра, що помітила це найшвидше, кинулась до неї:

— Мамо! Забудь! Ти з нами!

І на це "з нами", всі схопилися з місць, зчинилась овація, а з дверей до сальону, рвалися знов бурхливі бандуристи з "Гей, же, хлопці до зброї на герць погуляти". Микола Іванович, під цю таку, "ой чи пан, чи пропав", бравуру, підніс ще один тост, на цей раз огулом, до всіх, здалека й зблизька, що тут зібралися і всі разом, в поколіннях, святкують перемогу.

І святкували вони ген до пізньої, гарної, соковитої, як чорне вино, ночі, був танець, був спів, ходилось на річку, пускалось ракети, а все разом — досягнення недосяжного, маніфестація чудесного.

І всі тут зібрані доторкально це відчували, вони вдома, їх засяг домашнього гвалтовно збільшився, а разом•—•сягни лиш рукою, і маленький апаратик, що стоїть на твоєму столику, лучить тебе з Нью Йорком, ти скаржишся дочці, що тебе заболів зуб, дочка повідомить, що твоя внучка записалася до української школи св. Юра... А тут же скринька на чотирьох ніжках марки "Зеніт"... Натискаєш гудзик і бачиш червоних воїнів, що вибивають пруський крок на Червоній площі Москви. І так далі, і та все далі, авто, а чи літак до твоїх, братику, послуг, бо такий настав світ, твоя плянетка скорчилась до розмір гарбуза, коли дивишся на неї з полонин місяця, сидячи у фотелі перед екраном твого телевізора.

І коли Мар'яна Морозиха, появилась в колі таки зумовлень, після того, як вона, двадцять годин тому, ходила по вулиці Горького Москви, їй не було легко розрізнити де тут фантазія, а де реальність. Злетілося стільки того з цілого глобусу, ніби з різних вулиць Канева. Діти і внуки... Пили шампанське, співали багатоліття, обнімалися й цілувалися, залишили гору дарунків, щоб наступного дня авто за авто, роз'їхатись та розчинитись просторі.

А Мар'яна, а Іван... Ось, як бачите. Їх залишено на шматку простору в сто десять

акрів величезної, до самого північного полюса, країни і робіть там, що вам заманеться.

— Нащо тобі, Іване, стільки того? Де маємо жити? — питала Мар'яна, стурбовано оглядаючи знизу до верху десять кімнат свого нового місця під сонцем, при чому вираз її обличчя виявляв скоріше сум, ніж радість. Брутальна невірогідність. Куди лиш не глянеш, до чого не торкнешся — твоє. Це страшно.

— Якщо думаєш мало, у мене там ще клуня, — жартує Іван.

— Ніякі це, Іване, не жарти, — борониться Мар'яна.

— Хто каже жарти, — балагурить Іван.

— Думаєш, вони сюди не прийдуть? — питає Мар'яна зі школярською ширістю, і очі її збільшуються.

Найскладніше питання, яке Іван колись чув, над яким сам не раз зупинявся, і яке в цій безпосередності особливо вражало. З його обличчя збіг вираз жарту і він, ніби ненароком, бовкнув:

— Нещодавно, один з них на весь світ кричав: ми вас угробим!

— А що йому на це сказали? — спішно питає Мар'яна.

— Нічого. Сміялися, — буркнув Іван.

— Був час, коли й ми сміялися. А що б ти на це? — тисне Мар'яна.

— Щоб я на це? Це, жіночко, не так просто, готового рецепту тут нема, відмінні умови, відмінні люди, у нас воно вийшло живцем з віри... з чудотворної ікони одного чудотворця. Ти віриш, ти кричиш "ура", і твій рай забезпечений. Навіть коли й "нема Бога". Тут воно бухгалтерія... Балянс. Слово "капітал" тут ніякий страшок, певна кількість кредитових білетів, за які ти свій рай купуєш. І чим їх більше, чим твій рай кращий... І це знає навіть кожний вуличний продавець газет, при чому той ніколи не погодиться належати до тих, що кричать "ура", і їм все дають, „клясова свідомість" для нього така ж образа, як і "сучий син", бо його ідеал — Вандербільд. І такого тут не угробиш, це тут жива фактура. Від початку віків. Від гори до низу.

О, є! О, є! Господарство це велике і там ти чого хоч... Свобода ж. На вулицю вийдуть патлаті молодики, поб'ють тобі вікна, бо так їм хочеться, до тебе прийдуть молоді люди і заявлять, що ти кандидат до пекла, якщо ти не перейдеш на їх віру, в суді рішатимуть, хто сотворив небо і землю, але це... Жіночко! Це демократія. Тут тобі розпережись і трісни... Байдуже. Твоє діло. Все твоє, все знайдеш... Але єдине, чого тут не знайдеш — гробниці перед будовою Конгресу і в ній мумії, перед якою стоять черги, щоб їй вклонитися, — говорив Іван, сливе патетично.

— Жіночко! В цьому вся суть. Вся заковика. Збожнено творця черг, — говорив Іван, ніби він відкривав саме небо. — Без черги ти ноль, все в черзі... Тож то тут ти мотор, машина, якийсь б'юїк. Збираєшся на місяць. Як його, скажеш, таке угробити? З чергами сюди не рипайсь. А може! А може! Що ти, жіночко, на це скажеш? — відспівав Іван своє і обличчя його понялось сміхом.

Мар'яна посміхнулася на це також, їй, видно, це смакувало, хотіла, видно, ще щось з цього мішка запитати, але вийшло зовсім з іншої опери.

— А чи пригадуєш, Іване, коли ми вперше з тобою зустрілися? — говорила вона з

посмішкою, від якої несло медом.

Іван ошарашений. Бух-тарах. Чогось такого він і не пригадує, весь той їх колишній світ, так завалений і такими глибами, що його звичайна пам'ять ледве чи й зрушить. Однак, питання впало і піднось відповідь.

— Ще й як пригадую. Бувало в тих різних таборах, при голоді... Хутір, ваша їдальня, пиріжки... Там це й звершилось.

— Ха-ха-ха! — вперше, по справжньому, розсміялась Мар'яна. Та які пиріжки... Тож на балю. Ти прийшов з війська... Молодий підпоручник... Школа давала балъ .. Я попросилась на вальс... Ми шалено крутилися... Опісля ми вийшли в сад.. Ти оповідав про собачку Жучка, якого ви мали в сотні.

— О, о, о! Пригадую, пригадую. Ти була в білім серпанку.

— Не в білім, а рожевім.

— Добре пам'ятаю — в білім... І про ніякого такого Жучка не було мови. У нас такого не могло бути.

— Ой, же ж і забув. А я пам'ятаю. І знаєш чому? Бо той танець пішов зі мною... І пішов, і пішов. І коли б, може, не він, ми з тобою не сиділи б тут сьогодні, а коли я була сама, єдиним товариством були згадки. І той танець завжди в тому... На першому місці.

— Лицар з казки... Щось, як з тим Жучком.

— Іване! Старий скептюро. Коли б ти знав у якій була порожнечі.

— Тебе не відвідали? Геніальний мій братик? Блискуча твоя сестричка?

— Знаєш, хто мене раз відвідав? Ніяк не вгадаєш. Михайло. Пригадуєш? Петрів. Власним автом... Увірвався і в голос, по-українськи, викрикнув: чи тебе, тітко, ще не догризли ті шакали. Михайле, кажу. То ж стіни. А він — брудні ті стіни і тільки. У нас, каже, можуть жити лиш три професії: брехуни, п'яниці, злодії. Але, Михайле! Сину! А він обняв мене, пригорнув... З тебе, тіточко, вийшов ідеальний боягуз. Продукт ленінізму. Налякав, налякав, залишив кіш їжі і від'їхав. А чи вгадаєш, що з ним сталося?

— Догадуюсь, — спокійно відповів Іван.

— А чи вгадаєш, за що?

— Ніяка загадка. Ясно.

— Не зовсім ясно. Дисидент. Чув щось таке? А такий був, кажуть, інженер, будував метро. А чи знаєш, куди його? До божевільні. Ти собі уяви. Пригадуєш, то Петро... Найбільший з нас боягуз, а син отаке... Чи не по матері — пригадуєш Катерину Львівну. Вона того Петра звала Шматро, не живуть вже обоє, а картини його також щезли з пам'яті, частина разом з хутором, портрети на звалку, переважно це були величності, а наші величності, знаєш... Дим-димок від машин ...

Отака їх мова. І було її сила-силенна, поминали далеких і близьких, а найбільше в тому мороці з'являлись Андрій та Ольга. Ця остання, як було вже сказано, змінила свою професію, перебралася в Пакистан та об'явила війну цілому союзові рад, на що Мар'яна має свій гострий погляд і свій коментар.

—•Як там, Іване, не кажи, а не будь Ольги, Андрієві, особливо за перших років його

літерактва, не було б так легко пролізти крізь те вухо голки, що йому пропонували тодішні умови, це вона вигаркала його перед всіма тими Косіорами, вона мала нях, сприт, нахабство, коли хочеш цинізм, та коли Андрій їхав до тієї Москви, за ним була Ольга, її кум, начальник українського Ге-Пе-У, Балицький, а коли Сталін вирікав те епохальне "діти не відповідають за батьків", то він був вже відповідно підмазаний, бо стосувалось воно лиш Мороза і, здається, нікого іншого.

Розуміється, що пізніше Ольга стала Андрієві тягарем. Причиною була актриса Виноградова, почались скреготи, Ольга не була з тих, що могла з цим миритися і нарешті дійшло до зриву. І чи знаєш за що? За тебе, Іване. Її питали за тебе, їй це осточортіло, життя її більш не цікавило і вона бовкнула: поцілуйте ви його десь, ціле життя ви його мучили, тепер же йому на вас наплювать. Більшого ви й не варті. І це рішило. Така тобі та Ольга.

А Андрій... Він тепер сам і не так сам, як розшарпаний, більше по лікарнях, ніж вдома, викроїли йому пів шлунка, а все таки написав нову п'єсу "Крила чайки", яку, здається, вже знято з книжкового ринку, бо це натяк на щось, я не знаю що, небезпечне.

І так воно з нами, Іване, є, нерви, все нерви, боїшся власної тіні, все насичене страхом, може це і є пілюля для втримання покори, але організм, що живе на пілюлях... Дуже дякую. Ледве чи можна тут заздрити, — говорила Мар'яна на диво рівно, чітко, чистою українською мовою, якої вона вже давно не вживала, а разом так ніби вживала її завжди.

А Іван здивований, звідки у неї та мова, то ж то роки і роки мовчалося, то ж затискалось кожную думку, аби вона не вирвалась з ваших уст і враз ця така зухвалість. І коли вони почали про це мінятись питаннями, Мар'яна не ходила далеко за відповіддю.

— Це, якраз, звідти, — казала вона роздумливо... — З мовчання. У мовчанні, коли воно накинута, людина стає такою скринькою Пандорри, у якій складаються всі людські лиха, це незалежний, сам в собі універс, де кружляють туманності думки, з яким формується ясність. Родиться пізнання, наростає протест, опановує пристрась... І в основі, це стихія брутальна, і вимагає вона брутальних засобів, щоб втримати її в шорах. З цього у нас такі порядки, ми не живемо, а душимось. Багато місця, а нам тісно, тривале тиснення, на верху з безмежжя влади, на низу з такого ж безвладдя. Невловимо й не збагнуте диво... Ми його знаємо, воно болить, але змінити його не сила.

Така ось їх, Івана і Мар'яни, тепер мова, їх, мов би звільнено від них самих, і вони зі всього дивуються. То ж те саме небо, таке ж повітря і вже, напевно, те саме сонце, що ходить докруги землі тією самою, номер 45, стежкою, а така, диви, дивовижа, що її ніякий подив не в силі зміряти. І вони хочуть, бодай самим собі це сказати... Знаючи, що це не змінить точки бачення тих проекторів, що саме так хотіли зладити цей синій псалом вічності.

Довкруги них тут, як бачить око, тиша. Ферми та поля, пшениця, та вежі силосів, та корови. Хто так вигадав, коли на цій самій плянеті, в цей самий час і годину,

зриваються вулкани і плянуються нові проекції нових веремій, але для них це якраз те, де вони вдома. Висота їх років і пройдений ними відтинок часу, вистачальне для цього оправдання. Їх бурі прогрімili, їх пристрасті втихли. Під ними твердий ґрунт, біля них лад, порядок, безпека. Вийдеш, отак, ранком до сходу сонця, на травах краплиста роса, над річкою нерухомо, вуалькою застиг туман, здалека, отуди, як той туєвий, на обрію ліс, доноситься звичне пугукання сови, на синьо-рожевому спаді неба, розсипано рухливі точки птахів, які настирливо квапляться до найближчого озера, із-за краю землі виступає огненне коло, яке зумовлює черговість днів, як черговість ударів нашого серця. Так було завжди і, віримо, так буде завжди.

Кінець

Торонто, 1953-82